

కవులు

రచనలు,జీవిత చరిత్ర

మహోదయం

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజీ
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయి బాబా
గురు అరబిందో
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళస్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్న్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, ఐవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్ఛ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

మహోదయం
(సంక్షిప్తం)

జాతీయ పునరుజ్జీవనంలో గురజాడ స్థానం

కె.వి. రమణారెడ్డి

సంక్షిప్తీకరణ: ఆచార్య వి. రామకృష్ణ

విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్
విజ్ఞాన భవన్, 4-1-435 బ్యాంక్ స్ట్రీట్
హైదరాబాద్-500 001.

బ్రతికి, చచ్చియు, ప్రజల కెవ్వడు
ప్రీతి గూర్చునో, వాడె ధన్యుడు
- డామన్ పితియస్.

* * *

కీర్తిశేషుడైన అవసరాల సూర్యారావు
స్మృతికి నివాళిగా అర్పిద్దామనుకొని
అప్పారావు పాదులోని మొలకై ఇప్పుడో రేపో అంటూన్న
శ్రీ గురజాడ వెంకట రామదాసు పంతులు గారికి
అర్పిస్తున్నా నీ పుస్తకాన్ని ఆయన జీవితంలో తుదికానుకగా.

1969 మే *1.* - కె.వి.ఆర్.

పితృస్మరణ

వన్నె కెక్కిన కవులు మువ్వురు
నన్నయాదులు వెలుగు దివ్వెలు –
వారి దారిని వీడ రాదని
వ్రాసినా రన్యుల్.

కాలగతిలో క్రొత్త రీతిని
కాంచనేరక పాత ఛందమె
అందమనియెడు వెర్రి భ్రాంతుల
నాంధ్రకవు లుండన్ –

భావ విప్లవ మొకటి దెచ్చితి
నవ్యతకు భవ్యతను గూర్చితి
తెలుగు కవితల తీగ లల్లితి
వెల్లరకు తొలిగా.

క్రొత్త పాతల మేళవించుకు
మత్తు దుల్చెడి క్రొత్తత్రోవల
కెక్కి జాతికి తెలియ జెప్పితి
వెక్కుడగు విద్యల్.

ముద్దులొలికెడు ముత్తెసరులను
మురువు గూర్చెడు మంచి కతలను
నాటకమ్ముల మణికిరీటము
నగలు భారతికిన్.

– గురజాడ వెంకట రామదాసు

ముందుగా ఒకమాట

మహోదయం కాపీలు అయిపోయి దాదాపు పాతిక సంవత్సరాలైంది. ఈ గ్రంథం లభ్యంకాకపోవడం; గురజాడ పాఠకులకు, సాహితీ చరిత్రకారులకు ఇతర జిజ్ఞాసకులకు ఒక తీరని లోపంగా ఉండిపోయింది. ఈ గ్రంథాన్ని పునర్ముద్రించమని అనేకులు కోరగా, విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయంవారి చొరవవల్ల ఇది మళ్లీ వెలుగు చూస్తోంది.

ఇప్పుడు మీ ముందున్న మహోదయం, మొదట్లో ప్రచురించిన పూర్తి గ్రంథం కాదు. కుదించి, సంక్షేపించిన ముద్రణ.

ఆంధ్ర దేశంలో ఆధునిక చైతన్యాన్ని తన భావజాలం ద్వారా ప్రభావితం చేసిన నవయుగ వైతాళికులలో గురజాడ ఒకరు. గురజాడ కవిత్వాన్ని, భావజాలాన్ని, మొత్తం సాహిత్యాన్ని అనేకమంది ప్రశంసా పూర్వకంగానూ, అభిసంశిస్తూనూ, విశ్లేషించారు. ఆంధ్ర దేశంలో బహుశా, ఏ సాహితీవేత్తా, ఇంతటి సునిశిత, సూక్ష్మ పరిశీలనకు గురి కాలేదేమో. దీనికి కారణం గురజాడ కేవలం సాహితీవేత్త కాకపోవడమే! ఆధునిక ఆంధ్రదేశ సంస్కృతీ నిర్మాణంలో ఆయన పాత్ర గణనీయమైంది. భవిష్యత్ ఆంధ్రదేశ స్వరూప స్వభావాలను సమగ్రంగా చూడగల్గిన దార్శనికుడు. ఒక స్రష్ట. గురజాడను గూర్చి జరిగిన అన్ని మదింపులలో, కె.వి.ఆర్. గారి 'మహోదయం' తలమానికం లాంటిది. గురజాడపై ఇదొక విజ్ఞాన సర్వస్వమని (encyclopaedia) తన సమీక్షలో రా.రా. పేర్కొడం మనం గుర్తుంచుకోవాలి.

కె.వి.ఆర్., గురజాడకు బాస్వెల్ (Boswell) అని ఇంతకు ముందొకచోట రాశాను. ఇది అక్షరాలా నిజం. కణకణమండే కొలిమిలో కాలి, స్వచ్ఛతను సంపాదించుకొన్న బంగారంలాగా, కె.వి.ఆర్., శోధించి, మధించి రచించిన మహాగ్రంథం 'మహోదయం'. ఈ గ్రంథ రచన పూర్తయ్యాక కూడా కె.వి.ఆర్. గురజాడపై ఎన్నో వ్యాసాలు రాశారు. ప్రత్యేకించి కె.వి.ఆర్. సాహిత్య వ్యక్తిత్వాన్ని గురించి ఆంధ్రదేశానికి చెప్పాల్సిన అవసరం లేదు.

జగమెరిగిన సాహిత్య విమర్శకుడు. మనకున్న అతికొద్ది మంది మార్క్సిస్ట్ సాహిత్య విమర్శకుల్లో కె.వి.ఆర్. అగ్రగణ్యుడని నా అభిప్రాయం.

ఈ గ్రంథాన్ని క్లుప్తీకరించడంలో చాలా శ్రమపడాల్సివచ్చింది. ఇందులో ప్రతి వాక్యమూ అవసరమని తోచింది. ఐతే మహోదయంలోని ఉదయసంధ్య మొత్తంగానూ, అరుణోదయంలో కొంతభాగం ఇంతకుముందే కె.వి.ఆర్. ప్రత్యేకమైన ఒక చిన్న పుస్తకంగా ప్రచురించడంవల్ల వాటిని తొలగించాం. గురజాడ సాహిత్య సృష్టిని అంచనావేస్తూ కె.వి.ఆర్. అనేక ఆంగ్ల గ్రంథాలనుండి ఇచ్చిన పెద్ద కొటేషన్లను తొలగించాం. ఐతే, దీనివల్ల తులనాత్మక పరిశీలన కొంత లోపించినట్లనిపించినా అసలు విషయానికి లోటురాకుండా చూశాం. అలాగే ఒరిజినల్ మహోదయంలోని గురజాడ వాఙ్మయదర్శిని, గురజాడ కథలపై శ్రీరంగం నారాయణబాబు వ్యాసం, అక్షరానుక్రమణికను, కొన్ని ఫోటోలతోపాటు తొలగించాం.

దీన్ని ఎడిట్ చేయడంలో కె.వి.ఆర్. నాకు పూర్తి స్వేచ్ఛను ఇచ్చారు. ఎడిట్ చేసింతర్వాత చూశారు కూడా! వారికి, విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్ వారికి, ప్రత్యేకించి డా. ఏటుకూరి ప్రసాద్, రాజేశ్వరరావుగార్లకు నా కృతజ్ఞతలు.

హైదరాబాదు, **వకుళాభరణం రామకృష్ణ**
జనవరి, 1999.

సంజ్ఞా వివరణ

గు.ర.	గురజాడ రచనలు (విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయం వారివి)
లే.	లేఖలు
మా.మం.	మాటా – మంతీ; అవీ – ఇవీ
ము.	ముత్యాల సరాలు
వ్యా.	వ్యాసచంద్రిక
మ.డై.	మహాకవి డైరీలు
అ.	అణిముత్యాలు
ఆం.సా.ప.	ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక
తె.భా.చ.సం.	తెలుగు భాషాసమితి వారి విజ్ఞానసర్వస్వము : చరిత్ర – సంస్కృతి వాల్యూం
గు.శ.సం.హై.	గురజాడ శతవార్షిక జయంతి సంచిక, హైదరాబాదు.
గు.శ.వి.సం	గురజాడ శతజయంతి, విశాఖ సంచిక.
వ్యా.	వ్యాసం.
ఉ.	ఉపన్యాసం.

విషయసూచిక

★ ★ ★

కాలక్రమణిక

పుట్టుక	...	21–9–1862
అక్షరాభ్యాసం	...	1867
ఇంగ్లీషు భాషాభ్యాసం	...	1869–1870
చీపురుపల్లి పాఠశాలలో	...	1870–1872
ఉపనయనం	...	1870
విజయనగరం మిడిల్ స్కూల్లో	...	1872–1882
గిడుగు రామమూర్తి పరిచయం	...	1875
విజయనగరంలో సెకండ్ గ్రేడ్ కాలేజి స్థాపన	...	1877
అది ఫస్ట్ గ్రేడ్ కాలేజీగా మార్పు	...	1879
Cuckoo గేయరచన	...	1882
మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షలో కృతార్థత	...	1882
కాలేజీలో యఫ్.యే. చదువు	...	1882–1884
Sarangadhara కావ్యరచన	...	1883
చదువులో అంతరాయం	...	1884 ఏప్రిల్ నుండి కొద్దికాలం
కాలేజీలో బి.యే. చదువు	...	1884–1886
పెళ్ళి	...	1885
కాలేజి ఉద్యోగం; లీను; డిప్టీకలెక్టరాఫీసులో హెడ్‌గుమాస్తాగిరీ	...	1886
నాలుగో అసిస్టెంటు లెక్చరరు ఉద్యోగం, ఆనందగజపతి దర్శనావకాశం	...	1887
స్థానిక కాంగ్రెసు మీటింగులో పాల్గొనడం		విజయదశమి రోజు
విక్టోరియారాణి ప్రశంసా పద్యాలు (ఇంగ్లీషు)	...	1887
జ్యేష్ఠపుత్రికా జననం	...	1887
విశాఖ మండల "స్వచ్ఛందసేవాదళ" సభ్యత్వం	...	1888
ఆస్థానంలో గోష్ఠికి ఉపాధ్యక్ష పదవి	...	1889
పుత్రోదయం	...	12–10–1890
మూడవ లెక్చరరుగా ప్రమోషను	...	1891
తమ్ముడు శ్యామలరావు మరణం	...	1891–1892

'జగన్నాథ విలాసినీ' సభచే 'కన్యాశుల్క' ప్రదర్శనం	...	1892 ఆగస్టు
"సత్యవ్రతి" శతక రచన	...	1892–1894
అనారోగ్యం. మద్రాసుకువెళ్ళి వుండటం	...	1895
సంస్థాన శాసన పరిశోధకుడుగా నియామకం	...	5–6–1896
"ప్రకాశిక" పత్రికకు సంపాదకుడుగా 'డిక్లరేషన్'	...	1896
ఆనందగజపతి భార్య వనజకుమారీదేవి మరణం	...	16–5–1896
'కన్యాశుల్కం' నాటకం ఆనందగజపతికి అంకితం	...	1–11–1897
'కన్యాశుల్కం' తొలి కూర్పు ముద్రణ	...	1897
'హరిశ్చంద్ర' నాటక పీఠిక	...	4–1–1897
ఆనందగజపతి మరణం	...	23–5–1897
రీవారాణీ అంతరంగిక కార్యదర్శిగా నియామకం	...	1898 జూన్
కుమార్తె పెళ్లి; కుమారుని ఉపనయనం	...	12–5–1898
విజయరామగజపతికి వధూ నిర్ణయం కోసం కాశీ ప్రయాణం	...	1898 మే
సంస్థానానికి సంబంధించిన చిల్లర వ్యాజ్యాలు	...	1898–1903
కలకత్తా వకీలు రసవిహారిఘోష్ కోసం కలకత్తా ప్రయాణం	...	29–11–1900
రీవారాణీవెంట మద్రాసులో వైస్రాయి దర్శనం	...	12–12–1900
'శ్రీరామవిజయ వ్యాయోగ' (సంస్కృతం) నాటకానికి పీఠిక	...	1–1–1901
రెండవ కుమార్తె జననం	...	1902
సంస్థానం పెద్దదావా ప్రారంభం;	...	1903
యస్. శ్రీనివాస అయ్యంగారు పరిచయం తండ్రి మరణం	...	24–4–1905
నీలగిరి కొండలపై 'కొండుభట్టీయం' తొలి రచన	...	1906 వేసవి
'నీలగిరి పాటలు' ముద్రణ	...	1907
మద్రాసు కాంగ్రెసు మహాసభ సందర్శనం	...	1908 డిసెంబరు
'కన్యాశుల్కం' రెండవ కూర్పు పీఠిక	...	1–5–1909
'కన్యాశుల్కం' రెండవ కూర్పు ముద్రణ	...	1909
బరంపురం సహపంక్తి విందులో పాల్గోడం	...	1910

"దేశభక్తి" గేయ రచన	...	1910
"ముత్యాలసరాల లక్షణము" వ్యాసరచన	...	1910
'దిద్దుబాటు' కథ ప్రచురణ	...	1910 ఫిబ్రవరి (ఆంధ్రభారతి)
'పూటి చోద్య మేమి చెపుదు' గేయ ప్రచురణ	...	1910 మార్చి (ఆంధ్రభారతి)
'మీ పేరేమిటి?' కథ ప్రచురణ	...	1910 ఏప్రిల్–జూన్ (ఆంధ్ర భారతి)
'తోకచుక్క' (ముత్యాలసరం) గేయ ప్రచురణ	...	1910 జూలై (ఆంధ్ర భారతి)
'కాసులు' గేయ ప్రచురణ	...	1910 ఆగస్టు (ఆంధ్ర భారతి)
'డామన్ పితియస్' గేయ ప్రచురణ	...	1910 సెప్టెంబరు (ఆంధ్ర భారతి)
'లవణరాజు కల' గేయ ప్రచురణ	...	1911 జనవరి (ఆంధ్ర భారతి)
'ఉమాపతి అర్చన' గేయ ప్రచురణ	...	1911 ఆగస్టు (ఆంధ్ర భారతి)
'కన్యక' గేయ ప్రచురణ	...	1912 అక్టోబరు (ఆంధ్ర భారతి)
'బిల్హణీయం' ప్రథమాంకం ప్రచురణ	...	1910 (ఆంధ్ర పత్రిక)
" ద్వితీయాంకం ప్రచురణ	...	1911 ఏప్రిల్ (ఆంధ్ర పత్రిక)
'కవిశేఖర' బిరుదు?	...	1912 ?
'పూర్ణమ్మ' గేయ రచన	...	?
'గ్రామ్యశబ్ద విచారణము' వ్యాసరచన	...	24–11–1910 (అవసరాల సూర్యారావు నిర్ణయము)
'ఆకాశరామన్న ఉత్తరాలు' వ్యాసరచన	...	29–12–1910 (రామానుజాచార్య విద్యాసమితి వారి ప్రచురణ ప్రకారం)
'కవిత్వము, వర్ణ్యావర్ణ్యు' వ్యాసరచన	...	1909 ?
'బాలికా పాఠశాల' వ్యాసరచన		
'వంగీయ సాహిత్య పరిషత్తు' వ్యాసరచన	...	1912
'రవీంద్ర కవి' వ్యాసరచన		
రీవారాణి మృతి	...	14–12–1912
పెద్దదావాలో రాజీ	...	1913
మద్రాసు యూనివర్సిటీలో బోర్డాఫ్ స్టడీస్ సభ్యత్వం బి.ఏ. పరీక్షాధికారం	...	1911 నుంచి
ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు స్థాపన	...	12–5–1911

మద్రాసులో పండిత సభలో పాల్గోడం	...	15–5–1912
'కళింగదేశ చరిత్రను విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథ మండలి' వారికి ఇవ్వనిరాకరించడం	...	1912
మద్రాసు యూనివర్సిటీ 'ఫెలో'గా నియామకం	...	1913 జనవరి
'ఆధునిక ఆంధ్ర వచన రచన' నివేదిక రచన, సమర్పణ	...	1913–1914
'సుభద్ర' కావ్యరచన	...	1913
'విశ్వవిద్యాలయాలు–సంస్కృత, మాతృ భాషలు' నివేదిక	...	1913–1914
THE MINUTE OF DISSENT TO THE REPORT OF THE THE TELUGU COMPOSITION SUB-COMITEE నివేదిక	...	1914
సంస్థానంలో పింఛనీ ఏర్పాటు	...	12–2–1913
కాకినాడలో ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్సభలో పాల్గోడం	...	1914
సుస్తీ	...	20–11–1914
'దించులంగరు' గేయరచన	...	1914 ఏప్రిల్
విశాఖపట్నంలో డా. ఎల్లింగ్టన్ వద్ద ఆరోగ్య పరీక్ష	...	1915
'లంగరెత్తుము' గేయరచన	...	1915 సెప్టెంబరు
నూతన గృహప్రవేశం	...	1915
మరణం	...	30–11–1915
తల్లి కౌసల్యమ్మ మరణం	...	1916 జనవరి
భార్య అప్పల నరసమ్మ మరణం	...	1923

★ ★ ★

ఆదిత్య హృదయం

పెక్కు లోకటిగ జూచువాడే
ప్రాజ్ఞుడన వినమే?

ఆంధ్ర దేశంకంటె ఎంతో బాగుంటుందనుకొని ఆత్మహత్య చేసుకొని నరకానికి వెళ్ళిన శ్రీశ్రీకి, అక్కడ వరాండాలో చుట్టగాల్చుకొంటూ అసిరిగాడు కనిపించాడు. వాడిచేతిలో ఒక రూపాయిపెట్టి గురజాడ వేంకట అప్పారావు పంతులు ఉంటూన్న ఇంటి నెంబరు అడిగి తెలుసుకొనివెళ్ళి, ఏఁరా అంటే ఏఁరా అంటూ సంభాషణకు ఉపక్రమించినట్టు, శ్రీశ్రీ ఒక ఊహాచిత్రం నిర్మించాడు.[1] మహామహా కవులనందరినీ దర్శించుకోవాలంటే నరకానికి వెళ్ళవలసి ఉంటుందని అనటోల్ ఫ్రాఁస్ చమత్కారంగా రాసిన మాటలు, బియాట్రిస్ చెయ్యిపట్టుకొని నరకంలోని వింతలను చూస్తున్న డేంటీ మహాకవికి వెర్జిల్ మహాకవి కనిపించినట్లు డేంటీ చేసిన వర్ణన, గుర్తుకు వస్తాయి. ఇంతకూ "స్వర్గ నరకముల ఛాయా దేహళి" భూప్రపంచకంలోని మనుషుల నివాసాలలోనే ఉన్నదని అప్పారావు చెప్పి ఉండేవాడు; శ్రీశ్రీ ఒప్పుకొని ఉండేవాడు.

శ్రీశ్రీ పుట్టిన ఐదేళ్ళలోనే గురజాడ అప్పారావు దాటుకొన్నాడు. శ్రీశ్రీ అక్షరాభ్యాసంలో అప్పారావుది కాదు మేలుబంతి. ఇరవయ్యేళ్ళ ప్రాయాన భావకావ్యావరణం నుంచి స్వతంత్రించి విప్లవించి ఆగొన్న అలగా సందుగొందులగుండా అభ్యుదయ ఘంటాపథానికి వచ్చి చేరుకొన్న శ్రీశ్రీకి గమ్యం నిర్దేశించింది మాత్రం ("భావికి బాట") గురజాడ గురువే. సాహిత్యానికీ ప్రజాజీవితానికీ గల బ్రహ్మముడిని గురించి వివరించిదీ ఆయనే. 'అభ్యుదయ' కవిత్వంతోటి అలాకలిసింది అప్పారావుకు పొత్తు. ఆలోగా, ఆయన జీవితావసానవేళ సనసన్నగా తోచిన 'అభినవ' కవిత్వం చిక్కనై తెలుగుమీరి 'భావ' కవిత్వమయింది. అదీ ముదిరి 'అభావ' 'అహంభావ' కవిత్వాల పిందెలు పుట్టాయి. చెడుతూన్న చెట్టుకు కాయకల్ప చికిత్స అవసరమైంది. నులివేళ్ళతో జాతి గుండెనుంచి పీల్చి బోదె కందించి పూతకూ పిందెకు పంచే జీవసారాన్ని తెలుగు కవిత్వానికి సరఫరాచేసి పోయిన కవిత్వ భిషక్కుగనుకనే అప్పారావు ఈ అన్ని మార్పులలోనూ తాను మారకుండా నిలిచిపోగలిగాడు.

"తెలుగు ప్రజల స్మృతిపథంలో అప్పారావు సదా జీవిస్తాడు. చనిపోయినప్పటికీ అతను జీవిస్తున్నాడు" అన్నాడు కన్నీళ్ళు చేతితో తుడుచుకొని గురజాడ వెంకటరామ దాసును ఊరడిద్దామని ఉత్తరం రాస్తూ, గిడుగు రామమూర్తి. అయినా అప్పారావుమూర్తి 1915 నవంబరు మాసాంతపు రోజున ప్రాణదీప్తి కోల్పోయింది.

కళ్ళతో చూచి కళ్ళకు గట్టినట్లు ఆ రూపాన్ని అక్షరాలలో చిత్రించారు డాక్టరు గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు.

వెడల్పయిన నుదురు, చక్కని పెద్ద కనులు, ఆ కనులకు గొడుగు పట్టినట్లున్న కనురెప్పలు, 9 అంకెవలెనున్న చెవులు, సోగగా కాస్త వంగినట్లున్న ముక్కు, మృదువైన అధరము, దానిక్రింద కొంచెము వంపుతేరి స్ఫుటముగానున్న గడ్డము, వెడల్పు, పొడవుగల చెక్కిళ్ళు, పురుష లక్షణములకు తగినట్లు కనుబొమలు, మీసము–ఇవి అన్నీ ముఖమునకు నిండుతనము, గాంభీర్యము కలిగించి, వీరు దృఢకాయులు, ఆరోగ్యవంతులు అయివుండవలెనన్న అభిప్రాయమును కలిగించును. కాని వీరు బాల్యమునుండిన్నీ అర్భకులుగానే ఉండేవారు.[2]

తలపాగాల రోజుల్లో అప్పారావుది పెద్ద తలపాగా; మీసాల దినాళ్ళలో కోరమీసం. సాటివారిలో తలెత్తుకొని తిరిగి పెద్దమనిషి అనిపించుకొన్నాడు. వ్యవహార దక్షుడయ్యాడు. కుశాగ్రబుద్ధికి పేరు బడ్డాడు. పైగా ముందుచూపుగల కవి. హాస్యదృష్టితో లోకాన్ని చూస్తూ దయతో మనస్సులను బోధ పరచుకొంటూ తాత్వికుడు కూడా కాగలిగాడు.

కన్యాశుల్కం నాటకంగాని, గురజాడ సాహిత్యం అంతా కలిసిగాని ఆయనకీ చిరంజీవిత్వాన్ని ప్రసాదించలేదు. ఈ సాహిత్యం కంటె దానిని సృష్టించిన మనస్సు చాలా గొప్పది. సమకాలానికి ముందుబడీ దానినుంచి వేరుపడీ మాత్రమే ఆయన గొప్పవాడుకాలేదు. ఆ కాలానికి ఎంతో ఎగువనుకూడా ఆయన భావన చరించింది. అలాంటివాడు తన జాతికి ప్రాతినిధ్యం వహించగలుగుతూనే, ఇతర జాతులకు తన జాతి తరపు రాయబారి కాగలుగుతాడు. ప్రాంతీయ విలక్షణత్వాన్ని నిలుపుకొంటూనే సార్వజనీనమైన సామాన్యత్వాన్ని సాధించుకోగలుగుతాడు.[3] మృత్యువును మీరి గురజాడ అప్పారావు జీవించడానికి కారణం ఇదే.

భవిష్యత్తులో ఒక్కొక్క ఏడాది పై బడుతున్నకొద్దీ, గడిచిపోయిన రోజులను వెనక్కు తిరిగి చూచుకొనేటప్పుడు తెలుగువాళ్ళు గురజాడ అప్పారావుకు "నమ్రతతో, గౌరవము"తో జోహారులర్పిస్తారని విజ్ఞుడైన అలనాటి ఆంగ్లేయుడు రాశాడు. "రచయితగా, పండితునిగా, దేశభాషా సంస్కరణోద్యమ ఆద్యులుగా లోకము ఆయనకు హారతులు పడుతుంది".[4] పొల్లుబోవడానికి ఇదేమీ జోస్యం కాదు. ఆయన బహుముఖ కృషిని, అనన్య ప్రయోగాలనూ గమనించిన వ్యక్తికాబట్టి జె.ఎ. ఏట్సు ఇంతధీమాగా భవిష్యత్తుగురించి రాయగలిగాడు. అప్పటివరకు గురజాడ అప్పారావు పొడైనాకిట్టని బి.యన్. శర్మవంటి ప్రత్యర్థులుకూడా, జాతికి సాహిత్యానికీ "ఆత్మస్నేహితు"డని అప్పారావును ప్రస్తుతించగా, కోర్టు లావాదేవీల్లో అప్పారావుతోబాటు నలిగి మెలిగిన న్యాయవాది యస్. శ్రీనివాసయ్యంగారు ఊరకుండగలడా? సామాన్యుడనిపించే అసామాన్యుడైన అప్పారావు, సాహిత్యంలోనూ పురావస్తు తత్వశాస్త్రంలోనూ మాత్రమేగాక, లోకుల తీరుతెన్నులను గుర్తెరగడంలో కూడా ఎంతో జ్ఞానాన్ని సంపాదించాడన్నాడు. మార్క్ హంటర్‌లాంటి విద్యావేత్త వేసిన అంచనా సరైనదనుకొంటే, అప్పారావు "దక్షిణ భారతదేశములో గల మేధావులలో పండితులలో ప్రథమ శ్రేణికి చెందిన వ్యక్తి".[5]

ఇందరిన్ని విధాలుగా ప్రస్తుతించినా, 'పండిత' వర్గంలో అప్పారావు గురించి నాటికీ నేటికీ చిన్న చూపే ఉంది. గిడుగు వెంకటరామమూర్తి కుమారుడు వేంకట సీతాపతిగారు కూడా ఒకమారు నోరు విడిచి అనగా లేనిది, అనాటి ఆకాశరామన్న ఒకడు నీవు అపండితుడవని రాయి విసరడ మేం వింత?[6] దీనికి గల ఒకే ఒక అర్థం అప్పారావు నిరాడంబరత్వమే. అడుగుపెట్టిన చోట్లల్లా జ్ఞానపు గనులను చూడగలిగిన వివేకి ఆయన. విద్య ఆయనకు వినయాన్నిచ్చింది. చివరి వరకూ జిజ్ఞాసువుగానే ఉండిపోయాడు.

అలాగే అప్పారావు శీలం గురించి అపవాదులెన్నో చలామణిలో ఉన్నాయి. దీని అర్థం ఆయన విశాలదృక్పథమే. వర్ణధర్మంలో అక్రమాన్ని, దాంపత్యజీవితంలో స్త్రీ విషాదాన్ని, భోగంపిల్లలో మానవత్వాన్ని, మతసంస్థలుగా కొరడు బారిన వాటిలో లోపాలను ఆయన గమనించాడు. దేశిరాజు పెదబాపయ్య లాంటి బ్రాహ్మ సమాజికులు కూడా అంతర్వర్ణభోజనాలకు పెడముఖం పెడుతున్నప్పుడు రఘుపతి వేంకటరత్నం వంటి నూతన మతగురువులు భోగం మేళాలను కంటగించు కోవడమేగాక వయస్సు వచ్చిన విదవల పునర్వివాహాలకు నొచ్చుకుంటున్నప్పుడు, వేశ్యావృత్తిని సంస్కరించడం దేశం నుంచి హిమాలయపర్వతాలను నిర్మూలింపజూడడమేనని హేమాహేమీ సంస్కర్తలే పెదాలు చప్పరిస్తున్నప్పుడు, సంస్కరణోద్యమాలకు విమర్శకుడయ్యాడు గనకనే తాను దూరుపడ్డాడు. మానవీయదృక్పథమే ఆయన తత్వం. వస్తుతత్వం గురించే ఆయన ధ్యాస. హృదయ వ్యాపారం మీదనే ఆయన గురి. టి.యస్. ఇలియట్[7] నిర్వచనం ప్రకారం, ఆయన వివేకి.

Wisdom is native gift of intuition, ripened and given application by experience, for understanding things, certainly of living things, most certainly of the human heart.

కొయ్య బొమ్మలను విడిచి కోమలమైన హృదయాలనే మెచ్చుబూనుకొన్న మనిషికి లోకంలోని సాదాతనం పగ అవుతుంది. సాదాతనాన్ని తనమీదికి కవ్వించుకొని నింద తలమోయవలసి వస్తుంది. గొప్పదనం గొప్ప మనిషికి అనుక్షణమూ ఒక శిలువమాను దండన.

నాకు తెలిసి ఒకటికంటె పెక్కుమార్లు గురజాడ అప్పారావు మరణించాడు. ఆయనవి రెండు జన్మలూ మూడు మరణాలు. బతికి ఉండగానే విరోధులు విసిరిన రాళ్ళతో ఆయన కీర్తికి ఒకమారు చచ్చినంత పనైంది. తీరా చనిపోయాక, కీర్తి కాయాన్ని హింసిస్తూ పారనంది జగన్నాథ స్వామిగారొకమారు, పొట్లపల్లి సీతారామరావుగారొకమారు, 'జయంతి కుమారస్వామి' గారింకోమారు దాడిచేశారు. రామందాడి చేసిన చిల్లరమల్లర ఘాతుకులకు లెక్కే లేదు. 'ఫిలిస్టయిన్స్' (Philistines) అనే మాటకు ప్రత్యక్ష ఉదాహరణలు కల్పిస్తూ సాగిన ఈ 'విమర్శ'లు నిందలుగానే చరిత్రలో మిగిలిపోయాయి. భాష, సాహిత్యం తమ హక్కు భుక్తాలనుకొనే నిక్కుబోతులు నాటికీ నేటికీ గురజాడ అప్పారావును ఢీకొని బొప్పెలుగట్టిన మోరలతో అక్షరాలా శృంగభంగం పొందారు. ఏల పాటలకూ స్త్రీల పాటలకూ వాఙ్మయంలో

ఎలాంటి స్థానమైతే ఉందో, జాతి జీవితంలో గురజాడ సాహిత్యానికలాంటి స్థానం ఉంది. ఆ గేయాలు నాలుకకు పట్టాయి. మనస్సుకెక్కాయి. ఆ ఛందస్సూ తెలుగు వాడి సొంతమైంది. కాలక్రమంలో ఒకానొక బిందువువద్ద నిలిచి సమస్తాంధ్ర జీవితాన్ని వైవిధ్య సంపన్నంగా అక్షరబద్ధం చేసిన కన్యాశుల్క నాటకం, సాహిత్యానికీ సంఘచరిత్రకూ ఉపయోగపడింది. కాబట్టి పనిగట్టుకొని ఎవరో కల్పిస్తే కలిగిన పెద్దతనమేమీకాదు; తెచ్చి తన తలపై తాను మోపుకొన్న కిరీటమేమీకాదు గురజాడ అప్పారావుది. జాతి వర్తమానాన్ని సుదూర భవిష్యత్తుతో ముడివెయ్యబట్టి; పాతను కొత్తతో అతుకుతూ "క్రొమ్మెరుంగు"లను చిమ్మబట్టి; సాహిత్యంలోనే గాక భాషలోనూ ప్రజా దృక్పథంతోబాటు, జీవితంలో ఆలోచనలో హేతువాద పూర్వకమైన నవనాగరిక వైఖరి నవలంబించబట్టి; తనంతతానై ఆయనను గొప్పదనం వరించింది. ఆయన ఎత్తినాడని కిళాంబి రంగాచార్యులవారు వర్ణించిన "ప్రజాసామాన్య రక్తధ్వజం" ఆనాళ్ళలో పండిత వృషభాలకు "రక్తవస్త్రశకల"మైతే, ఈ నాళ్ళలో సదరు వృషభాల సంతానానికి బెదురు పుట్టిస్తున్నది.[8] లేగ దూడలూ గిత్తలూ దుక్కిటెద్దులూ చేసిన దాడుల అంతరార్థమిదే.

సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవనం (Renaissance) చేకూర్చిన మార్పులు గురజాడ అప్పారావు జీవితాన్ని సాహిత్యాన్నీతాకి విడిచినంత గట్టిగానూ, మెండుగానూ ఆనాటి ఆంధ్రప్రముఖుల జీవితాలనూ సాహిత్యాలనూ స్పృశించలేదు. సమాజం అట్టడుగువరకు విద్యా విజ్ఞానాలను తీసుకుపోయేందుకై గ్రంథభాషను సంస్కరించి, విద్యావిధానానికి జాతీయతను ఒంటబట్టించి, రచయితలను జాతికి అధ్యాపకులుగా చేయాలనుకొన్నాడు. రచయితలలో కాల్పనికవాదం రగుల్కొలిపిన అబద్ధపు సౌందర్య తృష్ణను దగ్గరకు చేరనివ్వక, ఆదర్శబలంతోటీ వస్తుపరమైన దృష్టితోటీ ప్రజాహితకరమైన సాహిత్యాన్ని సృష్టించి మనోవికాసం కలిగించబూనాడు. ఆయన హాస్యంలోకూడా గంభీర హృదయస్పందనలు వినిపించే దిందుచేతనే. మెచ్చని వాళ్ళను విడిచి ముందుకు వెళ్ళగోరాడు. గతించాకనే అప్పారావు గొప్పను హఠాత్తుగా గుర్తెరిగినట్లు, కాకినాడలో కూడిన చతుర్థాంధ్ర మహాజన సభవారు "ఆంధ్రదేశమునకు మహోపకారము చేసినవారి"లో ఒకరుగా అప్పారావును పేర్కొన్నారు. శాసనసభలో భాషావిషయమై అప్పారావును గట్టిగా వ్యతిరేకించిన మోచర్ల రామచంద్రారావు, ఆ మహాసభ అధ్యక్ష స్థానం నుంచి ప్రసంగిస్తూ "....తెలుఁగు భాషను జ్ఞానాభివృద్ధికిని జనసామాన్యమునకు అర్థజ్ఞానము కలిగించు నవీన రచనాపద్ధతికిని వారు మార్గదర్శకులైరి" అన్నాడు.[9]

ఎటొచ్చీ కందుకూరి వీరేశలింగం, గిడుగు రామమూర్తి, గురజాడ అప్పారావు – ఈ ముగ్గురే, ఆధునికాంధ్ర సాహిత్య నిర్మితిలో, అభిరుచి నిర్ణయంలో రాళ్ళెత్తిన తొలిపనివాళ్ళు. ఈ త్రయంలోనూ వీరేశలింగం మూలవిరాట్టు. ఆయన తోటి అప్పారావుకు గల సామ్యమల్లా, ఒక పూర్ణరాశికీ అందులోని భాగానికీ గల సామ్యమే. అలాగే దేశభాషా పండితుడుగా గిడుగు రామ్మూర్తి బుజాలను అప్పారావు దాటిపోలేదు. నవయుగ భావచేతన మూడు పాయలుగా సాగిన సెలయేరు, కాలం చేతి ముమ్మొనవాలు, వాళ్ళుముగ్గురూ. నూతక్కి రామశేషయ్య గారి కావ్యచరణాలను కొద్దిగా మార్చి రాస్తే –

మూట బారెడు రక్త మొక్కటె
మూట వెలిగెడు తేజ మొక్కటె
మూడనుటె తప్పు.

– అని వాళ్లను వర్ణించవచ్చు. అయితే వారికి అన్ని విషయాలను గురించి అంగీకారం ఉండేదని భావించడం పొరబాటు. సంస్కర్తగా వీరేశలింగం గిడుగు రామమూర్తికి ఆచార్య ప్రాయుడు; గురజాడ అప్పారావుకు కనీసం 1911 తర్వాతనైనా "నిశ్చయముగా మహాపురుషుడు". భాష గురించీ సాహిత్యం గురించీ ఈ ఇద్దరికీ ఆయనకూ చాలాకాలం సరిపడలేదు. అప్పారావు మరణించిన నాలుగేళ్ళకు అవసాన దశలోనే వర్తమానాంధ్ర భాషా ప్రవర్తక సమాజానికి వీరేశలింగం అధ్యక్షుడుగా ఉండబూనాడు. అంతవరకూ వారిమధ్య సంబంధాలుకూడా అంతంతమాత్రమే. బ్రహ్మ సమాజం కూడా అప్పారావును ఆకట్టుకోలేక పోయింది. సంస్కరణాది విషయాలలో వీరేశలింగం పరిశుద్ధవాదం మానవుల హృదయ ధర్మంతోటి స్పర్ధించే సరికి; ఈశ్వరుని పితృత్వం సంస్కర్తల పితృస్వామిక నియంతృత్వంగా పరిణమించే సరికి; నీతినిష్ఠల పేరిట దయకూ జాలికీ జాగా కుంచించుకుపోయేసరికి; గురజాడ అప్పారావు స్నేహ, ప్రేమమార్గ బోధకు పూనుకోవలసి వచ్చింది. సంస్కర్తల గుంపులో దూరిన ఆషాఢ భూతులను ముసుగూడదీసి బటాబయలు చెయ్యవలసి వచ్చింది. అలాగే భాష విషయంలోనూ శృంగార రసపోషణ విషయంలోనూ, 'పండిత' సంప్రదాయానికి దుర్గరక్షకుడుగా నిలిచిన వీరేశలింగం రచనలను పట్లీకునే విమర్శించవలసి వచ్చింది. భోగం మేళాలను సమర్థించకున్నా సంగీతనృత్యాది లలితకళలకూ భోగంవారికి ఉంటూ వచ్చిన బాంధవ్యం గురించి ఉపన్యసించినప్పుడు, అంతటి ఆప్తమిత్రుడైన గిడుగు రామ్మూర్తికే బాధ కలిగింది–– ఇక పొరనంది జగన్నాథస్వామి వంటి వారి దృష్టిలో అప్పారావు రసికావతారం కాకుండా ఎలా పోగలడు? సమకాలానికే ముందడుగు వేసిన సాహసి గురజాడ అప్పారావు. అడవిలో ఆయన తొక్కిందంతా దారి అయింది. ఇప్పుడది ఇసుక డొంకగా మారింది.

రచయితే కాదలచుకోని వ్యక్తికి "మహాకవి" నన్న స్పృహ ఉంటుందా? కమ్యూనిస్టులు కాదు మొదట ఆయన తలకు ఆ బిరుదు బండను ఎత్తింది; దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారు తమ గేయంలోనూ, నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు తమ ఉపోద్ఘాత క్రమంలోనూ ఆ పని చేశారు. వింజమూరి రంగాచార్యులవారు తోక ముత్యాల సరంగారాసి 1916 ఆంధ్రపత్రిక ఉగాది సంచికలో ప్రకటించిన "అప్పారాయ స్మృతి" అప్పారావును "కవీంద్రచంద్రు"డని పేర్కొన్నది. *అప్పారావు మాత్రం అంతటి స్వోత్కర్ష ప్రదర్శించకుండా, ఉత్తరోత్తరా బయలుదేరి రాగల ఒక మహారచయిత కోసం అందరూ కలిసి అనుకూల పరిస్థితులను కల్పించాలని అన్నాడు. ఇది అతి వినయమూ కాబోదు. ఆయన ధూర్తుడూకాడు. ఎందుకంటే

---

* 'ఆంధ్రభారతి' పత్రికలో 'కన్యక' అచ్చు పడినప్పుడు అప్పారావు పేరుకుముందు 'కవి శేఖర' బిరుదు ఉంది. బసవరాజు అప్పారావు, బుర్రా శేషగిరిరావు, నిడదవోలు వేంకటరావు రచనలు దీనిని ధృవీకరిస్తున్నాయి.

తానొక కొత్త పుంత తొక్కుతున్నట్లు గుర్తెరిగాడు. సంకల్ప పూర్వకమైనదే ఈ పధి ప్రదర్శనం. కొత్త రచయితల కోసం, వారి మద్దత్తు కోసం, అయనపడిన తహతహ సమస్తం, ఆగామి రచయితలు సుసంపన్నమైన నాగరికమైన సాహిత్యాన్ని సృష్టించాలనే కోరికవల్లనే కలిగింది. తన ప్రయత్నం అల్పమైనదని తానే అనుకొంటే స్వయంగా యిలా రాయడు:

తెలుగులో నవ్యరీతులకు నూతన ప్రమాణాలకు ప్రయత్నించిన మొదటి కవిని నేనే. నా కావ్యకళ నవీనం; కావ్య యితివృత్తాలు భారతీయం. కవితలో నేను ఉత్తమ ప్రయోజనాలను ఉపలక్షించాను; జీవితాన్ని నూతన దృక్పథంతో దర్శించి, కథా, కవితా రూపంలో దాని తత్త్వాన్ని అన్వయించడానికి ప్రయత్నించాను.[10]

ఎంత నవ్యరీతులైనా కావచ్చుగాని, అప్పారావు గతాన్నీ అది ఇచ్చిన వారసత్వాన్నీ పూర్తిగా నిరాకరించలేదు. అలాగే వారసత్వం పేర రాజాధీనమూ పండితైక వేద్యమూ నైవేద్యమూ అయిన సాహిత్యాన్ని మొత్తంగా ఒప్పేసుకోలేదు. సంప్రదాయాన్ని నిరసించాడని అప్పారావును విమర్శించే వాళ్ళున్నారు. సంప్రదాయమంటే ఏకశిల (Monolith) కాదని వాళ్ళు గమనించరు. వాఙ్మయంలో గేయ వాఙ్మయం, మతంలో ఆది వైదికమో లేక బౌద్ధమో అప్పారావును తృప్తి పరిచాయి. ఆయనది మత సమన్వయ వైఖరి. అంతేగాక చాలావరకు 'లౌకిక' (Secular) వైఖరి. కర్మకాండలూ మత సంస్థలూ ఆయనకు సరిపడలేదు. అంతమాత్రాన్నే ఆయన సంప్రదాయ విరోధి అయికూర్చోడు. రాధాకృష్ణన్ అన్నట్లు –

Tradition is not only concord with the past but also freedom from the past.[11]

"పంజరమ్ముల నున్న కట్లను పగలదన్నగ" జూచినవాడు, "మందగించక ముందు కడుగెయ్" అని కూడా అనగలిగాడు. కావ్యం రాసినవాడుమట్టుకే కవి శబ్దవాచ్యుడయేట్లుంటే, నిజమే, గురజాడ అప్పారావు మహాకవికాడు. నాటకాది ప్రక్రియలుకూడా కావ్యభేదాలే అయితే, గురజాడ అప్పారావు మహాకవి. భాసుడూ శూద్రకుడూ కావ్యాలేరాసి మహాకవులుకాలేదు. తెలుగు కవిగా పదేళ్ళకంటె అదనం జీవించని గురజాడ అప్పారావు కొందరి దృష్టిలోనైనా "మహాకవి" కాగలిగాడంటే, ఆయన కావ్యరచనలోని ఛందస్సుగానీ, శబ్దంగానీ సువ్యవస్థితమూ, సుసంస్కృతమూ సంస్కృతమూకూడా అయినందువల్ల కాదు. తరువాతి తరాలవారికి విశుభ్రమైన, అపూర్వమైన శబ్దస్ఫూర్తిని ప్రసాదించిపోయాడనీకాదు. తాను రాసినవిధంగా రాయకుం డానే పోయివుంటే, తరువాతివాళ్ళు తాము రాస్తున్న విధంగా రాయలేకపోయేవాళ్ళు. చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి పద్యాన్ని సులభసుందరం చేశాడు. అయితే గేయాన్ని పైకెత్తింది గురజాడ అప్పారావు. గేయంలో వాడుకమాటలను అధికంగా ప్రవేశపెట్టి వాటికి కావ్యగౌరవం కలిగించడమేగాక, రసస్ఫూర్తికి గ్రాంధిక పదజాలం కంటె ఎక్కువగా అవే ఉపకరిస్తాయని కూడా ప్రదర్శించిపోయాడు. ఛందస్సు దేశితనం, కావ్యభాష సౌలభ్యం, ఇతి వృత్తాల నవ్యత్వం, సమకాలికత్వం, ఉపదేశబలం – ఇదంతా గురజాడ అప్పారావు కవిలోకానికి పెట్టిన భిక్షే అందుచేతనే పది

ఇరవై గేయాలకంటే ఎక్కువ కవిత్వ సామగ్రిని చేకూర్చి పెట్టిపోని మనిషినికూడా "మహాకవి" అనేందుకు ఆ కొందరు పూనుకొన్నారు. శ్రీశ్రీ అన్నట్లు –

ఏ కవియొక్క ఆవిర్భావం వల్ల ఈ ప్రపంచం ఇంకో అడుగు ముందుకు వేసిందో అతనే మహాకవి.[12]

అంచనాలు ప్రతి తరానికీ మారిపోతూ వుంటాయి. కవుల కీర్తి పరమ చపల. నేటి శిఖరిణి స్థానంలో, రేపటి, అఖాతం కంటికెదురుగావచ్చు. అయితే బొమ్మల కొలువులో పై నుంచి కిందికీ కిందినుంచి పైకీ బొమ్మలను మారుస్తూ తన ముచ్చట తీర్చుకొనే చిన్నదానివంటి వాడు, విమర్శకుడనిపించుకోడు. అభిరుచిలో రాకతప్పని గొప్ప మార్పులూ విమర్శకుల తీర్పులూ ఒక్కటే కాదు. గురజాడ కావ్య జీవితానికి గూడా ఉచ్చనీచదశలుంటే ఉంటాయేమోగాని, కవి అయినవాడు 'అకవి' అయిమాత్రం కూర్చోబోడు. అలా అస్తవ్యస్తంగా తీర్పుచెప్పే విమర్శకుడు యమధర్మరాజు కొలువులోని ఎచ్చిపిచ్చి తలవరి. అలాంటి ఆకతాయికిన్నీ, అభిరుచి గలిగిన 'సంపత్' వంటి సద్విమర్శకుడికిన్నీ గుణంలోనే భేదం ఉంది – కుమతికీ మతిమంతుడికీ ఉన్నభేదం! గురజాడ అప్పారావును మహాకవి కోటిలో చేర్చడం సముచితం కాదంటూనే. "....గొప్ప నాటకకర్త; ఉద్యమ ప్రవక్త; దూరదర్శి; కాలముతో మారి జీవితాన్ని సమాజాన్ని నిశితంగా ప్రతిపాదించ గలిగిన సమీక్ష్యకారి. ప్రయోగ సాహసమున్న ప్రతిభావంతుడు..... అతడు మహాకవి కాకపోయినా ఖండకావ్యరచనకు ప్రేరకుడు, మార్గదర్శి" అనగలిగిన సమ్యక్ దృష్టి "సంపత్" గారికి ఉంది.[13]

కాలమనే జవనాశ్వపు జూలును ఒడిసిపట్టుకొని ఒక్క ఉదుటున ఎగిరి దాని మూపున జేరి, ఆ బెదురు చూపుల 'బుకీఫేలస్'ను ఇష్టానువర్తినిగా మార్చుకొని, యుగాశ్వ హృదయాన్ని బోధపరచుకోగల వేతృత్వమున్నూ; కాలానుసారంగా మనస్సులను మలచగోరి క్రమపరిణామ మందగతిలోనే ఎంత చిన్నదైనా ఒక దాటు వేయించగల నేతృత్వమున్నూ; అప్పారావు సమకాలీనులలో అనేకులకు లేవు. గడియారపు ముళ్ళు నదిమి కాలాన్ని స్తంభింపజేయబూనారు కొందరు. కొత్త ఒక రోతగా పాత ఒకవింతగా తల్లకిందుల తపస్సు చేశారింకొందరు. కావడానికి అందరూ 'అగండులే'! ఒకరి గిరసలు తొక్కుకొంటూ మరొకరై, పెనుమార్పు తుఫానుగాడ్పుకు చెలరేగి అతివేలంగాను రుసులుకక్కసాగిన జీవిత సముద్రంలో ఉత్తాలతరంగ సన్నిభంగా, కందుకూరి వీరేశలింగం, గురజాడ అప్పారావు రఘుపతి వేంకటరత్నం, గిడుగు రామమూర్తి, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు, జయంతి రామయ్య, కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, తిరుపతి వేంకట కవులు, వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి, ఆచంట వేంకట సాంఖ్యాయన శర్మ, పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం, మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి, చిలుకూరి వీరభద్రరావు – ఎవరికి వారే అతిరథప్రాయులు. అది 'టైటాన్ల' జాతి; అతికాయులూ మహామతులూ నైన వారి వంశం పందొమ్మిదో శతాబ్దిలోపుట్టి పదిహేడో శతాబ్దానికి తనమనస్సు నర్పించుకోకుండా, ఇరవయ్యో శతాబ్దికి అప్పగించు కొన్నాడాయన. కాలాన్ని

బట్టే గాకుండా, ఆయన నవ్యత వాస్తవమైన నవ్యత. ఆయనకూ నవ్యులకు అద్యులుగా గణనకు వచ్చిన తదితరులకూ, చూపులోనూ తలపులోనూ తేడా ఉంది. మహాపురుషుడైన వాడు సృష్టించిన సాహిత్యానికిన్నీ కానివాడు సృష్టించిన సాహిత్యానికిన్నీ, గుణమే భేదించక తప్పదు. ఇందుచేత కూడ గురజాడ సాహిత్యానికి ఆయన వ్యక్తిత్వపు గొప్ప మొహరు పడుతున్నది.

ఇంద్రగంటి హనుమచ్ఛాస్త్రిగారి మాటల్లో చెప్పాలంటే, గురజాడ అప్పారావు తెలుగు సారస్వతానికి 'సరిహద్దు'.[14] వచన రచయితలు, కథాకారులు, నాటక కర్తలు, కవులు అందరూ ఆయనను సొంతపరచుకొని, వ్యక్తిని మహత్తరమైన సాహిత్యశక్తిగానే మార్చివేశారు. పద్యరచయితల కంటె ఎక్కువగా వచన రచయితలే గురజాడ అప్పారావుకు సాహిత్య వారసులని శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిరాశాడు.[15] ఇందుకు తగిన కారణం లేకపోలేదు. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి వెంటలేచిన నవకవిలోకం 'భావ' కవిత్వావరణలో ప్రవేశించిన రోజులలో, అప్పారావు స్థాపించిన ప్రజా దృక్పథం మరుగుపడింది. పండితుల శిరఃకంపం కోసం గాకున్నా, తమతమ సాంఘిక, విద్యాసంబంధి నేపథ్యాలను పురస్కరించుకొనైనా, 'మార్గ' కవిత్వవాసనలను కవులుతిరిగి ఒంటబట్టించుకొన్నారు. కాకుంటే ముఖ్యుడైన ప్రతి భావకవీ గురజాడ అప్పారావును ప్రేమతో భక్తితో సంభావించి, వెంటనే పక్కదారికి మళ్ళినవాడే. అలాగే ముత్యాల సరాన్ని ప్రతిముఖ్యకవీ కాస్సేపు మెడలో వేసుకొని ముచ్చట తీరాక తీసి పక్కన బెట్టాడు. రాయప్రోలువారి 'చిలక' కూడా ఆ ఛందస్సుకు పుట్టినబిడ్డే. పూర్వోక్తమైన రంగాచార్యుల గేయాన్ని వచనం చేస్తే –

వేగుజుక్క వెలుగును నిద్రామత్తులు చూడలేకపోయారు. దాని కోటి సూర్యకాంతి అడవిగాసిన వెన్నెల అయింది. ఆ చుక్క రాలింది. ఇంకా నిద్రలో ఉంది లోకం. ఇంతలో తూర్పు తెల్లవారింది. పక్షుల కలకలారావం మొదలైంది. ఆ రాలిపోయిన వేగుజుక్కను చూచి ఉండిన కొద్దిమంది దాని శోభ గురించి పొగుడుతూంటే, అప్పుడప్పుడే ఒళ్ళు విరుచుకోసాగిన వాళ్ళు తెల్లబోయారు;

ఎక్కడైతే చుక్క వెలిఁగెనో
అక్కడొక్కటి కాంతి వెలసెను
అఖ్ఖులెత్తి జనంబు లెల్లను
అద్భుతంబునఁ జూడఁగన్

అప్పరాయ కవీంద్రుని తేజం ఆంధ్రలోకమంతా నిండి వెలుగుతున్నదని ఆచార్యులవారన్నారు. అవును. మద్రాసులో చేరి చదువుకొంటూ, కాకినాడ వెళ్ళి దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారిని కలిసినప్పుడెల్లా బసవరాజు అప్పారావు గురజాడ గేయాలను గొంతెత్తి గానం చేసేవాడట. గురజాడ "ఋగురుపాట" బసవరాజు అప్పారావుచేత సెలయేటి గానం చేయించింది.* పెద్దాపురం నుంచి చింతా దీక్షితులు

---

* 'సెలయేటి గానము' (1915) "శ్రీ కవిశేఖర గురజాడ అప్పారాయ స్మృతి"కి అంకితమైంది. "పరమగురు సమానులు" గురజాడ అప్పారావు కవిత్వ పరనమే బసవరాజుకు ప్రోత్సాహ జనకమైనదట.

కూడా కాకినాడకు ఈ గేయాలనూ వాటి సువాసనలనూ మోసుకెళ్ళేవాడు. గురజాడ బాలగేయరచనల ప్రభావమేగాక సులభ భాషా సౌందర్య స్పర్శకూడా దీక్షిత సాహిత్యాన్ని సోకింది. ఇక కృష్ణశాస్త్రిగారున్నారు. గురజాడ అప్పారావుకు మహాకవి పదమిచ్చి ఆ పోయిన కోకిలను తానొక చిన్నిపికమై ఆక్రోశిస్తూ పిలిచారు. అలాగే అక్కిరాజు ఉమాకాన్త విద్యాశేఖరుల ద్వారా అప్పారావు గొప్పదనాన్ని గ్రహించీ, నేరుగా కాకినాడ ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్సభలో ఆ వాణిని ఆలకించీ, తల్లావఝ్ఝుల శివశంకర శాస్త్రిగారు తమ రచనాపద్ధతిలో మార్పును సాధించుకొన్నారు. గురువైన గిడుగు రామమూర్తి వద్దనుంచి గురజాడ అప్పారావుమీద సదభిప్రాయాన్ని పొంది తెలికిచర్ల వెంకటరత్నంగారు గురి నిలుపుకొన్నారు. కన్యాశుల్క నాటక భాషకూ తద్గత హాస్యానికీ భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు మనస్సు నర్పించుకోగా, అబ్బూరి రామకృష్ణారావుగారు ఆ నాటకరంగం ప్రయోగానికి శక్తి వెచ్చించుకొన్నారు. ఇలా పద్య, గద్య రచయితల కుభయులకూ గురజాడ అప్పారావు భిన్నరూపాలలో సన్నిహితుడూ విహితుడూ కాగలిగాడు. ఆయన కావ్యాత్మ, జాతి రక్తప్రవాహమనదగిన రచయితల పరంపరలో ఇలా కలగలిపి సత్తువ పట్టించింది. ఆ అడుగుజాడ గట్టిగానో తేలికగానో అచ్చుపడని రతనాతలమంటూ తెలుగునలేదు. 'నవ్య' సాహిత్యపు ప్రాణమూలంలోనే చైతన్యరూపాన నిలిచి, ఆధునికాంధ్ర జీవిత ప్రభాతంలో లీనమైపోయిన "గురజాడ వాల్మీకి" ఈ నా కథనానికి కేంద్రబిందువు.

2

1963లో విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయం నా *గురజాడ వెలుగుజాడను* ప్రచురించింది. దానికిది పరివర్ధిత సంస్కరణం (Enlarged Edition) కాదు. సరికొత్త రచన.

ఈ గ్రంథాన్ని మూడు భాగాలుగా విభజించుకొన్నాను. బ్రిటిష్ పాలనకు ముందువెనకల ఆంధ్రసాహిత్యమూ సంఘమూ ఏఏ మార్పుల కగ్గమైందీ 'ఉదయ సంధ్య'లో వివరించాను. గ్రంథ విస్తర భీతిచేత చారిత్రక నేపథ్యాన్ని విడనాడడం సరికాదనిపించింది. జీవిత చరిత్రకారుడు రూపచిత్రకారుడున్నూ చరిత్రకారుడున్నూ కావలసివుంటుందని ఆంద్రే మార్వా (Andre Maurois) అని ఉన్నాడు. అయితే చరిత్రను ఏకరవుపెట్టినంతమాత్రాన అతని పని తీరదు. గతించిపోయిన కాలాన్ని సాకల్యంగా తన కళ్ళకు కట్టించుకోజాలని చరిత్రకారుడు, ఊహల రంగులతోనే యుగచిత్రాన్ని వెయ్యగలడు. అందుచేత చారిత్రక దృక్పథానికి జతగా, కవిజీవిత చరిత్రకారుడు, ఆ కవియొక్క భావనా కేంద్రాన్ని అంతు జిక్కించుకొని, అతని ఆలోచనా వైలక్షణ్యాన్ని అలవరచుకోవలసి వుంటుందని హెలెన్ గార్డినర్ (Helen Gardener) ఉవాచ. కావ్యపరిశీలన ఇందుచేతనే విధాయక మౌతున్నది. 'సప్తాశ్వాలు' అనే విభాగం ఈ భావనాకేంద్ర పరిశోధనకున్నూ సాహిత్య పరిశీలనకున్నూ వినియుక్తమైంది ఇందుచేతనే. ఈ రెండు రచనాఖండాలమధ్య 'అరుణోదయం'లో గురజాడ అప్పారావు లౌకిక జీవిత పూర్ణచిత్రం లభిస్తుంది. దానితో బాటుగానే

అభినవాంధ్రజాతి జీవితకథకూడా. ఈ పునరుజ్జీవనంలో అప్పారావు స్థానమెలాంటిదో నిర్ణయించడం కూడా అవసరమైంది. గ్రంథం పేరు, శీర్షికలు, అన్నీ సూర్యసంబంధి సంకేతాలతోనే ఉండడమనేది సంకల్ప పూర్వకమే.

కాలక్రమణిక, గురజాడ వాఙ్మయదర్శిని గ్రంథంలో ఆద్యంతస్థానాలలో ఉండడం, పాశ్చాత్యగ్రంథ ప్రణాళికానుసారమే. గురజాడ వాఙ్మయసూచిక సర్వ సమగ్రమేమీ కాదుగాని, నాకుగల శక్తినీ అవకాశాన్నీ బట్టి నేను సేకరించగలిగిన ఈ భోగట్టా, ముందు ముందు పరిశోధకులకు ఉపకరిస్తుందని మాత్రమే దానికీ పుస్తకాన చోటిచ్చాను. అనుబంధాల పేర గ్రంథాంతాన అచ్చుపడుతున్నవెల్లా ఇంతవరకూ పత్రికలలో మాత్రమే అచ్చుపడి ఉన్న అప్పారావు రచనలో, ఆయన పుస్తకాలలో 'మార్జినల్ నోట్స్'గా ఉండిపోయినవో, వ్యక్తులకు ఆయన రాసిన లేఖలో అయి ఉన్నాయి. అవి వెలుగు చూడటకు రావడమిదే ప్రథమం, పరిశోధిస్తూ పరిశ్రమిస్తూ పోతే ఇంకా మరికొన్ని దొరికే అవకాశం ఉంది.

జవహర్ భారతి,
కావలి.

కె.వి. రమణారెడ్డి
1–8–1968

---

1. "నరకంలో" – గురజాడ: మన సాహితి ప్రచురణ: శ్రీశ్రీ – పు. 54–55.
2. మహాకవి గురజాడ వేంకట అప్పారావు: డా. గిడుగు వేంకటసీతాపతి, (వ్యా)గు. శ.సం.హై., పు.8
3. Goethe as sage - On poets and poetry: T.S. Eliot PP. 207-210
4. మిస్టర్ జె.వి. ఏట్సు: గు.ర.ము.డై., పు.230 – 231
5. మదరాసులో సంతాపసభ: అదే, పు. 221–226.
6. ఆదర్శపురుషుడు: డా. గిడుగు వేంకటసీతాపతి – పరిశోధన, డిశంబరు, జనవరి 1956 (వ్యా).
7. చూడు, పైన 3.
8. మహాకవి – మహాపురుషుడు: సెట్టి ఈశ్వరరావు, పు. 37–38.
9. చతుర్థాంధ్ర మహాజనసభ: ఆంధ్రోద్యమము, పు. 307, 367.
10. గు.ర.లే., పు. 205.
11. **Most Dear to All the Muses:** Radhakrishnan: Tagore - A centenary volume, p. xvii.
12. "కవిత్రయం": శ్రీశ్రీ తెలుగుతల్లి – 25–10–1945 (రే.ప్ర.)
13. ఖండకావ్యము – భావ కవిత్వము: సంపత్ – తె.భా.చ.సం.పు. 781.
14. గురజాడ వాల్మీకి: వ్యాసావళి – ఇంద్రగంటి హనుమచ్ఛాస్త్రి, పు. 23.
15. మార్గదర్శి గురజాడ అప్పారావు: శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, నవోదయ, 8–2–1946 (వ్యా)

కృతజ్ఞత

ఓం ప్రథమంగా గురజాడ వేంకట రామదాసు పంతులుగారికి కృతజ్ఞత చెప్పుకోవాలి. డెబ్బయ్యోయ్యాపడిలో ఉండికూడా ఓపికతో పదులకొద్దీ ఉత్తరాలు రాసి, విడిగా రాసిపెట్టుకొన్న తమ Memoirsను చూపెట్టి, ఈ గ్రంథ రచనకు ప్రోత్సాహాన్నిచ్చారు. గురజాడ వారి వంశ చరిత్ర గురించి కొత్త సమాచారం ఇచ్చింది, బందరులోని ప్రముఖ కవులు గురజాడ రాఘవశర్మగారు. గురజాడ భాస్కరరావుగారు కూడా. గురజాడ భాషలోని సూక్ష్మాలను వివరించి చెప్పింది, విజయనగరం యం.ఆర్. కాలేజి ఇంగ్లీషు ప్రొఫెసరు రోణంకి అప్పలస్వామిగారు. కందుకూరి వీరేశలింగం, గురజాడ అప్పారావుల ఇలాకా గురించి కొత్త సమాచార మిచ్చింది. డా. ఏ. రమాపతిరావు ('మంజుశ్రీ') గారు; మండ లక్ష్మీకామ శాస్త్రికృత వ్యాకరణ గ్రంథంలోని అప్పారావు ప్రశంస భాగాన్ని రాసి పంపింది. డా. తూమాటి దోణప్పగారు, ఇంగ్లాండులో 'పంచ్' (Punch) పత్రిక – 1910–1913 ఫైళ్ళలో అప్పారావు రచనలకోసం గాలించింది శ్రీమతి ఎలిజబెత్‌కోల్ (Mrs. Elizabeth cole). మద్రాసు యూనివర్సిటీ లైబ్రరీలో Epigraphia Indica, The Hindu పత్రికల సంపుటాలను చూడనివ్వడమే గాక, బాగా వెలుగులోనికి రాని అప్పారావు 'ఎడిట్' చేసిన The Annals of Handeh-Anantapur గ్రంథాన్నీ, కన్యాశుల్క నాటక కన్నడానువాదాన్నీ అరువిప్పించిన సాహిత్యాభిమాని డా.పి. గంగాధరరావుగారు ప్రత్యేకించి పేర్కొనదగినవారు. The Mail పత్రికలో సహాయ సంపాదకులు బాలాంత్రపు నళినీకాంతరావుగారు నాతోబాటు ఈ 'కాయకష్టం'లో పాలు పుచ్చుకొన్నారు. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి మనుమలు, వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి యం.ఏ. గారు తమ వద్దనున్న అప్పారావు లేఖలను తొలిసారిగా ముద్రించనివ్వడమే కాక తమ తాతగారి జీవితచరిత్ర గ్రంథంలో అచ్చుపడి ఉన్న మరి మూడింటిని గూడా ఈ పుస్తకంలో అచ్చు వేసుకోనిచ్చారు. శ్రీనివాస చక్రవర్తిగారు కూడా తోడ్పడినారు. నా మిత్రుడు బండి గోపాలరెడ్డి (బంగోరె) సాయం లేకుంటే కొన్ని అపురూపమైన గ్రంథాలూ పత్రాలూ నాకు లభించేవి కావు. జి. సాంబశివరావు, జయంతి కామేశ్వరరావులు కూడా వందనార్హులే. వర్ధమాన సమాజం (నెల్లూరు), సారస్వత నికేతన్ (వేటపాలెం) గ్రంథాలయాది కారులూ, ఉద్యోగులూ వందనపాత్రులు.

– కె.వి.ఆర్.

★ ★ ★

1. అరుణోదయం

"వేగు చుక్కయు తోక చుక్కయు
మెరసి వెడలిరి మిన్నువీధికి"

"కౌసల్యా సుప్రజా...."

....కళింగదేశ విజిగీషా మనీషం దండెత్తి వచ్చిన కృష్ణదేవరాయల ప్రతాపాగ్ని గౌతమీజలాన్ని మరగగాచి పొట్నూరిలో రాజుకోకమునుపు, విశాఖమండలం సర్వసిద్ధి తాలూకాలో కాస్సేపు సేదదీర్చుకొందిట - ఆచోటే రాయవరమట. వాస్తవ విషయాలు కట్టుకథలతో అల్లిబిల్లిగా అల్లుకొని పోయిన దేశచరిత్రలో ఏది ఏదో విడమర్చేందుకు ఎంతో శ్రమపడాలి.

కృష్ణరాయల ఊసెందుకుగాని, సదరు రాయవరంలో గొడవర్తి కృష్ణయ్య పంతులు మట్టుకు మడిమాన్యాలు సంపాదించుకొని ఇల్లూ అదీ కట్టుకొని కాపురముండేవాడు. ఇదిమాత్రం కట్టుకథకాదు, వాస్తవం. గురజాడ అప్పారావు ద్వారా ఆయనకూడా చరిత్రకు ఎక్కదగిన మనిషి.

— ఆ కృష్ణయ్య పంతులుగారి ఇంట ఒకరోజున ఉదయమాదిగా ఎవ్వరికీ గుండెల్లో గుండెలేనట్లుంది. గురజాడ అప్పారావు ఒకంతట మాతృగర్భం వదిలి బయటపడలేదు. కౌసల్యమ్మకిది తొలిచూలు. పెళ్ళయి ఆరేళ్ళు గడిచినా, కాపురానికి వెళ్ళిందిటీవలనే. నెలలు నిండేందుకుగూడా మరి రెండు మాసాల వ్యవధి ఉంది. ఏడోమాసంలోనే బిడ్డకుట్టు మొనజూపుతుందని ఎవరూ అనుకోలేదు. గర్భిణికి పదిహేనేళ్ళకంటె వయస్సు లేదు. తెరలు తెరలుగా నొప్పులు కనిపించి పోతున్నాయి. మంత్రసాని పనినేర్పు అక్కరకు రాలేదు. కూతవేటుదూరంలో వైద్యుడులేడు. ఎల్లాగో పొద్దు నడినెత్తిమీదికి వచ్చి పడమటికి వాలింది. కృష్ణయ్యపంతులు వైద్యుణ్ణి వెంటబెట్టుకువచ్చాడు.

ఎట్టకేలకు కౌసల్యమ్మ నీళ్ళాడింది — "కౌసల్యా సుప్రజ" పుడితే కావలసిందేమిటి? అలాగాక అక్షరాలా అర్భకుడే పుట్టాడు. వట్టి తోటకూర కాడలాగున్నాడు. ఎలాగుంటేం ఏమిగాని, తల్లీ బిడ్డా గండంగడిచి ఒడ్డునబడ్డారు. సింహాద్రి అప్పన్న దయ. అభిజిత్ ముహూర్తం. మఖానక్షత్రం, నాల్గవపాదంలో కేతువు. జన్మకాల కేతుమహర్దశ. తండ్రి వెంకటరామదాసుకు ఈ విషయాలలో చాలా పట్టింపు. జన్మాష్టమం ఐదో ఏటగాక ఎనిమిదో ఏట ఉపనయనం జరగాలి....

దుందుభి నామ సంవత్సర భాద్రపద బహుళ త్రయోదశి ఆదివారం 1862 సెప్టెంబరు 21 అని పంచాంగాలు వెదికించి నిర్ధారణ చేయించారు. అప్పారావు పుట్టిన నూరేళ్ళ తదనంతరం ఆయన అభిమానులు, ఆ తేదీ మీదుగా శత వార్షిక జయంతి కూడా జరిగిపోయింది.

అది ఆదివారం కావడం మరెందుకైనా కాకున్నా రాయవరంలో ఉంటూ వచ్చిన జిల్లా మున్సబు కోర్టు సిరద్దారైన కృష్ణయ్య పంతులు ఇంటిపట్టున ఉండిపోయేందుకు పనికి వచ్చింది. ఆయనే అక్కడ లేకపోయి ఉంటే సమయానికి వైద్య సహాయం అందకనే పోనేమో!

అది అటుంచి, దుందుభినామ సంవత్సరంలోనే పరవస్తు చిన్నయసూరి దాటుకొని గురజాడ అప్పారావు జన్మించడం కాకతాళీయమే అయినా, చిన్నయసూరిని చంపి గురజాడ అప్పారావు పుట్టాడని చమత్కరించేందుకు వీలు కల్పిస్తుంది. ఆ వీలును నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు వాడుకొనే ఉన్నారు; వారి వ్యాసానికి ఉపశీర్షిక "చిన్నయసూరి నిష్క్రమణ – గురజాడ అవతరణ". ఆ వ్యాస క్రమంలో ఆయన అంటారుగదా –

అప్పారావు పుట్టుకలో ఒక చిత్రం ఉన్నది – అది దుందుభి సంవత్సరము, అటు చిన్నయసూరి; ఇటు గురజాడ. ఇద్దరి కీర్తి దుందుభులు మారు మ్రోగుతూనే వున్నవి.[1]

చిన్నయసూరి 'జయంతి', గురజాడ 'వర్ధంతి' మాటలకేమిగాని వావిళ్ళ వారు ప్రచురించిన "ముత్యాల సరములు" గ్రంథానికి వేంకటరావుగారు పీఠికరాస్తూ, అసలే చిత్రమైన అప్పారావు పుట్టుకను చిత్రాతి చిత్రం చేశారు. ఆయనగారి జన్మ తారీఖును 31–10–1861గా అందరిలాగే ఇచ్చి, ముద్రారాక్షసుడి సాయంతోటి బారసాలను 11–13–1861న జరిపించారు. పోనీ లెమ్మనుకొంటే, అందులోనే ఒకచోట 9–4–1915న అప్పారావును "అమర లోకనివాసి"ని చేసి, 9–11–1915న ఇంకోచోట "కీర్తిశేషు"ణ్ణి చేశారు.[2]

గురజాడ అప్పారావు పుట్టుకలో ఉన్న "చిత్రం" అదికాదు. నేలమీద పడకముందే అమరలోకవాసానికి పోకుండా, పుట్టిన వెనుకగూడా అప్పటికింకా సమకూరని కీర్తిని శేషింపజేయకుండా, ఏభైమూడేళ్లు 'బొంగరంగా' తిరుగుతూ మహారాజుగా బ్రతకడమే ఆ చిత్రం. వయస్సువచ్చి ఉగ తెలిశాక ఎన్నో ఇతర వ్యాపకాలలోపడి ఆయుస్సునూ, మనస్సునూ వ్యయం చేస్తూ కూడా సాహిత్య ఫలరాశిని ఇచ్చిపోవడం, ఆ చిత్రానికే విచిత్రం గొలిపే సిద్ధి – ఆ ఫలరసం జాతికి ఆస్వాదయోగ్యం కావడం సరేసరి.

....గొడవర్తివారి ఆడబడుచు గురజాడ వారింటి కోడలు కావడంకూడా సాధారణ విషయమేమీకాదు. దానికి ఒక కథే ఉంది.

రాయవరంలో గురజాడ పేర్రాజుపంతులు కూడా ఎన్నదగిన మనిషి, అమీను పనిచేసి పింఛనీదారుడై సొంత 'సేరి' నడిపిస్తూ నియ్యోగం వెలిగిస్తున్నాడు. భార్య పేరిందేవి పేర ఒక నూయి త్రవ్వించాడుకూడాను. పంతుళ్ళు ఇద్దరూ ఇప్పుడు చేతులు కలుప దలుచుకొన్నారు. పేర్రాజు కిద్దరు తమ్ముళ్ళు: సీతాపతి,

కొండయ్య. సీతాపతి నడిప్రాయంలోనే కాలం చేశాడు. ఆయనకు మూడంటే మూడే పెళ్ళిళ్ళు. కడగొట్టు భార్య సూరమ్మ. స్వగ్రామం గోదావరి సీమలోని మొగలితుర్రు. సీతాపతిగారికి వంశాంకురాల నిచ్చింది అవిడే : పెద్దవాడు వెంకటరామదాసు, రెండవవాడు కొండల్రావు. పసితనంలోనే బరువు బాధ్యతలన్నీ రామదాసుపై బడ్డాయి. పెత్తండ్రి పేర్రాజు ఒక చెయ్యి వెయ్యదలచుకొని కృష్ణయ్య పంతులుగారి కుమార్తె కౌసల్యమ్మను రామదాసుకు వధువుగా నిర్ణయించాడు.

కానున్న అల్లుడి విషయమై కృష్ణయ్య పంతులుగారికి అరమనస్సుండవలసిన అవసరమేమీలేదు. పిల్లాడు కంటికి నదురుగా ఉన్నాడు. పెద్దకళ్లు, పచ్చటి ఛాయ, ఒడ్డూపొడుగూ ఉన్నవాడు. భారీ విగ్రహం. పైగా పూసపాటి విజయరామ గజపతి అనుగ్రహానికి పాత్రుడై కుమరాం ఠాణాలో ఒక గుమాస్తా గిరీ సంపాదించుకొన్నాడు –అదే – అదే పిల్లనిచ్చే పంతులుగారికి కావలసింది.

ఆ ఉద్యోగం దొరకడం ఒక ఉపకథ. రాజాగారు మహారాజావారింకా కాకముందు ఒకరోజున పెదగాడికి విజయం చేశారు. గురజాడ కొండయ్య పంతులు పెదగాడి ఠాణాకు అమీను. లోగడ సర్కారువాడి కింద జిల్లా 'హెడ్' పోలీసుగా ఉండి పించను పుచ్చుకొని ఇప్పుడు రాజావారి కొలువు చేస్తున్నాడు; వెంకటరామదాసు పినతండ్రివద్ద ఉండిన రోజులవి. చెన్నాపట్నానకు దొరతనం వారికి జరూరుగా ఒక నివేదిక పంపుకోవలసి, చిత్తుప్రతిని సాపురాయగల మనిషి కావాలని రాజాగారడిగారు. రామదాసు ఆపని 'బేగి' పూర్తిచేసి రాజాగారిని మెప్పించి పై జెప్పిన ఉద్యోగాన్ని సంపాదించుకొన్నాడు. అలా మొదలైంది తన తండ్రిద్వారా విజయనగరం 'సమస్థానం' తోటి గురజాడ అప్పారావు 'ఇలాకా'....

కృష్ణయ్య పంతులుగారి అల్లుడయ్యాక వెంకటరామదాసు చీపురపల్లిదాపున గురివిందాడలో సొంతకాపురం పెట్టాడు. "ఊరెయ్యది? చీపురుపలి" అని అడిదంసూరకవి చెప్పిన ఊరు కావడమేగాక, ప్రాయంమీరాక ఆ కవి వెళ్ళి నివసించిన అగ్రహారం గురవిందాడే కావటంకూడా యాదృచ్ఛికమే. గురివిందాడకు రామచంద్ర పురాగ్రహారమనికూడా పేరు. 'కన్యాశుల్క' నాటకంలో ఇది ఒక స్థలమై కూర్చుంది కూడాను. అక్కడ అడిదం, దూసి, అక్కినపల్లి, మురపాక కుటుంబాలుండేవి – అంతా నియోగికట్టు.[3]

ఊళ్ళేలడానికైనా మంత్రాంగం చెప్పి ఏలించడానికైనా మేమే తగుదుమనిపించిన నియోగుల్లో గురజాడవాళ్ళూ ఒకరు. వాళ్ళు అపస్తంభ సూత్రులు, కౌండిన్యస గోత్రులు. పొట్టచేత బట్టుకొని దేశంకాని దేశానికి వలసవచ్చినవాళ్లే అయినా సంబంధ బాంధవ్యాలనుబట్టి స్థానికులైన నియోగి ప్రభువుల నిరాదరణకు పాత్రులు కాలేదేమోననిపిస్తుంది. ఈ కథా ప్రారంభంనాటికే సింహాద్రి అప్పన్న పేరు రెండు తరాల గురజాడ వాళ్ళకు అచ్చివచ్చింది, కొండల్రావన్నా, కొండయ్యన్నా, అప్పారావన్నా ఆ దేవుడే. మరైతే ఏమైపోయాడు, కృష్ణాజిల్లా గురజాడ గ్రామంలోని తమ ఇలవేలుపు రామలింగేశ్వరస్వామి?

తమ్ములను తోడుచేసుకొని పూసపాటివారి విశాలమైన ఊసర క్షేత్రానికి రాకముందు పేర్రాజు పంతులు మచిలీపట్నంలో తండ్రి వీర్రాజు పంతులు పెంపకాన

కౌమార యౌవనాలు గడిపినవాడే. తమ్ములకంతటి వయస్సు వీర్రాజు చనిపోయే నాటికి లేకపోవచ్చును. ఇంగ్లీషు ఈస్టిండియా కంపెనీలో బహుచిన్న నౌకరీ చేస్తూ సంసారాన్ని నెట్టుకొస్తూ ఉన్నట్టుండి వీర్రాజు చనిపోయేసరికి, దిక్కూ దరీ తోచక పేర్రాజు దేశం విడిచిపెట్టి పోవలసి వచ్చింది.

వీర్రాజుపంతులు నూరింట యాభై వంతులు మట్టుకే ఆరువేల నియోగి. తతిమా యాభై గోలకొండ వ్యాపారి. ఆ రెండింటికీ చెప్పుకోదగ్గ అంతరమేమీ లేకపోయినా, వైదీకులు కాని బ్రాహ్మల్లో ఇవి రెండూ రెండుశాఖలు : ఒక్క చేతివే అయినా రెండూ రెండు వేళ్ళు. తండ్రి పట్టాభిరామయ్య ఆర్వేల నియోగి కాబట్టి వీర్రాజూ ఆ తండ్రి బిడ్డ – అచ్చం ఆర్వేల నియోగి బిడ్డ కావలసివస్తే చెప్పలేముగాని, తల్లిగారి శాఖను కొట్టివెయ్యలేము కూడా. శ్రీనాథుని కోదండ రామయ్యకూ, అశ్వారాయచరిత్రం చెప్పిన శ్రీనాథుని వెంకటరామకవికి ఏమి సంబంధమో తేల్చి చెప్పడం నావల్ల కాలేదు. అసలు ఆ ఇంటిపేరే ఆకర్షణీయంగా ఉంది. ఒకచెంప ఓడవర్తకం నడుపుతూ ఇంకొక చెంప ఫ్రెంచి ఈస్టిండియా కంపెనీలో 'దుబాసి' పనిచేస్తూ రెండుచేతులా సంపాదించి పోయిన యా కోదండ రామయ్య గురజాడ గ్రామంనుంచి కట్టుగుడ్డలతో చక్కా వచ్చిన పట్టాభిరామయ్య గుణాలు చూచి మెచ్చి తన కుమార్తెనిచ్చి పెళ్ళిచేసి పోయాడు. ఆయన వెనువెంటనే దఫాలు దఫాలుగా పోయింది – అటించీ గటించీ ఆయన కూడబెట్టిన సిరి. మనమడు వీర్రాజు బిడ్డలు వలసపోవలసి వస్తుందని కోదండ రామయ్య అనుకొనే వుండడు.

డబ్బునూ కన్నబిడ్డనూ యిచ్చిన మామగారు పోయాక హారతి కర్పూర జ్వాలలాగా ఒక వెలుగు వెలిగిన పట్టాభిరామయ్య, 'రసికుడై' వుండకుంటే అప్రయోజకుడై ఉండాలి. అయితే ఈ రెండవ బిరుదు ఆయనకు తగనిది. తాను సాహసి కాకుంటే తరతరాలబట్టీ వస్తూన్న ఇల్లూ, పొలమూ విడిచి వ్యాపార కేంద్రమైన బందరుకు వచ్చివుండేవాడే కాదు. తనకు చొరవ లేనట్టయితే గుమాస్తాగా ప్రవేశించి యజమానిని మెప్పించి అతని ఆస్తినంతటినీ రాబట్టుకోగలిగేవాడే కాదు.

తెంపరితనం గురజాడ పట్టాభిరామయ్య రక్తసారంగా మారింది. పెద వీర్రాజుగారి ఏడుగురు కుమాళ్ళలోనూ తాను నాల్గవవాడు. గంపెడంతైన సంతానాన్ని పెంచి విద్యాబుద్ధులు చెప్పించి ప్రయోజకులను చెయ్యగల స్తోమతు ఆ వీర్రాజు పంతులుగారికీ లేకపోయింది. బ్రాహ్మణ వ్యవసాయంమరి! అక్కిరాజుగారి బిడ్డలలో తాను మధ్యముడు. అక్కిరాజెంతటి అసాధ్యుడైనా కావచ్చుగాక, అతని ఆస్తిపాస్తులు మూడుగా విడిపోక తప్పలేదు. ఆ మూడింట ఒకటి. వీర్రారాజుగారి సంతానోత్పాదకశక్తి తీవ్రత వల్ల, ఏడుగా చీలింది. పట్టాభిరామయ్యను గురజాడ గ్రామానికే ఆమరణాంతమూ కట్టివేయగలంతదా ఈ ఒకటింట ఏడవపాలు? అందుకే కుటుంబ బంధనాలూడ్చుకొని లోకంమీద పడి ఉద్యోగపు వేటలో ఇల్లాలినికూడా సంపాదించుకున్నాడు.

గురజాడ వారి వంశకర్త, పై చెప్పిన అక్కిరాజు గుంటూరుజిల్లా జంపని గ్రామం నుంచి గురజాడకు నాలుగు వర్ణాలవారినీ వెంటబెట్టుకువచ్చి అక్కడ స్థిరపడ్డాడు.

గోల్కొండ కుతుబ్ శాహీ నవాబుల 'నమక్' తోటీ హైదరాబాద్ అసఫ్ జాహీ నిజాముల 'మదత్' తోటీ, మూడు పువ్వులు ఆరు కాయలుగా పెంపొందిన నూజివీటి మేకావారి ఏలుబడిలో, అక్కిరాజుగారికి ముస్లిం సంస్కృతికూడా ఒంటబట్టి ఉంటుంది. మచిలీ బందరువరకూ నైజాము రాజ్యమే. పద్దెనిమిదవ శతాబ్ది ప్రారంభకాలానికి అక్కిరాజు నడికారులో ఉండివుంటాడు. మరో యాభై ఏళ్ళకుగాని బుస్సీ శృంగభంగంతోబాటుగా నైజాము అధికారం అంతరించి ఇంగ్లీషువారి 'కుంఫినీ'కి ఈ సీమ 'దఖల్' పడలేదు. మరో నూటయాభై యేళ్ళ తర్వాతగూడా "మొగలాయి సాంప్రదాయములు ప్రజలనింకనూ బూర్తిగా విడవలేదు" – పార్శీపేరిట ఉర్దూభాషాబోధన. షేర్వాణీ లేదా అంగర్ఖాధారణ. వీపున కొంగులువిడుస్తూ వంకర తలపాగాలు చుట్టుకునే వాడుక.[4]

అదంతా వాస్తవమే కావచ్చుగాని, అక్కిరాజు అనే అగ్గికి ఈ పరాయీ చదలు అంటినట్టేలేదు; అంటినా పీదోలుదాటి లోనికిపోయినట్టులేదు. ఎందుకంటే, గురజాడ గ్రామంలో అయన రెండు దేవాలయాలు కట్టించాడు. మేకా వేంకటాద్రి అప్పారావు ఈ ఆలయాలకు ఈనాములిచ్చాడు. అందులో రామలింగేశ్వరస్వామి కోకటి. అయన మనవఁళ్ళు కొందరు ఆ కోవెల గోపురకలశంమీద శాసనం వేయిస్తూ, వేయించిన సంవత్సరం పేర్కొన్నారు – తద్వారా గుడికట్టించిన పుణ్యానికితోడు చరిత్రకారుని పని సుకరంజేసిన పుణ్యాన్ని తమకూ తమ వంశానికీ సంపాదించుకొన్నారు. (శార్వరినామ సంవత్సర ఫాల్గుణ శుద్ధ దశమి శుక్రవారం క్రీ.శ. 1781 జనవరి 1కి సరిపోతుందని గురజాడ రాఘవశర్మగారు చేసిన అంచనా సరైనదికాదు. సంవత్సరం అటుంచి, ఫాల్గుణానికీ, జనవరికీ, గోకులాష్టమికీ పీర్ల పండగకూగల సంబంధమే ఉంది. మార్చిలోగాని, ఏప్రిల్ లోగాని ఫాల్గుణమాసం వస్తుందని "దైవజ్ఞులు" చెప్పనవసరమేలేదు. అయినా శ్రీపాద వెంకటరమణ దైవజ్ఞశర్మగారి చేత ఇంద్రగంటి హనుమచ్ఛాస్త్రిగారి ద్వారా నేనీవిషయం నిర్ధారణ చేయించాను. *గురజాడ దేవస్థానముల చరిత్రలో* (పుట. 10) గురజాడ భాస్కరరావు గారు పొందుపరిచారంటూ ఈ విశేషాన్ని నాకు దయతో తెలిపిన రాఘవశర్మగారిని తప్పుపట్టి తిన్న యింటివాసాలు లెక్కించడం కాదనుకొంటానిది).

ఇంటిపేరు గురించి ఒకటి రెండు మాటలు. వాడుకలో 'గురుజాడ'లోని కొమ్ము ఊడి 'గురజాడ' అయింది. అయినా కవి చరిత్రకారుడు శ్రీరామమూర్తి పంతులు 'కవిశేఖర' రాఘవశర్మగారు, ఇతరులు కొందరు ఆ కొమ్ముకు దానికి తగిలించే రాసుకొంటూ వచ్చారు. 'ర' వర్ణానికి కొమ్ము తగిలించి కొమ్ము మొలిపిస్తూ ఇంటిపేరులోగూడా గురుత్వాన్ని గర్భీకరించేందుకు ఇంకా కొందరు వ్యర్థంగా ప్రయత్నిస్తున్నారు. ఒకేఒక్క సందర్భంలో, అదిన్నీ గురునిజాడ అనే అర్థం రాబట్టేందుకని, అప్పారావుకూడా "గురుజాడ" అని రాసుకోవలసివచ్చింది.

ధృతి గురుజాడల నరిగెడు

గతి పెద్దలు జూప జనితి గజపతి త్రోవన్.....[5]

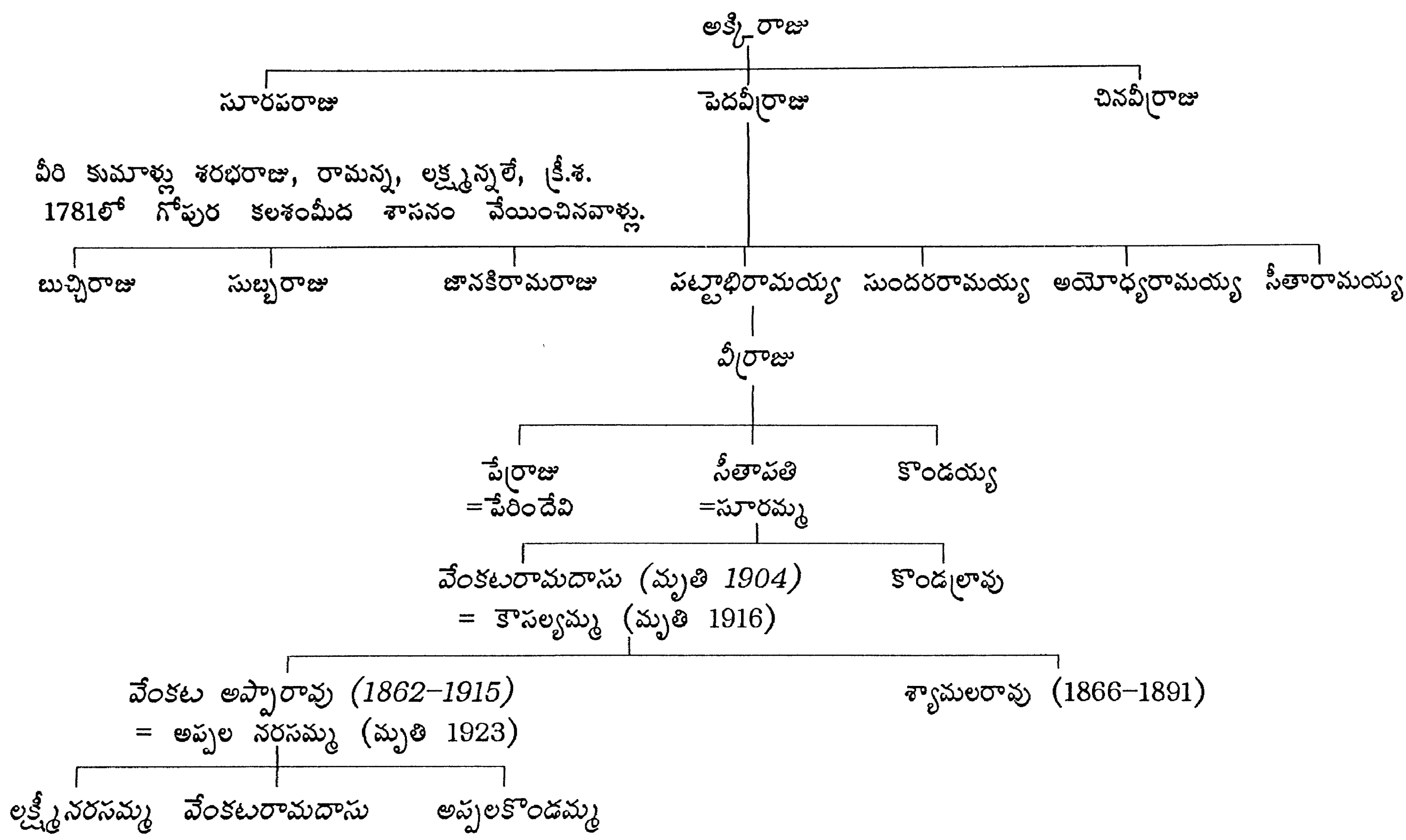
పేరులోని పెన్నిధి ఏమిటిగాని, గురజాడవాళ్ళు ఘటికులు. నేటికి మున్నాబు కరణాలు ఆ వంశంలోనివాళ్ళే. నూటేభై ఏళ్ళక్రితంలో గ్రామాధికారులె ప్రజలకు ప్రత్యక్ష ప్రభువులు. ఒక చాటుకవికి కరణం "నృపు నుపకరణము" కాబట్టి "గ్రామాభరణము" కూడా అనిపించాడు. కరణీకపు లౌక్యానికి జతగా మున్సబీహాజం ఉండేది. కాబట్టి అప్పట్లో వీళ్ళకు పట్టపగ్గాలుండేవికావనుకోవచ్చు. కరణం తోటి కలహం కొరివితో తలగోక్కోవడమే.

అయినా అన్ని దినాలొకరివికావు. "పూలమ్మిన చోట" సామెతననుసరించక పట్టాభిరామయ్య పరపంచలు పట్టిపోయాడు. అలాంటివాళ్ళు మరెందరో ఉండేవారని రాఘవశర్మ గారి భోగట్టా. వ్యాపార వాణిజ్య స్థలాలకు, సంస్థానాలకు, ఎగబడి పోయిన మరొక బ్రాహ్మణ కుటుంబం – ఆ ఇంటిపేరే ఉన్నవాళ్లది – గురజాడ గ్రామానికి దాపున పసుమర్తిలో ఉండేది. వీళ్ళకూ వాళ్ళకూ బావా మరిదీ వరసలట. 'అగ్ర' కులస్థులు కూడా, నీతి దెలియని నీచుని రాజ్యాన, తెల్లయిజార్లు తొడిగి తలటోపీ పెట్టి నవ్వుల పాలౌతూ వచ్చారని గువ్వలచెన్న శతకకర్త వర్ణించిన రోజులలో, ఈ వలసలు మొదలై ఉంటాయి.

కొత్త పరిసరాల్లో కూడా కాలు నిలదొక్కుకొని నెట్టుకొనివచ్చే ఓర్పుతో లోకపు సుడిగుండాన పడి గిరగిర తిరుగుతూనే ఒడ్డున బడగల నేర్పు జతచేరి ఇలాంటి వారికి అస్తినిష్ఠంగా ఉంటాయి. ఖామందుల వారి కనుసన్నలలో, ఏలిన వారి చిత్తమెరిగి నడుచుకొంటూ; ఆవులించక మునుపే పేగులు లెక్కబెడుతూ; స్వామికార్యాన్నీ, స్వకార్యాన్నీ చక్కబెట్టుకుంటూ; ఒళ్ళంతా కళ్ళుచేసుకొని పరిసరాలనూ పరిస్థితులను గమనిస్తూ; పై మెట్టుమీద పెట్టేందుకే కింది మెట్టుపై ఉన్న అడుగు తీస్తూ; విశ్వాసం వినయం లోకజ్ఞానం లౌక్యం సమ్మిశ్రణం చేసిన బతకనేర్చినతనాన్నీ బాగుపడేయోగాన్నీ కూసువిద్యగా నేరుస్తారు. వెంకట రామదాసు ఆ తానులోని గుడ్డతుంటే, ఆ తండ్రికి బిడ్డే అప్పారావు. తన వెనకటి వారెవ్వరూ ఎక్కలేనంత ఎత్తెక్కాడాయన, సంస్థానాధిపతులకు తలలోని నాలుకయ్యాడు. ఆనంద గజపతి మరణానంతరం పది పదిహేనేళ్ళు, నిజానికి తాను మకుట మొకటే తక్కువైన మహారాజా. ఇంతటి ఉన్నతి కలిగినా ఉద్ధతుడుకాలేదెన్నడూ; సేవకుని వేషం విప్పనే లేదు. నేర్పంటే మరొకటేదోకాదు, ఇదే. గురజాడ వారి వంశ ప్రతిష్ఠకు అప్పారావు జీవిత మొక పతాక.

అయితే గురజాడ అప్పారావు ప్రతిష్ఠను ఈ సేవకా వృత్తిమాత్రం ఇప్పుడు యేమాత్రమూ నిర్ణయించదు పైగా, వంకర నాలుకలవారి మూతివిరుపులకూ, వెక్కిరింపులకూ అగ్గమౌతున్నదికూడా. రాజాల రాణీల "చంకబిడ్డ"ట అప్పారావు.

గురజాడ అప్పారావు పేరుప్రతిష్ఠలు లోకానికి సుపరిచితాలై 'గురజాడ' శబ్దమే సువిఖ్యాతమయ్యాక, ఎక్కడెక్కడి గురజాడవాళ్ళూ ఒకరికొకరు పలకరించుకోసాగారు. తమందరికీ సామాన్యమైన అసాధారణ గర్వ హేతువొకటి చేకూరింది. విజయనగరానికి బందరు ఇరుగుపొరుగైంది. అప్పారావు వంశోద్ధారకుడయ్యాడు; కనుకనే విస్మృతి చీకట్లనుంచి అక్కిరాజు తర్వాతి తరాలన్నీ మళ్ళీ జీవించ గలుగుతున్నాయి.

అక్కిరాజు
సూరపరాజు
పెదవీర్రాజు
చినవీర్రాజు
వీరి కుమాళ్లు శరభరాజు, రామన్న, లక్ష్మన్నలే, క్రీ.శ. 1781లో గోపుర కలశంమీద శాసనం వేయించినవాళ్లు.
బుచ్చిరాజు
సుబ్బరాజు
జానకిరామరాజు
పట్టాభిరామయ్య
సుందరరామయ్య
అయోధ్యరామయ్య
సీతారామయ్య
వీర్రాజు
పేర్రాజు
=పేరిందేవి
సీతాపతి
=సూరమ్మ
కొండయ్య
వేంకటరామదాసు (మృతి *1904*)
= కౌసల్యమ్మ (మృతి 1916)
కొండల్రావు
వేంకట అప్పారావు (*1862–1915*)
= అప్పల నరసమ్మ (మృతి 1923)
శ్యామలరావు (1866–1891)
లక్ష్మీనరసమ్మ
వేంకటరామదాసు
అప్పలకొండమ్మ

2

కుటుంబపు ముచ్చట్లుగా మిగిలి ఇంకా నానుతూన్న కట్టుకథల్లో ఒకటి అప్పారావు పసితనానికి చెందినట్టిది. తదనంతర జీవితంలో గొప్పతనాన్ని సాధించిన వాళ్ళందరికీ పట్టిన ఖర్మే ఇది. వాళ్ళ ఉయ్యాలచుట్టూ దేవకన్యలు గుమికూడకపోతే, పొత్తిళ్ళ బిడ్డలను నాగ సర్పాలే పడగెత్తి ఎండపొడ తగలకుండా సేవిస్తాయి. గొప్పవాడు కానున్నాడని కాబోలు అప్పారావనే దుర్బల శిశువు నిద్రిస్తున్నాడని చూచి, ఎండసోకే ప్రశ్నగాని గొడుగు కావలసిన అక్కరగాని లేదని తెలుసుకొన్నదై ఒక దేవతా సర్పంలాంటిది మంచంమీదికెక్కి ఈ కొసనుంచి ఆకొసకు జరజరా పాకిపోయింది. దేవతాసర్పానికి గూడా కోరలూ గ్రంథినిండా విషమూ ఉంటాయి కాబట్టి ఇది చూచిన పెద్దలు గాభరాపడ్డారు. చివరకు జ్ఞానోదయమై పిల్లవాడి గురించి ఇప్పటినుంచి కూడా ఘనంగా ఊహించుకోసాగారుట. ఈ 'ట' చాలు ఇలాంటి ఉబుసుపోక కతలన్నిటికీ శిరచ్ఛేద శిక్షవిధిస్తుంది.

అప్పారావు శైశవం ఎక్కువగా అమ్మమ్మగారి రాయవరం ఇంటిలోనో, ఎలమంచిలి ఇంటిలోనో గడిచి పోయింది. మనవడికి ఇంతకంటె ఎక్కువ కోరుకోదగిందేదీ ఉండదు. ఉద్యోగధర్మంలో ఊళ్ళేగవలసి వచ్చిన వెంకటరామదాసు ఎందునా ఇంత పచ్చిక మొలవనిచ్చినట్టు కనిపించదు. ఠాణా అయిన కుమరాంలో సదుపాయాలెంత తక్కువో సంకటాలంత ఎక్కువ కాబట్టి, దాపున్నే ఉన్న గురివిందాడలో కాపురం పెట్టాడు. దీనికి రెండుమైళ్ళలో ఏనుగులవలస, అక్కడ సంస్థానపు భూములు, వాటిలో ఒక చిన్నపాటి సొంత 'సేరీ'. చింతచచ్చినా పులుసు చావనట్టుగా, కృష్ణమండల సుక్షేత్రాలతో తమకుండిన ఆదిమానుబంధం గురజాడ వాళ్ళలో ఎప్పుడో ఒకప్పుడు పొటమరించేది. అప్పారావుకుగూడా ఇది తప్పిందికాదు. భూమిలో వేళ్ళుదన్నుకొని ఎక్కడో ఒకచోట స్థిరపడిపోవాలని, జంగమ పదార్థంగా బతుకుతూన్న వేంకటరామదాసుకు కోరిక కలగడం వింతేమీకాదు గాని, కుమరాం నుండి బదిలీ అయ్యాక, ఎక్కడి వేళ్ళక్కడ తెగిపోక తప్పలేదు. వార్ధక్యదశలోగానీ ఆయనకు చెప్పుకోదగ్గ స్థావరత్వం ప్రాప్తించలేదు.

చూస్తుండగానే అప్పారావు ఐదేళ్ళ పిల్లాడయ్యాడు. అయినా ఒళ్లు చెయ్యలేదు. ఒళ్ళుమాత్రమే చెయ్యలేదనాలి. వయస్సుకు మించిన ఊహ ఉంది. చురుకు పాలు తక్కువేమీకాదు ఆటపాటలంటే ఎగిరి గంతేస్తాడు. వానల్లో వీధిలోనే కాపురం, వాననీళ్ళంటే సరదా. ప్రవహించే ఏ నీళ్ళడిగినా ప్రాణమిస్తాడు, పూలమొక్కలు చేదరమ్మంటాయి. సంబరాలూ, పండుగలూ వేడుక గొలుపుతాయి. భోగినాడు వేకువ చలిలో తాటాకు మంటల వద్దజేరి చిట్టి అరిచేతులు చాపి మంటసెగను బుగ్గల కద్దుకొన్నప్పటికి సగింపు, అటు తర్వాత చాల నాళ్ళవరకు గుర్తుండి పోయింది. దీపావళి సందడి సరేసరి. మరో ఇరవయ్యేళ్ళ తర్వాతగానీ యం.యస్.యం. రైల్వే విజయనగర ప్రాంతానికి రాదు. తాను అగ్రహారపు బావి కప్పకూన. అయినా బొమ్మల్లో చూసిన రైళ్ళూ, ఓడలూ చిన్ననాడే మనస్సులో అచ్చుపడుతున్నాయి.

"మా చిన్ననాడు మాంచస్టరు బట్టలకుండే రెయిలు, స్టీమరు బొమ్మలు చూడడం, అదొక సరదా".[6]

గురివిందాడ నుంచి ఏనుగుల వలసకు స్నేహితులతోనో, పాలేళ్ళతోనో కలిసిపోవడం, ఈ గురజాడ 'వేంకటేశం' నిత్యకృత్యాలలో ఒకటై పోయింది. పనిపాట్లు చూస్తూ కాస్సేపు, వాకతుప్పలలో అడివి పళ్ళు ఏరితింటూ కాస్సేపు మరేదీ తోచకుంటే తలెత్తి మింటికి కళ్ళప్పగించి 'పెద్దమ్మ ఆరబోసిన రంగులు' తిలకిస్తూ విస్మయానందాల ననుభవించేవాడు. పెద్దలతో చెప్పిచేస్తే ఏ పని తప్పు కాబోదు, శిక్షపడబోదు. చెప్పిచెయ్యని మంచి పనికూడా పెద్దవాళ్ళ దృష్టిలో తప్పే. దండన లేకుంటే, తప్పు తప్పనే విషయం పిల్లలకు తెలిసిరాదు: "పిల్లలు కనిపించక పోయేసరికి తల్లిదండ్రులు కంగారు పడతారు. దిగులు పడతారు. భయపడతారు. అటు యిటు పరుగులు పెడతారు. తీరా కనిపించేసరికి పిల్లలమీద మండిపడతారు" – బుద్ధిమంతుడై ఇరవై నాలుగ్గంటలూ పెద్దలు గీచిన గిరిలోనే ఉండే పిల్లాడి మాటలు కావివి. భయంలేకపోతే పెద్దలు పెద్దలే కారు. భయం ఉంటే పిల్లలు పిల్లలే కారు.

వీధి భాగవతాల లాంటి వెన్నో వినోదాలు. అందులో తోలు బొమ్మలాట, గురజాడ అప్పారావనే వ్యక్తిని మహనీయుణ్ణి చేసిన ఎన్నో అంశాలలో చాలా ముఖ్యమైనట్టిది. ఎవరాడిస్తే మొదట చూశాడోగాని, తాటాకులతో తానే చిన్ని బొమ్మల్ని చేసి కీళ్ళవద్ద తుమ్మముళ్ళు గుచ్చి పిల్లల్ని పోగుచేసి బొమ్మలను ఆడించ నేర్చుకొన్నాడు. పెద్ద పెరిగాక, తొలినాటి ఆట పాటలు గుర్తురాగా అయన మనస్సులో మెరుపులాంటి భావమొకటి తటీల్మనిమెరిసింది మరి మాసిపోలేదు. బొమ్మలాట కీలకం తనకు గొప్ప తత్వాన్నే నేర్పింది. చీకట్లో తోలు బొమ్మలకు విడి విడి అందచందాలెలా ఉంటాయి? అంతా "ఏకనలుపే". అసూయలో కూడా మనుషుల సొగసులు విడి విడిగా గానీ సమిష్టి మీదగానీ కానరావు. అలాగాక, తోలుబొమ్మల మీదికి వెలుతుర్నీ, మనుషులమీదకి ప్రేమనూ మళ్ళించి చూశావో, అంతవరకూ దాగిలేనట్లేవున్న ఎక్కడెక్కడి సొగసులూ ఒక్కుమ్మడిగా బయల్పడగలవు. బొమ్మలు ఒక్కొక్కటీ ఒక్కొక్క వ్యక్తి. ఒకటి మరోదానిలా గుండదు. దేని అందం దానిదే. వెనకటికి ప్రపంచాన్ని నాటకరంగస్థలాలతోటి, జీవులను నాటక పాత్రలతోటి, జననమరణాలను ప్రవేశ నిష్క్రమణలతోటి పోల్చి షేక్స్పియరు మహాకవి చెప్పాడు. అప్పారావు తత్వం దానికంటే భిన్నమైనది. ఇంకా అర్థవంతమైనది కూడా. లోకం గురించి నిస్పృహ కిందులో తావులేదు. ఐహిక జీవనానందాన్ని తగ్గించివేసేమాట కలికానికి కూడా కానరాదు. 'తత్వాలు' చెప్పేవారి చేతిలోబడి వుంటే, జీవితపు క్షణభంగురత్వాన్నీ, ప్రపంచపు మాయామయత్వాన్నీ చాటడానికి పనికివచ్చేదే, అప్పారావుచేతిలోబడి చక్కదేరింది.

ప్రకృతితో సరిపోల్చడానికి లోకంలోని పుస్తకాలన్నీ కూడా చాలవు. అంతటి పెద్దపుస్తకమూలేదు. చదివితే అంతగా తనివి తీర్చేదీ లేదు. అద్దాలవంటి వాగులు చెప్పే సుద్దులూ రాక్షస వధూవరులు పోసుకున్న తలంబ్రాలవంటి రాయిరప్పలు విప్పే చిక్కుముడులూ ఏ గ్రంథమూ చెప్పదు, విప్పదు. రాసిపెట్టని, ఎవరూ

కట్టిపుంచని ఆ ఉద్గ్రంథాన్ని చదవటానికి చిననాటి నుంచిగూడా అలవాటు పడ్డాడు అప్పారావు. ప్రకృతి అంటే వాగులూ వంకలూ చుక్కలూ నేలమీద మొక్కలూ మట్టుకే అయితే, ఆయన ప్రకృతి కవి మాత్రమే అయి ఉండేవాడు. ప్రకృతి దృశ్యాలు ఆయన కావ్యాలలో ఇతర రచనలలో ఎంతో కమనీయంగా కనుపించినా, ఆయన గురి మనిషిపైనే. మరి మనిషంటే ప్రకృతికి శిశువు. ఆ మనిషి హిమప్రవాహంలో తేలుతూపోయే పెద్ద మంచుగుట్టలాంటివాడు. పైన ఎంతో, లోన అంతకంతగా తన మనుష్యత్వాన్ని వ్యాపింపజేసుకున్నాడు. కాబట్టే మనుషుల వేషభాషల్నీ మనస్సుల వేలగోప్యాల్నీ అప్పారావు గమనిస్తూ వచ్చాడు. పరిశీలన చేయనివాడు, విమర్శ చెయ్యలేడు. జీవిత పరిశీలకుడూ, విమర్శకుడూ అయ్యాడంటే, అప్పారావు స్వభావమే అందుకు అనుకూలించింది.

ఐదేళ్ళ ప్రాయాన్నే అప్పారావు వింత బుద్ధిమంతుడయ్యాడని కాదు, అయే సూచనలు అప్పుడే మొదలయ్యాయనేందుకే, భిన్నదశల్లోని విషయాలను ఇక్కడ గుదిగుచ్చవలసి వచ్చింది.

కాలక్రమాన్ని పాటించవలసి వస్తే, ఐదో ఏట అప్పారావు అక్షరాభ్యాసంతో మొదలెట్టాలి. అప్పటికి వెంకటరామదాసు స్థితి మరింత మెరుగైంది. చీపురుపల్లిలో పేష్కారు. అందుచేత కుమారుడి చదువుకు మునుపులేని వీళ్ళు ఇప్పుడు కలిగాయి. వెలివల రామమూర్తి అనే స్కూళ్ళ ఇనస్పెక్టరు ధర్మమా అని, అప్పారావు చదువొక దారిని పడింది. చీపురుపల్లి గ్రాంటు స్కూల్లో పేరుకు మాత్రం, రామమూర్తి వద్ద నిజంగానూ ఈ చదువు సాగింది. "కోటపేటల నేలగలరని" బిడ్డల సుఖాన్నికోరి ఇంగిలీషులు చెప్పించేందుకు తల్లిదండ్రుల తంటాలెన్నడనగానో మొదలై ఉన్నాయప్పటికే. "పొట్టకూటికి నేర్చువిద్యలు" మాత్రమే కావచ్చు గాక, కుల విద్యలు కుప్పకూలిపోయిన కాలాన, రాబడి పాటికి రాబడీ పలుకుబడి పాటికి పలుకుబడీ ఇంగ్లీషు చదువులు చేకూర్చే సర్కారు ఉద్యోగాలద్వారానే లభిస్తాయి. *'కన్యాశుల్క' నాటకంలో కరటకశాస్త్రి శిష్యుడు కాళిదాసు 'మేఘసందేశం' పనికిరాదంటూ ఇంగ్లీషు మహిమను వర్ణించిన ఘట్టమూ, అగ్నిహోత్రావధాన్లలాంటి నైష్ఠికుడుకూడా తన సుపుత్రుణ్ణే మూల చదువులకోసం విజయనగరానికి పంపించిన వైనమూ – దీన్నే తెలియజేస్తాయి. సంప్రదాయపు "పుట్టకీట్లు" కదిలి పోసాగిన ఈ తాకిడిని శ్రీపాద* సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి ఇలా వర్ణించి పోయాడు :

వెయ్యేళ్ళ మహమ్మదీయుల పరిపాలన తెచ్చి పెట్టలేని మార్పులు తెచ్చిపెట్టింది, నూటయాభై సంవత్సరాల క్రైస్తవ పరిపాలన, మనలో.

చాలామంది విద్యాధికులను తన వలయంలోకి తీసుకోలేక పోయినా, బ్రహ్మ సమాజం, ఆర్యసమాజం వంటి కొత్త సంప్రదాయాలు ప్రారంభించేటట్టయినా చేసింది క్రైస్తవమతం.

కళ్ళకు వెలుగిచ్చి కొత్తబాటలు కనపర్చి దృక్పథమే మార్చేసింది, ఇంగ్లీషు వాఙ్మయం మనకు.

వైదిక విద్యలు నేర్చి స్వధర్మ నిష్ఠులయి వుండిన వారినికూడా తమ కుమాళ్ళను ఇంగ్లీషు చదువులో ప్రవేశపెట్టేట్టు చేసింది ఉద్యోగ వ్యామోహం.

'వీరి కధికారం వుంది, వీరికి లేదు' అనకుండా అష్టాదశవర్ణాల వారికీ పఠన పాఠనావకాశాలు కల్పించింది రాజ్యాంగం.

దీంతో మన ధర్మసౌధం పునాదులకంటా కూలిపోయింది".[7]

వీధిబడులూ గుంట ఓనమాలూ సంతచెప్పడాలూ బాలరామాయణ అమరకోశ సుమతీ శతక పఠనలూ చిన్నపిల్లల పెద్ద బాలశిక్షలూ ఎక్కాల రాగవరసలూ గుణింతాల మండూక నాదాలూ ఆటవిడుపు పద్యాలూ దసరా బుల్లోడి వేషాలూ - అప్పటికెప్పుడో కనుమరుగయ్యాయి. ఇంగ్లీషు పరీక్షలిచ్చే యఫ్.ఏ; బి.ఏ. డిగ్రీలు మనుషుల ఇంటి పేర్లౌతున్నాయి. మిడిల్‌స్కూలు ఉట్టికెక్కి పెద్ద ఉద్యోగాల స్వర్గాలకు నిచ్చెనలు వేస్తున్నారు. చదువులంటే ఇంగ్లీషు చదువులే అని అర్థాలు. విద్యాధర్మాలకు ధనార్జనే కొలబద్ద. టంగుటూరి ప్రకాశం మాటల్లో, "జనం ఇంగ్లీషు చదువులకి తియ్యనీటికి చేపలెక్కినట్లు ఎక్కారు". ఎక్కడం కాదది, ఎగబడడమే అయింది. ప్రతి మబ్బుకీ జరీ అంచు ఉంటుంది గదా. ఇంగ్లీషు చదువుల్లో కూడా ఉత్తమ ప్రయోజనాలు లేకపోలేదు. కొందరికైనా అది "కన్నుకానని వస్తుతత్వము" తెలియ జెప్పాయి. అనేకులకు మాత్రం నెత్తిమీద కళ్ళు మొలిపించాయి; *గీర్వాణపు గీరను తలదన్నే* భేషజాన్ని ఒంటబట్టించాయి. ఈ ఇంగ్లీషు చదువులన్నీ నిజానికి దేశ పునరుజ్జీవనానికే నిర్దిష్టమై ఉంటే, శాస్త్ర విషయబోధనకు ప్రాముఖ్యం ఇచ్చే ఉండవలసింది. అలాగాక ఇది వట్టి "సాహిత్య విద్య" అయిపోయింది. దేశభాషల పునర్నవానికీ నూత్న సాహిత్య ప్రక్రియల ప్రాదుర్భావానికీ మాత్రమేగాక, స్వాతంత్ర్యభావ ప్రచారానికి గూడా ఇంగ్లీషు సాహిత్య పఠనం పనికి రాకపోలేదు. ఈ కొత్త గాలుల దిగుబడిలో చీపురుపల్లి గ్రాంటుబడిలో అప్పారావు మొదటి మూడు తరగతులు దాటి వచ్చాడు. ఆ మూడవ తరగతి నేటి ఫస్ట్ ఫారానికి సమానమైనది. అప్పటికి అతనికి పదేళ్ళ వయస్సు. పైనే చెప్పినట్టు వడుగు ఎనిమిదో ఏట జరిగింది.

ఉపనయనంలో "చౌలం" పద్ధతి ప్రకారం, మాతామహుడు మనవడికి సన్న బంగారపు కాడలతో చెవులు కుట్టించాడు. ఆ కుట్టుపోగులు ఆమరణాంతమూ అప్పారావు చెవులను వదల్లేదు. చెవులు పెద్దవై పోగులలాగే ఉండి చిన్నవనిపించసాగాక, చక్రవర్తుల తాతాచార్యులనేమిత్రుడు అప్పారావును గేలిచేశాడు. సూట్‌బూట్ వేషానికీ చెవిపోగులకీ పొత్తు కుదరదని తెలిసినా, తాత మీది గురికొద్దీ వాటిని ససేమిరా తీసివెయ్యనని అప్పారావు భీష్మించాడు.

బహుశా ఆ ఉపనయన సందర్భంలోనే మాతామహుల ఊరు రాయవరానికి తల్లిదండ్రులతోటీ నాలుగేళ్ల తమ్ముడు శ్యామలరావుతోటి వచ్చినప్పుడు, ఈ కింది సంఘటన జరిగింది. జిల్లా మున్సబుకోర్టు ఆవరణలో అతని భవితవ్యం వచ్చి పరాచికాలాడి వెళ్ళింది.

...ఎండజోరు తగ్గాక, ఇంటినుంచి తాతయ్యకోసమని 'టిఫిన్' తీసుకువచ్చి ఆయనకిచ్చి కోర్టు ఆవరణలో చీకటిపడేవరకు పిల్ల లాడుకొంటున్నారు. పనిముగించుకు మున్సబుగారు వెళ్ళిపోయ్యారు లెమ్మని వాళ్ళధీమా. తమలోతమకు ఒక విషయమై పోటీపడింది. చదువూగిదువూ అయ్యాక ఎవరే ఉద్యోగం వెలగబెడతారో ఒకరినొకరు అడిగి తెలుసుకొని సంబరపడుతున్నారు. అందరూ నోరువిప్పి చెప్పారు. అందరిలాంటివాడు కాదలుచుకోనట్టు, కొంచెం చూపులతో సరాసరి మున్సబుగారి గదితలుపులవద్దకు నడిచివెళ్ళి, జేబులోంచి సుద్దముక్క తీసి మహాదర్జాగా ఆ తలుపుమీద తన భవిష్యత్తును అక్షరాలలో నిర్ణయించి ఇలా నిర్వర్తించాడు అప్పారావు:

G.V. APPA RAO, B.A.B.L;
DISTRICT MUNSIFF.

అతని ధీమాచూసి మిగతాపిల్లలు తోక ముడిచారు. చీకటిపడిందింతలో. ఇళ్ళకువెళ్ళి బువ్వదిని బజ్జున్నారు. తెల్లారింది. పొద్దెక్కింది. కోర్టువేళైంది. మున్సబుగారు మదేభయానంతో వస్తున్నారు. తమగది సమీపించారు. గది తలుపులమీద తమ పోటీదారు తిష్టవేసుక్కూచుని ఉన్నాడు. ఎవడీ అప్పారావు? వట్టి అల్లాటప్పారావు లాగున్నాడే! ఎవడితగాడు? సిరద్దారును పిలిచి గద్దించారు. కృష్ణయ్యపంతులు గొంతులో వెలగపండు, ఎల్లాగో మాటలు పెకల్చుకొని ఆ అల్లరి పిల్లడు మరెవడోకాదు, తన మనవడే అని బెరుగ్గా చెప్పాడు. మున్సబుగారి 'ఉగ్రం' నవ్వుగా మారింది. సాయంకాలం ఆ కక్షిదారుణ్ణే తమముందు హాజరు పెట్టవలసిందన్నారు. వచ్చాడు అబ్బాయి, భయపడిన లక్షణాలే కన్పించడంలేదు. చిలిపితనంతో కళ్లు మిలమిల్లాడుతున్నాయి. అడిగిన ప్రశ్నకు నదరుబెదురు లేని జవాబు. తానలా ఎందువల్ల రాయవలసి వచ్చిందీ వివరాలతో సహా వాజ్మూలం ఇచ్చాడు. బాగుంది గాని, తలుపుమీద గాక గోడమీద రాయగూడదూ? గోడ తెల్లటిది; సుద్దా తెల్లటిదే; కాబట్టి అసలే తెల్లటి దానిమీది కొత్తగా తెల్లటి దానితో రాయడమెల్లా? బొగ్గుముక్క ఉంటే సరేగాని, ఉన్నదల్లా సుద్దేనాయిరి. మున్సబుగారు నిరుత్తరులయ్యారు. ఎనిమిదేళ్ళవాడి పాటి సూక్ష్మం తనకు లేకపోయింది. పిల్లవాడు ఘటికుడు; వృద్ధికి వస్తాడు. జిల్లా మున్సబు కావడమేం కర్మ? హైకోర్టు జడ్జీ కాగలడు. మున్సబు గారు అంతమాటా అనేశారు కూడా. సిరద్దారు కృష్ణయ్య పంతులు నెరసిన మీసకట్టులో నవ్వు తొంగి చూసింది. అప్పారావు పని అందలమెక్కినంత?....

ఇల్లుకూడా అలక్కముందే ఏం పండుగ? ఉంటే, ముసళ్ళ పండుగే ముందున్నది. తాను పేద బ్రాహ్మణ విద్యార్థి. పై చదువులంటే మాటలా?

ఒకే ఒక వ్యక్తి రెక్కలమీద కుటుంబమంతా ఆధారపడినపుడు కలిగే బాధలు మిక్కుటము. తెలివితేటలు వుండి ముందు ముందు రాణించవలసిన యువకులు, డబ్బులేనందువల్లనో, మరెందుచేతనో చదువు మానుకుంటున్నారు. ఆ రోజులలో డబ్బులేక పోవడమువల్ల చిక్కులు తటస్థించినవి.[8]

చీపురుపల్లి గ్రాంటు స్కూలులో నేర్వదగినదంతా నేర్చాడు. మరి చదవాలంటే ారాభారం పోవాలి. విజయనగర మంటే మాటలుకాదు. బోలెడు ఖర్చు. ఏం ెయ్యడం? వెంకటరామదాసు సమస్యలకు కొడుకు చదువు సమస్య తోడై వచ్చింది. ంస్థానం దివాను పెనుమెత్స జగన్నాథరాజు శరణాగత రక్షకుడో కాదో గాని ఆర్తత్రాణపరాయణుడే – సంస్థానం ఉద్యోగుల బిడ్డల చదువు సంధ్యల మేరకైనా అర్థిజన కల్పశాఖే. అగ్రహారాన నూతిలో పుట్టి చీపురుపల్లి మడుగున పెరిగి చివరకు ిజయనగరం తటాకాన పడింది కప్పపిల్ల.

పల్లెటూళ్ళతో పదేళ్లు మాత్రమే సాగిన ఈ పరిచయం, అప్పారావు మనస్సును అవసానకాలంవరకూ ఏలింది. నగరజీవనపు నాగరికతకు ఆయన తెలుగు అక్షరలోకంలో తొలిచోటు కల్పించి పల్లెపట్టు ఆచారవ్యవహారాలనూ ఛల్లూకప్పట్లనూ నాటకాలకెక్కించి ఏడ్పించినా, ఆ సరళ జీవనాన్ని అచ్చ ప్రకృతినీ ఈసడించాడన వీల్లేదు. వెలుగు నీడలు మెలిగి చెలిగే ఆకాశాన మబ్బు అంచులను ఉద్దీపింపజేసే రత్నకాంతులేనా, తూర్పుకొండకు గొడుగులెత్తే తాటితోపులేనా, బుజాన కావటి కడవను వాటంగా పెట్టి చెట్టుచేమలుతోటి చెవులువిప్పి విని సొక్కేంతటి తీయని పాటలు పాడుతూపోయే పాటలాధరులేనా, ఇవన్నీ దాని దాఖలాలే. మనంవాళ్ళ అమాయకత్వాలూ, నాంచారమ్మలూ, శాస్తుళ్లూ పంతుల్లూ, అచ్చమ్మలూ బుచ్చమ్మలూ, పరమ అమాయకత్వాలూ పరమ విశృంఖల వర్తనలూ, గొంతెమ్మకోరికలూ దుఃఖాలూ, ఇన్నీ గ్రామాల నుంచి అప్పారావు మనస్సుకెక్కి మళ్ళీ పుస్తకాలకు దిగివచ్చాయి. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి కూడా విశాఖ మండలంలో బాల్యాన్ని గడిపి, తన దృష్టి పరిధిలోకివచ్చిన విలక్షణవ్యక్తులనూ విచిత్ర విషయాలనూ నాటకాలకెక్కించాడు. విశాఖపట్నంలోని సారా దుకాణాదారు బొడ్కిన్ ఓడల వ్యాపారంలో నష్టపోయి కాశీకి వెళ్ళిన ఘనపాండావాళ్ళు, చోడవరం తాలూకా స్కూలు బంట్రోతు పేరిగాడు– వాస్తవజీవితం సాహిత్యానికందించిన వ్యక్తులే. పేరిగాడూ అసిరిగాడూ ఇలా అన్నదమ్ములే. పైగా గ్రామ్యభేదాలన్నింటిని బాల్యమాదిగా కనిపెడుతూ 'పాత్రోచిత భాష'కు సామాగ్రిని సేకరించుకొన్న శాస్త్రిగారికీ, 'గ్రామ్య' భేదాలను అతి మెళకువతో ఆయాస్థితులకు తగినట్లుగా అన్ని పాత్రలకూ పెట్టి వాడుకభాషకు సాహిత్య గౌరవాన్ని కల్పించిన అప్పారావుకూ పోలికవుంది. శాస్త్రిగారిని అప్పారావు మెచ్చుకొన్న కారణాలలో ఇదీ ఒకటి.[9]

3

విజయనగరాన్ని అప్పారావు తొలిసారి దర్శించేనాటికి అతనికేమో పదేళ్ళ వయస్సు; అప్పారావు ముఖాన్ని విజయనగరం తొలిసారి చూసేనాటికి దానికి రమారమి నూటయాభై ఏళ్ళ వయస్సు. (పెదవిజయరాముడు పొట్నూరినుండి తన రాజధానిని మార్చుకుంటూ 1712లో విజయనగరానికి శంకుస్థాపన జేసినట్లు అడిదము రామారావు రాశాడు.)

విజయనగరంలో 'జిల్లాస్కూలు' అంటూ ఒక అంగ్ల పాఠశాలను విజయరామగజపతి ఎన్నడనగానో స్థాపించాడు.* "సిపాయీ పితూరి" సాగిన ఏడాదే ఆ మాధ్యమిక పాఠశాల ఏర్పడి ఏడెనిమిదేళ్ళలో ఉన్నత పాఠశాల కాగలిగింది. కాబట్టి మెట్రిక్యులేషను వరకు ఏ ఢోకాలేకుండా ఇక్కడే చదువుకోవచ్చు. విజయరామగజపతి బారుబుద్ధిగల ప్రభువు. వేద సంస్కృత పాఠశాలకూడా నిర్వహించాడు. విశాఖపట్నం మొదలుకొని లండన్ వరకు గల ఎన్నో బస్తీలలో నగరాలలో అయన పేరుమీద సత్కార్యాలు జరిగాయి. రాజ్యానికి వచ్చిన ఇరవై ఏళ్ళకు 1868లో "తక్కిన జమీందారులందరును జూచి నేర్చుకొను నటుల నన్నివిధములను తమ సమస్థానము ననుకూలముగ వ్యవహరించుచున్నారు" అని మెచ్చుతూ వైస్రాయి లార్డ్‌లారెన్సు (Lord Lawrence) విజయ రామునికి "మహారాజా" బిరుదిచ్చాడు. తాను రాజ్యానికి రాకముందే సంస్థానం తన పాత భూముల వెన్నటినో జారి విడుచుకొన్నా, పేష్కష్ ఇబ్బిడి అయినా, అప్పులతో తన హయాము మొదలైనా, జగన్నాథరాజు దక్షత మూలంగా రాబడిని ఎన్నోరెట్లు ఎక్కువ చేసుకొని దానధర్మాలు జరపగలిగాడు. కీర్తికి పెంపు కలిగింది. ముడుంబై నరసింహాచార్య స్వామి, మండ కామేశ్వరశాస్త్రి, శ్రీపాద చలమయ్య ప్రభృతి విద్వత్కవులు ఆశ్రితులు; ప్రసిద్ధ వైయాకరణులు పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రి భాగవతుల హరిశాస్త్రి ఆస్థానికులు. జగన్నాథ విలాసినీ సభకూ దివాన్‌గారికీ గల బాంధవ్య మేమిటో తెలియదు గాని అది సంస్కృత నాటకాలను ప్రయోగిస్తూ ఉండేది. పండితులు, భాషను మథిస్తూ వ్యాకృతిని వివరించి వ్యావహారిక భాషా వాదానికి ప్రాతిపదికను సమకూర్చారని డా. బుర్రా శేషగిరిరావు భోగట్టా. ఇలా విరబూయ సాగిన విద్యా పుష్పంవంటి విజయనగరాన చదవరావడం ఎవరికైనా మహద్భాగ్యమే. దానికి ప్రాచీనకాలపు ఏథెన్సుతోనే పోలిక. అది School of Hellas అయితే ఇది School of Telugus. గురజాడ అప్పారావు ప్రారంభ విద్య గురించి విశ్వసనీయమైన సమాచారం అట్టేలేదు. 1882లో ఇరవయ్యేళ్ళ ప్రాయాన మెట్రిక్యులేషను పరీక్షలో కృతార్థుడైనట్లు కీ.శే. సూర్యారావు నిర్ణయించి వదిలాడు. తనకంటే ఏడాది చిన్నవాడైన గిడుగు వారబ్బాయి 1877 నుంచి 1880 వరకు తనతో కలిసి చదివి 1880లోనే మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షలో నెగ్గాడుకదా. అప్పారావు మరిరెండేళ్లు వెనుకబడడం ఎందుచేత? అదే అంతుచిక్కని విషయం.

ప్రాథమిక మాధ్యమిక దశల్లో అప్పారావు విద్యార్థి జీవితం గురించి చాలినంత సమాచారం లేదని ఎవరికీ వగవ బనిలేదు; ఆయనకు ముందు వెనుకగా ఆ దశలు దాటివచ్చిన సమకాలిక ఆంధ్ర ప్రముఖుల జీవిత చరిత్రలు కావలసినంత

---

* విజయరామగజపతి స్థాపించిన మరొక పాఠశాల ఆంధ్రదేశంలో తొట్టతొలి బాలికా పాఠశాల, స్థాపనకాలం 1869. ఆ సందర్భంలో లింగం లక్ష్మాజీ పంతులు చేసిన ఉపన్యాసాన్ని బట్టి కాశీలో తప్ప తక్కిన ఏ భారత భూభాగంలోనూ ఇలాంటిది అప్పటికి లేదని, ఇలాంటి సంస్థల ద్వారా స్త్రీ పునర్వివాహం లాంటి సంస్కరణలకు గూడా దేశీయులు పూనుకోగలరని తామాశిస్తూ ఉండినట్లు తెలుస్తుంది. (నూట ఇరవై ఏళ్ళ వీరేశలింగం (వ్యా):) డాక్టర్ ఏ. రమాపతిరావు. భారతి – ఏప్రిల్. 1963

సమాచారాన్ని ఇస్తాయి. ముఖ్యంగా టంగుటూరి ప్రకాశం, కొండ వెంకటప్పయ్య, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం, రాయసం వేంకట శివుడుగార్లవి.

చిలకమర్తి తన పదకొండవ ఏట సర్కారుబడి మొదటి తరగతిలో చేరాడు. అంతక్రితం ఐదేళ్ళు వీధిబడిలోనూ, గ్రాంటు స్కూలులోనూ అప్పారావులాగే చదివి వచ్చాడు. అప్పటి మూడవతరగతీ ఇప్పటి ఫస్టుఫారమూ ఒకే లాంటివి. ఈ తరగతిలో మోరల్ క్లాసు బుక్ ఇంగ్లీషు పాఠ్యపుస్తకం. దీనిలో సగం మూడవతరగతికి, తతిమ్మాసగం పైతరగతికి బోధించే వాళ్ళు. ఇంగ్లీషు వ్యాకరణం కూడా ఉండేది. లెక్కలు సరేసరి. మిడిల్ స్కూలుకే లెక్కలు చాలా వుండేవని ప్రకాశం రాశాడు. ఇంగ్లీషు 'ప్రాక్టీస్' లెక్కల్లాగా 'వెరసులు' వేయవలసి వచ్చేదని వెంకటప్పయ్య రాశాడు. ప్రభుత్వ విద్యాశాఖ వాళ్ళే పుస్తకాలను అచ్చువేయిస్తూ వచ్చారు. మెడ్రాస్ రీడర్ అనేది ఇలాంటిదే. చెన్నపుర రాష్ట్ర భూగోళము, హిందూదేశ చరిత్ర పఠనీయాలుగా ఉండేవి.

మూడవ తరగతి తర్వాత సర్కారుబడి అయితే ఫోర్తు, అప్పర్‌ఫోర్తు క్లాసులు, మామూలు బడిలో లోవర్‌ఫోర్తు, అప్పర్‌ఫోర్తు, ఐదవతరగతి మెట్రిక్యులేషను ఉండేవని ప్రకాశం అంటాడు. అప్పర్ ఫోర్తు చివర మిడిల్ స్కూలు పరీక్ష ఉండేదట. అలాగే లోవర్‌ఫోర్తు తర్వాత గూడా ఒక పరీక్ష, ఇలా ఎన్నిచోట్ల వీలైతే అన్నిచోట్ల జల్లెడ బట్టేవాళ్ళు. ఇంతకంటె నికరమైన సమాచారం చిలకమర్తి స్వీయచరిత్రము ఇస్తుంది; లోవర్ ఫోర్తులో చేరేనాటికి ఆయనపద్నాలుగేళ్ళవాడు. అప్పటిదాకా దేశచరిత్ర భూగోళం గణితం తెలుగులోనే నేర్చుతూ వచ్చి అక్కడ నుంచి తెలుగు వాచకాలు మినహా అన్ని విషయాలున్నూ ఇంగ్లీషున చెప్పేవాళ్ళు. లోవర్‌ఫోర్తులో మోరల్ క్లాస్‌పుస్తకం, మాన్యూల్ గ్రామరు, హిందూదేశ ఇంగ్లాండుదేశ చరిత్రలు, ఆసియాఖండ హిందూదేశ భూగోళాలు, యూక్లిడ్ రేఖాగణితంలో పదాహారు "ప్రపోజిషన్లు" ఉండేవి. తెలుగులో భారతంలోని నలోపాఖ్యానం చదివి అప్పగించాల్సి వచ్చేది. అప్పటికే రెంటాల వెంకటసుబ్బారావు రాసిన 'మేడీజీ' (Made Easy) పుస్తకాలు వ్యాప్తిలో ఉండేవి. కన్యాశుల్కం ప్రారంభంలోనే ఈ విషయం ప్రసక్తికి వచ్చిందికూడా.

లోవరుఫోర్తు తరగతికి 'కంపేరిటివ్ ఎగ్జామినేషన్' పెట్టింది 1881లోనే కాబట్టి ఈ బెడద అప్పారావుకు మాత్రం తప్పింది. అప్పర్ ఫోర్తు తర్వాత మాత్రం మిడిల్‌స్కూలు పరీక్ష ఇవ్వాలి. నెలకు ఒక్కరూపాయి బడిజీతమైతే, పరీక్ష రుసుం మూడు. డిసెంబరు మొదటివారంలో పరీక్ష అయ్యాక విద్యాసంవత్సరం ముగిసేది. మూడురోజులపాటు జరిగే ఈ పరీక్ష ఫలితాలు రెండుమూడు నెలల తర్వాత గాని తెలిసేవికావు. అవి మూడు శ్రేణులుగా ఉండేది: "ఆ పరీక్ష మొదటి తరగతిలో కృతార్థులైన వారికి గవర్నమెంటు కొలువులో నేదైన నుద్యోగమియ్యవచ్చుననియు, రెండవ తరగతిలో కృతార్థులైనవారికి బోర్డులో ఉద్యోగమీయ వచ్చుననియు, మూడవ తరగతిలో కృతార్థులైన వారిని పై తరగతిలో చేరవచ్చుననియు నిబంధనలుండెను. ఈ మూడు రకములుగాక పైతరగతిలో వేయుటకు తగిన వారని (Fit for

promotion) యింకొక రకముగూడ నుండెడిది. ఈ పరీక్ష 1878 మొదలుకొని 1890 వరకు నుండెడిది.1891వ సంవత్సరమునుండి దాని స్థానమందు లోవరు సెకండరీ పరీక్ష నెలకొల్పబడినది"[10]

ఇక ఐదవ తరగతి, మెట్రిక్యులేషను తరగతికి కింది మెట్టు అయినా ఆ పరీక్షకు ఇప్పటినుంచి శిక్షణ ఇచ్చేవాళ్ళు. మెట్రిక్యులేషను క్లాసులో 36 రూపాయలు జీతం చెల్లించవలసి వచ్చేది. ఆ పరీక్ష డిసెంబరు 15 నుంచి ఐదురోజుల పాటు జరిగేది. ఇంగ్లీషులోనూ తెలుగులోనూ 'పాసుమార్కు' 33. గణితానికి సంబంధించిన మూడు విషయాలలోనూ కలిపీ, అలాగే చరిత్ర భూగోళాలకు కలిపీ నాల్గవ భాగం మార్కులువస్తేనే 'పాసు'. అంతేకాదు. మొత్తం మార్కులలో కనీసం మూడోవంతు రావాలి.

మెట్రిక్యులేషను పరీక్షలో తప్ప తక్కిన ఏ పరీక్షలోనూ తప్పని చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం ఇరవయ్యేళ్ళ ప్రాయానగాని ఆ పరీక్షలో కడదేరలేదు. అప్పారావు చదువు ఒక కొలిక్కి వచ్చేసరికి దాదాపు అంత ప్రాయమూ వచ్చిఉంటుందని సమాధాన పెట్టుకోవాలి. వీరేశలింగం కూడా అంతే.

విజయనగరంలో అప్పారావు తొలిరోజుల గురించి కథా ప్రాయంగానైనా కొంత సమాచారం అందుతున్నది. పెనుమత్స జగన్నాథరాజు పుణ్యమా అని, బడి జీతాలు కట్టేపని తనకు లేకపోయింది. బంధుగులెవరో ఇంతవండి పడేస్తున్నారు. అంతలో తన మేనబావ గొడవర్తి పాపయ్యకూడా పై చదువులకు రావడంతో ఒంటరితనం వదిలింది. ఇతర స్నేహితుల పేర్లు కొన్ని వసంతరావు బ్రహ్మజీరావుగారి జాగ్రత్తవల్ల బయల్పడ్డాయి.[11] షరాఫ్ఖానా వెంకటకృష్ణారావు మంచి బలశాలి, భల్లూకప్పట్టు మనిషి. తన దేహ దారుఢ్యమూ అప్పారావు బుద్ధి సూక్ష్మత్వమూ జతగలిపినట్లయితే ముల్లోకాలను గెలుచుకు రావచ్చని పగ్గెలు పలికేవాడు. తెన్నేటి సాంబయ్య బొబ్బిలిపాట తెగపాడేవాడు. మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులు శ్రద్ధగా చదువుకొంటూ చిన్నప్పటినుంచీ బుద్ధిమంతుడనిపించుకొన్న 'గుడ్బాయ్'.

అప్పారావుకు వీళ్ళందరూ కలిసి ఎంతో గిడుగు రామమూర్తి నామధేయుడైన గడుగ్గాయి ఒక్కడూ అంత. పర్వతాలపేటలో పుట్టి పెరిగాడు. తండ్రి వీర్రాజు విజయనగర సంస్థానంలో సముద్దారు, అంటే రెవెన్యూ ఇనస్పెక్టరు. ఉద్యోగం చేస్తూ చేస్తూ ఉచ్ఛదశలో గతించాడు. అప్పటికి రామమూర్తికి పద్నాలుగేళ్ళే. అంతకు ముందునుంచీ అప్పారావుతోటి దోస్తీ ఉండేది. తండ్రి చోడవరంలో చనిపోయారనే కబురుతెలిసినప్పుడు, కంటికి కడివెడుగా దుఃఖించ సాగిన రామమూర్తికి పొడిమాటలతో ఓదార్పు చెప్పక, తానూ ఏడవసాగాడు అప్పారావు. అదే రామమూర్తికి నిజమైన ఊరట.[12] కొత్తగా వచ్చిన లేమిడి కారణంగా బడి చదువు రెండేళ్ళపాటు ఆగిపోయినా 1877 నుంచి మూడేళ్ళు అప్పారావుతో కలిసి బడిలో చదువుకొనే అవకాశం మళ్ళీ రామమూర్తికి కలిగింది. రామమూర్తికి అనాటికి ఇంకా చాదస్తాలుండేవి. ఒకరోజున మిగత పిల్లలతోబాటు రామమూర్తి కూడా మరో అబ్బాయికి బాగా దూరంగా జరిగి అతని గాలి కూడా సోకకుండా మెలగడం

చూశాడు అప్పారావు. ఆ అబ్బాయి "మైల"ట. ఎవరో ఎక్కడో ఏదో అయితే దానితో ఏ సంబంధమూ నిజంగాలేని మరొకడు "మైల" పడతాడా? దేహానికి మైలేమిటి? ఈ ప్రశ్నలు గుప్పించి రామమూర్తి మనస్సు మార్చాడు.

అగ్నికి వాయువు తోడైనట్లుగా గిడుగు రామమూర్తి ద్వితీయుడై అల్లరికి పెట్టింది పేరయ్యాడు బడిలోనూ బయటనూ అప్పారావు. పంతుళ్ళను ఏడ్పించని కుర్రాడు గొప్పవాడు కాడేమో నన్నట్టుగా పెన్సిలు తోటి పంతుళ్ళ వ్యంగచిత్రాలు కలం తోటి తమాషా పాటలూ వెలువరించాడు. బెత్తం దెబ్బలతోటి కూడా, పోయిన బుద్ధి మరలి వచ్చింది కాదని ఆకాశరామన్న ఉత్తరాలులో తానే రాసుకొన్నాడు.

...ఒక రోజున ఏం జరిగిందో ఏమో పంతులుగారు ఈ ఇద్దరినీ బాగా కోప్పడి జుట్లుముడివేసి బెంచీకి అటొకర్నీ ఇటొకర్నీగా కూచోబెట్టారు. ఆయనకు పాపం, నసాళందాకా నస్యం ఘాటు అంటందే మరో పని ఏదీ జరగదు. ఒక పట్టు ముక్కుపొడుం కోసమని గది దాటి వెళ్ళాడో లేదో, ఈ తుంటరి జంట జుట్టుముడి విప్పించుకొని బయటికి ఉడాయించారు. 'నల' నాటకంలో వేషాలు కట్టి మెప్పుతో గూడిన చప్పట్లు కొట్టించు కొన్నవాళ్ళేమరి! పరీక్షల్లో నువ్వా నేనా అంటూ పోటీబడి మార్కులు తెచ్చుకొనే జమాజట్టీలున్నూ వీళ్ళే. జి.వి. అనే పొడి ఇంగ్లీషు అక్షరాలు ఉభయసామాన్యాలు కావడం, తరవాత చాలా ఏళ్ళకు 'గ్రామ్యవాది' అనే ఆక్షేపణలకు వీలు కల్పించినా, ఆ తొలి దినాళ్ళలో తెలివితేటల కెంతో అల్లరిచేష్టలకంతగా మారుపేర్లయ్యాయి. కాలం కత్తి అయి వాళ్ళ స్నేహానుబంధాన్ని తెంచాక కూడా సాహిత్య చరిత్రలో జంటగానే వాళ్ళు కలిసి జీవిస్తున్నారు – కృష్ణార్జునులకు తాజా నకలు....

మీ పేరేమిటి? కథలో వెంకయ్య పాత్రకు గొడవర్తి పాపయ్య, రామమూర్తి పాత్రకు గిడుగువాళ్ళబ్బాయి పనికివచ్చినట్లు వసంతరావు బ్రహ్మాజీ రావుగారి భోగట్టా. కథలో కూడా రామమూర్తి "శతపెంకె". సర్వదర్శన సంగ్రహము, బుద్ధచరిత్రము అతనికి కొట్టినపిండి. ఇక ఆ వెంకయ్య పచ్చి నిరీశ్వరవాది; గురువుగారి మాటల్లో "ఒట్టి కిరస్తాను".

....రామమూర్తిని వీలుదొరికినప్పుడెల్లా వెర్రివెంగళాయనుజేసి ఆనందించడం నిత్యకృత్యమై ఒకరోజున చెరువు మెట్లదాకా షికారు వెళ్ళి అప్పారావొక పందెం వేశాడు. మేఘమల్లార రాగమాలపించి వాన కురిపిస్తాట్ట. అది వర్షాకాలం. మబ్బులు కూడుతూ వీడుతూ వున్నాయి. గొంతు సవరించిన అప్పారావుకే ఆశ్చర్యం కలిగేట్లుగా చినుకులు పడజొచ్చాయి. ఇకనేం? తాను తాన్ సేన్ అయిపోయాడు. మరో రోజుమాత్రం మంత్రం పారలేదు. మబ్బులు తనమాట వినలేదు. అయినా రామమూర్తికి టోకరా ఇవ్వాలి. ఎల్లా? ఎవడోగాని తనకంటె చాలా చాలా గొప్ప పాటగాడు దిగ్గరగా గొంతెత్తి మేఘరంజని ఆలపిస్తున్నాడెక్కడో; అంచేతనేసుమీ మబ్బులు ఇటుగాక అటుగా మందకట్టుకొని పోతున్నాయి! సబబే అనిపించింది రామమూర్తికిది. ఓటమిలోనూ అప్పారావుదే పై చేయి. తెలివివల్ల ఓటమికూడా గెలుపులా కనిపించేట్టు చమత్కరించగలడు....

పిల్లకాయ – అంటే పిందె – గా ఉన్నప్పుడే అప్పారావు హాస్యానికి మారుపేరయ్యాడన్నమాట. ఇదేలేకుంటే చిన్నతనంలోనే ప్రపంచమంటే కక్ష పెంచుకొని స్విఫ్ట్ (Swift)లా తయారై ఉండేవాడు. అలాగాక బర్న్స్ (Burns) లా పరిణమించి సరసమైన హాస్యాన్ని ద్వితీయ ప్రకృతిలా మార్చుకొన్నాడు. తాను పేదబ్రాహ్మణ పిల్లవాడు. తనలాంటి పిల్లల బాధలు స్వానుభవ పూర్వకంగా మనస్సు కెక్కాయి. కలవారి బిడ్డల బుడ్డదర్పాలు, కండకావరపు పనులు అవతలివారి నెలా నొవ్విస్తాయో తెలుసుకున్నాడు. అలా కలిగిన "మనఃక్లేశం" పిల్లలను చివరకు పట్టి పీడిస్తుంది. "తోటిపిల్లలకువలె తామూ ఉన్నతస్థితి పొందేవరకు, పిల్లల మనఃక్లేశం పోదుకాబోలు!"[13]

పసితనం వదులుతున్నది. తనకెంత ఉల్లాసాన్నీ ఆనందాన్నీ ఇచ్చిపోతున్నదది! అది నిజమేగాని, పువ్వులోచేరిన పురుగై లేమిడి మనస్సునెంతో కష్టపెట్టి తీపిని చేదుగా మార్చింది. ఆ వెనకటి రోజులు గుర్తువస్తే, ఆ దినాళ్ళగురించి సంతోషం బదులు సంతాపం మిగిలేలాగుంది. అవి తిరిగివస్తే బాగుణ్ణనికూడా అనిపించడంలేదు. "ఎప్పుడూ ఏదో ఒకదిగులు: డబ్బులేకపోవడం వల్ల ఎన్నెన్ని చిక్కులు. ఆ దుర్దినాలు వెళ్ళిపోయాయి. వెళ్ళిపోయాయి! పూర్తిగా మటుమాయమైనాయి! అమ్మయ్య! ఎట్టి విపత్తు!" అవి వెళ్ళిన ముప్పయ్యేళ్ళకు గూడా ఆ తొలి యవ్వనపు ములుకులు ఆయన మనస్సును గారిస్తూ ఉండినట్లు, తాను సంపాదనాపరు డయ్యేంతవరకూ కష్టాలనేవి కడతేరనట్లు తెలుస్తుంది. ఈ అనుభవం కూడా ఒకందుకు మంచిదే అయింది. స్వతంత్ర జీవితంపట్ల గురి ఏర్పరచింది. "మనిషికి చీకూ చింతా లేనపుడే సుఖము. ఎవరికివారు స్వతంత్రముగా జీవించుట అవసరము". పేదలపట్ల సానుభూతిని పెంపొందించి, "పరుల కలిమికి పొర్లి" ఏడవడం గాకుండా పేదరికాన్నే పెద్దమ్మవారిలా ద్వేషింప నేర్పింది. "డబ్బులేకపోతే అన్నీ యిబ్బందులే. దారిద్ర్యం మనిషిని కృంగదీస్తుంది. అది పట్టించని మార్గం ఉండదు....దారిద్ర్యం ఎంత హేయమైనదో ఆ రోజులలో నేను గ్రహించాను".[14]

ఈ రోజుల్లోనే అప్పారావు కోకిలపై కన్నువేశాడు. తెలుగుకంటె ఇంగ్లీషే ఎక్కువగా అలవడిందికాబోలు. మెట్రిక్యులేషను చదువుతుండగా 'కక్కూ' (Cuckoo) అని ఇంగ్లీషు పద్యంలాంటిదొకటి రాశాడు. కవితాశాఖ నారోహించి మధురంగా మధురాక్షర కూజిత మొనర్చే వాల్మీకి కోకిలకు ఆధునిక ప్రతిగా 'గురజాడ వాల్మీకి' అనిపించుకొనేందుకు మాత్రమే పనికిరాలేదది. ఉత్తర సర్కార్ల స్కూళ్ళ ఇనస్పెక్టరుగా ఉండిన మన్రో (Munro) దొరచూచి మెచ్చాడు. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం జీవితంలో కూడ కనిపించే ఈ దొర, తెలుగు కవులిద్దరికి చిన్నతనంలో ప్రోత్సాహ మిచ్చినందుకైనా స్మరణీయుడు. అప్పారావుకు అయాచితంగా వచ్చిన యోగ్యతా పత్రమయిందిది. తరట్ పోతున్న గుర్రం దౌడు తీయాలంటే, కమ్చీదెబ్బకాదు కావలసింది. హుషారు గొల్పుతూ పులకలు రేపే రౌతు చేతితాకిడి. దీనిలో అప్పారావు జీవితం స్పష్టంగా ఒక కుని మళ్ళింది. మెట్రిక్యులేషను పరీక్షలో ప్రథమశ్రేణి మార్కులు రావడం ఈ మార్పును స్థిరపరచింది. ఆయన మనస్సులో శక్తి కళ్ళు నులుముకొని మేల్కొసాగింది.

4

ఆనంద గజపతి మహారాజా కావడమూ విజయనగరంలో రెండేళ్ళ ఉంటున్న కాలేజికి ప్రథమశ్రేణి హోదా రావడమూ 1879లో జరిగాయి. విద్యా ప్రణాళికలోనే ఈ కాలానకు మార్పొకటి వచ్చి పడింది. మెట్రిక్యులేషనుకూ పట్టపరీక్ష (బి.ఏ.) కూ మధ్య 'ఫస్ట్ ఎగ్జామినేషన్ ఇన్ ఆర్ట్స్' (యఫ్.ఏ.) వచ్చి దూరింది 'లిబరల్' విద్యపేరున చరిత్ర తర్క తత్వశాస్త్రాలు సాహిత్యం వగైరాలకు ప్రాముఖ్యం చేకూరి అధునిక భారతీయ భాషలు మరుగున పడిపోవడమే గాక శాస్త్ర విషయ పరిజ్ఞానం గగనమే అయింది. బోధనా భాషగా ఇంగ్లీషువచ్చి తిష్ఠవేసింది. 'ఇండియన్ ఎడ్యుకేషన్ కమీషన్' వారి నివేదికలోని వాక్యమొకటిచాలు. తెరమరుగు విడిపించి వాస్తవాన్ని బయట వేస్తుంది:

The college of to-day aims at giving an education that shall fit its recipients to take an honourable share in the administration of the Country, or to enter with good hope of success to various liberal professions now expanding in vigorous growth.[15]

గురజాడ అప్పారావు తరం నేర్చిన ఉన్నత విద్యకు, ఉద్యోగమో వృత్తో తప్పితే పరమార్థం మరొకటి లేదు. విద్య పట్టి జీవన సాధనం. ఉదరపోషణమే దాని ఏకైక ప్రయోజనం. అయితే ఈ 'లిబరల్' విద్య రెండంచుల కత్తిగా పనికి వచ్చిందని లోగడనే చెప్పడమైనది.

యఫ్.యే. బి.యే. క్లాసులలో అప్పారావు చదువుగురించి చాలినంత సమాచారం చేతికందడం లేదు. తత్వశాస్త్రం గ్రీక్, రోమన్ చరిత్రలు, అభిమాన విషయంగా (Optional) సంస్కృతం – ఇవిగాక నిర్బంధ పఠనీయంగా ఇంగ్లీషు అభ్యసించాడు. తర్వాతరోజుల్లో గ్రీక్, రోమన్ చరిత్రలను పోలుస్తూ పుస్తకమొకటి రాద్దామని సంకల్పించుకున్నట్లు ఆయన డైరీలు చెబుతున్నాయి. ఆ విషయాలను చదివిన విద్యార్థి కెలాం టెలాంటి భావాలు కలిగేవో రాయసం వెంకట శివుడుగారి స్వీయచరిత్ర తెలియజేస్తుంది. ప్రాచీన గ్రీస్‌లో స్వేచ్ఛా జ్యోతిగా పరిఢవిల్లిన ఏథెన్స్‌పట్ల అభిమాన మొకవంక; సంపన్నవర్గపు రాజ్యాధికారానికి (Oligarchy) పెట్టనికోటగా నిలిచిన స్పార్టాపట్ల ఆగ్రహామింకొక వంక; అంతటితో ఆగక బ్రిటిష్ చరిత్రలో రాజాధికార నిరంకుశత్వానికి ఎదురొడ్డి పార్లమెంటు జరిపిన పోరాటం గురించి అభినివేశం; ఇంకా ముందుకు ఇటీవల కాలానికి వచ్చి గ్లాడ్‌స్టన్ – డిస్రేలీల స్పర్ధలో ఒకరిని వెనుకేసుకుంటూ ఇంకొకరిని ఈసడించే వైఖరి – మెట్టు మెట్టుగా యువకుడైన విద్యార్థిలో కలిగే భావపరంపర ఇల్లాంటిది.

మెట్రిక్యులేషన్ తర్వాత గిడుగు రామమూర్తి బడిచదువు చాలించుకొని విశాఖ పట్నం జిల్లా కలెక్టరాఫీసులో నౌకరీరాళ్లు సంపాదించుకోబోయాడు. ఆప్తమిత్రులులేని లోటును పుస్తకాలు పూడ్చాయి. విజయనగరంలో గంట స్తంభం వద్ద తూకంతూచి అమ్మివేసే "పనికిరాని" కాగితాలలో వెదికితే మంచి మంచి పుస్తకాలే తక్కువధరకు

దొరికేవి. అలా తన పాలబడిన పెన్నిధి దిపిల్గ్రిమ్స్ ప్రోగ్రెస్. ఆంగ్లీకృతమైన బైబిలు తర్వాత సారళ్యానికీ సూటిదనానికీ చిత్తశుద్ధికి గూడా పేరుబడిన పుస్తకం ఇదొక్కటే. దాన్ని మనస్సుంచి చదివిన వాడెవడుకూడా సులువుగా దాని పట్టునుంచి తప్పుకోలేడు. బైబిలు భాష వాసనలు దట్టంగా అంటుకొని ఉన్నప్పటికి, నుడికారపు మెళకువలన్నీ వాక్వ్యవహారం నుంచి సంక్రమించినవే. బన్యన్ (Bunyan) ప్రభావం అజ్ఞాతంగానైనా అప్పారావు కవితాత్మపై ప్రసరించి ఉంటుందిగాని, అది ఆయన జీవితావసాన దశలోనే బాహరిల్లింది.

పుస్తకాలు, ఆలోచనలు – ఒకటి మారిస్తే ఒకటి ఆయనకు వ్యసన ప్రాయమయ్యాయి. "భావించటం నా ముచ్చట. ఆలోచనలు నా బలం. ఏదో ఒక దానిని దృష్టిలో పెట్టుకొని ఎడతెరిపి లేకుండా, ఆ రోజులలో సరదాగా ఊహించేవాణ్ణి.... మధుర స్వప్నాలతో కొన్నాళ్లు కొన్నేళ్ళు గడిచిపోయాయి".[16]

అప్పారావు యఫ్.ఏ. కి వచ్చేనాటికి చదువు కొంతకాలం కుంటుబడిందేమో అనుకోవలసి వస్తున్నది. మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష ప్రథమ శ్రేణిలో నెగ్గిన వారికి ఉచిత విద్యార్థి వేతనం ఇచ్చేవారు. అది అప్పారావుకు పెన్నిధి అయి ఉంటుంది. పైగా తండ్రి వెంకటరామదాసు ఏదో ఇంత సంపాదించగలుగుతున్నాడిప్పుడు. జలంత్రా ఎస్టేటు అమీను, శృంగవరపుకోట సర్కిలు సూపరు వైజరు – పైమెట్లెక్కుతూ పోతున్నాడు మహారాజావారి ఆదర విశ్వాసాలకు పాత్రుడయ్యాడటకూడా: బుడారిసింగు జమీందారు విజయనగర మహారాజాను పదివేల రూపాయల ఋణంకోసం అర్థించినప్పుడు ఆ జమీందారు సంగతి సందర్భాలన్నీ విచారించి అప్పు ఇవ్వవచ్చునో కూడదో నివేదించవలసిందని వెంకట రామదాసును నియోగించాడు మహారాజా. అయినా ఆయన సంపాదన బొటాబొటీగానే సరిపోతున్నది.

ఉన్నత విద్యాభ్యాస కాలంలో, అదృష్టం ప్రిన్సిపాలు సి. చంద్రశేఖర శాస్త్రి రూపు ధరించి అప్పారావును అనుగ్రహించింది. రాయవెల్లూరులో పుట్టి విజయనగర మహారాజా కళాశాలకు మొదటి నుంచి ప్రిన్సిపాలుగా ఉంటూ వచ్చిన ఈ తమిళుడు, విద్యార్థులకు గురువే గాక స్థానికంగా పితృస్థానాన్ని కూడా ఆక్రమించాడు. అప్పారావు వ్రాసిన ఇంగ్లీషు పద్యమేగాక మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షా ఫలితం కూడా చంద్రశేఖర శాస్త్రి దృష్టికిరాక తప్పలేదు. కుర్రవాడు చూస్తే పిడుగులాగున్నాడు – అయినా పట్టి బడుగు బ్రాహ్మణుడు. అవశ్యం అతనికి అండదండల నివ్వాలి. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారి తల్లికి అప్పారావు కడగొట్టుబిడ్డ కాగలిగాడు. అదిసుతా ప్రిన్సిపాలు ఇంటిలోనే అప్పారావు బిచాణా వేశాడు. వడ్డించేవాడు మనవాడే అయినప్పటి సామెతగా, చంద్రశేఖరశాస్త్రి పెట్టసాగిన విద్యల విందుభోజనాలను కూడా పూర్తిగా ఆరగించి అరిగించుకోగలిగాడు అప్పారావు. ఒక్క అప్పారావునే కాదు, అలాంటి పేద పిల్లలనెందరినో చేరదీసి చలివేంద్రలాంటి ఇంటిలో నిత్య సంతర్పణ జేసిన గొప్పవ్యక్తి చంద్రశేఖరశాస్త్రి.

...ఒకరోజు ఉదయం అన్నం దగ్గర్నుంచి లేచి ఉన్నవాడున్నట్టే కాలేజీకి పరుగుదీయాల్సి వచ్చిందట అప్పారావు. గంట ఇంతపని చేసింది. క్లాసురూములోకి

కట్టుపంచెతో మట్టుకే వచ్చిన ఆ శల్యమూర్తిని చూచి ప్రిన్సిపాలుకు కలిగింది కోపం కాదు, జాలి. వెంటనే తన ఉత్తరీయం తీసి అప్పారావు చేతికిస్తూ, విప్పి కప్పుకొమ్మన్నాడట 'సి.సి.'....

యఫ్.ఏ.లోనూ బి.ఏ. లోనూ ప్రతి ఏడాది చివర పరీక్ష ఉండేది; అందరినీ 'ప్రమోటు' చెయ్యకుండా, మెరికలనే ఏరి పంపేందుకు వడబోత, యఫ్.ఏ. బి.ఏ. రెండవ సంవత్సరాంతంలో జరిగేది – 'సెలక్షన్ ఎగ్జామినేషన్'; ఇందులో నెగ్గుకొచ్చిన వాళ్ళకే యూనివర్సిటీ పరీక్షలకు ప్రవేశార్హత. చరిత్ర విద్యార్థులకు బ్యూరీ (Bury) గిబ్బన్ (Gibbon) మోమ్సెన్ (Momsen)ల ఉద్గ్రంథాలుండేవి. చరిత్రతోబాటు ఇంగ్లీషు భాషకూడా, మెదుగడు పడేది. ఈ రోజులతో పోల్చుకుంటే, ఆతరం విద్యార్థులు చదవవలసి వచ్చిన విషయాలు రాశిలో కొద్దివే అయినా, చదివింది క్షుణ్ణంగానే గాక కంఠోపాఠమయ్యేంత బండగా చదివేవాళ్ళనిపిస్తుంది. "రొడ్డకొట్టుడు" చదువులని అప్పారావు వర్ణించింది వీటినే అనుకోవాలి. ఇక ఇంగ్లీషుకు వస్తే షేక్స్పియరు నాటకాలు, మిల్టన్ కావ్యాలు సర్వసాధారణ పఠనీయాలు. టెన్నిసన్ వర్డ్స్వర్త్, కోలరిడ్జ్ (Coleridge) వగైరాల కావ్యాలు కూడా. తత్వశాస్త్ర విభాగంలో లాజిక్, ఎథిక్స్, ఫిలాసఫీ లుండేవి. అన్నీ ఇనప గుగ్గిళ్ళే. పరీక్షకు పోవడమనే దెంత మామూలో, పరీక్ష పోవడం అంతే. నెగ్గడమంటే, పట్టపగ్గాలుండని సంతోషాన్ని పొందడమే. అప్పారావు వరసగా నెగ్గిందీ లేందీ తెలీదుగాని వారి కుమారుడొక వ్యాసంలో రాసింది నిజమైతే, బి.ఏ. ఇంగ్లీషు పుస్తకాలు రెండు తనకు సరిపడనందుచేత యథా సమయాన పరీక్షకు పోకుండా, ఒక సంవత్సర కాలం వాయిదా వేసుకొన్నాడని నమ్మాలి. అదే విధంగా యఫ్.ఏ. పరీక్ష తర్వాత బి.ఏ.కి పోకుండా మరొక అంతరాయం వచ్చింది. పరీక్షలంటే తనకు "పరమ అసహ్య"మంటూ ఒక లేఖలో దాదాపు ఇరవై ఏళ్ళ తర్వాత ఇలా రాశాడు : "....పరీక్షలంటే లేనిపోని బెడద, చికాకు, ప్రాణాంతకం. ఇవి ఎంత బాధాకరమైనవంటే పరీక్షలు ప్యాసయ్యామని చెవిని పడీ పడగానే తమ నెత్తికెక్కిన బరువు దింపుకున్నట్లు యువకులు 'ఫీ' లవుతారు. వాళ్ళ ప్రాణాలు తెరిపిన పడతాయి".[17] విద్యార్థులవైపునుంచి చెప్పిన మాటలు కావవి. తెలివిని గాకుండా జ్ఞాపకశక్తిని ప్రధానంగా పరీక్షించే పద్ధతి, అప్పారావు స్వానుభవానికి గూడా రాకపోలేదు.

యఫ్.ఏ. తర్వాత మహారాజావారి ఉన్నత పాఠశాలలో అధ్యాపక వృత్తి చెయ్యవలసి వచ్చింది. అది కొన్ని నెలలుమాత్రమే అయినా సంవత్సర కాలం దండుగైంది. 1886లో ఇరవైనాలుగో ఏట బి.ఏ. డిగ్రీ చేజిక్కిందంటే కారణమిదే. ఆలస్యమైతే అయిందిగాని, బి.ఏ. ఆంగ్ల పరీక్షా భాగంలో ప్రథమ శ్రేణిలో నెగ్గగలిగాడు. ఊరుగాని ఊరు – చెన్నపట్నం వెళ్ళి బెదురు బెదురుగా రాసి ఫలితం దక్కించుకొన్నాడు.

మరి చేయవలసింది? రాయవరంలో పదేళ్ళకు బాగా క్రితంలో జిల్లా మున్సబుగారు తట్టి లేపిన ఆశ. బి.యల్. వైపు వేలెత్తి చూపుతున్నది. బతకలేక పోతేకదా పండితులు కావడం? వకీలు పట్టా సంపాదించాలి. బడిపంతులై పిల్లల్ని దండిద్దామని, అంతరాంతరాల్లో ఏ మూలనైనా నా కొస కోరిక ఉండివుంటే, యఫ్.ఏ. తర్వాతి

మూర్ఖుల్ల ముచ్చటతో అది తృప్తిపడింది. తానేగనక అప్పర్ ఫోర్తుక్లాసులకు పాఠం చెబితే, పరీక్ష ఫలితాలు అత్యద్భుతంగా ఉంటాయనుకుంటే అద్భుతాలు ఊహల్లోనే మిగిలిపోయాయి. "మొనసబు సౌదామని నాకు మహా 'యిది'గా వుండేది. తరువాత లాయర్నవాలని కోరిక పుట్టింది. కోర్టుల్లో చాలా కేసులు నడిపించాను. కాని లాయర్నుమటుకు కాలేదు".[18]

ఆశలతో కట్టుకున్న మేడ కూలకుండా జాడలేకుండానే కలలాగా అంతర్ధానమై పోయింది. మిగిలింది, శూన్యమే సర్వవ్యాపిగా మారిన ఆలోచనా ప్రపంచం. ఆశాభంగంవల్ల అప్పారావుమటుకు కుంగిపోలేదు. అప్పటికే తన మనస్సును స్వాధీన పరచుకొన్న కావ్యోత్సాహంమీదికి, ఆశలనూ ఆలోచనలనూ తీగలుచేసి అల్లించుకో సాగాడు. దాన్ని గమనించాడు గనకనే ప్రిన్సిపాలు సి.సి. అప్పారావుకిచ్చిన యోగ్యతాపత్రం ఇలా సాగింది : "అఖండ మేధాసంపత్తిగల కొద్దిమంది విద్యార్థులలో అప్పారావు వొకడు. విద్యార్థిగావుంటూ, గురువుల మన్ననలు పొందిన యువకుడు నిరంతర సాహిత్య వ్యాసంగము అతని వ్యసనము. సహజ ప్రేరేపణ వలన కలిగిన తన కవితాశక్తి అపారమైనది. సాధనవల్ల అది ప్రకాశవంతమై, ఎప్పటికిని మనం మరువలేని కవుల స్థానమును అప్పారావుకు ప్రసాదిస్తుంది. ఇందుకు సందేహములేదు. వినయము సౌశీల్యము అతని సహజ గుణములు. జీవితమున అతను అన్నిటా ఔన్నత్యమును పొందవలెనని నా అభిలాష. అతని ఔన్నత్యమే నా ఔన్నత్యము. అతని ఆనందమే నా ఆనందము".[19]

గుండెలోతులనుంచి ఉబికివచ్చిన శిష్యవాత్సల్యం, పక్షపాతవైఖరికి మాత్రం తానివ్వలేదు. ప్రత్యక్షరమూ నిజమయేంతటి భవిష్యద్దర్శనం ఇది. మహాత్ముల నోటి మాటవెంబడి అర్థం నడుస్తుందంటారే, అది ఇదేననిపిస్తుంది. అయితే ఇది పూర్తిగా జోస్యమూకాదు. అవరకే అప్పారావు ప్రతిభను సి.సి. చూచి ఉన్నాడు. గుండుకుర్తి వెంకటరమణయ్య వెలువరిస్తూ వచ్చిన ది ఇండియన్ లెజర్ అవర్ (The Indian Leisure Hour) పత్రిక 1863లో ఇంగ్లీషు పద్యకావ్యాన్ని అచ్చు వేసుకొంది. దాని పేరు సారంగధర. నిన్నమొన్నటిదాకా మనకు ఆ పేరొక్కటే తెలుసు. యూనిలిట్ వారి ధర్మమా అని, ఎనభై ఏళ్ళకు మళ్ళీ 1963లో తెలుగువారి కళ్ళబడిందది. ఈ ఎనబయ్యేళ్ళ కాలంలో అది అలాగే వేసినచోట ఉండిపోయిందిగాని, దాన్ని రచించిన కవిహోదాలో విపరీతమైన మార్పు వచ్చింది. యఫ్.ఏ. రెండో సంవత్సరం చదువుతున్నప్పుడు, నవయువకుడుగా అనామకుడుగా అప్పారావు దాన్ని రాశాడు. రాశాక, వెంకటరమణయ్య సత్సంకల్పం మూలాన అది రాష్ట్రాంతరానికి వ్యాపించింది. ఆ తర్వాత మళ్ళీ ఏ రచన చేయకుండా పదిహేనిరవై ఏళ్ళదాకా ఉండి పోయినందుచేత, కవిగా అప్పారావు స్థితి నామమాత్రమై పోయింది. ఇంతకూ ఈనాడు తన ఇంగ్లీషు రచనల వల్ల గురజాడ అప్పారావు ఎవ్వరికీ గురుప్రాయుడు కాదు.

బ్లాంక్ వెర్స్ పద్ధతిని రాసిన సారంగధర కావ్యంలో ఛందోవ్యవస్థ మరింత బరువుగా ఉండిఉంటే బాగుండేదని ఆ రోజుల్లోనే శంభుచంద్రముఖర్జీ అన్నాడు.

దొరబాబుల తలదన్నేట్టుగా అంగ్ల విద్యావంతులైన భారతీయులు బ్లాంక్ వెర్స్‌కు పెడమొగం పెట్టి, అలెగ్జాండర్ పోప్ (Alexander Pope) వాడుక చేసిన కమ్మటి ఛందస్సులంటే వెర్రిమోజు పడుతున్నారని చెప్పాడు. అయినా ఈ కావ్యాన్ని తన రీస్ అండ్ రయ్యత్ (Reis And Rayyet)లో వేసుకొన్నాడు.

గురజాడ అప్పారావు గురుప్రవర చెప్పాల్సివస్తే, కవిత్వవిషయంలో శంభు చంద్రముఖర్జీనే ఓం ప్రథమంగా పేర్కొనాలి. తన కెదురౌతున్న నిరుత్సాహకర పరిసరాలను గురించి అప్పారావు రాశాడేమో ఆయనకు, ఆయన ప్రోత్సాహాన్ని జాబులనిండా కూరి జవాబులు రాశాడు. 1855 నుంచి కూడా ది ముఖర్జీ మేగజైన్ (The Mukherji Magazine) నిర్వహిస్తూ, బుర్రా శేషగిరిరావన్నట్లు "స్వయం కృషివల్ల నికటమైన పాండిత్యమును సంపాదించిన" ముఖర్జీ అప్పారావును సాహిత్యోపజీవిగా చేయదలచి ఎన్నో సలహాలిచ్చాడు: ఉన్నశక్తి సామర్థ్యాలను ఎక్కువజేసుకోమన్నాడు.

....చదువు, చదివి ఆలోచించు. కావ్యాలేగాక, అన్నిరకాలైన పుస్తకాలూ చూడు. అయితే చదువే సమస్తమూకాదు. జీవితం స్థానాన్ని అది దురాక్రమించగూడదు. అనుభవానికి మొదటిస్థానం, పుస్తకానుభవానికి రెండవస్థానం ఇవ్వు. ప్రకృతిని పారబట్టి చదువుకో. అదే గొప్పపాఠశాల. మనిషికూడా అందులోనే చేరిక. అడవులు, కోస్తా; పల్లెలు, చెట్టూచేమా; మబ్బులూ గాలికసరూ; సూర్యచంద్రులూ, ఉరుమూ మెరుపూ – అన్నీ చూడదగ్గవే. దగ్గర్లో ఉన్నచోట్లకేవెళ్ళి కళ్ళారా చూడు. దివ్యమైన మానవాకృతిలోగల అందాన్నీ అందవికారాన్నీ కనిపెట్టడం మరిచేవుసుమా!

....మనుషుల మానసిక ప్రవృత్తులను అనుసరించేటప్పుడు వాటి బలా బలాలను సరిగా గమనించి మరీ అనుసరించు, ఈ అన్ని విషయాల గురించి ఇతరులేమేమని చెప్పి ఉన్నారో గుర్తుంచుకొంటూనే, వాళ్ళమీద అట్టే ఆధారపడకుండా నీమీద ఎక్కువ నిఘా ఉంచుకో. నీ స్వశక్తి సామర్థ్యాలనే వెలిబరచుకోవాలిగాని ఇతరులను అనుకరించకుమీ!

...నీదిగాని భాషలో రాస్తున్నావు గనక మిక్కిలిగా చదువుకొని దాన్ని నీ చెప్పచేతల్లోకి తెచ్చుకోవాలి. జన్మతః ఆ భాషను మాట్లాడేవాళ్ళు తమ మనోభావాలనెలా ప్రకటించు కొంటారో తెలిసికొనేందుకై, చదివేదేదో ఒళ్ళుదగ్గర బెట్టుకొని చదవాలి నువ్వు.

.... నీ ప్రతిభకు తగిన కొత్తతెన్ను నువ్వే వేసుకోవాలి. దానికిముందు భాషపై అధికారమంటూ వచ్చేదాకా మొదట్లో ఇతరులను అనుకరించవలసి ఉంటుంది. చెప్పదలచుకొన్నదేదో అది తలంతానిండి నిజమైన హృదయ ప్రేరణ కలిగి రాయడమే జరిగినట్టాయెనా, నువ్వు నెగ్గకుండా పోయే ప్రమాదమే ఉంటుందనుకోను.....[20]

ముఖర్జీ ఉత్తరాల సారాంశం ఇది. రమేశచంద్రదత్ సహాధ్యాయి. స్వాతంత్ర్యాభిమాని, ఫిలడెల్ఫియాలో విద్యార్జన చేసివచ్చి వేత్తగా పేరుండినవాడు ఇరవైమూడేళ్లుదాటని ఒక తెలుగు కుర్రాడికి కావ్యగురువై ఓనమాలు నేర్పుతున్నాడు; అంతేగాని, తాను అధికుణ్ణని అహంకరించి ఈ ఉపదేశం చెయ్యడం లేదు; అలాచేశాడని నేటివాళ్ళు ఒకరిద్దరు అనుకొన్నారు; అది విచారకరం. దోగాడుతూవచ్చి నిలిచి

అడుగువెయ్యలేక తన పక్కన కూలబడే పసిబిడ్డకు చేయూతనిచ్చి నడకనేర్పే పెద్దవాడు గుర్తువస్తాడు. అప్పారావు ముఖర్జీని గురువుగానే ఎంచుకొన్నాడని, ముఖర్జీరాసిన ఒకటి రెండు జాబులకు ఐదూ పదిగా తాను జవాబు లివ్వడం వల్ల తెలుసుకోవచ్చు. పరీక్ష రాయడానికని అప్పారావు మదరాసుకుపోయి ఉండినప్పుడు, ఆ పట్నంలోని వింతలూ వినోదాలూ తెలుసుకోవాలని ముఖర్జీ ఉత్సుకత చూపాడు; విధవాపునర్వివాహ ఉద్యమ విజయావకాశాలు, కార్మికెల్ (Carmichael) దొరకు స్థానికులిచ్చిన వీడ్కోలు విందులో రభస, చెన్నపట్నపు రాజకీయప్రముఖులు. మరి రెండేళ్ళలో కాంగ్రెసుకు అంకురార్పణ జరుగుతుందనగా, ఒక విద్యాధికుడు ఏ ఏ విషయాలగురించి ఆలోచించేవాడో తెలుసుకొనేందుకైనా ఈ లేఖ పనికివస్తుంది.

పరీక్షలోనెగ్గి ఉద్యోగంలో పడిన తర్వాత కూడా ఈ లేఖాప్రవంతి ఇంకిపోలేదు. తన ఆత్మకథ నంతటినీ పూసగుచ్చినట్టు వర్ణిస్తూ రాసిన లేఖకు జవాబుగా, శంభు చంద్రముఖర్జీ అప్పారావుకు బోధించింది, సర్వమానవ బంధుత్వం గురించిన ఉపదేశం. ముఖర్జీ భరద్వాజగోత్ర బ్రాహ్మణుడు; ఎన్నడో కాలేజీ చదువు రోజుల్లో 'అతివాది'; ఇప్పుడాపాలు చల్లారి 'బ్రాహ్మణ్యం', తన వర్ణానికి ప్రత్యేకమైన 'మహాశయా' సంబోధనం నిలుపుకొంటున్నాడు. అయితే సృష్టిలో ఏదీ తక్కువది కాదు. దేనిఘనత దానిదే. వాటివాటికి ఉచితమైన తావుల్లో ఉండవలసినంత తీరుగానే అన్నీ ప్రపంచకంలో అమరికచెంది ఉన్నాయి. ఈ హితవు అప్పారావు తత్వ సౌధానికి పడిన పునాది పూర్తిగాకాదు. ఎందుకంటే, ఉండవలసినట్టుగా అన్నీ చక్కగా బొమ్మల కొలువులాగా తీరివుంటే మరి వాటిలోటుపాట్లమాట? ఉండవలసిన విధంగా అన్నిటినీ అమర్చిపెట్టేందుకే సంస్కరణోద్యమాలూ వగైరా.

సలహాలు...మరిన్ని సలహాలు. అప్పారావుకు దాహం తీరలేదు. ఏ ఏ పుస్తకాలు చదవాలి తాను? ప్రస్తుతానికి తాను చదువుతున్నవి. మీ ఉద్దేశ మేమిటో? వయస్సుకు మించి చదువుతున్నావు. సెహబాస్! ఆనాటి రాజకీయ ప్రతిష్టంభన గురించి ఒక కావ్యమే రాస్తానన్నాడు అప్పారావు. శుభం, పూర్తిచెయ్యమన్నాడు ముఖర్జీ. ఇంకా రకరకాలైన నడకలతో జానపదధోరణిలో కథాకావ్యాలను (Ballads) రాయమన్నాడు కూడా. ఎంత పదునుగల కత్తి అయినా వాడకపోతే మొద్దుబారిపోతుందని హెచ్చరించాడు.

సదరు రాజకీయకావ్యం రాయలేదు సరిగదా, కవిత్వసాధనే విడిచిపెడతాడని అప్పారావు గురించి ముఖర్జీ అనుకోలేదు. జాబుల రద్దీ తగ్గింది. వలచినవాడు ఉన్నట్టుండి మాట్లాడ మానితే, వలచినట్టిది అనుభవించే వనట ముఖర్జీ లేఖల్లో కనిపిస్తుంది – ముసలితనంలో మోజు తెచ్చే చేటు రాజరాజుద్వారా అప్పారావు ఈవరకే వర్ణించాడని ముఖర్జీ మహాశయుడు మరిచాడులాగుంది:

> మొదట నాలో అమిత ఆసక్తిని, గాఢ అనురాగాన్ని కలిగించి, ఉత్తరాలు వ్రాయడం మానివేసి, మధ్యలో నన్ను మర్చిపోయాడు. అతని భవిష్యత్తు ఎలా వుంటుందో చూడ కుతూహలపడుతున్న నాకు మీ మొదటి ఉత్తరం సంతృప్తి కలిగించింది. ఉద్యోగంలో చేరినాడని విని నేను ఎంతో

ఆనందించాను. పరమేశ్వరుడు అతనికి అన్నివిధాల తోడ్పడుగాక! కవిత్వం వ్రాస్తున్నాడు కదూ? అతని శక్తి అద్భుతం!

ఇంగ్లీషు మూలంలో He has the stuff in him తెలుగులో "శక్తి" అయింది. ఏమైతేనేమి, ఈ లేఖనాటికి (1889) అప్పారావు కవిత్వ మెలాగున్నా, జీవితం ఒక దారిని పడింది.

---

1. గురజాడ అప్పారావు: కన్యాశుల్కము (వ్యా) : నిడుదవోలు వేంకటరావు, తెలుగు మహాజన సమాజము ఆరవ వార్షిక సంచిక 1961
2. శ్రీ గురజాడ అప్పారావు : నిడుదవోలు వేంకటరావు, వావిళ్ళవారి ముత్యాలసరములు, నీలగిరి పాటలకు పీఠిక, పు. vii-ix
3. అడిదము సూరకవి : అడిదము రామారావు, పు. 13–15
4. స్వీయచరిత్ర, మొదటి భాగం : కొండ వేంకటప్పయ్య, పు. 4–5
5. గు.ర.ము. : బుతశతకం, పు.114
6. గు.ర.మా.మం : పిల్లలు, పు.5
7. అనుభవాలూ - జ్ఞాపకాలూను, రెండవ సంపుటం : శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి, పు. 260–261
8. గు.ర.మా.మం. ; చదువు : ఉద్యోగము పు.7
9. వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రుల జీవిత చరిత్ర సంగ్రహము: వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి M.A. పు. 19–21; 29–30.
10. స్వీయ చరిత్రము : చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం, పు. 37
11. గురజాడ సమకాలికులు (వ్యా): వసంతరావు బ్రహ్మాజీరావు. గు.శ.సం.ప్రై. పు.25
12. గు.ర.ము.డై. : వాగనుశాసనలు శ్రీ గిడుగు. పు. 229
13. గు.ర.మా.మం. : పిల్లలు ; పు. 5
14. గు.ర.ము.డై. : 1895 ఏప్రిల్ 18. పు.71
15. Cit. in *India : Its Administration and Progress :* Sri John Strachey, P. 257.
16. గు.ర.మా.మం. : ఆలోచనలు, పు. 29
17. గు.ర.లే.; సాహిత్య లేఖలు : నాటక గోష్ఠి. పు. 70
18. గు.ర.మా.మం. : ఆలోచనలు, పు. 27
19. అదే : చదువు; ఉద్యోగము, పాదదీపిక, పు.8
20. అదే : శంభుచంద్ర ముఖర్జీ, పు. 13–16

★ ★ ★

"గజపతి త్రోవ"

జీవితం ఒక దారిని పడడమంటే కుదురుబాటనేది చేకూరడమే ననిపిస్తుంది. ఇతరుల రాబడిమీద ఆధారపడడం ఆగిపోవాలి. తనకు తానే యజమానికావాలి. అప్పుడే తనదైన వ్యక్తిత్వం రాణిస్తుంది. దేశాల కెలాగో వ్యక్తులకలాగే ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యం సర్వతోముఖ వికాసానికి ఆదిమూలం.

బి.ఏ. చదువుతూండిన దినాల్లోనే అప్పారావు ఒకింటివాడయ్యాడు. అదృష్టమనేది అతన్ని వెదుక్కొంటూవచ్చి మెడలో పూలమాల వేసిందనలేముగాని, అదృష్టాన్ని అతని వైపుకు మళ్ళించి ప్రిన్సిపాలు సి.సి. మరొక మహోపకారం చేశాడు. అది ఒక పిట్టకథ.

....ఎల్లాప్రగడ సన్యాసిరాజనే పెద్దమనిషి దేవరపల్లి గ్రామ వాస్తవ్యుడు తన పుత్రికారత్నమైన అప్పల నరసమ్మకు తగిన వరుణ్ణి వెదికి నిర్ణయించుకొని రావలసిందిగా తన పురోహితుణ్ణి నియోగించాడు. పిల్లవాడి అర్హతలు యోగ్యతలు ఎలాంటివై ఉండాల్నో చెప్పి మరీపంపాడు. కులం ఎలాగు తప్పదు. వంశం మంచిదై వుండాలి. పిల్లవాడు బుద్ధిమంతుడు – అంటే ఇంగ్లీషు చదివిన వాడు – అయివుండాలి. కాబట్టి పురోహితుడుగారికి అట్టే ఇబ్బందిలేకుండా పోయింది. ఇగ్లీషు చదివేవాళ్ళను దఫాలు దఫాలుగా ఉత్పత్తి జేసే కార్ఖానా లాంటి కాలేజి ఉందిగా! నేరుగా అక్కడికి వెళ్ళి కాలేజి పెద్దల నాశ్రయించి సంగతి సందర్భాలు విచారించడం సుళువు. అలాగే ప్రిన్సిపాలు సి.సి. గారి నాశ్రయించి ఆయన ఎరికలోవున్న మూంచి ఇంగ్లీషు చదవరిని పేర్కొమంటే, మరో ఆలోచనలేకుండా అప్పారావును పేర్కొన్నాడాయన. అలా స్థిరపడిందీమనువు.

పట్టా చేతికిరాకముందే పొట్టగురించి ఆలోచించుకోవాల్సిన గతి తప్పి, 1885–86 సంవత్సరంలో దేవరాపల్లి గ్రామాన విశాలమైన ఎల్లాప్రగడవారి భవంతిలో గురజాడ అప్పారావు వరుడై అప్పల నరసమ్మ మెడలో తాళి గట్టాడు. ఎల్లాప్రగడవారి ఆస్తిపాస్తులన్నీ మాడుగులలో ఉండేవి. దేవరాపల్లి 'ఔట్ స్టేషను' లాంటిది.

మామగారిది బహు సంపన్న కుటుంబం; మాటకూ మన్ననకూ లోటులేదు. సన్యాసిరాజుగారు ఒక చిన్న కుబేరుడే. కాకినాడ ప్రాంతం కోటిపల్లినుంచి తల్లిని వెంటబెట్టుకొని "తూర్పునాటి"కి తరలివచ్చిన ఎల్లాప్రగడ సోమరాజు, నరసరాజు, వెంకటరాజు అనే ముగ్గురన్నదమ్ములు అమృతపురమనే గ్రామాన స్థిరపడి పోయారు. కొమ్ములు, మైనం, కరక్కాయలు వగైరా వస్తువులను – సరుకును బొంబాయికి పంపుతూ "కొండ వర్తకం" చేసి సోమరాజు లక్ష లార్జించాడు. నరసరాజు మాడుగుల

దివాన్గిరీ వెలిగించాడు. వెంకటరాజు పొలమూ పుత్రా చూచుకొంటూ ఇంటి పట్టున నిలబడిపోయాడు; అయన సుపుత్రుడే అప్పారావు శ్వశురుడైన సన్యాసి రాజు. ముగ్గురన్నదమ్ములకు తానొక్కడే మగనలుసు; మూడు ఆస్తులూ వచ్చి చేరాయి – సాలీనా పన్నెండువేల రూపాయల వసతి. అయినా ఆయనది కాస్త గట్టిపాకం; సింగరాజు లింగరాజు అంశ – పిసినారి అనిపించేంత పొదుపరి. పెద్దకుమార్తె అప్పల నరసమ్మకు రెండు వందల రూపాయల రాబడిగల భూస్థితినే చూపమనసైంది. అయినా సందుకాపెట్టెలోంచి దోసిలితో రూపాయలెత్తి తీసి కుమార్తె చేతుల్లో పోసి సవారీచేయించి మరీ అత్తవారింటికి పంపేవాడట. మామగారిని చూచుకొని మిడిసిపడే అవకాశం అప్పారావుకు కలిగింది కాదు. పెళ్ళాయ్యాక గూడా, చెన్నపట్నం వెళ్ళి బి.యల్. చదవలేకపోయాడు గదా మరి....

పట్టపరీక్ష గండంనుంచి బయట పడగానే సరిపోలేదు. ఉద్యోగం కావాలి. మళ్ళీ సి.సి. అనుగ్రహించాడు. మహారాజావారి కాలేజీలో ఎనిమిదో అసిస్టెంట్ లెక్చరర్గా వేయించాడు. జీతం చాలా కొద్ది – దాంతో భుక్తిగడవటమే దుర్ఘటం. అందుచేత అప్పారావు చూపు, రెవెన్యూ డిపార్టుమెంటుమీదికి పోయింది. కాలేజీలో 'లీవు' తీసుకొని స్థానిక జనరల్ డిప్యూటీ కలెక్టరాఫీసులో సబ్రోటం హెడ్ గుమాస్తా ఉద్యోగానికి అర్రులుజాచాడు. అయితే ఈ నౌకరీ ఎనిమిది నెలల చాకిరీనే తనకు మిగిల్చింది. తన ప్రకృతికీ దేహస్థితికీ ఇది పడదు. అంతేకాదు, తన మనస్సంతా సాహిత్యంమీద లగ్నమై ఉంది.

ఆంగ్లభాషావిభాగంలో ప్రథమశ్రేణిలో నెగ్గుకొచ్చిన ప్రతిభావంతుడొకడు కాలేజీకి అలంకారంగా ఉండవలసిందిపోయి, కూడికలతో తీసివేతలతో ఫైళ్ళమధ్య నానా హైరానా పడుతున్నాడంటే ఆ కాలేజికెంత లోటు; ఎస్టేటు స్కూళ్ళ ఇనస్పెక్టరయిన నాగోజీరావు నేరుగా మహారాజావద్దకుపోయి, వకాల్తాలేకుండానే అప్పారావు శక్తి సామర్థ్యాలనుగురించి గట్టిగా వాదించాడు. 1887 విజయదశమిరోజున అందరు రాజాల్లాగానే ఆనందగజపతి కొలువుచేస్తున్నాడు. 'సామంతులూ' ఉద్యోగులూ ఆశ్రితులూ ఫలమో పత్రమో తీసుకెళ్ళి సమర్పించే అలవాటొకటి జమీలన్నిటిలోనూ ఉండేది. ప్రిన్సిపాలు సి.సి. కూడా వెళ్ళాడు. వెంట అప్పారావు నడిచాడు. మహారాజా వారిగురించి తానెంతో వినివున్నాడు. బడిపిల్లవాడుగా కోటకువెళ్ళి చోద్యాలు చూస్తూ ఆశ్చర్యం ప్రకటిస్తూ ఉండేవాడొకనాడు. యువకుడూ, విద్యావంతుడూ, రూపసీ (Prince Charming) అయిన ఆనందగజపతి గురించి విని ఆయననెప్పుడు చూద్దునా అనుకొంటూ వచ్చాడిన్నాళ్ళు. ఆ కోరిక ఇలా నెరవేరింది. గుమాస్తాగిరీ విడిచిపెట్టి తిరిగి కాలేజికి రావలసిందిగా మహారాజా ఆజ్ఞాపించాడు. అయితే అది ఆజ్ఞలాలేదు; ఆదేశంలాగుంది. మహాప్రసాదమనుకొన్నాడే గాని పైకి నోరువిప్పి 'చిత్తం బత్తెం' అనలేదు. నెలకు నూరు రూపాయల జీతం మీద నాలుగో అసిస్టెంటు లెక్చరరుగా నియమిస్తూ ఉత్తర్వు వచ్చింది. ఇలా ఆరునెలల అలక, నాలుగుమెట్లు ఒక్క ఉదటున దాటించింది. అంతేగాక అనునిత్యమూ మహారాజావారికి వార్తాపత్రికలు చదివి వినిపించేందుకు పాతిక రూపాయలు అదనంగా ముట్టే ఏర్పాటు జరిగింది.

ఇన్ని విధాల సాయం చేసిన దొడ్డమనిషి సి.సి. మరు సంవత్సరంలోనే అకస్మాత్తుగా కన్ను మూశాడు. చివరి రోజులలో ఆయనమీద అభాండాలు వేసినవాళ్లు లేకపోలేదు. చనిపోయాక మరి చెప్పేదేమిటి? ఆయన హయాంలో కాలేజి డబ్బు చాలా దుర్వినియోగం జరిగిందని మహారాజా వినేట్టుగా ఒకరిద్దరన్నారు. వారిలో "కె.ఆర్." ఒకరని, అప్పారావు రాసిపెట్టిన "ఆనందగజపతి: దర్బారు వింతలు తెలియజేస్తుంది.[1] కిళాంబి రామానుజాచార్యుల పేరుకు సరిపోయే ఈ పొడి అక్షరాలు, ఆయన ప్రిన్సిపాలుగా చంద్రశేఖరశాస్త్రి వారసుడన్న విషయాన్ని కూడా బలపరుస్తాయి. సి.సి. అష్టకోటిలో ఒకరైన విజయరాఘవాచార్యులు ఆయన మృతికి ఎంతో విచారిస్తూ ఉండిపోయారట. వారిని ఓదారుస్తూ ధైర్యం చెబుతూనే, ఈ కె. ఆర్. చేసిన ఆరోపణను మహారాజా తోసివేశాడు. ఇలాంటి మాటల నెవరూ తన చెవిని వెయ్యవద్దని కట్టడి చేశాడుకూడా. సి.సి. గురించి అప్పారావుకు చాలా గురి ఉండేదని వేరుగా చెప్పనక్కర్లేదు. "ప్రిన్సిపాలు గారితో సరిపోల్చి చూస్తే మహారాజా వారు ఏమంత గొప్పవారు కారని అనుకొనే వాణ్ణి" అంటూ తన బి.ఏ. రోజుల భావాలను మననం చేసుకున్నాడొకమారు.[2] ఇప్పుడా సి.సి. గతించాడు; ఆయనతోబాటు తన నవయవ్వనమూ గతించింది.

కొత్త ప్రిన్సిపాలు కిళాంబి రామానుజాచార్యులు కూడా అప్పారావుకు ఆప్తుడే. పశ్చిమ గోదావరి జిల్లా పెంటపాడునుంచి శతావధానంవిద్యచేసి చూపుతానంటూ విజయనగరానికి వచ్చి, త్వరలో ఆనందగజపతి నాశ్రయించిన ఈ ఆచార్యులవారు కాలేజీకి ప్రధానాచార్యులు కాగలిగారంటే, యం.ఏ. చదవమని మహారాజా ఇచ్చిన ప్రోత్సాహమే ముఖ్య కారణమనాలి. రామానుజాచార్యులవారి అనుమతితో అప్పారావు యఫ్.ఏ., బి.ఏ. క్లాసులకు గూడా ఇంగ్లీషు బోధించే వీలు కలిగింది. న్యాయంగా అయితే, చరిత్ర, తత్వశాస్త్రం నేర్పవలసినవాడు. కాదు కూడదంటే సంస్కృత సాహిత్య చరిత్ర, వ్యాకరణం, అనువాదం – ఇవి కూడా బోధించవలసినవాడు. ఇవన్నీ ఆయన పిల్లలకు నేర్పిన విషయాలే. అష్టావధానికి గూడా అష్ట కష్టావధానం లాంటిదీపని.

అప్పారావు అధ్యాపక జీవితం గురించి ఉన్నంతలో బటువైన సాక్ష్యాధారాలు, ఆయన శిష్యుల స్మృతిశకలాలే. సంస్థానం ఉద్యోగంలో ఉచ్చదశకు చేరుకొని, 'లా' శాఖ సూపర్వైజరైన జి. అప్పయ్య అలాంటి శిష్యుడు. అప్పారావు సంస్థానం కొలువు మానుకొంటూ పింఛనీకి దరఖాస్తు పెట్టుకున్నప్పుడు, దాన్ని మంజూరు చేయవలసిందంటూ ఇలా రాశాడు: "నాకు మహారాజావారి కళాశాలలో శ్రీ అప్పారావుగారి చెంత ఎఫ్.ఏ; బి.ఏ. క్లాసులు చదువుకొనే అదృష్టం కలిగింది. ఆయన అతి సమర్థుడు; ఉత్తమ అధ్యాపకుడు. విద్యార్థులు ఆయన్ని పూజ్యభావంతో చూచేవారు; ఆయన విద్యార్థులను ప్రేమించేవాడు".[3]

డాక్టరు గిడుగు సీతాపతిగారు ఒక వ్యాసంలో ఆనాటి ఒక ముచ్చటను ప్రస్తావించారు.[4] తను బందుగుల కుర్రాడు పైడిఘంటం కృష్ణారావు పర్లాకిమిడి నుంచి వచ్చి విజయనగరంలో ఉండి చదివేవాడు. పిల్లాడు చెడుసావాసాలు మరగకుండా ఒక కంట కనిపెట్టవలసిందని అతగాడి తండ్రి అప్పారావు కొకపని బెట్టాడు. అయితే

ఒక రోజున అంతు చెప్పకుండా కృష్ణారావు కాకినాడకు ఉడాయించేశాడు. అవి ధార్వాడ నాటక సమాజం రోజులు, పిల్లలు నిలుస్తారా? సెలవులకు సుపుత్రుడు ఇంటికి రాకపోయేసరికి, గాభరాపడి ఆ పెద్దమనిషి విజయనగరానికి పరుగుతీసి వచ్చాడు. అప్పారావు నడిగితే ఆయనేమి చెప్పగలడు గనక? వాకబుచేసి విషయం రాబట్టి ఆయన చెవిలో వేసేసరికి, మరి చెప్పాలా, అంత పెద్దమనిషి అగ్గిరాఁవుడై పోయాడు. అప్పారావు మీద విరుచుకుపడ్డాడు.

ఇంతకూ పైడిఘంటం కృష్ణారావు చెడిపోలేదు. గురజాడ అప్పారావు శిష్యత్వంచేసి పాడూకాలేదు. విద్యావ్యసనాన్ని మాత్రం తలకు పట్టించుకొన్నాడనీ, పర్లాకిమిడి కాలేజి గ్రంధాలయాన్ని ఖాళీ చేశాడనీ, కన్యాశుల్క నాటక ప్రదర్శనానికి నడుం కట్టుకొని నిలిచాడనీ గిడుగువారు రాశారు.

గురజాడ అప్పారావు జాన్సన్ అయితే, ఆజాన్సన్‌కు బాస్వెల్ అనిపించుకొన్నానని తానుగా తానే రాసుకొన్న ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యంగారు, నేరుగా అప్పారావు శిష్యులుకారు. ఒంగోలు నుంచి పై చదువుల కోసమని తాము విజయనగరానికి వెళ్ళేనాటికి (1904), అప్పారావు కాలేజీ పని విడిచి పదేళ్ళు పైబడింది. సంస్థాన వ్యవహారాల్లో తలబంటిగా మునిగి ఉండే వాడప్పుడు. 1906 లో 'ప్రైవేటు'గా యఫ్. ఏ. చదవుతూ తమ తండ్రిగారి ప్రోద్బలంతో విజయనగరం సంస్థానం ఆఫీసులో గుమస్తాగా కుదిరాకనే అప్పారావు పరిచయం గలిగింది. తమ ఇంటికి రోజూ పొద్దుట వచ్చి తెలుగు సంస్కృత గ్రంధాలను శాసనాలను చదివి 'నోట్సు' తీసి పెడుతూ ఉండవలసిందిగా అప్పారావు ఆయనకు పనిబెట్టాడు.[5]

అంతకు మునుపే ఆంధ్రాంగ్ల సాహిత్యాలంటే విశేష శ్రద్ధ ఉన్న నాకు, ఆయన సాహిత్య పరిశోధనాగారంలో కృషి చేయడం చెప్పలేనంత ఉత్సాహం కలిగించింది. ఆయనవల్ల నేను పొందిన శిక్షణ ఎంత ఉత్కృష్టమైనదో, నేను పట్టభద్రుడనై కాకినాడ కళాశాలలో ట్యూటరుగా లెక్చరరుగా చేరిన తరవాత నాకు బాగా తెలియవచ్చింది. ఆయన సాహచర్యం నన్నొక జిజ్ఞాసాపరునిగా సహృదయునిగా సాహితీ పరునిగా తయారు చేసింది. ఆయన శిక్షణ అటువంటిది. అది నాకే ఆశ్చర్యం కలిగిస్తున్నది.[6]

ఆదర్శ ఉపాధ్యాయుడు తన విద్యార్థులలో నిజమైన సాహిత్యాభిలాషను పెంపొందింప జేయాలని తన విద్యాసంబంధి వ్యాసాలలో చాలా చోట్ల రాసిన గురజాడ అప్పారావు, ఆచరణలో తన ఆశయాన్నెలా నెరవేర్చిందీ స్థాలీపులాక న్యాయంగా ఈ రెండు సంగతులూ తెలియజేస్తున్నాయి. ఉద్యోగవిరమణ తర్వాతగూడా బడిపిల్లలను ఆదరిస్తూ ఆదుకొంటూ వచ్చాడు. సుబ్రహ్మణ్యంగారి విషయమే తార్కాణం. బి.ఏ. పరీక్షకోసం మద్రాసుకు వెళ్ళి అక్కడ జబ్బుపడ్డారు. ఆ సమయానికి మద్రాసులో ఉన్న అప్పారావుకు ఉత్తరం రాశారు. ఆయన వెంటనే తన వద్దకు రావలసిందని సుబ్రహ్మణ్యానికి జవాబు రాశాడు. వచ్చాక వైద్యం చేయించి మోటారు కార్లో తీసుకుపోయి 'స్టూడెంట్స్ హోమ్'లో దిగబెట్టి పోయేముందు తన వద్దనున్న

చిల్లరపైకం సుబ్రహ్మణ్యంగారి చేతుల్లో పోసిపోయాడు. లెక్కబెట్టుకోగా అది ఎనభై రూపాయాలు; "నేను వారి పిల్లలతో సమానుడనైతిని".

బందుగుల పిల్లలు కూడా అప్పారావు ఔదార్య సాహాయ్యాల ననుభవించారు. కావూరి చిరంజీవి అనే తెలివైన ఒక కుర్రాణ్ణి అల్లుణ్ణి చేసుకొందామని కూడా ఆయన తలపోశాడు. అయితే గురజాడ పేర్రాజు పంతులుగారి పౌత్రుడైన పేర్రాజు చిరంజీవిని ఎగరదన్నుకు పోయాడు. పేర్రాజు పంతులుగారి మరో మనవడైన శ్రీపతి సీతాపతిరావుకూడా అప్పారావు నాశ్రయించి చదివినవాడే. చివరకు ఆయన కుమార్తె మాణిక్యమ్మ, అప్పారావు కోడలై వచ్చింది. ఇక భార్యతరపు బంధువులలో పెద్ద బావమరిది నరసరాజుకు విద్యతోబాటు ఇంతో అంతో బుద్ధికూడా నేర్పించవలసి వచ్చింది. అప్పారావు ఇల్లు ఇలా ఒక చిన్న సత్రవేఁ కావలసి వచ్చింది. ఈ పిల్లల జీతనాతాలన్నీ తన జేబునుంచే వదులుతున్నాయని కాదు. గురజాడ వంశస్థులకు అప్పటికప్పుడే అప్పారావొక పెద్ద దిక్కైపోతున్నాడనే అర్థం చేసుకోవాలి.

2

కవితా మాధురిఁదా గ్రహించి 'యిది శ్లాఘ్యం బిద్ది శ్లాఘ్యంబుగా
దు, విశేషం బిట నిర్విశేష మిట, మాధుర్యం బిటన్, వప్పారే!
కవిరాజా!' యని మెచ్చియిచ్చు నృపుఁడొక్కండైనఁ గర్వైనచోఁ
గవియై పుట్టుటకన్నఁ బాప పరిపాకం బుండునే, భూవరా!

నానా రాజాస్థానాలలో అవధానవిద్య ప్రదర్శిస్తూ జీవిక నార్జించుకొంటూ విజయనగరం వచ్చిన తిరుపతి వేంకటకవులు ఆనంద గజపతి మీద చెప్పిన పద్యమిది. ఆయన పేరు ఎత్తీ ఎత్తకముందే తమ కవితాకుమారి సరేనన్నదట. జమీఁలకేం? చచ్చి బోలెడన్ని. జమీందార్లలో విద్య తెలిసినవాళ్లెందరు? అన్ని చుక్కలకు ఒక్క చంద్రుడు. వెనకటికి రఘునాధనాయకుణ్ణి చేమకూర వేంకట కవి, విద్యలలో సాహితీ రసమహత్వమూ దాని అందచందాలూ ఎరిగి ఇవ్వగలవాడన్నాడు. అలాగే "ఏ ధరణీశుడో యెఱుఁగు, నెల్లరెఱుంగరు" అని. ఈ జంట కవులు ఆనంద గజపతిని ప్రస్తుతించారు. వీరికి మెచ్చి యిచ్చాడో లేదో తెలియదుగాని ఆనంద గజపతి రఘునాధు నంతటివాడే. ఆయన హయాము (1879–1897) విజయనగర సంస్థానాన్ని కళల విషయంలో చిన్న రాయసామ్రాజ్యంలాంటి దాన్నిగా మార్చింది. ఆంధ్రదేశపు ఉత్తరాగ్రాన మరో విద్యానగరం తలెత్తింది.

ఆనందగజపతికి అల్లంతదూరాన ఉంటూ ఆదర్శ పురుషుడని ఒక దేవతా ప్రతిమను మనస్సులో నిలుపుకొని పూజిస్తూ విద్యార్థి జీవితాన్ని గడిపిన గురజాడ అప్పారావు, ఇప్పుడాయన సమీపవర్తి కాగలిగాడు. దూరపుకొండలు దాపయ్యాయి. నునుపు ఏమైనట్టు? మహారాజా మహాపురుషుడేనా? ఆయన ఎవతెనో చేరదీశాడని విని, తాను ప్రేయసి దృష్టితో గర్హిస్తూ ప్రతిమను పగులమొత్తి "ఆయనంటే నాకున్న గర్వం, దీనితో తొలగిపోయింది" అనుకొన్నాడు.[7] అయితే తద్వారా దెబ్బతిన్నది

అబద్ధమేగాని నిజంకాదు. ఎందుకనంటే తానిన్నాళ్ళు కల్పించుకొన్నది, ఒక భ్రమ మాత్రమే. ఆనందగజపతి గొప్పదనం, స్త్రీ లౌల్యంవల్ల చప్పబడిపోదు. వెనకటి రాజుల 'రసికతా' ముద్ర ఆయన హృదయం మీద పడకపోలేదు. గుణలోపాలతో కూడిన ఒక అసామాన్య వ్యక్తిని ఆనంద గజపతిలో దర్శించేనాటికి అప్పారావు మనస్సు పరిణతమైంది. నాటికి నేటికీ మహారాజా ఒక్కటిగానే ఉండిపోయాడు.

ఆనంద గజపతి ఆశ్రితుడుగా ప్రవేశించి అంతే వాసిగా పరిణమించిన మనిషికి ఆయన సల్లాపాలు సందేశాలే. సూక్తులు ఉపనిషన్మహావాక్యాలే అయ్యాయి. ఆనంద గజపతి చనిపోయిన కొన్నేళ్ళకు గాని ఆయన పట్టునుంచి అప్పారావు తప్పుకోలేక పోయాడు. అప్పటికి అప్పారావు వ్యక్తిత్వాన్ని సాధించుకొన్నాడని ఈ మాటలే తెలుపుతాయి :

ఆనందరాజును గురించి ఎవరైనా సహజంగా వొక ప్రశ్న వేయవచ్చును. ఆయన జీవిత పరమావధి ఏమిటి? యుద్ధవీరునిగా, రాజకీయ చతురునిగా, రచయితగా ఆయనేమైనా చరిత్ర సృష్టించాడా? లేదు; ఆయన చరిత్రను సృష్టించలేదు. చరిత్రను, రాజకీయ చరిత్రను సృష్టించిన హిందువులు ఆట్టే మంది లేరు.

ఆనందరాజు సాహిత్య కృషి అంతంత; అపుడపుడు వ్రాసే పద్యాలకు, వేదాంత చర్చలకు అది పరిమితం. ప్రపంచ దృష్టిని ఆకర్షించగలిగాననే ఆయన క్లెయిము ప్రతికూల పరిస్థితుల మధ్య ఆయన పెంపొందించుకొన్న గుణశీలాదులపై ప్రాతినిధ్యం వహించే ఆయన వ్యక్తిత్వంపై ఆధారపడి వుంది. ఆయన తన వ్యక్తిత్వములో హిందూ ముస్లిం యింగ్లీషు నాగరికతలను ప్రతిబింబింప చేసుకొన్నాడు.[8]

ఆనంద గజపతి జీవితకాలంలో అప్పారావు ఈ మాటలని ఉండలేదు. ఎందుకనంటే భయం వల్లా భక్తి వల్లా కాదు; తానింకా యువకుడు; సాధకుడు; మహారాజాకంటే ఎంతో దిగువ నున్నాడు; ఆయన సౌజన్య శాంత గాంభీర్యాలలో ఓలలాడుతున్నాడు; ఆయన వద్ద 'రాజయోగం' సాధన చేసుకొంటున్నాడు. నిజంగా ఆనంద గజపతి గురజాడ అప్పారావు జీవిత గురువు.[9]

గురుని జాడల్లోనే శిష్యుడు నడిచాడు; గజపతి త్రోవనే పట్టాడు.

ఆనంద గజపతిని అంతటివాణ్ణి చేసింది తండ్రి విజయరామ గజపతి శ్రద్ధ మాత్రమే. లింగం లక్ష్మాజీ ఆంగ్ల విద్యా గురువు కాగా, ఒక మౌల్వీ పార్సీ (ఉర్దూ) భాష నేర్పాడు. భాగవతుల హరిశాస్త్రి, మైసూరు భీమాచార్యులూ సంస్కృతం నేర్పారు. స్వయం కృషితో ఆయన ఫ్రెంచి, లాటిన్ భాషలు సాధించుకొన్నాడు. ఇంతటి విద్యావంతుడు గనకనే "ఏము జూచిన రాజులం దెల్లనొక్క — విజయనగర మహారాజు వేత్త" అని తిరుపతి వేంకట కవులన్నారు. సాహిత్యానికి సంగీతం సైదోడు. ఈ లలిత విద్యలవల్ల 'రసికత' పేరిట వట్టి భోగలాలసుడై చెడుతాడేమోనని, మగవాడికి కావలసిన గట్టి శిక్షణల నిచ్చాడు, తండ్రి: గుర్రం స్వారీ, కసరత్తు, గొప్పవారి ఆటలైన పోలో, క్రికెట్ వగైరాలు. ఆశించినంతకంటె అద్భుతమైన ఫలితం కలిగింది. సౌకుమార్యం భావంలోనేగాని దేహానికి కాదు; సౌజన్యం మంచి వారిపట్లనేగాని పనికిమాలిన వారిపట్లకాదు; సంస్కారం విద్యావంతుల నడుమనేగాని

వినయదూరుల నడుమకాదు. మనుషులను విలాస వస్తువులుగా వాడుకొని ముచ్చట దీరాక తోసిపెయ్యకుండా వారి మనస్సుల అందచందాలను గుర్తించి వాటికి తగినట్లుగా తన వైఖరిని నిర్ణయించుకొనేవాడు. కొండెములూ దబ్బరమాటలూ చెవిని బెట్టక కిందివారి లోపలేశాలను సహించి వారికి తలలోని నాలుకై వ్యవహరించాడు. దిగబడి వస్తూ ఉన్న మార్పులను గమనించి, అవి మంచివైతే వాటిని రెండుచేతులా పట్టి పిలుచుకొన్నాడు. ఆనంద గజపతి ఏ ప్రమాణాలకైనా గొప్పవాడే.

క్షమావంతుడు, పరమధార్మికుడు, సర్వవిద్యాపారంగతుడు అగు నీ రాజు సర్వదా పండితమండలీ పరివృతుడై విద్యాగోష్ఠియందు కాలము గడుపుచుండెడివాడు.[10]

సాహిత్యాభిరుచి సంస్థానాధిపతుల చాలులోనే ఉంది. విజయనగరమంటూ ఒక బస్తీ తలెత్తేకమునుపే, కుమిలి అనబడే కుంభిళాపురంలో ఉంటూ పూసపాటివాళ్ళు రాజ్యం చేసేకాలాన తమ్మరాజు శ్రీకృష్ణ విజయం, వేంకటపతిరాజు ఉషాభ్యుదయం, ఆనందరాజు నవరామాయణం రచించి ఉన్నారు. బొబ్బిలియుద్ధ కాలపు పెదవిజయ రామరాజు గోగులపాటి కూర్మనాథకవిని పోషించాడు. మరొక విజయరామరాజు అడిదం సూరకవిచేత మిగత రాజుల నందరినీ తరాజులు చేసి తానొక్కడే రాజశబ్దార్థుడుగా ప్రశంస పొందాడు. అతని మనమడూ అదే పేరుగలవాడూ ఆనందగజపతి తండ్రి. కాశీలో ప్రవాస జీవితం గడిపి తన తండ్రి నారాయణ గజపతి గతించాక, ఆయన ఎన్నిక చేసిన వధువు అలక రాజేశ్వరీదేవితోబాటుగా ఎందరో పండితులను వెంటబెట్టుకొని 1848లో విజయనగరానికి మరలివచ్చాడా మూడవ విజయరాముడు. వచ్చిన రెండేళ్ళకు ఆనందగజపతి జన్మించాడు. తర్వాత గవర్నరు జనరల్‌గారి మెప్పు సంపాదించి 'మహారాజా' అనిపించుకోగలిగాడు (1868); అలాగే విజయనగరాన్ని ఒక విద్యాపీఠం చేసి పండితులనూ కవులనూ పోషించి సెభాషనిపించుకొన్నాడు. ఆనందగజపతి అన్న పసితనంలోనే పోబట్టి తల్లిదండ్రులకు రెండవ కుమారుడే దిక్కయ్యాడు. తండ్రీ కుమాళ్ళ సంబంధం చిత్రంగా ఉండేదంటారు. కుమారుడు సామాన్యుడు కాడని తండ్రికి తెలుసు. అతని 'శారదామందిరా'నికి తన మోతీమహల్ నుంచి వచ్చి లోన అడుగుమోపేముందు, ద్వారంవద్ద పాదరక్షలు విడిచి మరీ ప్రవేశించేవాడట విజయరామగజపతి. అలాంటి సంస్కారికి ఇలాంటి ఉత్తమ సంతానం సహజంగానే తగి ఉంది. విజయరాముని ఆస్థానంలోని పండితులే ఆనందగజపతికికూడా కీర్తిని సంపాదించినవాళ్ళు. కాబట్టి పూసపాటి తెలుగురాజుల రక్తంలోనే ఉందనుకోవాలి ఈ కళాభినివేశమనే సుగుణం. దానికి అపూర్వమైన వ్యాప్తినీ, అపారమైన సాఫల్యాన్నీ కలిగించినవాడు, పూసపాటి తెలుగువంశపు కొసవెలుగు ఆనందగజపతి.

అలాంటి మహాభాగునితో అంత పరిచయమేర్పడడం అప్పారావును వరించిన అతిపెద్ద అదృష్టం. ఆస్థానంలో ఏర్పడిన 'డిబేటింగ్ క్లబ్'కు ఉపాధ్యక్షుడుగా ఎన్నిక కావడం ఈ అదృష్టానికి నిర్దిష్టమైన రూపాన్నిచ్చింది (1889). ఇప్పుడిక తాను మహారాజా అంతరంగికుడే, అనుమాన మక్కర్లేదు. అలాగే విశాఖ మండల స్వచ్ఛంద సేవాదళ సభ్యత్వంకూడా. రెండవ అఫ్గన్ యుద్ధం నెపాన రష్యా బూచిని చూపెడుతూ ఇంగ్లీషువాడు తన పబ్బం గడుపుకోసాగిన రోజులవి. ఉన్న

రాణువ చాలక, ద్వితీయ రక్షణశ్రేణిని నిర్మించేందుకని జమీందార్ల సాయాన్ని కోరాడు. వాళ్ళు స్వామిభక్తిని చూపేందుకు అవకాశం తమకెప్పుడెప్పుడని ఎదురు చూస్తున్నారు. ఆనందగజపతి ముదలైంది. మండలంలోని ప్రముఖుల సైనికుల దిరుసు ధరించి ఆయుధాలు ప్రయోగించడం నేర్చుకొంటున్నారు. ఇరవయ్యేరు సంవత్సరాల వయస్సులో కూడా ఎనభై పౌన్లకంటె ఎక్కువ బరువుతూగని శల్యమూర్తి గురజాడ అప్పారావు తగుదునమ్మా అంటూ ఈ సేవాదళ సభ్యుడయ్యాడు. మహారాజావారు కోరడమే తరువాయి. బ్రహ్మసమాజమేమోగానీ దివ్యజ్ఞాన సమాజంలో మాత్రం సభ్యుడయ్యాడుకూడా. అయితే అంతమాత్రంలోనే ఆ రెండింటితోనూ తన సంబంధం అంతరించింది. సేవాదళ సభ్యత్వం మరెందుకూ పనికిరాకున్నా, ఆ రోజులలో ప్రజల్లోకూడా వ్యాపించిన యుద్ధపు బెదురు గురించి కన్యాశుల్క నాటకంలో ప్రస్తావించడానికైనా పనికి వచ్చింది.

తండ్రిహయాములోనే ఆనందగజపతికి విద్వజ్జన పక్షపాతిగా పేరుండేది. ఒకమారు తన నాశ్రయించిన కవిని తండ్రివద్దకు తీసుకెళ్ళి, వెనక ఎన్నడో అడిదం సూరకవి చెప్పిన “రాజు కళంకమూర్తి” చాటువును తలదన్నేట్లుగా మరొక పద్యం చెప్పించి, తానై దాని సారస్యాన్ని తండ్రికి విడమర్చిచూపి, కవి కోరిక తీర్పించాడట. తాను వేత్తకావడమేగాక వేత్తల వేతృత్వాన్ని గ్రహించి సత్కరించే దొడ్డ బుద్ధి ఆయనది. సంస్థాన వ్యవహారాలను తల్లి చేతబెట్టి, తాను హమేషా కళల నిషాతో పొద్దు పుచ్చేవాడు. ముడుంబై నరసింహాచార్యులు, కొల్లూరి కామశాస్త్రి, మండ కామేశ్వరశాస్త్రి, భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, పేరి వెంకటశాస్త్రి, పేరి కాశీపతిశాస్త్రి – ఏ కొలువుకైనా వన్నె తేగల పండిత రత్నమాల ఇది. వైణికులు దూర్వాసుల సూర్యనారాయణశాస్త్రి, గురాబత్తుల (‘వీణ’) వెంకట రమణదాసు; వాయులీన విద్వాంసుడు కలిగొట్ల కామరాజు; రుద్రవీణా వాదనా నిపుణుడైన కవి రాయని రమణయ్య; హిందూస్థానీ సంగీతజ్ఞులు మహమద్ ఖాను, మన్వర్ ఖాను, అబిదుల్లాఖాను, నిషావల్లీఖాను – సరస్వతీదేవి రెండవ కుచాన్ని పట్టి నాదసుధను గ్రోలిన అద్భుత శిశువులు. 1894లో ది హిందూలో అజ్జాడాదిభట్ల నారాయణ దాసు ఆట పాటల మేటితనాన్ని మెచ్చి మైసూరు మహారాజా సత్కరించినట్లు వార్త వచ్చింది; విజయనగరం వాడికి మైసూరులో; గురజాడ అప్పారావు ఈ వార్తను మహారాజా చెవిని వేశాడు. అలా లభించింది ‘హరికథా పితామహు’డికి స్వస్థానంలో ‘రాజా’ స్థానంలో తొలి ప్రవేశం. ఇందులో ఇతరుల ప్రమేయం కూడా ఉంది.

గురజాడ అప్పారావుకు వ్యక్తిత్వం ఏర్పడ సాగిన రోజులలో అది పీల్చుకొన్న ప్రాణవాయువు ఎంతటి సుసంస్కృతమైందో చెప్పడానికే ఈ జాబితా అవసరమైంది. ఆనంద గజపతి ఘనతకు మరెన్నో నిదర్శనాలున్నాయి. వాటిలో ముఖ్యమైంది బహుగ్రంథ ప్రచురణ, నూరేళ్ళ క్రితం కలకత్తాలో ఏర్పాటైన ‘ఏషియాటిక్ సొసైటీ’, (Asiatic Society) సంస్కృతి చరిత్రలో ఒక పెద్ద కొండగుర్తు కాగలిగింది. చరిత్ర పురావస్తు సంపద, కళ, శాస్త్రం, సాహిత్యం – ఇవన్నీ, పరిశోధనకు రంగాలయ్యాయి. మాక్స్‌ముల్లర్ (Maxmuller) అన్నట్లు వెయ్యేళ్ళను అంగవేసి దాటి యూరపియన్

భావసీమలో అడుగుమోపిన కొత్తజాతి మనుషులీదేశాన పుట్టి పెరగసాగారు. ఈ విద్యా వికాసంలో పండిత పోషకుడుగా ఆనంద గజపతికి సముచితమైన స్థానం ఇవ్వాలి. కాశీలో గొప్ప సంస్కృత గ్రంథాల నచ్చువేయిస్తూ, ది విజయనగరం సంస్కృత్ సీరీజ్ లో (The Vizianagaram Samskrit Series) పుష్పాలు గుచ్చాడు; మాక్స్‌ముల్లర్ కృషి ఫలితమైన ఋగ్వేద భాష్యం; తారానాథ తర్క వాచస్పతి కూర్చిన సంస్కృత విజ్ఞాన సర్వస్వం; మున్షీ మహమ్మద్ పాచామియా కూర్చిన ఉర్దూ పదకోశం ఫర్ హంగీ ఆనంద్‌రాజ్ వంటి వాటికి రెండు చేతులా ధనసహాయం చేశాడు. ఇక స్థానికంగా తమ తండ్రి హయాంలోనే ఏర్పాటైన ముద్రాక్షరశాలను వృద్ధిజేసి ఆస్థాన పండితుల గ్రంథాలను, ఆశ్రితుల రచనలను అచ్చు వేయించాడు: ఆంధ్ర కౌముది (మండ లక్ష్మీనరసింహకవి), ఆంధ్ర సింధుసారము (కొల్లూరు కామశాస్త్రి), కవి జీవితములు (గురజాడ శ్రీరామమూర్తి), విశాఖపట్టణము జిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహము (కార్మికేల్ దొర ఆంగ్లరచనకు విజాపురపు కోదండరావు అనువాదం), ఆంధ్ర మన్వర్థదీపితా సహితము (మండ కామేశ్వరశాస్త్రి) వగైరా. శూద్రులవలంబించ వలసిన ధర్మాన్ని తెలియజేసే శూద్ర కమలాకరమనే సంస్కృత గ్రంధాన్ని ఆనందగజపతి స్వయంగా అనువదింపబూని, కారణాంతరాల వల్ల కొల్లూరు కామశాస్త్రికి అప్పజెప్పాడు. ఆ కారణం మరేదోకాదు: మిల్ (Mill) దొరగారి తర్కశాస్త్రాన్ని అనువదించాలనే కోరిక. అదేమైందోగాని, ట్రీటీ The Treaty పేరిట పూసపాటివారి చరిత్రలో ఇటీవలి ఘటనలను గురించి ఒక పుస్తకం ఇంగ్లీషులో రాసి, దాన్ని అచ్చువేసేందుకు తగిన 'టైపు'లను మద్రాసులో కొనుగోలు చేయవలసిందని అప్పారావుకి పని బెట్టినమాట నిజం. తన జమీకి స్వదేశ సంస్థాన హోదా రాబట్టుకొనే ప్రయత్నంలో ఇది ఒక భాగం.

ఆశు కవిత్వంనుండి తర్క తత్వశాస్త్రాలవరకు ఆసక్తివున్న ఆనందగజపతి ఎంతటి విద్యాధికుడో అంత వినయవంతుడు: ఎంతటి పండితుడో అంత రసజ్ఞుడు. భాషా పాండిత్యం ఆయన నొక "శుష్కతర్క కర్కశమతి"ని చెయ్యక విడిచింది; కావ్య ప్రియత్వం ఆయన భావాలకు దౌర్బల్యాన్నివ్వక మన్నించింది. ఆయన గుణాలన్నిటికీ నాయకమణి మంచితనమని చెబుతూ, "ఆయన సరళ స్వభావులు. కాఠిన్య మెరుగరు. ఆర్ద్రహృదయులు. సచ్ఛీలవంతులు, జ్ఞాని. అందువల్ల ఆయన చెంతవున్నప్పుడు ఎవరికైనా, తాము అల్పజ్ఞులమనే భావం కలుగుతుంది. ఆయనపట్ల పూజ్యభావ ముదయస్తుంది" అన్నాడు అప్పారావు. ఈ గుణాలకు తగిన రూపసంపదను మరొక ఆంధ్రుడు – కొండ వెంకటప్పయ్య – ఇలా వర్ణించిపెట్టాడు: "వారి స్వరూపము అత్యంత నిపుణుడగు శిల్పి చెక్కిన పచ్చని బంగారు ప్రతిమ వలెనే యుండెను. వారి ముఖారవిందము ఎన్నిసార్లు చూచినను యింకను చూడవలెననియే కోర్కెపుట్టుచుండెను. తెల్లని లాగును, తెల్లని అంగరఖాను తొడిగి, దానిపైన నల్లని పూసలుగల బంగారు తావళము మెడలో వేసుకొని, రవలు చెక్కిన తురాయిగల ఎఱ్ఱనిటోపీ పెట్టుకొని సభలకు వచ్చుచు ప్రేక్షకుల నానందము గొల్పుచుండెను. ఆనంద గజపతియను నామధేయము వారియెడ పూర్ణముగ సాధ్యమయ్యెను".

మదరాసు నగర వీథులలో ఆనంద గజపతి చిత్రపటాలను అమ్మే రోజులవి.[11] గురజాడ అప్పారావు ఒక్కడేకాదు. ఆ కాలపు వాళ్ళంతా ఆనంద గజపతి గొప్పతనానికి అమ్ముడుపోయారు – డ్యూక్ ఆఫ్ బకింగ్‌హాముపంటి గవర్నర్లు కూడా.

శంభుచంద్రముఖర్జీ తట్టిలేవగొట్టింది అప్పారావు కవి – వ్యక్తిని మట్టుకే. ఆనందగజపతి ఉద్బోధం అప్పారావులోని మానవ వ్యక్తినే లేవగొట్టింది. ఆయన మేధావుల నాకర్షించేవారు. వారి ప్రజ్ఞా పాటవాలకు తాను సానరాయి. వారి పోటీలకు తాను తీర్పరి. పుస్తకాలనుండి రాబట్టిన జ్ఞానం వారిదైతే, తనది లోకానుభవం నుండి సేకరించిన జీవనమధువు. అదిలింపులుగాని, మందలింపులుగాని లేని సమానస్థుల స్నేహ సహకార సుందరమైన విద్యావినోదం – ఇదే ఆయన పొద్దుపోక. "నేను రాజునైననూ కించిజ్ఞుడను. రాజు నౌటనే కించిజ్ఞుడను అనవచ్చును". అంటూ బిల్హణీయ నాటకంలో అప్పారావు మాట్లాడించిన కర్ణ మహారాజు ఆనందగజపతే; ఆ రాజాస్థాన పండితుల కుమ్ములాట లిక్కడివే. అయితే ఆనంద గజపతికి కాసింత అహంకారం కొస వెర్రిలాగా ఉండేదని అప్పారావే అన్నాడు; అది తన పదవివల్ల చేకూరిందేగాక జన్మతః వచ్చింది కూడా; లోకం దృష్టిని ఆకర్షించానని ఉబ్బిపోయేవాడు. అయితే ఇది దుర్గర్వంగా మారిపోలేదు. అందుచేతనే తన ఆస్థానకవి పండితుల జీవితాలు ఆయన జీవితంతోటి "పెనవేసుకొని పోయినవి". తాను ఒక విషయాన్ని ప్రస్తావించి ఇతరులను మాట్లాడేట్లు చేసి చర్చను విమర్శక పంథాకు తెలివిగా మళ్ళించి సారథ్యం నిర్వహించేవాడు. చర్చలు బహువిషయాల మీద. అసలవి చర్చలనిపించవు, సల్లాపాలనిపిస్తాయి. ఆనందగజపతి దర్బారు వింతలు అన్న అప్పారావు రచనలో వాటి సరళి కనిపిస్తుంది.

ఆయన మాట్లాడుతున్నప్పుడు హృదయం స్పందిస్తుంది. దివ్యానుభూతులు జ్ఞాపకమొస్తాయి. అవి ప్రసంగాలుకావు. ఉపదేశాలు.

ఒక లోకజ్ఞుని చరణతలాన కూర్చుని జీవిత వేదభాష్యాలను ఆలకిస్తున్నట్టు నానావిధ సంస్కృతుల సౌరభాలను మూజూస్తున్నట్టు, సౌపనస్యాన్ని మనస్సున తాపితం చేసుకొంటున్నట్టు, ఆనంద గజపతి పెట్టిన జ్ఞానభిక్షను దోసిలిపట్టి స్వీకరించాడు; స్వీకరించిన దానిని సొంతపరుచుకొని తన రచనల ద్వారా లోకానికి పంచాడు గురజాడ అప్పారావు. అతని మదినీ హృదినీ మలిచి మెరుగు దీర్చినవి మహారాజా సుభాషితాలే. ఆయన సన్నిధిలో అప్పారావు "రాజయోగం" అలవరచుకొని దూషణ భూషణలను సమచిత్తంతోటి స్వీకరించ నేర్చాడని బుర్రా శేషగిరిరావు రాసింది అక్షరాలా నిజం. మరి ఆయనను 'దారాపుత్రులకంటె' ఎక్కువగా అప్పారావు ప్రేమించడంలో వింత లేనే లేదు. చారువేసుకొని భోంచెయ్యమనే వైద్యుడై అప్పారావుకు అరటికాయకూర పథ్యం పెడతాడు. కోటుకుట్టించి ఇస్తాడు. గుర్రపుబండి ఎక్కించి వెంటబెట్టుకుపోతాడు. వడ్డీలేకుండా చేబదులుగా రెండువేల రూపాయలిచ్చి మళ్ళీ ఆవూసే ఎత్తడు. శ్యామలరావు చనిపోయాక తాను మంచం పట్టి ఉంటే, ఇల్లు మార్చడం బాగుంటుందని సంస్థానం తాలూకు ఖాళీ ఇళ్ళలో ఒక దాన్ని ఇస్తూ నామకః అద్దె చెల్లిస్తూ ఉండమని సంజదీపాలు పెట్టేవేళ

తాళాలు చేతికిస్తాడు. తండ్రి వెంకటరామదాసు సంస్థానం సేవలో మేనలసినప్పుడు, అడిగిందే తడవుగా విజయనగరం కోట ఖిల్లేదారుగా నియమిస్తూ, ఎదిగివచ్చిన కుమారుడి వద్దనే ఉండి పొమ్మని ఆ ముసలాయనకు సలహా ఇస్తాడు. మహారాజా వారికి తానంటే "ప్రేమ" అని అప్పారావు రాసుకోడూ మరి? మా తల్లిగారికీ అక్కగారికీ నీవంటే నమ్మకం అన్నప్పుడు, పొంగిపోడూ? తనవల్ల ఆయన ప్రతిష్ఠకు భంగం కలగగూడదు; తనవల్ల ఆయన మనస్సు బాధపడగూడదు. "ఆయన ఆదేశించిన కార్యాన్ని నెరవేర్చడానికి నేను సదా సంసిద్ధుణ్ణి. అతి కష్టమైనా, దానిని నిర్వర్తించడానికి హృదయ పూర్వకంగా ప్రయత్నిస్తాను".

అలా ఆనందగజపతి ఆదేశించిన పనుల్లో అత్యంత నికృష్ట మనిపించే దానినుంచే అత్యంత ఉత్కృష్టమైన మానవీయ దృక్పథం తీగ విడిచింది. మహారాజా ఎందరో వేశ్యలను చేరదీశాడు. తన భార్య వనజకుమారి పోలికలున్నాయని ఒకతెను, మరొక కారణం చేత ఇంకొకతెను, ఇలా. "హృదయ, ప్రజ్ఞా సౌందర్యములంటే ఆయన ముగ్ధులౌతారు". చేరదీశాక, ఆ మనుషుల అవసరాలన్నిటినీ తీర్చజూస్తాడు; లోట్లను సరిదిద్ద జూస్తాడు; సంస్కరింప జూస్తాడు. అలాంటి ప్రయత్నాలనన్నిటినీ బూడిదలో బోసిన పన్నీరు చందంగా చేసింది ఒకానొక ఉంపుడుగత్తె. మహర్షి అయినా కాకున్నా, మహారాజా ఓర్పు సన్నగిల్లింది. అందుచేత ఆ ఉపాధ్యాయ పదవిని అప్పారావు కప్పగించాడు. మహారాజావారి ఇచ్చకంకోసం చెయ్యరాని పనులు చేస్తున్నాడని లోకం వేలెత్తి చూసి ముఖాన ఇంత బురద కొడుతుంది సుమా, అని హెచ్చరించాడు కూడా. అప్పారావు ధైర్యంచేశాడు. ఆ అడివి 'మనిషి'ని మచ్చిక జేశాడు; ఒకదారికి తెచ్చాడు. ఆ మనిషిని తానెందుకని అసహ్యించుకోవాలి? నిజానికి జాలిచూపాలి. నాటకీయ దృష్టే ఉంటే, ఆమె మనస్సు పనిజేసే పద్ధతులను ఆకళించుకొని, వ్యక్తిత్వాన్ని గుర్తెరిగి, గౌరవించాలి. అందుకై తాను పరకాయ ప్రవేశం చేస్తాడు; ఆ పాత్రలో లీనమౌతాడు. పాత్రను దేన్నైనాసరే ఈసడించుకొని ద్వేషించే నాటకకర్త ఆ పేరుకే తగడు. సాధనలో తన ఇష్టాయిష్టాలను అదుపులో పెట్టుకొని, అవతలి వస్తువును దాని పరంగానే చూడాలి తప్ప తన పరంగా చూడకూడదు. అప్పారావు ఆమెకేదో నేర్పబోయి తానెంతో నేర్చుకొన్నాడు: "నిజానికి గత ఆరేడు సంవత్సరాలలో కొత్తకొత్త అనుభవాలు కలిగి జీవిత పరిజ్ఞానం అధికమయింది. జీవితానుభవాలు వైవిధ్యము అనుభూతులు నాకొక నూతన దృష్టిని కలిగించాయి". జాలి, మేలి గుణమని నీతి.

3

వీరేశలింగం మొదలు వీధిమానిసి దాకా చదివీ చూచీ ఆనందించిన కన్యాశుల్కం నాటకరచన ఈ దశలోనే జరిగింది. పత్రికలు దాని నొక "సంఘటనగా" గుర్తించాయి. పద్యాలు లేకపోవడ మొకటిమాత్రం అందుకు కారణం కాదు. చాటు పద్యాలు ఒకటీ అరా ఉన్నాయికూడా. దాని ఘనత యావత్తూ అది మొట్టమొదటి వచన సాంఘిక నాటకం కావడమే. నాటకకర్త ప్రేక్షకులను మన్నించి

వచనంలో నాటకాలను రాయక తప్పని పరిస్థితి ఏర్పడినట్లు, చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహం స్వీయ చరిత్ర చెబుతుంది.[12]. నల పాత్రధారి తనకు పద్యాలు పెట్టవద్దని మొండికెత్తినప్పుడు పట్టరాని కోపంవచ్చి ఆయన నల నాటకం రాసిన పుస్తకాన్ని చింపేవేశాడు.

ఆంగ్ల నాటక కంపెనీలు బ్రిటీష్ సామ్రాజ్యమంతటా పర్యటిస్తూ ఆస్ట్రేలియా వెళ్ళే దారిలో బొంబాయి, కలకత్తావంటి మన పట్నాలలో ప్రదర్శనలిచ్చిన దరిమిలా అక్కడ అనుకరణశీలురు బయల్దేరి నాటక సమాజా లేర్పాటు చేసినట్లు కె.వి. గోపాలస్వామి గారి భోగట్టా.[13] పార్శీనాటక సమాజాలనీ, ధార్వాడ నాటక సమాజాలనీ అలా గేర్పడ్డవే. పార్శీ నాటకాలు ఉర్దూలో, ధార్వాడ నాటకాలు హిందీలో ఉండేవి. 'ధార్వాడ' అని ఎలా పేరు వచ్చిందోగాని, దీని అసలుపేరు "ది ఆల్టేకర్ హిందూ డ్రెమటిక్ కంపెనీ". పార్శీ నాటకాల ద్వారా మహారాష్ట్రులు, వారి నాటకాలద్వారా కన్నడిగులు, మరి అంతిమ ఫలంగా ఆంధ్రులు నాటకసమాజాల నేర్పరుచుకో గలిగారు. ఏలూరు, గుంటూరు, విశాఖపట్నం, రాజమండ్రి – ఇవన్నీ నాటకోత్సాహం పొంగిపొర్లిన బస్తీలు. అప్పారావు శిష్యుడు కాకినాడకు ఉడాయించిన కారణం ఇదే. అయితే విజయనగరానికి నాటక ప్రదర్శన కొత్తదేమీ కాదు. విజయరామ గజపతి కాలంలోనే ఏర్పడిన 'జగన్నాథ విలాసినీ నాటక సమాజం' శాకుంతలంలాంటి సంస్కృత నాటకాలకు పేరుబడివుంది. జి.సి.వి. శ్రీనివాసా చార్యుల ఇంగ్లీషు హరిశ్చంద్ర నాటకమేగాక, ఇంగ్లీషు ఉద్యోగులే తమభాషలో కొన్ని నాటకాలనో, నాటకభాగాలనో అప్పుడప్పుడు ప్రదర్శిస్తూ వచ్చినట్లు అప్పారావు డైరీలనుబట్టి తెలుసుకోవచ్చు. కన్యాశుల్క రచయిత వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిలా "హూణ రూపకరసం బుదరంబు నిండార త్రావిగఙ్ఘున త్రేన్చివైచినాఁ"నని తానై చెప్పుకోలేదు గాని, షేక్స్పియర్, బెన్‌జాన్సన్ (Ben Jonson) మోలియెర్ (Moliere) ప్రభృతి పాశ్చాత్య నాటకకర్తల పరిచయం సంపాదించాడని ముదుంబై వరాహ నరసింహస్వామి సంస్కృతంలో రాసిన ప్రవేశిక (Prologue) తెలుపు తున్నది.

ఈ నాటక రచన అప్పారావు కాలేజిలో పనిచేస్తూ వచ్చిన రోజుల్లోనే – 1886–87 ప్రాంతంలో జరిగి ఉంటుంది. 1893లో ఆనంద గజపతికి అంకితమిస్తూ, అంతకు పదేళ్ళ క్రితం విషయాలను ఉటంకించబట్టి 1893లోనే రచన చేసినట్లు తీర్మానించడం, సరికాదనుకొంటాను. తొలికూర్పు ముద్రణ జరిగిన సంవత్సరం (1897) నుంచి పదేళ్ళు వెనక్కు (1887) పోవలసి ఉంటుందేమో! మద్రాసు శాసన నిర్మాణసభ (Legislative Council)లో సభ్యుడుగా ఆనంద గజపతి సంఘ సమస్యలపై చూపునిలిపి, అతి బాల్య వివాహాలను గురించి విశాఖ మండలంలోని బ్రాహ్మణ కుటుంబాలనుంచి భోగట్టా సేకరించ సాగిన రోజులవి. ఆ సాంఘిక దురన్యాయంమీద అప్పటికే వీరేశలింగం ప్రచండ పరశువునెత్తి ఉన్నాడు. చల్లపల్లి బాపయ్య ప్రోద్బలంతోటి, ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరుని గ్రంథాలతోపాటు మను, యాజ్ఞ్యవల్క్య, పరాశర స్మృతులను పఠింప బూనాడు. 1874లోనే మద్రాసులో స్త్రీ పునర్వివాహ సమాజం ఏర్పడింది. మరి ఏడేళ్ళకు రాజమండ్రిలో మొదటి

పునర్వివాహం జరిగింది. దేశంలో కాకిగోల మొదలైంది. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి, కొక్కొండ వేంకటరత్నం, కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, దాసు శ్రీరాములు వగైరా యోధానయోధులై ఖండనదూషణలకు దిగారు. పునర్వివాహోద్యమం యుద్ధ సంరంభమే కాగా, *వీరేశలింగం "వీరసంస్కర్త"* కాక తప్పలేదు. ముఖ్యంగా విద్యార్థుల అండదండలే ఆయనకు బలమిచ్చాయి. బ్రాహ్మవివాహ ప్రహసనం 'పెద్దయ్య పెళ్లి' పేరున దేశమంతటా ప్రచారమైంది. దాన్ని చూశాక అప్పారావు తన నాటకం రాయలేదు; రాశాక ఆ ప్రహసనం చదివాడు. దీనికి అది మాతృక కాదుగాని, వీరేశలింగం మాత్రం ఈ నాటకానికే పితృతుల్యుడయ్యాడు. నేరుగా సంఘ సంస్కరణోద్యమాన్ని బలపరచే ఉద్దేశ్యంతోనే అప్పారావు ఈ నాటక రచనకు పూనుకొన్నాడు.

'జగన్నాథవిలాసినీ నాటక సమాజం' ఇంతవరకు సంస్కృత నాటకాలను ప్రదర్శిస్తూ వచ్చి ఇప్పుడీ తెలుగు నాటకాన్ని ప్రదర్శించింది. నిష్కల చలపతి శాస్త్రి గిరీశం పాత్రను గొప్పగా పోషించాడు. కృతి సమర్పణోత్సవ సందర్భంలో మరోమారు ప్రదర్శించినప్పుడు, మండపాక కొండలరావు "బంగారమునకు వెలిగారమువలె అప్పారావు రచనకు తగినట్టు" అభినయించాడని వసంతరావు బ్రహ్మాజీరావు గారి వర్ణన.[14] అలా మొదలైంది విజయనగరం నుంచి ఆంధ్రదేశం మీదికి ఈ నాటకం సాగించిన జైత్రయాత్ర. రంగప్రయోగమే నాటక సాఫల్యమయితే, ఇది సఫలమైంది. రచయిత రాసిపెట్టిన ఛలోక్తులు ప్రేక్షకులకందాయి; సందేశం సరేసరి. కన్యాశుల్క దురాచార మొకటేగాక అనేక సాంఘిక దురన్యాయాలు, హేళనకు గురయ్యాయి. సామాన్య మానవులు నాటక పాత్రలై, సంఘ సమస్య నాటక ఇతివృత్తమై, పాత్రీకరణ విశిష్టమై, ఈ నాటకం తోటి "ఆంధ్రనాటక సాహిత్యంలో వొక సరికొత్త పద్ధతి వొక నూత్నపంథా ప్రారంభమైంది". అని ది తెలుగు హార్పు పత్రిక రాసింది; ఆంధ్రసాహిత్యంలోనే ఒక "సాహసోపేతమైన నూత్న మార్గానికి ఆస్పదం" అంటూ ది పీపుల్సు ఫ్రెండ్ వ్యాఖ్యానించింది. పండితుల పత్రిక అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి కూడా అప్పారావు భుజం తట్టింది.

భాషవిషయమే చిక్కువచ్చింది. "ప్రబంధభాష"లో ఈ నాటకం రాశానని నేరుగా అప్పారావు తమతో 1914లో చెప్పినట్లు కీ.శే. వేలూరి శివరామశాస్త్రి రాశాడు. అది కన్యాశుల్కం తొలికూర్పుకు కూడా పొసగనిమాట.[15] తొలికూర్పు పీఠికలోనే వ్యావహారిక భాషావాదాన్ని ఢంకా బజాయిస్తూ అప్పారావు స్థాపించాడు. ఆంగ్లేయ నాటక క్రమాన్ని ఆంధ్రభాషలో సంఘటిస్తూ, "అగ్రాంథికీ మాంధ్ర భాషామ్" ప్రేక్షకుల సుఖాన్ని కోరుతూ అప్పారావు రచించినట్లు, ముడుంబై వరాహ నరసింహస్వామి సంస్కృత ప్రవేశికలోనే చెప్పాడు.

దానికేమిగాని, హరవిలాస్ శార్దా మహాశయుని పేరుమీద లోకంలో వాసికెక్కిన బాల్యవివాహ నిషేధచట్టం చేసేందుకు 1929 వరకు ప్రభుత్వానికి ధైర్యం చాలనికాలంలో, ప్రజాభిప్రాయన్నైనా సుముఖం చేసేందుకై వీరేశలింగం కృషితోబాటు అప్పారావు నాటకంకూడా ఒక శక్తిగా మారింది. చరిత్రను

అభివృద్ధి మార్గాన నడిపించగలిగిన మహాపురుషులలో గురజాడ అప్పారావుకూడా ఇప్పుడు చేరిపోయాడు.

ఆనందగజపతి పురమాయిస్తేనే అప్పారావుచూపు ఇంకొకవైపుకు కూడా మళ్ళింది. స్వయంగా చరిత్ర విద్యార్థి కావడమటుంచి విజయనగర రాజుల పుట్టుపూర్వోత్తరాలను గురించీ కళింగదేశ చరిత్ర గురించీ శ్రద్ధబూనాడు.

విజయరామగజపతి తన పూర్వులకు 'సుబేదార్' 'మహామండలేశ్వర' బిరుదులుం డేవని అంటూవుండగా, ఎన్నడో చిన్నతనాన ఆనందగజపతి విని ఉన్నాడు. అది నిజమోకాదో తెలుసుకోవాలి. తన అనుమానాన్ని ఆశ్రితుల చెవుల్లో వేశాడు. అలా రగుల్కొంది అప్పారావుకు చరిత్ర పరిశోధనలో ఆసక్తి. పర్లాకిమిడి రాజావారి హైస్కూలులో పనిచేస్తున్న గిడుగు రామమూర్తి ఈ నిప్పురవ్వను రాజబెట్టాడు. 1889లోనే ముఖలింగ క్షేత్రానికి వెళ్ళి ఉండినప్పుడు, అక్కడి దేవాలయ కుడ్యాలపైనీ స్తంభాలపైనీ కానవచ్చిన శాసనలిపి, రామమూర్తిని కవ్వించి ఉంది. పర్లాకిమిడి రాజావారి తమ్మునికి విద్యాదానం చేస్తూ అతని ధనసహాయంతోటి తనకు కావలసిన పుస్తకాలనూ, సామగ్రినీ తెప్పించుకొని ఆ శాసనలిపిగుట్టు చేజిక్కించుకోగలిగాడు. వ్యాసాలురాసి ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా పత్రికలో ప్రకటించాడు కూడా. విజయనగరాన అప్పారావు పెట్టించిన సభలో The Antiquities of Mukhalingam అనే పెద్దవ్యాసం రాసుకొచ్చి చదివాడు. ఇలా మళ్ళీ మొదలైంది బాల్యస్నేహితుల 'తోడిడి'. స్వయంగా అప్పారావు విశాఖ, గోదావరి మండలాల్లో పర్యటిస్తూ శాసనాలు సేకరించసాగాడు. కన్యాశుల్క ప్రదర్శన కాలంనాటికే ఇది ఒక దశను చేరుకొన్నట్లు విజయనగరం పత్రిక ది తెలుగు హార్పు రాసింది. An earnest labourerin the field of local archaeology.

స్థానిక చరిత్రలో ఆసక్తి అక్కడితో ఆగిపోలేదు. బిరుదులకు సంబంధించి, సంజీవరావు అనే ఆయన 'మహామండలేశ్వర' బిరుదుకు దాఖలా చూపిస్తే 'సుబేదార్' బిరుదుకు అప్పారావు చూపించాడు. అది చిన్న విషయం. విజయనగర రాజులతోబాటు మాడుగుల మత్స్యవంశం, చాళుక్య వంశంరాజులు – వీరిపైకి మనసుపోయింది. తెలుగు శాసనలిపిని మరింత సులువుగా బోధపరచుకొనేందుకు, దాని క్రమాభివృద్ధిని గమనించేందుకు, కన్నడభాషను నేర్వవలసి వచ్చింది. ఇండియన్ యాంటిక్వెరి వాల్యూములు తిరగవేయవలసి వచ్చింది. ఓరియంటల్ లైబ్రరీని గాలించవలసి వచ్చింది. బెంగుళూరులో హెచ్. కృష్ణశాస్త్రినీ, ఎ. వెంకయ్యనూ కలిసి మాట్లాడవలసి వచ్చింది. డా. ఫ్లీట్ దొరతోటీ, భండార్కరుతోటీ ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు సాగించవలసి వచ్చింది. మద్రాసు గవర్నరు అనుమతి పొంది సెంట్ జార్జి కోటలోని పురాతన రాజ్యపత్రాలు తిరగేయవలసి వచ్చింది. ఊహలతో చరిత్రనల్లకుండా, శాస్త్రీయ పద్ధతులను చేబట్టి దక్షిణభారతదేశ చరిత్రను పునర్నిర్మించాలని సంకల్పించవలసి వచ్చింది. పూసపాటి రాజవంశపు తీగను కదిలిస్తే, దక్షిణాపథ చరిత్ర డొంకంతా కదిలిందన్నమాట.

నిజమే; నాకు ఆలోచనలు లావు; మనసు ప్రశాంతంగా వుండక అనేక విషయాల మీదకు దృష్టి పోతుంది. పురావస్తు తత్వ పరిశోధనలను కావించాలనే పిచ్చి ప్రబలి పోతున్నది.

మహారాజావారి వంశ చరిత్ర ఎక్కడ, ఆంధ్ర నాటక రంగ మెక్కడ? ఈ రెండూ చాలక క్షత్రియుల విద్యా సమస్య ఎక్కడ? చారిత్రక ఇతి వృత్తం గల నవలలూ నాటకాలు రాయాలనిపించి, వూసపాటి మాధవవర్మను నాయకుణ్ణిగా చేసి సౌదామిని అనే ఒక నాటకాన్ని రాయబూనాడు, అది పూర్తికాలేదు. సాపూ చేయలేదు. ఇంతలో ఆరోగ్యం బాగా దెబ్బతిన్నది. 1891 శీతాకాలంలో ఒకనాటి ఉదయం కొండెక్కుతూ ఎక్కుతూ మూర్ఛ వచ్చినంత ఆయాసం పొంది స్పృహ తప్పినప్పటి నుంచీ, అది క్షీణించ సాగింది. మరణం తప్పదనుకొన్నాడుకూడా. అయితే ఆనందగజపతి మద్రాసుకు వెంట బెట్టుకుపోయి డాక్టరు బ్రౌనింగుకు చూపించాడు. (1895). అప్పటికే నరాలన్నీ పట్టుదప్పి పోయాయి. చావు భయం లేదని డాక్టరు చెప్పాడు. చాలాకాలం బతుకుతావు పొమ్మన్నాడు. అయిదు నెలలు గడిచిందో లేదో బ్రాన్కైటిస్ పట్టుకుంది. కాలేజీలో 'లీవ్' తీసుకొని మద్రాసులోనే ఐదారు నెలలుండి పోవలసి వచ్చింది. అక్కడైనా కుదురుగా ఉండేవాడా అంటే, లేదు. క్రిశ్చియన్ కాలేజీకో, పచ్చియప్ప కాలేజీకో వెళ్ళి మిల్లర్, స్కిన్నర్ వంటి విద్వాంసులతో ప్రసంగిస్తూ: శ్రీనివాసాచారి వెంట నాటకాలు తిలకిస్తూ; సంగీత కచ్చేరీలకు హాజరౌతూ; సెంట్ జార్జికోటలో కాగితాలు తిరగేస్తూ; షాపుల్లో దూరుతూ; వీథుల్లో తిరుగుతూ; పాత పత్రికల సంపుటులు తిప్పుతూ: తన శరీరానికి ఎన్నో పరీక్షలు పెట్టాడు.

నిర్విరామ పరిశ్రమగా మారిన ఈ వ్యాసంగానికీ అధ్యాపక వృత్తికీ పొంతన ఉండదని ఆనందగజపతికూడా గమనించాడు. పైగా అప్పారావు గొంతుక కీచుబడి పోయింది. కీ.శే. శ్యామలరావు మిత్రుడైన శ్యామసుందరరావు మహారాజాతో మాట్లాడాడు. వీటన్నిటి ఫలితంగా అప్పారావును సంస్థాన శాసన పరిశోధకుడుగా నియమించడం జరిగింది (1896). తీరికా ఓపికా సమస్తం శాసనసేకరణకే వినియోగించే వీలిప్పుడు చేజిక్కిందన్నమాట. పైగా ప్రకాశిక అనే పత్రికకు డిక్లరేషను పొందాడు. అయితే దానికి పురిటిలోనే సంధి కొట్టింది.

...మహారాజా వారు కుట్టించిన కొత్తకోటుమీద తొలిమోజు ఇంకా తీరలేదు. కొత్త ఉద్యోగం వచ్చి సంవత్సరం నిండలేదు. తన పరిశోధనకు మెచ్చి మహారాజా వారిచ్చిన 2350 రూపాయల బహుమాన ధన మింకా ఖర్చుపడిపోలేదు. ఇన్నిటికీ మూలాధారమైన మహారాజాయే మరణించాడు (1897 మే 23).

ఆనంద గజపతి అవసానదశ ఏడాది క్రితమే మొదలైంది. ఆయన కేదో గొప్ప విపత్తు వచ్చినట్టు కలగని గాభరాపడుతూ నిద్రలేచిన అప్పారావుకు 'ఛోటా మహారాణీ సాహెబా' వనజ కుమారి మరణవార్త వినవచ్చింది. ఆమె కాశీలో మరణించింది. పోతూ పోతూ ఆమె భర్త పంచ ప్రాణాలను వెంటబెట్టుకు పోయింది. ఆయన ఒక సంవత్సరం పాటు జీవచ్ఛవంలాగే జీవించాడు. కళాకాంతీ లేదు. మందుతున్న

కుంపటిలాంటి గుండెమీద మూతపెట్టుకొని, తనది పరోపదేశ పాండిత్యమే కాదని తన నిగ్రహం ద్వారా నిరూపించాడాయన.

సగం చచ్చి ఉన్న ఆనందగజపతి పూర్తిగా చంపింది ఆయన ముద్దు గుర్రమే. వెలిగాడ కొండమీద నుంచి తుఫానులో గుర్రం మీద దిగి వస్తూ, అది పట్టుతప్పి బోర్లాపడేసరికి జీను కొక్కెం గుండెల్లో దిగబడింది. ప్రమాదమనేది చెప్పివస్తే అది ప్రమాదమే కాదు. ఎటువంటి సందదర్భాలలోనైనా గుర్రాన్ని దౌడు తీయించే అలవాటు ఆయనకుండేదని అప్పారావుకిప్పుడు గుర్తు వచ్చింది. మోతీ మహలుకు చేరుకొన్నాక, నాలుగు రోజుల పాటు జ్వరం నిలిచికాచింది. అయాసం... ఎగ ఊపిరి.

మే 23 రాత్రి ఎనిమిది గంటల వేళ....మహారాజావారికి మందు పట్టుకొద్దామని అప్పారావు డాక్టరుగారి వద్దకు వెళ్ళాడు. తిరిగి వస్తున్నాడు. మహారాజావారి గదిలో సందడి....తనకు గుండె ఆగినంత పనైంది. గాబరా...'కంటోన్మెంటు' నుంచి డాక్టరు గారు పరుగు పరుగున వచ్చారు...అప్పారావు గది వెలుపల....

——మనస్సు పరిపరివిధాల పోతున్నది. అధైర్యం హెచ్చింది. గుండె దడదడ లాడుతోంది. ఏ నిమిషంలో ఏ దుర్వార్త చెవిని పడుతుందో కదా? అక్కడే అలాగే ఆలోచిస్తూ కూర్చున్నాను.

మూడు గంటలయింది. మరి అయిదునిమిషాలకు మహారాజావారు పరమ పదించారు....మర్నాడు ఉదయం, కడసారి ఆయనను దర్శించుటకు వెళ్లాను. ఆయన వదనం మామూలుగానే వుంది. ఏమాత్రం కళ తగ్గలేదు. నిశ్చలముగ, ప్రశాంతముగ, నిర్మల వదనముతో నిదురపోతున్నట్లు కనిపించారు. ఆ గంభీర విగ్రహము అలాగునే వున్నది.

మహారాజావారు మరిలేరు. ఎంత హృదయ విదారకము. నేటినుంచి ఎవరి సుభాషితములు నేను వ్రాయను? ఎవరి ప్రసంగములను విని ఆనందించగలను? ఎవరితో కవితానందమును అనుభవించగలను?[16]

శ్రీకృష్ణుని మృతకళేబరాన్ని చూసిన అర్జునుడుకూడా "లోకమునుండి ఒక మహాజ్యోతి వెడలిపోయినది" అనుకొనే ఉంటాడు.

---

1. గు.ర.మా.మం: ఆనందగజపతి దర్బారువింతలు, పు. 134–135. ఈ అధ్యాయంలో నేను పేర్కొన్న అంశాలు ఉద్ధరించిన మాటలూ ఎక్కువగా ఈ శీర్షికనుంచి తీసుకొన్నవే.
2. " " పు. 126.
3. గు.ర.లే. : ఫించనీ, శ్రీ. జి. అప్పయ్య రిమార్కులు. పు. 234 – 235.
4. గు.శ. సం. హై : మహాకవి గురజాడ అప్పారావు, (వ్యా) పు. 7.
5. గు.ర.లే : సాహిత్యలేఖలు, నాటకగోష్ఠి, పాదదీపిక – పు. 69 – 72.
6. గు.ర.మా.మం : పీఠిక : ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యం, పు. iii-iv.
7. గు.ర.మా.మం : ఆనందగజపతి : దర్బారువింతలు, పు. 126.
8. " " పు. 26

9. గు. ర. ము. : ఋతశతకం, పు. 114.

10. తె. భా. చ. సం : ఆనంద గజపతి (వ్యా)
మేడేపల్లి వరాహనరసింహస్వామి. పు. 725.

11. స్వీయచరిత్రము, మొదటి భాగం : కొండ వెంకటప్పయ్య, పు. 59.

12. స్వీయచరిత్రము : చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం. పు. 83–85.

13. తెలుగు వాఙ్మయ సంగ్రహ చరిత్ర: తెలుగు నాటకాలు: కె. వి. గోపాలస్వామి.

14. గు.శ.సం.హై : గురజాడ సమకాలికులు (వ్యా) :
వసంతరావు బ్రహ్మాజీరావు, పు.27.

15. భారతి రజతోత్సవ అధ్యక్షోపన్యాసం :
(ఉ) వేలూరి శివరామశాస్త్రి, భారతి జూన్ 1949.

16. గు.ర.మూ.మం : ఆనందగజపతి : దర్బారువింతలు, పు.145–146.

★ ★ ★

2. అరుణోదయం

"పెరిగి విరిగితి; విరిగి పెరిగితి
కష్టసుఖముల పారమెరిగితి"

ఆనంద గజపతి గతించి ఆరు నెలలైనా నిండలేదు. చనిపోయిన మహారాజా ఆజ్ఞలు కొనసాగించడమా? సరిసరి, అనసాగారు సంస్థానోద్యోగులు, జాయింటు మేనేజరు అనంతరావు లాంటివాళ్ళు. ఇక కలెక్టరయి కూర్చున్న విల్లక్ సంగతి చెప్పాలా? ఒక రోజున ఏమైందంటే...

...భూములకు సంబంధించి పేచీలుపడి నలిగిపోతున్న రైతులు కొందరు వచ్చి రీవారాణీ అప్పలకొండయాంబ వద్ద మొరబెట్టుకొన్నారు. ఆవిడకు అప్పారావంటే దొడ్డగురి. పోయేముందు ఆనంద గజపతి అతన్ని ఆవిడకు అప్పజెప్పి పోయాడు. కాబట్టి రైతులను మేనేజరుగారి వద్దకు తీసుకెళ్ళమని ఆవిడ అప్పారావుకు పనిబెట్టింది. మేనేజరుగారు వెళ్ళి విల్లక్‌దొర చెవి కొరికారు. దొరగారు పిలుస్తున్నారని చెప్పారు. సరేనంటూ వెళ్ళాడు అప్పారావు. విల్లక్ మర్యాదతప్పి మాట్లాడసాగాడు. అప్పటికె వారిమధ్య వ్యవహారం బెడిసివుంది. గంగారామ్ అమీను పెట్టుకున్న 'పిటిషను' గురించి 'ఫుల్‌నోట్' తయారుచేసి పంపవలసిందని విల్లక్ అజ్ఞాపించాడు. అప్పారావుకైతే సంస్థానం తలిశీళ్ళన్నీ తెలిసివుంటాయని మేనేజరు ఈ పాచిక వేశాడు. సంస్థానం ఆఫీసుకెళ్ళి సమగ్రమైన 'మెమొరాండం' తయారు చేసి పంపమన్న విల్లకే, అక్కడ పడివున్న పనికిరాని కవిల కట్టల గురించి మేనేజరుగారిని వేధిస్తున్నావంటూ అప్పారావుమీద సొడ్డుపెట్టాడు. ఇలా మొదలైన విరసం రైతుల వ్యవహారం దగ్గర పెడసరంగా మారింది. అప్పారావు స్వయంగానే దీన్ని రాసిపెట్టుకొన్నాడు :

— తీరా నేను వెళ్ళేసరికి దొరగారు తన ధోరణిలో లేరు. గిరిక్కున నాకేసి తిరిగి చూసి 'మంచిది, ఏమిటి వ్యవహారం'! అని ప్రశ్నించారు.

— 'ఈ వ్యవహారం గురించి నాకేమి తెలియదండి. రైతుల్ని మ్యానేజరుగారి దగ్గరకి తీసుకు వెళ్లమంటేనూ....'

— 'అలా అయితే నన్ను కలుసుకోవాలని మీ రెందు కనుకున్నారు?'

— 'అనుకోలేదండీ'.

— 'ఈ విషయంలో యాక్షను తీసుకునేది నేను; మేనేజరు కాదు. ఆయన దగ్గరికి మీరెందుకెళ్ళారు? ఇలాంటి వ్యవహారాలు సాగనిచ్చేదిలేదు'.

— 'అసలు వ్యవహారమేమిటో నాకు తెలియదు. ఇదేదో రైతుల వ్యవహారం.

వీళ్ళని రీవామహారాణీవారు మ్యానేజరుగారి దగ్గరకు తీసుకు వెళ్ళమంటే సరే నన్నాను. ఇంతే నేను చేసింది'.

— 'హాఁ నాకు తెల్సును! ఈ వ్యవహారానికంతా మూలం మీరే. యు ఆర్ ఎట్ ది బాటమ్ ఆఫ్ దిస్....యస్....మీ ప్రవర్తన గురించి మీరు జాగ్రత్త పడాలి'.

— 'నా ప్రవర్తన నాకు తెలుసును. కాని నేనేమి 'బాటమ్'లో లేను. మీకంత కోపం ముంచుకొస్తున్నందునకు నాకు మాత్రం విచారంగా వుంది'. 'యస్.యస్; సరే, సరే; ఇకమీరు వెళ్ళండి:'[1]

'బాటమ్'లో లేడు; మరెక్కడ ఉన్నట్టు? 'టాప్'న ఉన్నాడు. అందుకే ఈ కడుపు మంటలూ అక్కసులూ: హుజూరు వద్దగాకుండా తనవద్ద పని చెయ్యవలసిందని జాయింట్ మేనేజరు, అప్పారావు "మంచిని" కోరి చెప్పాడు. ఆనందగజపతి చెప్పిపోయిన పనులు చూసుకొంటున్నానని ఆయన జవాబు. అనంతరావు ఏమనాలి?

— సరిసరి : చనిపోయిన మహారాజా ఆజ్ఞలు కొనసాగించడం!

అంతత్వరగా ఆనంద గజపతి తన ఉద్యోగుల మనస్సుల్లో "చచ్చి" పోతాడని అప్పారావనుకోకుంటే, అది ఆయన తప్పే. ఎందుకంటే ఏనాడు మహారాజా సంస్థానం వ్యవహారాల్లో నేరుగా జోక్యం కల్పించు కొన్నాడు గనక! పైగా సంస్థానం బాగుపడాలంటే సంస్థాన పరిపాలనను తన పైన వేసుకోగూడదని మహారాజా సిద్ధాంత మొకటి ఉండె! జమీందారైనంత మాత్రాన పరిపాలనా సామర్థ్యం ఉంటుందని ఎందుకనుకోవాలి? అందుకే దక్షులైనవారి చేతికి బాధ్యత లప్పగించడమే శ్రేయస్కరం. వారి పనిలో తాను వేలుబెట్టగూడదని ఆయన నియమం. వారికి పూరా స్వేచ్ఛ. చివరకు వారి మీద చాడీలుకూడా ఆయన వినగోరడు. వారంటే దయ. ముఖ్యంగా సంస్థానం సేవ చేస్తూ వచ్చిన స్టీవెన్సు డేవిస్ లాంటి ఇంగ్లీషువాళ్ళ కష్టసుఖాలు విచారించి చేతనైనంత సాయంచేస్తూ వచ్చాడు. ఆయన మంచితనాన్ని వీలు జేసుకొని సన్నిధిలో మాత్రమే ఆంజనేయుల వాలకం చూపెట్టే వంచనాపరులుకూడా ఉండేవాళ్ళు. అది తనకు తెలిసికూడా చూసీ చూడనట్లు ఉండిపోయాడు. పైగా ఇంగ్లాండు దేశంలో జరుగుతూవచ్చిన ఎన్నికలను గమనిస్తూవచ్చి, మేనేజరు, జాయింటు మేనేజరు పదవులకు ఎన్నికలు జంపితే ఎలాగుంటుందో ఊహించేవాడు కూడా.[2] అందుచేతనే సంస్థానోద్యోగులిప్పుడు ఏకుమేకై కూర్చున్నారు.

మహారాజావారు మరణించిన వెంటనే, వారి ఆశయాలు వారితో నశించి పోయినాయి. ఇప్పుడెవరూ వాటి జోలికి పోరు. ఎవరూ స్మరించరు. అంతా విస్మరించినట్లే కనబడుతున్నది.

సంస్థానం ఇబ్బందుల పాలౌతూ ఉంది. కోర్టులకెక్కుతున్నది. ఆదాయం తగ్గుతున్నది. పాత రాజవంశానికే సవాళ్లెదురౌతున్నాయి. వత్సరాజు ఉదయనుడు లేకున్నా ఒక యౌగంధరాయణుడు రాజ్యాన్ని నిలబెట్టగలడు. ఆనందగజపతి 'నమ్మక్' తిన్నందుకే గాక, ఆయనను ప్రేమించినందుకూ, ఆయన తనను అంతగా నమ్మినందుకూ, అలకరాజేశ్వరికీ, అప్పలకొండయాంబకూ తన నప్పగించినందుకూ తాను సంస్థానం

సేవచెయ్యాలి. అప్పారావు హోల్కారు మహారాజాకు దివానైతే బాగుంటుందని జోధపుర యువరాజా అర్జున్‌సింగ్ ఆనందగజపతి కొకమారు సూచించాడు; కనీసం కార్యదర్శిగానైనా పంపమన్నాడు. కాదుకూడ దనకుండానే వేళాకోళంలోకి దించి, అప్పారావు తన పనిని తాను చక్కజేసుకుంటూ హోల్కారును మెప్పించగల చతురుడేనని ఆనందగజపతి అన్నాడు. కన్ను రిట్టగించి చూసీ చూడనట్లుంటూనే చేస్తూంటాడని, నిటారుగా నిలబడికూడా ఒక బుజ్జాన్ని దించుకొని ఉంటాడని అప్పారావును నఖశిఖపర్యంతం శోధించాడు ఆ మహారాజా; అతని అంతర్యాన్నికూడా కనిపెట్టాడు. అందుకనే అంతనమ్మకం. వీటన్నిటిని పురస్కరించుకొనే 1898 జూన్‌లో రీవారాణి ఆంతరంగిక కార్యదర్శి నియామకానికి అప్పారావు ఒప్పాదల చూపవలసి వచ్చింది. ఇలా మొదలైంది ఆయన జీవితంలో మహర్దశ.

ఆనంద గజపతికి సంతు లేనందుచేత, చనిపోయేముందు రాసిన వీలునామా ప్రకారం దత్తత తీసుకొనేందుకు తల్లికి అధికారం ఇవ్వకుండా, ఆమె అన్న శంభోసింగు కుమారుడైన చిట్టిబాబుకు సంస్థానాన్ని దానంగా ఇచ్చిపోయాడు. ఆమెకు 'రివర్షనల్' అధికారం వచ్చింది. పదహారవ ఏట (1898) ఉపనయనానంతరం విజయరామ గజపతి పేరుతో చిట్టిబాబు సంస్థానాధిపతి అయ్యాడు. ఇంకా యుక్త వయస్సు రానందుచేత ప్రభుత్వంవారు 'కలెక్టర్ అండ్ గార్డియన్'గా విల్లక్‌ను నియమించారు. 'రీజన్సీ కౌన్సిల్' అంటూ ఒకటి ఏర్పాటయింది. అందులో అలక రాజేశ్వరీదేవి, రీవారాణి, విల్లక్ తదితరులు సభ్యులు. ఆ సంవత్సరం డిసెంబరు 18న దత్త స్వీకార మహోత్సవం జరిగింది. మరు సంవత్సరం నవంబరు 4న అలక రాజేశ్వరి వీలునామా రాసింది.

సంస్థానం ఎన్నో వ్యాజ్యాల నెదుర్కోవలసి వచ్చింది: వెలిగాడ దావా, కొండపాలెందావా, కృత్రిమకొండ దావా, అక్కయ్యవలస దావా వగైరాలు గురజాడ అప్పారావు తలకు పట్టిపోయాయి. కృత్రిమకొండ దావాను స్వయంగానే నడిపించాడు. పూర్వాశ్రమంలో అప్పారావు శిష్యుడూ, అటుమీదట 'లా బ్రాంచి' అధికారి అయిన జి. అప్పయ్య ఇలా రాశాడు: "ఇది సంస్థాన వ్యాజ్యాల్లో అతి ముఖ్యమైనది. ఏమంటే సంస్థానానికి వ్యతిరేకంగా హేమాహేమీలు – గారలు సాక్ష్యాలు ఇచ్చారు. ఇది కనక గెలవక పోయినట్లయితే, దీనిని పురస్కరించుకొని అనేక దావాలు మీద పడును".[3] మొసళ్ళవాత బడకుండా సంస్థానాన్ని ఒడ్డునవేసి నిలబెట్టడానికి గజీతగాడైనాడు అప్పారావు.

రామాయణంలో పిడకల వేట కాకుండా పిడకల వేటలో రామాయణంలాగా, దేవిడీ లావాదేవీలలో తల మునకలైగూడా శాసన పరిశోధనను కొనసాగిస్తూ వచ్చాడు. శాసనాల ప్రతులు తీసి అచ్చువేయించే సామాన్లను ఆనంద గజపతి తన కుచితంగా ఇచ్చిపోయాడు. ఇలియట్ తెలుగు శాసనాల సంపుటి లగాయతు డాక్టర్ ఫ్లీట్, బర్నెల్, బ్లుషర్ ప్రభృతుల 'పేలియోగ్రఫీ' (Palaeography) గ్రంథాల వరకు చదవకుండా విడిచివేసిందిలేదు. హుల్ట్జ (Hultzsch) వంటి మేటి శాసన పరిశోధకునితో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు నడవడమేనా, కృష్ణశాస్త్రి, వెంకయ్యలతో ముఖాముఖి చర్చించడమేనా, కాలికి బలపంకట్టుకొని ఊళ్ళూ

నాళ్ళూ తిరిగి రాగిరేకులను, శాసనాలను సేకరించడమేనా, మనిషికి మించిన శ్రమచేశాడు. స్థలపురాణాల నుంచి ఎలాగో పుక్కిటి పురాణాలనుంచి అలాగే 'చరిత్ర' బయల్పడసాగిన ఉషః కాలమది. 'చరిత్ర చతురానను'లు గూడా ఇంకా విష్ణునాభికమలంనుంచి వెలువడలేదు. చరిత్రకారుడుగా గుర్తింపు పొందని గురజాడ అప్పారావు చీకట్లు ముసిరిన ఆ అల్లకల్లోలపు ప్రళయ జలాలలోనుంచి ఆంధ్రచరిత్రకు అవసరమైన సామగ్రిని శాస్త్రీయ పద్ధతులతో సేకరించాడు. ధరణికోట నాయకుల చరిత్ర, నాదెండ్లకొండ పడమటి నాయకుల పూర్వోత్తరాలు, మరికొన్ని జమీందారీ కుటుంబాల కథా కమామీషులు సమకూర్చారంటూ, మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ ఇలా రాశాడు: "ఆంధ్రదేశంలో లభించిన ఒరిజినల్ రికార్డులనుంచి ఆయన చరిత్రను పఠించారు.... ఆమూలాగ్రం క్షుణ్ణంగా పరిశీలించినట్లు తెలుస్తుంది".[4]

కన్యాశుల్కం రాశాక, తన సాహిత్య వ్యాసంగం యావత్తూ పుస్తక పఠనానికే కుదించుకుపోయింది. అది వ్యసన ప్రాయంగా మారిందికూడా. రాత్రి పవ్వళించే ముందు కళ్ళముందు అక్షరాలు మెదలందే కునుకుపట్టకుండా వచ్చింది. ఆనంద గజపతి హయాంనుంచీ, మద్రాసులోని 'హిగిన్ బాథమ్స్' వారితో, కేంబ్రిడ్జి పుస్తకాల కంపెనీవారితోనూ అప్పారావు ఒక ఏర్పాటు చేసుకొని ఉన్నాడు. సీమనుంచి తమకు వచ్చిన పుస్తకాలలో తన అభిరుచుల కనుగుణమైనవాటిని ఎప్పటికప్పుడు తనకు పంపుతూవచ్చారు. సంస్థానం వారికి 'బిల్లు' పంపడమే తనపని. 1895లో మద్రాసుకు వెళ్ళి ఉండగా, ఏ బజారులో ఏ పుస్తకం కనిపిస్తే అది కొనివేయడం ఈ వ్యసనానికి సూచిక. 1889లోనే Practice of Elocution Living Authors, Hints on Elocution, A look Round Literature, Analysis of English Language చదివినట్లు దాఖలాలున్నాయి. అవన్నీ ఒకెత్తు – The Pleasure of Desultory Reading అనేదొక్కటి ఒకెత్తు. ఆయన అభిరుచి ఎన్నడూ సంకుచితమైనదికాదు; గ్రామరు, వాగ్విధాయిని, కథాసప్తతి; 'అన్‌డాన్' అనే నవల; నాటకాలు; కారన్‌హిల్ పత్రిక సంపుటలు; వేదాంతసారం, ది ఫోక్ సాంగ్స్, ఒరిస్సా అండ్ టెంపుల్ ఆఫ్ జగన్నాథ్; గ్రీక్ అండ్ గోథే (Goethe), 1895లో ఆయన డైరీలలో కనిపించే పుస్తకాల సమాచారం ఇలాగుంది. ఇంతెందుకూ – ఆయన ఎక్కడికి వెళ్ళితే అక్కడికి ఒక చిన్న గ్రంథాలయం తరలిపోయేది. ఆ చదవడమైనా ఆద్యంతాలు కాదు – అలవోకగా అలా అలా తిరగవేసే వాడు పుటలు. మంచి రచయిత అయినవాడు గ్రంథాదిలోనే తాను రాయబోతున్న దాని సారాంశాన్ని సూచిస్తాడని అంటూ ఉండేవాడు. ఏక సంథాగ్రాహి అని భ్రమ పెట్టేంత వేగంగా పుస్తకాన్ని చదవడం పూర్తి చేసేవాడు. ఇలా సేకరించి సేకరించి ఇల్లుపట్టనంత సొంత గ్రంథాలయాన్ని సమకూర్చుకొన్నాడు. బెర్నార్డుషా Dramatic Opinions and Essays అనే పుస్తకాన్ని రాశాడని చాలామందికి నేటికీ తెలియదుగదా! అది అచ్చుపడీ పడకముందే అప్పారావు చేతికి వచ్చింది. అంత విస్తారంగా చదివి సమకాలపు నాగరిక భావ పురోగతిని అనుభవానికి తెచ్చుకోబట్టే, అంతటి మేధావి కాగలిగాడు.

ఈ దశలో ఇదమిత్థంగా సాహిత్యానికి ఏ విధంగా అప్పారావు దోహదం చేసినట్టు? చేసింది బహుకొద్ది; చేయదలచింది జాస్తి. 'ఇండియన్ గారిక్'

బిరుదు పొందిన నటుడు జి.సి.వి. శ్రీనివాసాచార్యులు ఇంగ్లీషున హరిశ్చంద్ర నాటకం రాయగా, దానికి అప్పారావు సుదీర్ఘమైన ఉపోద్ఘాతం రాశాడు. మరి, విక్టోరియారాణి రత్నోత్సవ సందర్భాన చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం తెలుగున రాసిన ప్రశంసా పద్యాలను, న్యాపతి సుబ్బారావు అభ్యర్థనపై, అంగ్లీకరించాడు. వైస్రాయి మదరాసుకు విజయంచేసిన తరుణంలో (1900), రీవారాణి అచ్చు వేయించి పంచిపెట్టిందీ పద్యాలనే. మరొక సంవత్సరం గడిచాక, కాలేజి సంస్కృత విద్వాంసుడు భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి రాసిన సంస్కృత శ్రీరామ విజయ వ్యాయోగానికి అప్పారావు ఇంకా విపులమైన పీఠికరాశాడు. ప్రతిభ పూరా విప్పారిన నడిప్రాయాన ఇదేనా తాను చేయవలసిన సాహిత్యకృషి?

సాహిత్యం ఆక్రమించిన స్థానాన్ని చరిత్ర ఆక్రమించినా ఫరవా ఉండేదికాదు. న్యాయశాస్త్రం వచ్చి నట్టింట కూర్చోవడమే విపరీత మనిపించే సంగతి. ఆదుర్దా పడేందుకుగానీ, ఆసక్తిచూపేందుకుగానీ సంస్థానమే తన పాలిటికి ఒక పెద్ద కుటుంబమై కూర్చుంది. తన చిన్నకుటుంబంకూడా దానికి తగుపాటి సమస్యలను లేవదీసింది. 'నానమ్మ'కు పెళ్ళీడు వచ్చింది. 'బాబు'కు ఉపనయనం జరగాలి. అప్పోసప్పోచేసి ఈ శుభకార్యాలను రెంటినీ 1898 మే 12న జరిపించాడు. ఆ సంవత్సరం జనవరి నెల డైరీ చదివితే, 22వ తారీఖున సూర్యగ్రహణకాలంలో ఇద్దరు బత్తులచేత మిశ్రలోహాలతో ఉంగరాలు చేయించినట్లు తెలుస్తుంది. గ్రహణకాలానికీ, లోహాల దారుఢ్యానికీ మధ్యగల ఇలాకా ఏమిటో తెలియదు. అలాగే ఫిబ్రవరి నెల 27వ తారీకునాటిడైరీ నగల జాబితా నిస్తుంది. పెద్ద 'లిస్టే' – మొత్తం పదమూడువందల రూపాయలకు లెక్క తయారైంది. గుర్రాన్ని కొనుగోలు చేసిందికూడా ఆ ఏడే. ఇవన్నీ అప్పారావు హోదాలోవచ్చిన పెరుగుదలకు సూచికలు. విజయనగరంలోనే ఉండి చదువుకొన్న ఓలేటి శ్యామసుందర శాస్త్రి ఇప్పు డల్లుడయ్యాడు: తాసిల్దారు నౌకరీచేసే బుద్ధిమంతుడు.

తన నియోగి 'పుటక'కు చేకూరేవిధంగా రీవారాణికి అక్షరాలా కార్యదర్శి అయి, అప్పారావు పంతులుగా ప్రసిద్ధికి వస్తున్నాడు. వట్టి పేచీకోరుగా తయారైన విల్లన్ దొరమీద ప్రభుత్వానికి ఫిర్యాదుచేసి పీకివేయించి, గిల్మన్ దొరను తెచ్చుకొంది రీవారాణి. ఎక్కడెక్కడి గురజాడ వాళ్ళూ తలెత్తి అప్పారావుకేసి చూపులు సారిస్తున్నారు. ఆ ఇంటిపేరు గల వయోధికులు కొందరు ఆయనమీద పెత్తనం చేయజూస్తున్నారు; దాన్ని సహించి ఊరుకోవడమా, తన వ్యక్తిత్వాన్ని నిలబెట్టుకోవడమా అనేది ఒక సమస్య.[5] లౌక్యమూ స్వాధిక్యమూ ఘర్షణ పడుతున్నాయి. అప్పారావు వ్యక్తిత్వం ప్రసవ వేదనలు పడుతున్నది. గవర్నర్లూ, మహారాజాలూ; దివాన్లూ, యువరాజులూ, సుప్రసిద్ధ పత్రికా సంపాదకులూ, సుప్రతిష్ఠితులైన న్యాయవాదులూ – ఇదొక కొత్తలోకం – మత్తుకలిగించి మైమరపించే అధికారుల లోకం; అందులోకూడా గడితేరడం నేర్చుకుంటున్నాడు. గురజాడ అప్పారావు వ్యవహార దక్షుడౌతున్నాడు.

కుమార్తె పెళ్ళి జరిపించాడో లేదో, విజయరామ గజపతికి వధువును నిర్ణయించే బరువు బాధ్యతలు పైనవేసుకుని ఎకాఎకీ కాశీనగరానికి ప్రయాణమయ్యాడు. కూడా భార్యారత్నమూ, బిడ్డలూ వచ్చారు. మహారాజావారూ ఆయన పరివారమూ

ఉన్నారు. ఒక చిన్న సైన్యమే కదిలింది. [5]నవంబరు 1898 నాడు విజయనగరంలో మొదలైన యీ యాత్ర అహమదునగర్ మీదుగా సాగి కాశీలో ముగిసింది.

కాశీ సమీపంలోని కస్మండా జమీందారు సూర్యబక్సింగ్‌గారి పధ్నాలుగేళ్ళ కుమార్తె లలితకుమారి వధువుగా ఎన్నికైంది. అప్పారావు 'పండిత్' ఆడపెళ్ళివారు గౌరవాన్ని చూరగొన్నాడు. లక్షరూపాయల 'తిలకం' వరుడికిచ్చే షరతుమీద అక్కడే మూడుముళ్ళూ పడ్డాయి. సూర్యబక్సింగ్ బహుమానాలు అప్పారావుకు ముట్టాయి. ఇంతలో పూసపాటిరేగలోని అనందగజపతి జ్ఞాతులు కలబలుక్కొని కదలాడసాగారు. తాము అంత బలగమూ కూతవేటు దూరంలోనే ఉండగా , తమ 'అణ్యం'లో ఏ ఒక్కరూ పనికిరాకుండా పోయారా మహారాజ పదవికి? వెనకటి కెన్నెన్నిమార్లు, ప్రధాన వంశం బీదపడి నప్పుడెల్లా, తమలో ఒకరు వెళ్ళి దానికి భిక్షపెట్టలేదు? శంభోసింగు రెండవకుమారుడికి పట్టం కట్టడ మేం సబబు? అలక రాజేశ్వరీదేవి కెవరిచ్చారీ దత్తత చేసుకొనే అధికారం? ఆవిడ భర్త విజయరాముడు ప్రాణావసానవేళలో ఇచ్చి పోయాడంటున్నారు నోటిమాటగా మాత్రం; అది నీటిమూటే; కోర్టులో ఎలా చెల్లుతుంది? అమీతుమీ తేలా లిప్పుడు.

అప్పారావుకు మళ్ళీ తిప్పట తప్పిందికాదు. వ్యవహారం రచ్చకెక్కకముందే జాగ్రత్తపడాలి! అందుకే కొత్త శతాబ్ది మొట్టమొదటి ఏడాది విజయనగరం నుంచి ఉత్తరంగా కలకత్తాకూ, దక్షిణంగా మద్రాసుకూ రాకపోకలతో గడిచి పోయింది. సుప్రసిద్ధ న్యాయవాది రసవిహారీ ఘోష్‌తో సంప్రదించాలి. కలకత్తాకు పోవడ మెటూ పోయాడు; పనిలో పనిగా అక్కడ 'నేషనల్ మ్యూజియము చూసి ప్రాచీన శిల్పఖండాలను మెచ్చుకొంటూ, 'నేషనల్ థియేటరు"లోని సహజమైన నాటక ప్రదర్శనానికిన్నీ 'బెంగాలీ థియేటరులోని కర్ణకఠోరమైన సంగీతనాటకానికిన్నీ భేదం గమనిస్తూ పొద్దుపుచ్చాడు. భువనేశ్వరాలయం దర్శించాడు. పురావస్తు తత్వం పులుసింకా చావక బౌద్ధ, జైన విగ్రహాలు చూపించి ఆలోచింప జేసింది. గ్రీకుశిల్ప ప్రభావం వీటిమీద ప్రసరించిందని అనిపించింది. గాంధార శిల్ప సంప్రదాయమని చరిత్ర గ్రంథాలలో పేరెన్నికగన్నదిదే. కలకత్తానుంచి కాశీ; మళ్ళీ కలకత్తా; డిసెంబరు 6వ విజయనగరంలో ఉన్న మనిషి 7వ మద్రాసులో ఉన్నాడు. వైస్రాయి సందర్శనం కోసం 'రాజా'లు ఎగబడుతున్నారు; రీవారాణీ ప్రయాణమైంది.

మరి రెండేళ్ళకుగాని విశాఖపట్నం కోర్టులో 'పెద్దదావా' ప్రారంభం కాలేదు. ఆపాటికి అలక రాజేశ్వరి కన్నుమూసింది. రీవాసర్కారు మాట నిరాఘాట మిప్పుడు. అప్పారావు ఆవిడ నర్మసచివుడు. దావా పెద్దది; నడిపే వకీలు పెద్దవాడు కావాలి: మైలాపూర్ వకీళ్లు జమాజెట్టీలు: వారిలో భాష్యమయ్యంగారు మకుటంలేని మహారాజు; ఆయన అల్లుడు శ్రీనివాసయ్యంగారు మామగారి తెలివికీ తేకువకూ వారసత్వం పుచ్చుకున్నాడు: ఆయనతో అప్పారావుకు దోస్తీ కలిసింది. అప్పారావు కుశాగ్రబుద్ధిని గమనించి ఆయన లాయరై ఉంటే లోకంలో మరెంతో రాణించి ఉండే వాడని శ్రీనివాసయ్యంగారనుకొన్నాడంటే, ఆశ్చర్యపడనక్కర్లేదు. తాతకు దగ్గులు నేర్పిన చందంగా వకీళ్ళకే 'లా పాయింట్లు' అందించేవాడు. స్వయంగా తాతా

సుబ్బరాయశాస్త్రి సాయంతో హిందూ ధర్మశాస్త్రం పనిగట్టుకొని పఠింపసాగాడు. క్రితంలో తాను సాగించిన స్థానిక రాజవంశ చరిత్ర పరిశోధన ఇప్పుడీ సందర్భంగా ఫలితాల నిచ్చింది. వంశ మూలపురుషుల వృత్తాంతాలకు శాసన ప్రమాణాలు చూపవలసి వచ్చింది. నిజానికి ఈ దావాను తన ఒంటిచేతిమీద నడిపించింది అప్పారావే. అందుకనే జిల్లాజడ్జి బ్రాడీ అప్పారావును గురించి *The Moving spirit in the suit* అని ప్రస్తుతించక తప్పలేదుట.

...దావా ప్రారంభమైన కొత్తల్లో ఒకనాటి రాత్రిపూట చీకటి ముసుగు చాటున కోట్లూ, తలపాగాలూ, వంకికర్రలూ గురజాడ వాళ్ళింటికి వచ్చి తలుపుతట్టి లోపలికి నడిచాయి. అందరూ ఘనులే; సంస్థానం ఉప్పుతిని గొప్ప ఉద్యోగాలు చేస్తూన్న పెద్దమనుషులే. సంస్థానం భవిష్యత్తంతా ఇప్పుడు తమ దయాదాక్షిణ్యాలపై ఆధారపడి వుంది. పందిని నందిగా, నందిని పందిగా చెయ్యగలరు, తలచుకోవాలేగాని! నందిని పందిగా జేయదలచుకొని వచ్చారు. స్వామిద్రోహం వాళ్ళ నోళ్ళనుంచి వాగ్రూపంలో వెలువడింది. అప్పారావునుకూడా తమ కుట్రలో కలుపుకొని రావాలి. ఇంకా అమాయకత్వంలో పడికొట్టుకుంటున్నాడు. ఆయన రాజవంశం కొమ్ముకాస్తుండగా తమ పప్పులు ఉడకవు. వెధవ నూర్రూపాయల బోడినౌకరీ ఏం ఠాలుస్తుందయ్యా? నలభై లక్షల రూపాయల ఆదాయం వచ్చే సమస్థానం ఎగస్పార్టీవాళ్ళకు దక్కు_బాటయేట్లు చేశావంటే, మరి చూసుకో. నీకు మహారాజయోగం పడుతుంది. నువ్వేమీ చెయ్యనక్కర్లేదు. తిన్న ఇంటి వాసాలు లెక్కెస్తేచాలు. పోనీ, తటస్థంగా ఉండిపో. బరువుభారాలు నెత్తిన వేసుకొని భగవంతుడిచ్చిన తెలివిని ఖర్చుపెట్టివెయ్యకు. నలభైవేల రూపాయల గుండ్రటి మూట కాళ్ళువచ్చి గుడగుడ నడిచి నీ గుమ్మంవద్దకు వస్తుంది. ఏమిటిలా విచారిస్తున్నావు?

"అర్ధపావు బియ్యం అరిగించుకోలేనివాడికి నలభైవేల రూపాయలు జీర్ణమౌతాయా", చెప్పండి?

"దయచేసి, వచ్చినదారినే వెళ్ళిపొండి".

"మరిచినట్టున్నారు. ఇదిగో ఈ నోట్ల బొత్తి తీసుకు మరీ దయచెయ్యండి"....[6]

ఇది కట్టుకథకాదు; త్వరలోనే పాక్కి బజారుకెక్కిన యాథార్థ ఘటన. ఇదంతా తనకు తెలుసు గనకనే, అప్పారావు చనిపోయాక మద్రాసులో ఒక సానుభూతి సభకు అధ్యక్షత వహించి మాట్లాడుతూ శ్రీనివాసయ్యంగా రిలాగన్నారు : "మహాధనికుడు కాగలిగిన పరిస్థితులలో ఉండిన్నీ సంస్థానమునకు ఋణపడి గతించాడు". ఫౌలక్ అన్నట్లు తంత్రాలకు గురజాడ అప్పారావు ఆమడదూరం; తానేమో తనపనేమో.

విజయనగరం ఖిలేదారుగా పనిజేసి తండ్రి వెంకటరామదాసు ఒక సంవత్సర కాలంనుంచీ పింఛనీదారుడై ఇంటిపట్టున ఉంటున్నాడు. సరిగా ఆ సమయానికి అప్పారావు గారింటిలోకి మరోప్రాణి వచ్చిచేరింది: రీవారాణి పేరుబెట్టుకొని అప్పల కొండయాంబ 1902లో జన్మించింది. ఈ సంసార తాపత్రయాలు తనకేమీ పట్టవు: రీవారాణి దయోపహతుడు తాను. భార్య అప్పలనరసమ్మ మంచి నిర్వాహకురాలు. ఆమెగురించి అప్పారావు ఒక్కచోటనే రాశాడు. (వ్యాస చంద్రికలో ఉండవలసిన

బాలికా పాఠశాల అనే రచన లేఖల సంపుటంలో మొదటిదిగా అచ్చుపడివుంది) కలకత్తా నగరంలోని ఆడపిల్లల బడికొకదానికి వెళ్ళి అక్కడ నేర్పే మహావిద్యలెల్లా దేవతా ప్రార్థనలూ గురుజన సమ్మానాలునని గమనించాడు. తన భార్యకు పసితనంలో అలాంటి తరిఫీదు లేకపోయనే అంటూ ప్రారంభించి, ఏ తరిఫీదు లేకుండానే గృహిణిగా, యజమానురాలిగా, వంటగత్తెగా భేషుగ్గానే నెగ్గుకొస్తున్నది కాబట్టి, ఇలాంటి బడిలో పంతులమ్మ పదవికి తగిందని చమత్కరిస్తాడు. దైవభక్తీ, మతవిశ్వాసమూ అస్థిగతమై ఉన్నప్పటికీ, భర్తనుమాత్రం ముగుదాడుపోసి నడిపిస్తున్న దంటాడు. "....తన భర్త వొట్టి తెలితక్కువవాడని ఆవిడ నమ్మకం. అడుగడుక్కీ తన సలహా లేనిదే, వొక్క అడుగు ముందుకువేయలేడని ఆమె వుద్దేశం". హాస్యానికంటున్నాడు లెమ్మని తోసివేయ దగ్గమాటలు కావివి. తమది ఎంతో అనుకూల దాంపత్యం. కీచులాటలూ, కుమ్ములాటలూ లేవు. అదిలింపులూ, అలక పాన్పులూ ఎరగరు. సామెతలు చెప్పడమన్నా, పాటలు పాడడమన్నా, ఆడుతూ పాడుతూ సంసారాన్ని ఈదుకురావడమన్నా, గురజాడ అప్పల నరసమ్మగారికే చెల్లునని కుమారుడిప్పు డనుకొంటున్నట్లే, భర్త అప్పుడనుకొన్నాడు.

కుటుంబమే పట్టీపట్టని మనిషికి ఆశ్రితుల కుయ్యోమొర్రోలు చెవికెక్కుతాయా? పేదరికం కారణంగా తన సిఫార్సు బలంతో సంస్థానంనుంచి ఇంతో అంతో రాబట్టి చదువుకొంటూన్న విద్యార్థులు కొంద రుండేవాళ్ళని ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారి రచనబట్టి తెలుస్తుంది. గండ కత్తెరలో లేత మెడ ఇరుక్కొన్న తర్వాతనే వారి సంకటం ఆయన దృష్టికివచ్చి అయ్యో అనిపించేది. బి.ఏ.లో చేరేందుకు డబ్బులేక కాళ్ళు జాచుకొని కూర్చున్న ఆ కుర్రవాణ్ణి మధ్యాహ్నం రెండు గంటలవేళ జోడు గుర్రాలబండిలో ఎక్కించుకొని ప్రిన్సిపాలు వద్దకు తీసుకెళ్ళి, అతని కాలేజి జీతం మహారాణిద్వారా ముడుతుందని చెప్పవలసి వచ్చింది; ఇంతకూ అది కాలేజి పద్దులో జమపడలేదు. "సంస్థాన వ్యాజ్యము తీవ్రముగ జరుగుచుండుట వల్ల మహారాణి స్వస్థ చిత్తముతో నుండు సమయము పంతులవారికి దొరకలేదు....మూడు మాసములయిన తరువాత ప్రిన్సిపాలువారు నన్ను క్లాసు నుంచి బంపివేసిరి. ఈ సంగతి పంతుల వారికి నేను జెప్పినతోడనే బండెక్కించుకొని నన్ను కోటలోనికి దీసికొనిపోయి లా బ్రాంచి సూపరింటెండెంటుతో కొంత మాట్లాడి నేను వారివద్ద పని చేసినందుకు అరవై రూపాయలు బిల్లుజేసి నాకిప్పించి జీతము కట్టుమని పంపిరి. ఇట్లు ప్రతి టరములోను బిల్లుజేసి నా కిప్పించగా నేను టరముఫీజు కట్టుచుంటిని. నా పరీక్ష రుసుము కట్టుటకు నిట్లే అరవై రూపాయలు బిల్లుచేసి యిప్పించిరి".[7]

ఇంతకూ ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారికి అప్పారావు వద్ద పనేమిటని అడగండి. రోజు తప్పకుండా ఉదయం ఏడుగంటలకు అప్పారావు ఇంటికెళ్ళి, నాలుగు బీరువాలలో ఉన్న శిలా శాసనాల రికార్డులు, తెలుగు సంస్కృత గ్రంథాలు చదువుతూ, వంశావళులను విడిగా వివరంగా రాసి, కావలసిన పద్యాలను ఇంగ్లీషు చేసి అచ్చొత్తిస్తూ ఉండాలి. పద్య కావ్యాలలోని వంశ చరిత్రలకున్నూ, శాసనాలలోని వాటికిన్నీ సరిపోతున్నదో లేదో పోల్చిచూడాలి. అది ఎలా చేయడమో ముందు

తాను చూపించాడు. ఊపిరి సలపని సంస్థానం పనిలో తనపని తనీగా జరగాలంటే ఇలాంటి కుర్రాణ్ణెవణ్ణో తెలివైనవాణ్ణి చూసి నేర్పి కృషి చేయించాలి. ఈ ముడి సరుకును తాను తీరిగ్గా వాడుకొంటూ నాణ్యం చెయ్యవచ్చును. వీరేశలింగం రాసిన కవుల చరిత్రను లోపరహితం చేస్తూ నికార్సయిన చారిత్ర కాధారాలతో మరోకవుల చరిత్ర రాయాలని అప్పారావు సంకల్పించాడు. అందుకే ఈ శ్రమ.[8] సాహిత్యవేత్తంటే అప్పారావులాగుండాలని ఆ యువకుని కనిపించిందంటే ఆశ్చర్యమెందుకు? ఆ రోజుల్లోనే మద్రాసు ఓరియంటల్ లైబ్రరీకి లిఖిత ప్రతులను సేకరించేందుకని వర్ధిష్ణు విద్వాంసుడైన వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి విజయనగరం వచ్చి అప్పారావు సాయాన్ని పొందాడని తెలుస్తున్నది.

2

సంగీత చిత్రలేఖనాదుల్లో క్రీడల్లో గురజాడ అప్పారావుకు ప్రవేశమేగాక అభినివేశంకూడా ఉండేదని అనేకులకు ఈనాటికీ తెలియదంటే, అది వారి తప్పు కాదు. వనజకుమారి మోతీమహల్‌లో అద్దాలమీద అద్భుతమైన వర్ణ చిత్రాలను వేస్తూనో ఆనందగజపతి వీణ సాధన చేస్తూనో ఉండే రోజుల్లో తన చిన్ననాటి తాన్సేన్ వేడుకలు స్థిరపడిన వాడుకలయ్యాయి. వీణ వెంకట రమణదాసు, హిందూస్థానీ గాయకులు, నారాయణదాసు, కర్ణాటక సంగీత ప్రవీణులు, ఆస్థానాన్ని అక్షరాల శారదామందిరం చేశారప్పుడు. భోజరాజు రాజ్యంలో పిల్లలుకూడా సంస్కృత కవిత్వం మాట్లాడినట్లు, ఆనందరాజు హయాంలో ఔత్సాహికులుగూడా సంగీతమంటే చెవి తాకట్టు పెట్టేవారని అప్పారావు స్వానుభవమే తెలియజేస్తుంది.

మద్రాసులో రెండు మూడు నెలలుండిపోవలసి వచ్చినప్పుడు (1895) అప్పారావు రాసిపెట్టిన డైరీలబట్టి ఆయనకు నాటకం తర్వాత మదికెక్కిన కళ సంగీతమే ననిపిస్తుంది. ఓరియంటల్ లైబ్రరీ కేటలాగు కోసమని శేషగిరిశాస్త్రి ఇంటికివెళ్ళితే అక్కడ మైసూరు శేషన్న వీణ, జలతరంగిణి కచ్చేరి కలిసి వచ్చిందట. సుబ్బారావు పాడిన జావళీలు, శ్రీనివాసాచారి పాడిన కృతులు, వీణధనం కచ్చేరీ, త్యాగరాజస్వామి శిష్యుడైన కృష్ణయ్య గానసభ – ఒక సంగీతోత్సవమే తనకు ఎదురైంది. కృతులు విన్నాక, తెలుగు వాగ్గేయకారుడుగానేగాక కవిగాకూడా త్యాగయ్య శ్రేష్ఠుడనిపించింది. ధనం పాటకచ్చేరీ విన్నాక మెళకువలూ సొగసులూ ఒకటొక్కటిగా తెలిసివస్తున్నాయి. సంస్కృత శ్లోకాలకు స్వరకల్పనచేస్తూ, జావళీలను పుస్తకాని కెక్కించుకొంటూ, జానపదగీతాలను సేకరిస్తూ సంగీతంలోగల తన కొద్దిపాటి సంబంధాన్ని పెంచుకోసాగాడు.

రీవారాణితోబాటు ప్రతి వేసవిలో నీలగిరులకు పోసాగినప్పటినుంచీ నీలగిరుల ప్రకృతి సౌందర్యం మనస్సుకు గిలిగింత పెడుతున్నది. వెలిగాడ కొండలనుంచి నీలగిరులకు ఎంతదూరమో ఆ ఈ చక్కదనాలకు అంతవార. మనస్సు రాగాల తీగలుగా పల్లవిస్తున్నది; అల్లుకొంటున్నది. విన్నవి మనస్సునుంచి కొత్తరూపాలలో సొంతపాటలై బయల్పడుతున్నాయి. దృశ్యాలు గానయోగ్యాలౌతున్నాయి. దృశ్యమూ

గేయమూ ఒక్కటౌతున్నది. లలితకళలు రెండు పెనబడుతున్నాయి. చిత్రలేఖనం మూడవది. మాడుగులలోవ, కుమిలిఘాటు, గునుపూడి అడవి, నెల్లిమర్ల ఏరు, శృంగవరపుకోట కొండలు – తనలో కదిలించిన అనుభూతులు నీలగిరులనెపాన అక్షరరూపం ధరిస్తున్నాయి. వాన సంపెంగమాను.... వెన్నెల.... దూరాన కొండలమీది ఇళ్లదీపాలు.... కొలనులో కాంతి కదలికలు.... చెట్ల ఆకుల మిలమిలలు.... ఇవన్నీ కలగలసిపోయాయి.

1903 నుంచి నీలగిరి యాత్రలు చేస్తూ వస్తున్నా 1907 నాటికిగాని రీవారాణికి అంకితమై నీలగిరి పాటలు అచ్చుపడ్డాయికావు. ఈలోగా చిత్రలేఖనంమీదికి మనసుపోయింది. 1895 నాటికే చిత్రకళగురించి నిశ్చితాభిప్రాయాల నేర్పరుచు కొంటూ ఉన్నాడని రాజా రవివర్మ 'రాధ' చిత్ర విమర్శ తెలుపుతుంది. రాధ "మొద్దుమనిషి"లా కనిపించింది; ఒక కనుబొమ రెండవ దానికంటె పొట్టి; కళ్ళు చేరడేసి; పై పెదిమ కొన చప్పబడినట్లు అణగిపోయింది. రాధకుండవలసిన చలాకీతనం కనిపించేబదులు, అమాయిక సాధుత్వం కనిపిస్తూంది. తాను సిట్జర్లాండు నుండి తెప్పించిన చిత్రాలిలాంటివికావు. శీతలప్రదేశాల ప్రకృతిలో సూక్ష్మాతిసూక్ష్మమైన వర్ణభేదంకూడా స్ఫుటంగా దృగ్గోచరమౌతుంది. నేటికీ గురజాడ వారింటి గోడలకు వేలాడుతున్న నాలుగైదు ప్రకృతి దృశ్య చిత్రాలను చూస్తే అప్పారావు అభిరుచి ఎలాంటిదో తెలుస్తుంది.

నీలగిరి యాత్రలలో హాస్యానికిగూడా లోటుండేదికాదు. ప్రిన్సిపాలు రామానుజా చార్యుల బావమరిది చక్రవర్తుల తాతాచార్యులు రీవారాణి సిబ్బందిలో ఉండేవాడు; అతడు హాస్యచతురుడూ, హాస్యభాజనుడున్నూ. ఏదీ, నామీద పాటొకటి కట్టు, చూతాం నీ ప్రజ్ఞ, అని అప్పారావు నడిగాడు. అప్పారావు చెప్పిన ఆశుగేయమిది:

నూగు మీసపు కట్టు
కానరాని బొట్టు
నోటాన సిగరెట్టు
కోటు వింతకుట్టు
చే కఱ్ఱ జిలుగు వెండికట్టు
నీలగిరి కొలనుగట్టు
పై విహరించు వైష్ణవ భొట్టు.[9]

నీలగిరులలోకూడా విజయనగరం తానున్నానని గుర్తుచేస్తూ వచ్చింది. కుమార్తె లక్ష్మీనరసమ్మకు జబ్బుగా వుందని తంతి. ఒకరిపై దెబ్బతీయాలనుకొని వారిని ముట్టుకోకుండా మరొకరిపై విరుచుకుపడి అందరినీ ప్రమత్తులను చేసి ఉన్నట్టుండి ఆ మొదటివారిపై దూకి చేజిక్కించుకోవడంలో, మృత్యువు జిత్తులమారితనం బయటపడింది. మనవఁడు రామదాసుకు పెళ్ళి చేసేయండ్రా అంటూ . తాత వెంకటరామదాసు మొత్తుకొంటూ వచ్చాడు. ఆయన వేగిరింపువల్లనే, పసితనం వీడని లక్ష్మీనరసమ్మకు తొందరపడి పెళ్ళి చేయవలసి వచ్చింది. పెళ్ళయేనాటికి నావమ్మకు పదకొండేళ్ళే. కుమారుడి పెళ్ళికేం తొందర? తొందరేమిటో వెంకట రామదాసు

చేసి చూపించిన పనివల్ల తెలిసి వచ్చింది. ఊరికి రెండుమైళ్ళ దూరాన ఊటగడ్డదరి తమ సొంత పొలాలను చూసివద్దామని వెళ్ళాడు. ఎంతకూ తిరిగిరాడు. అప్పారావు ఊళ్ళోలేడుగాని, ఉంటే తన చిన్నతనం గుర్తుకువచ్చి ఉండేది. శ్యామలరావుకు రాసిన ఉత్తరంలో ఆయన వర్ణించి పెట్టిన సంఘటన ఇదీ:

.... – ఒకసారి నేనూ, నాన్నగారూ చీపురుపల్లినుంచి విజయనగరం వస్తున్నాం. దారిలో గరివిడి దగ్గర నాన్నగారు బండి ఆపమన్నారు. బండి ఆగింది. దాహంవేస్తోందని ఆయన బండి దిగారు. దగ్గరలోవున్న చెరువు చెంతకు వెళ్ళారు. వెళ్ళిన మనిషి రావలసిన టైములో రాలేదు; కొద్దిగా ఆలస్యమయింది. నాన్నగారింకా ఎందుకు రాలేదోనని నామనసు పరిపరివిధాల పోయింది. ఎవరి జాగ్రత్త వారికి తెలుసునని, అందులో ముఖ్యంగా వృద్ధులు మరీ జాగ్రత్త పడతారని నాకా క్షణంలో తోచక పోయింది.[10].....

ఇప్పుడేమయింది వృద్ధులకుండే జాగ్రత్త? విజయనగరానికీ నెల్లిమర్లకూ మధ్యగల ఊటగడ్డ దాటుతున్నాడు – ఇంతలో ఏరు వచ్చింది. నాయన మునిగి చనిపోయాడని 1905 ఏప్రిల్ 24న అప్పారావుకు తెలిసింది. ఊటే ఎక్కడ ఊటగడ్డ ఎక్కడ? విజయనగరానికి ఆగ మేఘాల మీదవచ్చి కర్మ క్రతువులన్నీ నిర్వర్తించి, మళ్ళీ మే 7న నీలగిరులకు బయలు దేరాడు.

ఈ నీలగిరి యాత్రలలోనే అప్పారావుకు ఆరోగ్యాని కారోగ్యమూ తీరుబాటుకు తీరుబాటూ దొరికాయి. 'రొజ్జగాలి' గానీ ఎండపొడగానీ తన దేహ తత్త్వానికి వికటిస్తుంది గాని ఈ కొండలమీద ఉన్నప్పుడు మాత్రం రెపరెప ఆకలివేసి దేహం దివ్యంగా ఉంటుంది. అందుచేతనే మళ్ళీ అప్పారావుకు కలం చేతికి వచ్చింది. కన్యాశుల్క నాటకప్రతులన్నీ ఎన్నడనగానో చెల్లుకున్నాయి. రెండవసారి అచ్చు వేయించవలసిందని స్నేహితులంతా ఒత్తిడి చేస్తున్నారు. మొదటి కూర్పును మార్చాలని మనసౌతున్నది. భాష యింకా నాగరికమూ నవీనమూ కావాలి; పాత్రలలో మానవాంశ యింకా పరిపూర్ణం కావాలి; మధ్యకాలంలో వచ్చిన మార్పులుకూడా కథాగర్భంలో దూరాలి. కాబట్టి పునస్సృష్టిలాంటిది జరగాలిగాని వట్టి పునర్ముద్రణవల్ల ఫాయిదా ఏమిటి? మూడు విడిభాగాల పెద్ద నాటకం (Trilogy) గా రూపొందిస్తే? ఈ అనిశ్చిత భావాలు మనస్సునుంచి అదృశ్యం కాక మునుపే సరికొత్త నాటకం గురించి ఒక పథకం యేర్పడింది. 1906 వేసవిలో రెండవ వచన నాటకం రాశాడు. ఆ పుస్తకం ఎంత వెదికినా కనిపించకుండా పోయింది. రెండేళ్ళ తర్వాతగానీ మళ్ళీ సరికొత్తగా రాయడానికి మనసు కాలేదు. అలా తయారై పూర్తికాకుండానే నిలిచిపోయింది, కన్యాశుల్క నాటకానికి సైదోడనదగిన కొండుభట్టీయం. రాజకీయ, మత, సంఘ జీవితంలో వచ్చిన మార్పులు – వందేమాతరం ఉద్యమం, దివ్యజ్ఞాన, బ్రహ్మసమాజాల కార్యకలాపాలు, వేశ్యల అగచాట్లు, విధవల గ్రహచారాలు, నవయువకుల బోళాభాయి చేష్టలు వగైరాలు అద్దంలోలాగా అందులో ప్రతిబింబించాయి.

ఈ రెండవ నాటకంలో, తన వృత్తిని నిజాయితీతో నిర్వహిస్తూ కూడా

వ్యభిచారులైన స్త్రీ పురుషులకంటె భోగం పడుచు ఎలా మిన్నో చర్చించదలుచుకొన్నట్లు, ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారికి ఒక లేఖలో అప్పారావు రాశాడు.

మరికొంత కాలం గడిచింది. మూడో నాటకం గురించి ఆలోచన సాగింది. ఈమారు చారిత్రకాంశం దృష్టి నాకర్షించింది. తన పరిశోధనను పురస్కరించుకొని ఎన్నడో క్రితంలో తాను రాయబూనిన సౌదామిని సౌదామినిలాగానే మెరిసి మాసిపోయింది. మరిప్పుడు బిల్హణకవి కథను చేబట్టాడు. కాశ్మీరదేశం విడిచి కొన్ని రాజపుత్ర కుటుంబాల వెంట ఘూర్జరసీమకు వచ్చి, అనిహిల్వాడా ప్రభువైన కర్ణమహారాజు ఆస్థానంలో వేళ్ళూనివున్న ఉద్దండ పండితుల ఈసురోసాలను అతిక్రమించి, రాజపుత్రికకు విద్యాగురువైన ఒక సుకవి నాయకుడు. 'శృంగారం' లోపించి యీ నాటక కథకు గతానుగతికత్వాన్ని తొలగించింది. ఆనంద గజపతి కర్ణమహారాజుగా మళ్ళీ జీవించాడు. పండితుల కీచులాటలు, మంత్రుల పన్నాగాలు, విదూషకుని వినోదాలు – ఎంత కల్పితాలో అంత యధార్థాలు. "ఉదాత్త గంభీర భావాల అనుభూతుల అభివ్యక్తీకరణకు వాడుకభాష అన్నివిధాల యోగ్యమైనదని చూపడానికి"గూడా ఈ నాటకరచన కుపక్రమించినట్లు మరొక లేఖలో తెలియజేశాడు.

నీలగిరి యాత్రలో మరొక మజిలీ ఒక నవల రాద్దామని తలపెట్టి తయారు చేసిన పథకం. ఎన్నో ఇతర రచనలలాగానే అది అసంపూర్ణంగా ఉండిపోయింది. కథాస్థలం నీలగిరులే. అప్సరస లన దగిన ఇద్దరమ్మాయిలు, అందాన్ని ఆరాధిస్తూ 'భావ' కవులకు పూర్వీకు డనదగిన ఒకకవి. లోకజ్ఞుడూ, మర్యాదస్తుడూ అయిన 'నేను', సంస్కారీ, సరసుడూ అయిన ఆడపిల్లల తండ్రి, పావురాన్ని డేగ ఎగరేసుకు పోయినట్లుగా, సౌదామిని నెత్తుకు పోవాలనుకొన్న ఒక జమీందారు – వీళ్ళూ కథా వ్యక్తులు. వేశ్యాగర్భా నపుట్టేన సౌదామినికీ, వేశ్యకు లేని స్వాభిమానం వేశ్యకుగల స్వేచ్ఛానిరతి అలవడ్డాయి. పెళ్ళిమీద గురిలేదు, ప్రేమమీద కద్దు. నైతిక సూత్రాలకూ, మనోధర్మాలకూ కలిగిన సంఘర్షణను ఈ నవల చిత్రించ బూనుకొంది. పూర్తి అయితే ఎలాగుండేదో ఊహించుకోవడం అనవసరం, తొలి గొప్ప సాంఘిక నవల అయి ఉండేదేమో!

ఇక కన్యాశుల్క నాటకం రెండవ కూర్పు మిగిలి ఉంది. అచ్చుకిచ్చిన తర్వాతగూడా మార్పులూ, కూర్పులూ చేస్తూ రాశి పెంచుతూ వచ్చాడు. ముఖ్యంగా యస్. శ్రీనివాసయ్యంగారు సూచనలను శిరసావహించాడు. హాస్యం పాలెక్కువయిందని నిందవస్తే వచ్చిందిగాని గొప్పనాటకమనదగింది అవతరించింది. వామనమూర్తి త్రివిక్రముడయ్యాడు. వాణిని బ్రహ్మదేవుడే మోహించినట్లు, మధురవాణిని గ్రంథకర్తే మోహించాడు. ఈ పాత్రను తీర్చిదిద్దడానికే అన్ని తిప్పలు! నాటక రథానికి ఇరుసు కాకుంటేమానె, కడచీల అయిన మధురవాణి ఒక పెద్దయ్య పెళ్ళిని తప్పించింది. ఒక కుహనా సంస్కర్తకు చెంపపెట్టు పెట్టి మరొక మూర్ఖసంస్కర్తను ముద్దులాటకు ఒప్పించింది. వృత్తిని చివరకు విడిచిందా? మనస్సుకు పట్టేఉండిన మకిలిని మాత్రం విడిచింది. భగవద్గీతను చేబట్టింది. అపర చింతామణి అయిందా? లోకాన్ని తన్నివెయ్యలేదు.

ఆ రోజుల్లో ఝుంఝుమారుతంగా సాగుతూవచ్చిన వేశ్యావృత్తి నిర్మూలనోద్యం తీరుతెన్నూ గురజాడ అప్పారావును కవ్వించడమేగాక నొవ్వించింది కూడాను. పడుపుపనిని మెచ్చలేదుగాని ఆయన పడుపుకత్తెల కడుపుగొట్టే పనిని హర్షించలేకపోయాడు. వేరే బతుకుదెరువు చూపకుండా, సానివాడలను నిర్జనం చెయ్యమనడం, ఫక్తు దౌర్జన్యమే కాగలదు. సంస్కరణవాదం క్రౌర్యం కాగలదు. రోగంతోబాటు రోగినికూడా హతమార్చడం, వైద్యమనిపించుకోదు. అది నరవధ. 'వీణ' ధనం వంటి విద్వాంసురాలి పాటవినం, వేశ్యగుమ్మం తొక్కం, అనడం వట్టి అవివేకమే. కొక్కొండ వేంకటరత్నం పంతులు దర్బాగావెళ్ళి కచేరీలో కూర్చుని చెవులారావిని పొందిన ఆనందానుభూతిని వీరేశలింగం భక్తులు తమకు తామే నిరాకరించుకొన్నారు. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం రాసిపెట్టిన ఉదంత మొకటి వీళ్ళ ఉగ్రనీతి వాదానికి మచ్చుతునక.

...బందరు జాతీయ కళాశాలలో పనిజేస్తూవచ్చిన రఘుపతి వేంకట రత్నం నాయుడు సంఘ పారిశుధ్యం గురించి ఉపన్యాస పరంపరచేస్తూ యువకులను ఆకర్షించాడు. ఒకమారు జాతీయ పాఠశాల స్థాపన నిమిత్తం రాజమండ్రిలో వీధులవెంట తిరిగి చందాలెత్తుతూ తన ఇంటిపక్క వీధిలో ఉంటున్న వేశ్యలను విరాళమడక్కుండా, ఆ పై వీధికి పోతున్నాడు చిలకమర్తి. ఒక సాని వీధిలోకి వచ్చి ఆయనను పిలేసింది : "మా లోపలకు వచ్చి యడిగినపక్షమున నేను గూడ చందానిచ్చెదను". నియమమేమై పోవాలి? అయినా ఇది తన స్వకార్యంకాదు. జ్ఞానవాసిష్ఠంలోని శ్లోకం గుర్తుకు వచ్చింది. అమ్మయ్య! శాస్త్రప్రమాణం కూడా దొరికింది. "దేశ సేవనిమిత్తమై" ధైర్యం తెచ్చుకొని సానిగుమ్మం తొక్కి చందా వసూలు చేశాడు....[11]

జంకుతూ కొంకుతూ చిలకమర్తిలాంటి అనేకులు చేసినపనిలోని సహజ సామంజస్యాన్ని నిండుమనస్సుతో అప్పారావు గ్రహించాడు. తమ వృత్తిలోని హీనతను మధురవాణీ, మంజువాణీ గుర్తించారు: అయితే వేశ్యలపరమై మూడు పువ్వులారు కాయలుగా వర్ధిల్లిన లలితకళలు వేశ్యలను కళావంతులుగా గౌరవించాయి. వాటిని అభివృద్ధిపరిచి, సానిపనినుంచి మనస్సులు మరల్చివేయాలని ఆనందగజపతి చెప్పకొన్న సంకల్పమిప్పుడు విజయరామగజపతి హయాములో సంగీత కళాశాలగా ఫలించింది. ఈ విషయమై గురజాడ అప్పారావు రాసిందీ, చెప్పిందీ, సంఘ సంస్కర్తల కృషి సాఫల్యానికి విరోధమైనదేమీకాదు. కాకపోగా, దాని వంకరలు దిద్ది నిండుదనమిచ్చేది. లోపాలను చూపడంద్వారానే ఇది సాధ్యం కాగలదు. సంఘంలో పలుహోదాలకు చెందినవాళ్ళే – డిప్టీకలెక్టరు, రామప్పంతులు, గిరీశం, కొండుభట్లు – 'నాటుకుక్కలూ, సీమకుక్కలూ' వీళ్ళందరూ వేశ్యావృత్తికి స్తంభాలౌతున్నారు; ముద్దాయిలూ వీళ్ళే. ఫౌజు ఫౌజంతా పగలు మాత్రమే 'యాంటీ నాచ్చి'. లేకుంటే 'ఉండూరి'లో మాత్రమే.

బ్రహ్మసమాజం ఒంటబట్టించిన 'తీవ్రనీతివాదం', వేశ్యాసంపర్కాన్నీ భోగం మేళాలనూ కంటగించుకోవడంలో ఆగిపోక, వైరిరూపాలు ధరించి పగటినిద్రను

కూడా ఖండించింది. ఏ రోజుకారోజు దైవప్రార్థనలలో తాముచేసిన పాపాలను మన్నించమంటూ మొరబెట్టుకొంటూ, కొందరినైనా ఆత్మవంచకులనుచేసింది. అయితే రఘుపతి వేంకటరత్నం ఉద్యమాన్నీ ఆయన సంకల్పశుద్ధినీ శంకించగూడదు. అప్పారావు ఆపని చెయ్యలేదు. కాకుంటే రఘుపతి వేంకటరత్నం ప్రభృతి 'తీవ్ర నీతివాదులు' చూపిన ఆదర్శం, ప్రాణవాయువు లభించని మహోన్నత గిరిశిఖరమనీ, నిర్దేశించిన జీవన విధానం కటికచల్లని మంచుతిప్పఅనీ రక్తమాంసాలు కలిగి సహజవాంఛలు నిండారే సాదా మనుషులకు అవి అసాధ్యమైనవనీ, ఒక విమర్శ వుంది. కారుణ్యావాదమూ, కార్యవాదమూ పరస్పర బాహ్యాలేమీ కావు. కళావంతులకు పెళ్ళిళ్ళు చేయించినప్పుడూ, వంశపారంపర్యంగా దేవదాసీలు అనుభవిస్తూ వచ్చిన ఈనాము భూములను సొంత 'సేరీ'లుగా మార్పిస్తూ చట్టం చేయించినప్పుడూ, వేంకటరత్నం నాయుడు కార్యవాదికూడానని రుజువౌతున్నది. స్వయంగా ఆయనే ఇలాగన్నాడు:

"భోగం స్త్రీ అంటే ఏవగింపు, అసహ్యంవల్లగాక, ఆమె ఆత్మ ఉద్ధరణ మాకు అవశ్యం అపేక్షణీయం కాబట్టే" భోగంమేళాల బహిష్కారోద్యమం నడపవలసి వచ్చింది. ఇలాంటి సంఘ దౌర్బల్యాన్ని పోగొట్టాలనే ప్రయత్నం దేశంనుండి హిమాలయములను పెరికివేయాలనుకోవడం లాంటిదని, "గౌరవ మూర్తులైన ఒక పెద్దమనిషి, దేశం యొక్క మన్నన సంఘ సంస్కర్తగా గడించుకొన్నవారు" – కొంపదీసి వీరేశలింగం కాదుగదా? – అన్నారు. "కనకమృగ అన్వేషణ" అని కొందరనగా, "చచ్చుభావ దౌర్బల్యము" అని మరికొందరు. వేశ్యావృత్తికీ ఔత్కృన్నతికీ లంకెగలుపుతూ మతనీతికిగూడా వేశ్యలు అత్యవసరమని ఛాందసులన్నారు.[12] గురజాడ అప్పారావు విమర్శ ఈ ఏ గదిలోనూ ఇమడదు. ఆయన తపనపడింది పరిపూర్ణతరమైన మానవీయత గురించే.

3

విజయనగరం సంస్థాన వ్యవహారాలతో తలబట్టగట్టసాగిన దినాళ్లలోనే గురజాడ అప్పారావు దృష్టి పౌరహిత కార్యాలవైపు మరలింది. చదివిన చదువు ఫలింపుకు రాసాగింది. ఇంతవరకు మహోద్యమ ప్రవాహంలగట్టున నిలబడి ఉండిపోయిన మనిషి, ఒక్కొక్క అడుగూ నీటివైపు దిగివస్తున్నాడు. సాక్షిగానో తటస్థుడుగానోవుండి, ఇప్పుడు భాగస్వామి కాగోరుతున్నాడు. రాజమహేంద్రవరం విజయనగరంమీదికి గూడా దండెత్తింది. వీరేశలింగం తన మీదికే ఎక్కుతున్నాడు. వెంకటరత్నం తన గుండెనూ కదల్చివేస్తున్నాడు. మహాపురుషులతో ఒకలాంటి భావైక్యత చేకూరుతున్నది. తనకు తెలియకుండానే తాను చరిత్రకు చెందిపోతున్నాడు. ఆయన జీవితాన ఇది నడిపొద్దు; ప్రతిభావ్యుత్పత్తులకిది పూలకారు. అదే ఆయన జీవితావసాన దశకూడా కావడమే. దేశమూ నవ్యసాహిత్యమూ నోచుకొన్న కొరనోము.

ఆనందగజపతి తన ఆశ్రితులకు చెప్పి చేయించిన పనులలో క్షామనివారణ కృషి ఒకటని, అప్పారావు దినచర్య గ్రంథంబట్టి తెలుస్తున్నది. ఆయన చనిపోయాక

నగర వ్యవహారాలలో అప్పారావు వేలుబెట్టాడు. నగరవీథుల శుభ్రత గురించి శ్రద్ధవహించడం, ఘనకార్యమేమీ కాకపోవచ్చుగాని, విజయనగర వీధుల శుభ్రతగురించి ఆలోచించడమే అప్పట్లో మహా ఘన విషయం. బయటివాడు ఆ నగరాన్ని గూర్చి ఏమనుకొనేవాడో, రాయసం వెంకటశివుడుగారి ఆత్మచరిత్ర వెల్లడిస్తుంది. మహారాజావారి కాలేజీలో ఆయనకు నౌకరీ అయింది 1905లోనే.

ఆ కాలమున విజయనగరమునకు నీటివసతిలేదు. అచట మంచినీటికి చెఱువులే యాధారము. కాని, యా చెఱువునీరు అపరిశుద్ధముగ నుండెడిది. మంచినీళ్ళ బావులు కొంచెమె. అవి పట్టణమున కతిదూరమున నుండెడివి. అందువలన విజయనగర నివాసము మాకు దుస్సహమయ్యెను... అంతకంతకు నాకు మశకగానము సింహగర్జన మయ్యెను.[13]

ఇలాంటి పరిస్థితిలో పౌరహితకార్యతత్పరు డెవ్వడేగాని చేయవలసినపని, నీటి వనరులను శుభ్రతరం చేయించడమే. మద్రాసు గవర్నరుగారు విజయనగరానికి విజయం చేసినప్పుడు అప్పారావుకు మంచి అవకాశం లభించింది. గవర్నరుగారి సమక్షంలో రీవారాణిచేత వాగ్దానం చేయించగలిగాడు. సంస్థానమూ, ప్రభుత్వమూ చెరిసగం ఖర్చు భరించే షరతుమీద, 1912 ప్రారంభంలో రెండులక్షల రూపాయల సొమ్ము మంజూరైంది. అయితే 1915 నాటికిగాని 'ప్రొటెక్టడ్ వాటర్ సప్లై' పథకం పూర్తయింది కాదు. దాన్ని చూచుకొని గర్వించేందుకు అటుతర్వాత అప్పారావే లేకుండా పోయాడు.

ఆయనకిప్పుడు ఇతరపనులు కొన్ని తగిలాయి. "రారాజు" పంచమజార్జి ఢిల్లీకి వచ్చి దర్బారు చేసినప్పుడు, ఆయన దర్శనం చేసికొని రావాలని రీవారాణి సతపోరీ ఫలితం లేకపోయింది.* డిసెంబర్ మాసాంతంలో (1912) శ్రీవారు

* రీవారాణి అప్పారావుతో చెప్పి రాయించిన గేయం 1929 లో గురజాడ రామదాసుగారు ముద్రించిన 'ముత్యాలసరము'లో ఉంది. విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయం వారి ప్రచురణలో లేదు. అందుచేత దాని నిక్కడ ఇస్తున్నాను:—

ముత్యాల సరము
వెల్లువగ నారోగ్యసంద, ఉల్లమలరుచు నిచ్చుగావుత
తల్లి భారతమాత పంచమ, జార్జికెల్లపుడున్.
జార్జి సమ్రాట్పాసనంబుల. జాజిపూవులదండ మాడ్కిని
రాజరాజులు శిరములందున, దాల్చిమనవలయున్.
మర్మమెరుగని ధర్మమనియెడి, నిర్మలంబగు నీతి పథమున
పేర్మిప్రజలను మంచునేర్పరి, జార్జి మనవలయున్.
భరతఖండం బెన్నడెరుగని, నిరతశాంతి నొసంగి విద్యల
నెరయవించిన యాంగిలేయుల, రేడు మనవలయున్.
కొల్లబొతగజంపి శత్రుల, ఢిల్లీ పట్టముగట్టు బలిమిని
తొల్లినల్లని దేవుడొక్కడ, జాతశత్రునకున్.
తెల్లవారలు నీతినిపుణులు, ఢిల్లిపట్టము గట్టి రిపుడే
కల్లమెరుగని జార్జిరేని, కజాతశత్రునకున్.
నల్లవాడును తెల్లవాడును, నెల్లశుభముల గూర్చుగావుత
తల్లి మేరీమహారాజ్ఞికి, జార్జి నరపతికిన్.

కలకత్తా నగరం దర్శింపనున్నారు కాబట్టి ఈ దఫా అయినా కనిపించుకోవాలి. ఐదునిమిషాల మహాభాగ్యానికి ఎంతశ్రమ! ఎంత సన్నాహం!! అయితే శ్రమకుతగిన సంతృప్తి కలిగినట్టు అప్పారావు లేఖలనుబట్టీ, వ్యాసాన్నిబట్టీ తెలుస్తున్నది. కలకత్తాలో రీస్ అండ్ రయత్ పత్రిక కొత్త సంపాదకుడైన జోగీశంద్రదత్ ను కూడా కలిశాడు. మైకేల్ మధుసూధనదత్ మహాకవి గురించి ముచ్చటించాడు. జస్టిస్ అశుతోష్ ముఖర్జీని చూడవెళ్ళాడు: బెంగాలీ సాహిత్యోపజీవులను కలుసుకోవాలని కోరికగా ఉందని ఆయనతో చెప్పగా, ఆయన హేమచంద్ర దాస్‌గుప్తాకు ఈ పని పురమాయించాడు. 'వంగీయ సాహిత్య పరిషత్తు' కార్యదర్శిగా దాసుగుప్తా ఒక టీపార్టీ ఏర్పాటు చేయించాడు. అప్పర్ సర్క్యులర్ రోడ్‌లో జైనమందిర సమీపానగల పరిషత్తు సొంతభవనంలో ఆరోజున వంగదేశపు విద్వాంసులను కలిసి పరిచయం చేసుకున్నాడు.

'రారాజు'ను చూసినకళ్ళు "కవిరాజు"ను చూడగోరాయి. 'రామానుజాచార్య విద్యాసమితి' వాళ్లు 1939లో అచ్చువేసిన సుభద్ర, మాటా—మంతీలో చివరిది యిద్దరు రాజులు అనే రచన; విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయంవారి వ్యాస చంద్రికలో రవీంద్రకవి అనే రచన – ఈ రెంటికీ మూలం ఒకటే అయినప్పటికీ, విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయంవారి గ్రంథంలో రారాజు ప్రశంసే లేదు. బ్రహ్మసమాజోత్సవం ఆ రోజుల్లో ఠాగూర్ గృహంలో ఏటేటా జనవరి మాసాంతంలో జరిగే ఒకేఒక్క ఉత్సవం; మహావేడుకగా ఉండేది; కుటుంబంలోని వారేగాక మిత్రులు, నగర ప్రముఖులువచ్చి కూడేవారు; ఉత్సవమైపోయిన తర్వాత వినోద ప్రదర్శనలు ఉండేవి.[14] అప్పారావు కలకత్తాకు వెళ్ళింది జనవరి మూడవ వారంలోనని వంగీయ సాహిత్య పరిషత్తువారు చేసిన తేనీటివిందు తారీఖు (3–1–1912) తెలుపుతుంది. బ్రహ్మసమాజ మహోత్సవ దినాన చీకటి పడుతున్నవేళ తానక్కడికి వెళ్ళినట్లు అప్పారావు రాశాడు. జనవరిలో సాధారణ బ్రహ్మసమాజ ప్రార్థనా మందిరంలో ఆత్మ పరిచయ్ (Introducing Myself) అనే పత్రాన్ని రవీంద్రకవి చదివాడు. ఆ నెలలోనే 12వ తేదీన బెంగాల్‌లోని మేధావులందరూ పురమందిరంలో సభచేసి రవీంద్రుణ్ణి అభినందించి ఉన్నారు. అలాంటి గొప్ప సన్నివేశాలు కిక్కిరిసిన సమయంలో అప్పారావు రవీంద్రుణ్ణే దర్శించాడు. ఆ అనుభూతి చిరస్మరణీయమైనది. "పట్నం పల్లె విరగబడి" రారాజును "ప్రేమార్ద్రములైన చూపులతో.... పూజించడము" చూచిన మనిషి ఇలాగంటున్నాడు: "కవిరాజైన రవీంద్రునికి బంగళా చూపిన మిక్కుటపు పేర్మీ, పొరలేని భక్తీ యేనాడే రాజెరుగును?" బ్రహ్మ సమాజోత్సవం రోజున, చిత్పూరు రోడ్‌లోని పెద్దమేడలో, లోపల పూజా మందిరంలో, 'ఆకులలో పండ్లవలెనూ చదువుచీకట్ల మరుగున ముక్తికాంతల వలెనూ' కానీ కానరాక ఉండిన బ్రాహ్మ సుందరుల సమక్షంలో, ఉన్నత వేదికపై కూర్చుని ఉపదేశంచేస్తూ కీర్తనలు పాడుతూ ఉన్నాడు రవీంద్రకవి. ఆ సంవత్సరం డిసెంబరులో మళ్ళీ కలకత్తాకు పోయినప్పుడు నేరుగా ఆయనతో మాట్లాడాడు: నాటకం, గేయం, గ్రంథాలభాష, ఆంగ్ల సారస్వత బోధన పద్ధతులు వగైరా వగైరా. కావ్యభాష గురించి ఒక

వ్యాసం రాసిపెడతానని రవీంద్రుడు మాటిచ్చాడు కూడా. అయితే 1913లో నోబెల్ బహుమతి వచ్చాక విదేశాలనుండి మరలివచ్చి అలిసి, తన శక్తిని కూడదీసుకొనేందుకని రామ్‌ఘర్ కొండలకు వెళ్ళిపోవలసి వచ్చింది – కాబట్టి వాగ్దానభంగం చేసినందుకు మన్నించమంటూ అప్పారావును లేఖలో కోరాడు (24–5–1914).

ఆ సంవత్సరాంతంలో (1912) రీవారాణి పోయింది – సంస్థానంతోటి తనను అనుసరించి ఉంచిన చివరిలంకె, ఆనందగజపతి రక్తాన్ని పంచుకొన్న తుదివ్యక్తి. "నాకిది ఎన్నటికీ తొలగని ఆపద". లలితకుమారి మంచిదేగాని మెతక. విజయరామ గజపతికి తానంటే గౌరవం ఉండవచ్చుగాని ఆయన ప్రేమను కుర్ర సలహాదారులు చూరగొన్నారు.

రీవారాణి కనుమరగయ్యాకగాని సంస్థాన వ్యవహారాలన్నీ ఒక కొలిక్కి రాలేదు. జిల్లాకోర్టులో కక్షిదారులే నెగ్గారు; కాబట్టి హైకోర్టుకు అపీలు చేయక తప్పలేదు. మైలాపూరు వకీళ్ళలో దిగ్గజాలు ఒండొంటితో ఢీకొన్నాయి. సంస్థానం తరపున భాష్యమయ్యంగారు పప్పులో కాలువేశాడు. దత్తతను గురించి నొక్కిచెప్పాడు. అదే తమ కేసులోకెల్లా 'వీక్ పాయింట్'. దత్తత తీసుకొనే అధికారం అలక రాజేశ్వరికెక్కడిది? అందుచేత 'ఎగస్పార్టీ' వకీలు కృష్ణస్వామయ్యంగారికి బలం చేకూరింది. హైకోర్టులో చుక్కెదురౌతున్నదన్న భయం కలగసాగింది. రీవారాణి బతికినన్నినాళ్లు రాజీకి ససేమిరా ఒప్పకోనని భీష్మించింది. ఆవిడ చండశాసనాన్ని కాదనే ధైర్యం ఎవరికీ లేకపోయింది. చివరకు మద్రాసు గవర్నరు పెంట్లాండ్ (Pentland) స్వయంగా ఆవిడకు సలహా చెప్పి మెత్తబడేటట్లు చేశాడు. ఇంతకూ ఆవిడ దాటుకున్నాకనే రాజీ రాయబారాలు ఫలించాయి. పి.యల్.యన్. రాజు లాంటి కక్షిదార్లకు పెద్దమొత్తమే ధారబోయవలసి వచ్చినా విజయరామగజపతి హక్కు గుర్తింపుకు వచ్చింది. రీవారాణి చేసిపోయిన సూచనపై ఆయన తన కుమాళ్ళపేర 'ట్రస్టు' ఏర్పాటుచేసి ఉన్నాడు. 'ట్రస్టు కౌన్సిలు'లో రీవారాణి మృతి వల్ల ఏర్పడిన ఖాళీలో ఎవరిని నియమించాలి? లలితకుమారీదేవికీ ఆ స్థానం మీద చూపుబడింది; అప్పారావుకు ఆస్థానంలో అధికారంమీది నుంచి చూపు మరలలేదు. లలితకుమారి తండ్రి సూర్యబక్స్‌సింగ్ అప్పారావు 'పండిత్'ను ఆశ్రయించాడు. లలితకుమారి అప్పారావును ఎంతో సత్కరిస్తూ గౌరవిస్తూ వచ్చింది. పైగా ఆమె ఇప్పటి మహారాణి. కాబట్టి మాట ఇచ్చాడు. దానిమేరకు 'ట్రస్టుకౌన్సిలు'లో ఆమెకు సభ్యత్వ మిప్పించాడు. అంతవరకు ఆయనకు నిద్రపట్టలేదు.

వదలుచుకొందామనుకున్నా సంస్థానం తన కాళ్ళకు తీగలాచుట్టుకుంటున్నది.* లలితకుమారి మరొక లంకె అయి తనను మళ్ళీ సంస్థానంతోటి అనుసంధించి

---

* కొత్తరాజా విజయరామ గజపతి విజయనగరానికి కొద్ది దూరాన కోరుకొండలో (ఇప్పుడక్కడ సైనిక్ స్కూల్ ఉంది) దివ్యమైన భవంతి కట్టించి 1911లో గృహప్రవేశం చేసిన సందర్భాన. రాజకుటుంబీకుల కోరికపై అప్పారావు రాసిన గేయం, విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయం వారి ముత్యాలసరములులో లేదు. గురజాడ రామదాసుగారి 1929 ముద్రణలో ఉంది.

ఉంచుతుందా? "కొత్త" పరిపాలన పూర్తిగా తనకు సుముఖమనుకొనే వీలులేదు. తానిక తప్పుకోవడం మంచిది.

ఇరవై ఏళ్ళ క్రిందటిమాట (1891). ఆనందగజపతి ధర్మమా అని సంస్థానానికి చెందిన ఒక పాత ఇంటిలో కాపురముండిపోయి వసతి కలిగింది. నెలకు ఐదు రూపాయలు, అదీ ఏడాదిలో ఒకటి రెండు నెలలు మాత్రమే, చెల్లిస్తున్నట్లు చూపుతూ రసీదులు తీసుకొమ్మన్నారు. చనిపోయే ముందు క్షణం వరకూ రీవారాణి ఆ యింటిని ఇచ్చివేస్తానంటూ వచ్చింది. ఇప్పుడేం చెయ్యాలి? రెండేళ్ళ క్రిందటనే (1910) ఇంటికోడలైన మాణిక్యాంబ మరి ఒకటి రెండేళ్ళలో కాపురానికి రాబోతుంది. పైగా, రెండో కుమార్తె అప్పలకొండమ్మకు పెళ్ళీడు వచ్చి పైబడుతోంది. పెళ్లి చెసెయ్యండి మొర్రోమంటూ, తల్లిఘోష పెడుతున్నది. 1913లో పదేళ్ళ ప్రాయమున రెండవ కుమార్తె వివాహము జరిగింది. ఇప్పుడున్న ఇంట్లో మనుషులు మసలేందుకు మూడే మూడున్నాయి గదులు. పై గదులు రెంటి నిండా పుస్తక సంపద. ఇక మిగిలింది ఒకే ఒక్కగది; వంటకూ వార్పుకూ, సామాన్లకూ, భోజనాలకూ వేరే గదులున్నా నివాసానికి పనికివచ్చేది ఒక్కటే.

మహారాణి వారితో తనకుగల అనుబంధం "ఒక వ్యాపారం లాంటిది కాగూడ" దనిపించి అప్పారావు మిన్నకుండి పోయాడు. వారసత్వపు దావాలో పనిచేసినందుకు పారితోషికంగా సంస్థానం వారు తన కివ్వబూనిన పైకంలో ముందుగా 'సంచకరువు'

కోరుకొండ

కనుల పండువయ్యె నగరు కాంత కంటివే
విజయరామ నిర్మితమై
విమల ప్రభా వర్మితమై
విబుధ బలము కలిమి విజయ

శ్రీల నలరుచూ॥

కొండ యిదా గోపురమా
దండి నృపతి కాపురమా
రండు. కండు, ఆనందమొందు

కలదె యింత మెందు॥

కోరుకొండ, కోర్కొండ, కోరకుండ నిత్తు
వరము లూరకుండ వలదు రండు

రండనె నట నృపవరుండు॥

శుభ విభవము లభయదాత ఇభరాట్
శ్రీ విజయరామ విభువరున కొసంగి

లలితలక్ష్మి బ్రోవగా॥

మాట మర్మ మెరిగినట్టి మేటికవుల జాడలరసిబోటి.
అప్పకవి యమర్చె మాటల ముత్యాల పేట॥

రూపేణా కొంత ఇస్తే, తాను ఈ ఇంటిని కొని వెయ్యడానికి సిద్ధపడ్డాడు. దాని ధర పదిహేను వందలకూ రెండు వేలకూ మధ్య ఉంటుంది. కొన్న తర్వాత రిపేర్లకు బోలెడౌతుంది. "చాలాకాలం ఉద్యోగం చేసినా, నేను ఏమీ వెనక వేసుకోలేదు. అందువల్ల మీ తోడ్పాటు లేనిదే, ఇల్లుకొనే స్థితిలో లేను", అంటూ అధికారులకు రాసుకొన్నాడు. లలితకుమారి మనస్సు కరిగింది. 'క్రయచీటి' తీసుకొన్నా ఇల్లు ఉచితంగానే దక్కింది. దాన్ని విరగదీసి బాగుచేయించుకొన్నాడు.

పాత ఇల్లేంఖర్మ? కొత్త ఇల్లుకూడా ఒకటి త్వరలోనే అవతరించింది. సంస్థానం వారు నెలకు రూ.140/ – చొప్పున ప్రత్యేక పించను మంజూరు చేయడమే గాక (1913), ఉచితంగా రూ.2,500 అప్పుగా అంత మొత్తమూ దయ చేయించారు. కోటలోని పాతభవంతుల స్తంభాలను ఇనపదూలాలను వేలంలో కొనుగోలు చేశాడు. కంట్రాక్టరు కె. అప్పన్నదొర పర్యవేక్షణకింద గట్టి కట్టుబడితో కొత్త ఇల్లు పైకి లేచింది. భూమిలో ఐదడుగుల లోతున్నే చట్టు తగిలింది; దాని మీద నాలుగడుగుల ఎత్తు బేస్‌మెంటు; దానిపై మరో పదునాలుగడుగుల ఎత్తు గోడలు – చాదస్తమే కావచ్చుగాని, గాలి వెల్తురూ రావడానికి గదుల్లో చల్లగా హాయిగా వుండడానికీ ఇది అవసరమే. చీఫ్ ఇంజనీరు వేలస్ దొర కటాక్షం వల్ల రంగూను టేకు దూలాలు ఉచితంగానో 'సలీసు'గానో దొరికినట్లున్నాయి. లండన్ రేట్లకే ఇనప సామాన్లు సప్లయిచేశాడు రామలింగమనే పాత విద్యార్థి. ఇలా 1914 సంవత్సరం చివరకు ఒకటికి రెండిళ్ళు ఏర్పడ్డాయి. 1915 ప్రారంభంలో గృహప్రవేశం జరిగింది.

ఎంత బీద అరుపులరచినా, చనిపోయేనాటికి భూస్థితి అనదగింది అప్పారావుకు కాస్తోకూస్తో సమకూరిందని డైరీలను లేఖలను బట్టి తెలుస్తున్నది. చివరి రోజుల్లో భూమిమీద మమకారం యావగా మారినట్లుంది. లేకుంటే, బల్లిగుడ్లు పెట్టే మెరక పొలాలను 'లాట్లులాట్లుగా' కొని ఉండడు. మద్రాసులో 'మోడల్ ఫార్మ్' (Model Farm) దర్శించి వచ్చాక, శాస్త్రీయ పద్ధతులలో వ్యవసాయం చేయించాలని అనిపించింది. ఊటిగెడ్డ వద్దనూ మరికొన్ని స్థలాల్లోనూ ఉన్న ఈ మెరక పొలాల్లో 'వేంద్రకోజా' జాతి అరటి మొక్కలు వేయించాడు. రాగి చల్లించాడు. అయితే ఇవేవీ అంతగా కలిసి రాలేదు. 1915లో ఫౌలరు దొరకు రాసిన లేఖను బట్టి, బగ్గిపురంలోనూ, కృష్ణ సాగరంలోనూ ఉండిన పొలాలకు రైతులు శిస్తు చెల్లించకుండా ఇబ్బంది పెడుతూ వచ్చారని తెలుస్తున్నది.

సాలీనా అర్ధకోటి రూపాయల వరుమానం వచ్చే సంస్థానం ఇప్పుడిరకాటంలో పడి ఉంది; ఇది అప్పారావుకు సంకటం కలిగిస్తూనే వచ్చింది. మహారాణీ వారికి జవాహరీమీద దాదాపు పదిహేను లక్షల రూపాయల అప్పుపెట్టిన కోవాజీ నాలుగైదేళ్ళలో వస్తువులన్నీ విడిపించుకోవాలని ఒక షరతు పెట్టాడు. కాసల్‌దాస్ మరో రుణదాత; గడువు దాటేలోపల బాకీ జమకట్టకపోతే దావా చేస్తానని బెదిరించసాగాడు. ఇలా అప్పులపుట్టగా మారిపోయింది సంస్థానం. 'రిటైరు' అయ్యాడనే గాని అప్పారావు సలహాలు చెప్పలేక చస్తున్నాడు; చెబుతూ కూడా చస్తున్నాడు.

అప్పారావు తీరా చనిపోయాక, మదరాసులో ఆండర్సన్ హాలులో బుర్రా శేషగిరిరావు ఒక సంతాప సభ ఏర్పాటుచేశాడు. యస్. శ్రీనివాసయ్యంగారు అధ్యక్షుడు. "చాణుక్యుని, యుగంధరుని జ్ఞాపకము చేసిన మహా నీతిజ్ఞు"డని అనేకులు ప్రస్తుతించారు.[15] ఈ పెద్ద పేర్లకు అప్పారావు తగడేమోగాని వాటి అంశమాత్రం ఆయనలో లేక పోలేదు. ఆంధ్రదేశపు జమీలలో కెల్లా పెద్దదైన సంస్థానంలో ఉన్న పరిస్థితులలో, ఇంతటి నేర్పుతో 'మేధా'గా అన్ని చిక్కు వ్యవహారాలను చక్కబెట్టగల వ్యక్తులు ఎందరో ఉండరు. వీరేశలింగంలా స్వతంత్రంగా జీవించక మరొకరిలా భద్రమైన వృత్తి చేసుకోక, తన శక్తియుక్తుల నన్నిటినీ జమీందార్ల ఊడిగంలో వ్యయపరచుకొన్నాడని అప్పారావును ఈనాడు తప్పెన్నుతున్న వాళ్ళు కొందరున్నారు. "జమీందార్ల చంకబిడ్డ" అని నిందిస్తున్నారిక కొందరు. వ్యక్తిగా తన స్వాభిమానాన్ని ఎన్నడూ విడనాడి 'చిత్తంబత్తెం' అనలేదని తానే రాసుకొన్నా నమ్మని వాళ్ళ నెవడు నచ్చజెప్పి నమ్మించగలడు? జమీందార్ల కొలువు తన శత్రువులకేమోగాని కన్నబిడ్డకు వద్దని ఆయన చెప్పిపోయాడంటేనూ, "రాజుల కొలువులో కుమ్మరిపురుగువలె వ్యవహరించడమునకు నే నలవాటు పడ్డాను" అని గిడుగు సీతాపతిగారితో చెప్పారంటేనూ, అప్పారావు వేదన బోధపడుతుంది. అయినా జీవితం తనకు చూపించిన 'కులవృత్తి' అది. సమకాలికుల దృష్టిలో అది అపరాధమేమీ కాకపోయింది. సురేంద్రనాథ బెనర్జీవంటి మహా వ్యక్తికి ఆప్తమిత్రుడైన ఆనంద గజపతిగానీ, ఆయన సోదరి రీవారాణీగానీ అప్పారావును 'భత్యగాడు'గా తక్కువ చేయలేదు. 'సేవకుడు' అని వారి ఆహ్లాదం కొరకో తృప్తికొరకో తనను తాను తగ్గించుకొని ఉండవచ్చునుగాని తాను మంత్రిననే తన ధీమా.

అందుచేతనే లోకులకు అప్పారావు పంతులుగారయ్యాడు. నీతిజ్ఞుడనిపించుకొన్నాడు. ఆ కాలానికి అది వన్నే.

4

సురేంద్రనాథ బెనర్జీ హయాముకూ బాలగంగాధరతిలక్ హయాముకూ ఎంత తేడా ఉందో, అంత తేడా కన్యాశుల్క, కొండుభట్టీయ నాటకాలకులేదు. వాటి కథావాతావరణానికి గూడాలేదు. కాగి చల్లారి మితవాదానికి మనస్సై చివరకు 'సర్' బిరుదుతోటి పిల్లిలా చరిత్రనుంచి నిష్క్రమించిన బెనర్జీ రావడానికేమో రంగం మీదికి పులిలా వచ్చాడు. కన్యాశుల్క నాటకంలో వెంకటేశానికి పలుమార్లు గిరీశం చూపెట్టింది ఈ 'బెంగాల్ కేసరి' ఆదర్శమూర్తినే! కృష్ణారాయపురాగ్రహారపు బండివానికి కాంగ్రెస్ అంటే స్థానికమైన పోలీసు జబర్దస్తీ వైదొలగడమే అయింది. మార్చి సరికొత్తగా రాసినా, ఆ నాటకం కింది శతాబ్దానికే అంకితమైన రచన. కొండుభట్టీయం అలాకాదు. ఆనాటికే కాంగ్రెసు గదులనుంచి వీధుల్లోకి వచ్చిపడింది;

తీర్మానాలనుంచి హర్తాళాలవరకు పయనించింది; నాయకులైన కొద్దిమందిని ఊతగొని జనసమూహాల నాశ్రయించ గలుగుతున్నది; 'లిబరల్స్'ను కాదంటూ 'నేషనలిస్ట్స్'ను వరిస్తున్నది. 'వందేమాతరం గుంటడు' నేపథ్యంలోంచే అయినా ఆ నాటకంలో ఒక పాత్ర.

అయినా ఆనాటికింకా కాంగ్రెసుసంస్థ పూజావేదికగా మారలేదు. రాజకీయాలను మతస్థాయికీ, మతాన్ని రాజకీయాల స్థాయికీ ఎత్తిదించిన గాంధీమహాత్ముడింకా దక్షిణాఫ్రికాలో ఉంటూ వచ్చాడు. గోపాలక్రిష్ణగోఖలే మకుటంలేని మహారాజు. ఆ రోజుల్లో తెలుగుదేశపు విరాట్ వ్యక్తులలో ఏ ఒక్కరూ కాంగ్రెసుకు అంకితమై పోలేదు. సుబ్బారావు వీరేశలింగం వ్యతిరేకి. కొండా వెంకటప్పయ్య ఇంకా తెరమరుగునవున్నాడు. టంగుటూరి ప్రకాశం పై చదువులు చదువుతున్నాడు. మోచర్ల రామచంద్రరావుగానీ, బయ్యా నరసింహేశ్వరశర్మగానీ గోఖలే సూక్ష్మా కృతులే. 1893లోనే 'రావుబహదర్' బిరుదనే ఎరవేసి వీరేశలింగాన్ని బ్రిటిషు ప్రభుత్వం బుట్టలో వేసుకొన్నదని చెప్పలేము. 1913లో గిడుగు రామమూర్తి 'రావు సాహెబు' అయ్యాడు. మదరాసు యూనివర్సిటీ సంస్థలలో సభ్యుడై గురజాడ అప్పారావు ప్రభుత్వాధికారులకు సమీపవర్తికాగలిగాడు. ఆయన మరణానంతరం రఘుపతి వేంకటరత్నం 'సర్' బిరుదుకు చెయ్యి చాపాడు; జస్టిస్ పక్షానికి మనస్సు పడ్డాడు. ఇవన్నీ ఈ మహాపురుషుల నోళ్ళకు తాళంకప్పలో, కాళ్ళకు గుదిబండలో అయ్యాయనుకోవడం, వాళ్ళు జాతీయోద్యమ విరోధులయ్యారనుకోవడం న్యాయం కాదు.* వీరికి కాంగ్రెసు సంస్థ తోబుట్టువుకూడా కాదు. వీరేశలింగం ముప్ఫయ్యేడో ఏట కాంగ్రెసు జన్మించిన నాటికి, మిగతా వారికి ముగ్గురికీ రెండు పదుల ప్రాయం దాటింది. తమ కళ్ళముందే అది బాల్యారిష్టాలు దాటుకొంది. కాబట్టే దాన్నొక గురు పీఠంగా అతిశయ దృష్టితో వాళ్లు చూడకపోయారు. అయితే దాని పుట్టుకనూ పెరుగుదలనూ అందరితో బాటు హర్షించక పోలేదు. తొలి సభల్లో సమావేశాల్లో పాల్గొన్నారుకూడా. 1887 మద్రాసు కాంగ్రెసులో ఆనంద గజపతికూడా ఉన్నాడు. చిలకమర్తి, కొండ, టంగుటూరి, భోగరాజు వగైరాలు మరోతరం మనుషులు; ఊగ తెలుస్తున్న ప్రాయంలోనే కాంగ్రెసుపై భక్తి పెంచుకొన్నారు. పితృస్థానంలోని వాళ్ళకూ పుత్రస్థానంలోని వాళ్ళకూ మధ్యగల భిన్నతలాంటిదే కాదిది. ఒకేతల్లి గంపెడు బిడ్డల్లో పెద్దవాడికీ కడగొట్టువాడికి ఆలోచనల తీరులోగల భేదం లాంటిదికూడా.

ఈ సరైన దృష్టితో చూచినప్పుడే 1908లో మద్రాసు కాంగ్రెసు విషయమై అప్పారావు రాసిన విమర్శలోని ఆంతర్యం అవగతం కాగలదు. లేకుంటే, అప్పారావు వట్టి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వ భక్తుడనిపిస్తాడు.

---

* చివరకు వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి కూడా విక్టోరియారాణి స్వర్ణోత్సవ సందర్భంలో (1896) ఒక సంస్కృతగీతం, పంచమజార్జి చక్రవర్తికొక మంగళగీతం రాశాడు. 'బొబ్బిలి యుద్ధం' నాటకంలో దూర్చాడు.

అప్పటికే రెండుమూడు మార్లు వచ్చి బిపిన్‌చంద్రపాల్ ఆంధ్రయువకులలో 'జాతీయ' భావాన్ని ఉద్బోధించి ఉన్నాడు. 'వందేమాతరం' ఉద్యమం కాంగ్రెసులో గల 'లిబరల్' నాయకత్వానికి చెంపపెట్టు పెట్టి ఉంది. హైందవ పునరుద్ధరణోద్యమం గణపతి ఉత్సవాల ద్వారా మహారాష్ట్ర ప్రాంతంలో తిలక్‌ను, కాళీపూజ ద్వారా వంగదేశంలో అరవింద ఘోష్‌ను ఆశ్రయించి ఉంది. 'వందేమాతరం' బిళ్ళలు అమ్ముతూ వీధుల్లో కొందరు నినాదాలిస్తూ కళాశాలల్లో కొందరు దీనికి విశాల జనతాలోకం తోటి లంకెలు కలిపి ఉన్నారు. నాయకులేగాక, అనుచరులు కూడా, అతివాదులుగా మితవాదులుగా చీలిపోతున్నారు. 'టెర్రరిజం' వ్యాపించసాగింది. సూరత్ కాంగ్రెసులో (1907) ఈ కీచులాటలు కుర్చీ పోట్లాటలుగా విషమించి ఉన్నాయి. ఈ ఉద్రిక్త పరిస్థితిలో కాంగ్రెసు మహాసభ మద్రాసునగరానికి తిరుణాళ్ళలా తరలి వచ్చింది. 1908 డిసెంబరు మాసం చివరి మూడురోజులు మౌంట్‌రోడ్‌లోని ఎల్ఫిన్‌స్టన్ గ్రౌండ్స్ కిటకిటలాడి పోయింది. ప్రతినిధులే 628 మంది. ఇక 'విజిటర్సు' సంఖ్య చెప్పాలా? అధ్యక్ష పీఠం మీదినుంచి రసవిహారి ఘోష్ మింటో – మార్లే సంస్కరణలపట్ల సంతృప్తి ప్రకటించాడు. రాజభక్తిని మొట్టమొదటి తీర్మానమే పునరుద్ఘాటించింది. ఒకవైపున, రాజద్రోహ నేరం బనాయించి ఇరవై మందిని శిక్షించి "చట్టంగాని చట్టమైన" 1818 రెగ్యులేషన్ III కింద ద్వీపాంతర వాస శిక్షలు గూడా అమలు జరిపారంటూనే, 'బలప్రయోగ చర్యల' (Violence) నసహ్యించుకొంటూ గర్హిస్తున్నామని మూడవ తీర్మానం రెండు నాలుకలు వెళ్ళబెట్టింది.[16] Hunting with the hound and running with the hare అనే ఇంగ్లీషు సామెతకు అతికినట్లు సరిపోయే పని ఇది.

వేడుకజూడ వెళ్ళిన గురజాడ అప్పారావు ఈ రెండునాలుకల వ్యవహారాన్ని గేలిచేశాడంటే చెయ్యక? కాంగ్రెసు దీక్షాకంకణం కట్టుకొన్న టంగుటూరి ప్రకాశం కూడా ఈతంతు నంతటినీ చూచి రోత పడ్డాడు. మద్రాసు కాంగ్రెసు మహాసభ "కేవలం మితవాద మహాసభ" అంటూ లక్నో కాంగ్రెసు వరకున్నూ కాంగ్రెసు "కేవలం మితవాదుల రంగస్థలమై ప్రభుత్వాన్ని యధాలాపంగా విమర్శిస్తూ తీర్మానాలు పాసు చెయ్యడమేకాని కోట్ల కొలదిగా ఉన్న జన సామాన్యాన్ని రాజకీయంగాను, ఆర్థికంగాను, అభివృద్ధిలోకి తీసుకొని రావటానికి ఎటువంటి కార్యక్రమమూ ఇవ్వలేక పోయింది" అని విమర్శించాడు. మద్రాసు సమావేశంలో మితవాదులు "ప్రభుత్వం మాట అల్లా ఉండనిచ్చి, జాతీయ వాదులపైని తమ తీవ్ర వాగ్ధాటి అంతా వినియోగించారు".[17]

గురజాడ అప్పారావు రాసిన అపహాస్య వ్యాసానికి ఇంతకంటె అదనంగా వ్యాఖ్యానం అవసరంలేదు. ఆస్తిక్య సభలో గుండెలు చించుకొంటూ ఉద్రేకంతోటి సరోజినీదేవి చేసిన ప్రసంగమే ఆయనకు నచ్చింది. మరింత రాజభక్తిని చూపెట్టలేదంటూ కాంగ్రెసుకు వంక బెట్టలేదు సరిగదా, ఈ రాజభక్తి నాటకాన్ని అసహ్యించుకొంటూ అతివాదిలాగా రాశాడాయన. సూరత్ మహాసభలో కుర్చీలను గాలిలో ఎగరవేసి చరిత్రను నిర్మించాడని తిలక్‌ను వర్ణించాడు; కాంగ్రెసు సంస్థ మరమ్మత్తు కోసం

ఆ 'ఇంజనీరు' చేసిన సూచనలు గమనిస్తే, వాటి విలువ ఎంతటిదో తెలుస్తుంది.

వేడుక చూద్దామని ప్రతినిధులుగా వచ్చి, మూణ్ణాళ్ళ ముచ్చట తీరాక రాజకీయ నిద్రలోపడి కూరుకుపోయే ధ్రువమండలపు ఎలుగుబంట్లకు (Polar Bears) కాంగ్రెసులో స్థానం ఉండకూడదు. కొద్దిమందే అయితేనేం కార్యశూరులు? నిషయ నిర్ణయ సంఘంలో ఒకరు చెప్పిందాని కల్లా నిలువుగానో, అడ్డంగానో పదుగురు తలలూపే పద్ధతిపోయి మరింత మంది చర్చల్లో పాల్గొవాలి. సరోజిని ప్రబోధించిన సోదరత్వమనే ఆదర్శం. ఈ చీకటికొక వేకువ, కావలసిన కార్యాచరణ కొక కోడికూత అని వర్ణించాడు. శుష్కోపన్యాసాలూ శూన్యహస్తాలూ చేస్తూ మాపుతున్న వారిని గురించి వ్యంగ్యంగా ఇలా రాశాడు:

Lives of Moderates all remind us
We should wisely keep from crime;
Open sedition only finds us
Shelter in a far-off clime.

Let us then line up and be speaking,
Speaking at a furious rate;
Not always some benefit seeking,
Learn to be loyal and to wait.[18]

ఇంతకూ అప్పారావు ఏ వాది అయినట్లు? "నేను అమితమైన మితవాదిని, మితమైన తీవ్రవాదిని" అని వర్ణించుకున్నాడు తనను తానే. ఆయనది కార్యవాదం. ప్రజాహితవాదం మాత్రమే. సంఘ సంస్కరణోద్యమాలలో పాల్గొంటున్నట్లు నటించి ప్రభుత్వాన్ని మెప్పించి పై పదవులకు దోట్లువేసే స్వార్థపరులను కొండు భట్టీయంలో బయల్పరిచిన మనిషే, ఒకనాటి ఆరాధ్యపురుషుడైన సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీనికూడా వాచాలుని కిందనే జమకట్టాడనిపిస్తుంది. స్వయంగా రాజకీయాలలో తలదూర్చలేదనేగాని, గురజాడ అప్పారావు కాలం తోటి సమగతితో పరుగుదీసిన 'ధీర విచారుడు'. సంస్కర్తలకు ఉత్తమ సంస్కరణ పథాన్ని నిర్దేశించినట్లే 'దేశ భక్తుల'మని పేరుబెట్టుటకు ఊరేగుతుండినవాళ్ళకు పనికిరాగల సుద్దులు నాలుగు చెప్పబూనాడు. అయినా ఆయనది సంకుచితమైన మనస్సుకాదు; మామూలు 'దేశభక్తి' ఆయనకు సరిపడలేదు. ముఖ్యంగా బంకించంద్ర ఛటర్జీ 'వందేమాతరం' గేయంలోని నదులు, కొండలు, గాలులూ, నీళ్ళూ వగైరా ప్రస్తావన గురించి ఆయనకు అంతగా సదభిప్రాయంలేనట్లు గిడుగు రామమూర్తితో ఆయన చేసిన సంభాషణ బట్టి తెలుస్తుంది. అప్పారావు కుమారుడైన రామదాసుగారి జ్ఞాపకశక్తిని ఎవరైన శంకిస్తే వారికి అప్పారావు గేయ చరణాలే జవాబు చెబుతాయి. అంతేగాక, గిడుగు సీతాపతిగారితో ఒకమారు అప్పారావు స్వయంగా ఇలాగన్నాడు:

చూశావా ఈ దేశభక్తీ, ఈ స్వదేశాభిమానం మన హృదయాన్ని ఎంత సంకుచితమైన దానినిగా చేస్తుందో...మన అభిమానాన్ని సంకుచితమయ్యేటట్టు

చేస్తుంది దేశాభిమానం... లోక కళ్యాణానికి భంగం రానీయకుండా, పెద్ద సంఘాల మేలు చెడగొట్టకుండా నీ చిన్న సంఘం మేలు నీవు కాపాడవలసినదే. కాని, నీవు చేసే మేలు ఈ విశ్వంలో ఎంతమేర వ్యాపిస్తే అంత గొప్ప దౌతుంది.[19]

మద్రాసు కాంగ్రెసు తర్వాత రెండేళ్ళకు (1910) రాసిన "దేశభక్తి" గేయం ఈ భావాలనే కవిత్వమయం చేసి చెప్పింది. దేశాభిమానం ఎంతగా ఉన్నా, బ్రిటిష్ పాలనగురించి గురికూడ చివరి వరకూ అప్పారావులో ఉంటూవచ్చింది. కాంగ్రెస్‌లోని 'లిబరల్స్'కే ఉండేదది. గ్లాడ్‌స్టన్ హయాము 'లిబరలిజం' వారి మదికెక్కింది. అరాచకాన్ని అణిచి 'శాంతి'ని నెలకొల్పి ప్రాణానికి ధనానికీ ఇతోధికమైన భద్రతను చేకూర్చడమేమి, రైళ్ళు, టెలిగ్రాఫులు వేయడమేమీ, ఇంగ్లీషు భాషద్వారా విశ్వ సంస్కృతిని అందించడమేమి – ఇంగ్లీషు దొరతనం నాగరికతా సాధన మనిపింప జేశాయి. సంఘ సంస్కరణలపట్ల ప్రభువులు సుముఖత్వాన్ని హర్షిస్తూ, సామ్రాజ్య సభ్యత్వమే సౌభాగ్య పథమని భ్రమపడ్డారు. జాన్‌లాక్, డేవిడ్ హ్యూమ్, ఎడ్మండ్ బర్క్, జాన్ స్టూవర్ట్ మిల్ దివ్యసందేశ హరులనిపించారు. బెంటింక్, రిప్పన్ ప్రభువులు దేవతలనిపించారు. కొందరు దొరలపేర్లు సంస్కృతంలోకి పరివర్తనం చెంది ఆత్మీయాలయ్యాయి: మన్రో మాండవ్యరుషి, బ్రౌన్ నిఘంటువు బ్రౌణ్యం, మాక్స్‌ముల్లర్ మోక్షమూలరు. ఈ మనస్థితిని చరిత్రకారులిలా వర్ణిస్తున్నారు.

One marks the same unflinching faith in the providential character of British rule, the robust and sincere sentiments of devoted loyal to the British Crown, and the same pathetic, almost abject, belief in the sense of justice of the British peoples who would concede all the reasonable demands of the Indian as soon as they were properly approached.[20]

యమధర్మరాజు రాజ్యంలాంటి బ్రిటిషు సామ్రాజ్యం గురజాడ అప్పారావుకు "అంగిలేయుల ధర్మ రాజ్యము" అనిపించడానికి కారణం, స్వాతంత్ర్యం మాట ఏమోగానీ జ్ఞానం ఇవ్వడమే. "వస్తుతత్వము" వారినుంచి నేర్చానని మరొక గేయంలో ఆయన అన్నాడు. కళ్ళకు సీమవాడి అంజనం పెట్టుకొన్నప్పుడు, మాయ పొరలుకరిగి వస్తువులు తమ అచ్చపు రూపాన్ని చూపెట్టాయి. వెర్రి మొర్రి పురాణ గాథలు దమ్మిడీకి గూడా కొరగాలేదు; ఈ అంజనం విజ్ఞానశాస్త్రమే. మత విశ్వాస యుగాంతాన విజ్ఞానదీపాంకురంగా కనిపించే 'తోకచుక్క'* ('ముత్యాల సరం') గేయం రాసినప్పటి ఆలోచనలు ఇవి.

ఆ గేయాన్ని రాసిన సందర్భం ఇదీ:

గత శతాబ్ది మధ్యకాలంనుంచీ తెలుగు బస్తీలలో సహపంక్తి భోజనాలు సాహసుల నందరినీ ఒక దగ్గరకు తెస్తూ వచ్చాయి. పీఠాధిపతుల శ్రీముఖాలూ ఆంక్షలూ

* 'కన్యాశుల్కం నాటకం'లోని గ్రామస్థులైన పాత్రలు 'ఈ మెరుపుటపా' గురించి మాట్లాడుకోవడం గమనించదగింది.

చెల్లుబడి కావడంలేదు. వెలి గురించి చలి వదిలింది. ఆంధ్ర యువకులు సముద్రయానం చేసి చదువులకై పరదేశాలకు వెళ్ళకముందునుంచీ, సంస్కర్తలు వర్ణాలను ఒకచోటికి చేర్చి భోజనంపై నిషేధాన్ని ధిక్కరించివున్నారు. మళ్ళీ మరో మారు గ్రామాలపై అగ్రహారాలపై బస్తీలూ, నగరాలూ దాడిచేసినట్లయింది; గ్రామీణమైన ఆచార పరత్వంపై నగర సంబంధమైన నవ్యజీవనావసరాలు యుద్ధాన్ని ప్రకటించినట్లయింది. రైళ్ళే కాక హోటళ్ళుకూడా తోడ్పడ్డాయి. కోనసీమలో పుట్టి అగ్రహారాలలో పెరిగి ఉగరాగానే బస్తీలలో తిరిగి పిలకతీయించి క్రాపుపెట్టిన శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రికి రాజమండ్రిలో తొలిసారిగా ఫ్లాటకూటి ఇంట్లో నోటికి ముద్దదిగకుండా పోవడం ఆశ్చర్యం కలిగించదు. హేమచంద్ర సర్కారు రాజమండ్రికి వచ్చిన సందర్భంలో (1904) సహపంక్తి భోజనం గురించీ మాంసాహారం గురించీ దేశిరాజు పెదబాపయ్య ఊగిసలాడడమూ వింత గొలుపదు. అలాగే బిపిన్ చంద్రపాల్ శూద్రుడై నందుచేత అతనితో కలిసి భోంచేస్తే అగ్రకులం వాళ్ళు వెలివేసేస్తారని కొండ వెంకటప్పయ్య జంకడం విచిత్రమనిపించదు. ఈ పరిస్థితిలో నూతన శతాబ్దం తెలుగు నేలపై కాలుమోపింది.

వెలి ఇంకా అమలు జరుగుతూనే వచ్చింది. టంగుటూరి ప్రకాశం బారిష్టరు ప్యాసై వచ్చినప్పుడు రాజమండ్రిలోనూ బెజవాడలోనూ జరిగిందిదే. అయినా వెలివేసిన వాళ్ళనే వెలివెయ్యడం జరిగిందికూడా. విశేషం అదే. ప్రకాశం బరంపురం పోయినప్పుడు పెద్ద రచ్చే అయింది. సంస్కరణ వాదులకు వరహాగిరి వెంకట జోగయ్య నాయకుడు ప్రకాశం వచ్చి వెళ్ళాక (1906) పూర్వాచారపరాయణులు తమ కుటుంబాన్ని వెలిపెట్టజూచారుగాని తాము దానిని ఖారతు చేయలేదంటూ, వి.వి. గిరిగారు నాకొక ఉత్తరంలో రాశారు. ఆ రోజుల్లో బరంపురం ఒక యుద్ధరంగమై ఉండేదని చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం పుస్తకం మరొక సాక్ష్యం. అక్కడి వకీళ్ళల్లో కోపర్గాము రామమూర్తి సంస్కరణాభిమాని, 'జయంతి' కుటుంబం కూడా అగ్రగామి. విజయనగరంలో విశాఖపట్టణ మండల రాజకీయ మహాసభ జరిగినప్పుడు (1911) వరహాగిరి జోగయ్య ప్రభృతులు అక్కడికి వెళ్ళి పాల్గొన్నట్లుగానే బరంపురంలో జరిగిన సర్వవర్ణస్థుల విందులో అప్పారావు పాల్గొన్నాడు (1910). మూడేళ్ళక్రితం ఆంధ్రదేశానికి రాజమండ్రి పెట్టిన భిక్షే అది.

'ముత్యాల సరములు' రాయడానికి అప్పారావును ప్రోత్సహించిన ఇంకొక విశేషం 'హేలీస్ కామెట్' (Halley's Comet). క్రీ.శ. 1704లో ఎడ్మండ్ హేలీ ఒకానొక తోకచుక్క డెబ్బయ్యయిదేళ్ళ కొకమారు కళ్ళబడుతుందని తేల్చి చెప్పిన దరిమిలా, క్రీ.శ. 1759, 1835, 1910 సంవత్సరాలలో అది కనిపించింది. అప్పారావుకు ఇరవై ఒక్కేళ్ల వయస్సున – 1882లో ఒక తోకచుక్క కనిపించిందని సూర్యుణ్ణి సమీపించే దారిలో అది శకలప్రాయమై వేలాది మైళ్ళమేరా ముత్యాల లాంటి వెలుగులు విరజిమ్మిందనిన్నీ, అందుచేతనే దానికి 'ముత్యాలహారం' (String of pearls) అని పేరుబెట్టారనీ నార్ల వెంకటేశ్వరరావుగారు రాశారు: 'ముత్యాల సరములు' అనే శీర్షిక పెట్టడానికి కారణమిదేనేమో అని ఊహిస్తున్నారు.[21] అప్పారావు పెట్టిన

శీర్షిక 'తోకచుక్క' మాత్రమే; అయినా నార్లవారి ఊహ సరైనదే. 'హాలీస్ కామెట్' కూడా ఇలా వెలుగు ముక్కలై ముత్యాలసరాన్ని తోపింపజేసింది. ఆ దృశ్యంకోసం అనేకులు కాచుక్కూర్చున్నారు. వారిలో వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి ఒకడు. వేపారామేశం తాలూకు దుర్భిణితో ఆకాశాన్ని గాలిస్తూ వచ్చాడు. "ఆ ధూమకేతువు తొలుత అరుణోదయ మగుచుండగా తూర్పు దిక్కున గోచరించెను. అది యుదయించునంతలో ఉదయారుణకాంతులు క్రమ్ముకొనఁగా కానరాకపోయెడిది.... అటుపై నాల్గయిదు రోజులకుఁగాబోలు నదియందఱ యెఱుకకు నందినది"[22].

దుర్భిణి సాయం లేకుండానే అందరితోపాటు తోకచుక్కను చూచిన గురజాడ అప్పారావు అందరిలాగా మాత్రం ఆలోచించలేదు. మహోత్పాత కారణమని తోక చుక్కను జూచి భయపడే రోజులలో "చన్నకాలపు చిన్నబుద్ధులను" కాదంటూ ఆకాశానికి మేలినగగా అచ్చరచేతి కలువ పువ్వుగా ఉపమించి సంబరపడ్డాడు: తోకచుక్క,

తెగులు కిరవని కతల పన్నుచు
దిగులుజెందుటదేమి కార్యము?
తలతు నేనిది సంఘ సంస్కర
ణప్రయాణ పతాకగాన్.

---

1. గు.ర.మ.డై : 1898 జూన్ 24–పు. 158–159
2. గు.ర.మా. మం : ఆనంద గజపతి : దర్బారు వింతలు, పు. 143–144
3. గు.ర.లే : పించనీ : శ్రీ జి. అప్పయ్య రిమార్కులు, పు. 235
4. గు.శ. జం. హై : గురజాడ – చరిత్ర పరిశోధన (వ్యా) మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మ. పు. 103–107
5. గు.ర.మా.మం : తమ్ముడూ : పు. 21–22
6. గు.శ.జం. హై : గురజాడ సమకాలికులు (వ్యా) వసంతరావు బ్రహ్మాజీ రావు. పు. 24
7. గు. ర. లే : పాదదీపిక. పు. 108–109
8. గు.ర.మా.మం : పీఠిక : ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యం. పు. (iii)
9. గు.ర.ము : పు. 70
10. గు.ర.మా.మం : తమ్ముడూ : పు.20
11. స్వీయచరిత్రము : చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం, పు. 206–207,263.
12. శ్రీ బ్రహర్షి వేంకటరత్నద్యుతులు : పు. 38–40
13. ఆత్మచరిత్రము : రాయసం వేంకటశివుడు. పు. 459
14. **Tagore : 1861-1941 : A Centenary Volume :** Uncle Rabindranath : Indira Devi Chaudhurani. P.7
15. గు.ర.డై. మదరాసులో సంతాప సభ, పాదదీపిక. పు.222

16. **How India Wrought for Freedom : Annie Besant** P. 473-490.

17. నా జీవితయాత్ర : టంగుటూరి ప్రకాశం. పు. 235

18. గు.ర.వ్యా : మదరాసు కాంగ్రెసు మహాసభ పు. 135.

19. ఆదర్శ పురుషుడు (వ్యా) గిడుగు వెంకట సీతాపతి : పరిశోధన. డిసెంబరు – జనవరి 1956

20. **British Paramountcy And The Indian : Bharatiya Vidya**
Renaissance - Vol-II : Bhavan, P.572

21. 'ముత్యాల సరములు' (వ్యా): 'ఆంధ్రజ్యోతి' సంపాదకీయం, 13.10.1965.

22. ప్రజ్ఞాప్రభాకరము : పు. 37–38

★ ★ ★

3. అరుణోదయం

'The Battle of Styles'*

నాది ప్రజల ఉద్యమము, దానిని యెవరిని సంతోష పెట్టడానికైనా వదులుకోలేను.

"ఆంధ్ర సారస్వత ప్రపంచమున మహాకవి 'మాగ్నకార్టా' ప్రకటన" అంటూ పై ప్రకటనను వర్ణించిపోయాడు అవసరాల సూర్యారావు. సాహిత్యంలోనేగాక జీవితంలోనూ ఈ ప్రజాదృష్టి ఒక్కటే గురజాడ అప్పారావు విశిష్టసిద్ధి. 27–3–1911 నాటి దినచర్యలో కనిపిస్తున్న ఈ నాలుగు ముక్కలు, అంతకు రెండేళ్ళక్రితం ఒక లేఖలో అప్పారావు కలంనుంచి వెలువడినవే గాని కొత్తవేమీ కావు.

My cause is the people's cause I have cultured opinion at my back.

వేర్వేరు సందర్భాలలో రాసినవైనప్పటికీ ఒకేవ్యక్తి రాసినవి కాబట్టి అతని మనస్సు నివి పట్టివ్వకపోవు. 1911లో అప్పారావలా రాసుకోవలసి రావటానికి కారణం ఉండింది. ఇరవయ్యేళ్ళ పరిశ్రమ ఫలితంగా కళింగదేశ చరిత్ర రచనకు కావలసిన సామగ్రి సిద్ధంగా ఉంది. విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి పక్షాన కొమ్మరాజు లక్ష్మణరావు ముందుకువచ్చి ముద్రించి పెడుతానన్నాడు. అప్పారావు ఒప్పేదల వెలువడకముందే, 1911లో రెండవకూర్పు పొందిన లక్ష్మణరావుగారి మహమ్మదీయ మహాయుగము గ్రంథంలో నాల్గవ అట్టమీద 'తయారగుచున్న గ్రంథములు' గురించిన ప్రకటనలో ఏడవదిగా,

కళింగదేశ చరిత్రము – గురజాడ – అప్పారావుగారు, బి.ఏ.బి.ఎల్.

ముగ్గులోకి వచ్చింది. అప్పారావు ఎప్పుడు బి.ఏ.బి.ఎల్. అయ్యాడో ఆ ముద్రాపకులకే తెలియాలి. కడుపులో ఉన్న బిడ్డకు నామకరణం చెయ్యడమంటే ఇదేనేమో! ఇంతకూ జరిగిందిది. ఈ గ్రంథం గురించి లక్ష్మణరావు తనతో ప్రస్తావించినప్పుడు, యిదివరదాకా నలుగురూ రాస్తూవచ్చిన భాషలోనే తానూ రాస్తానని అప్పారావు మాటయిచ్చి ఉన్నాడు. దేశంలో చరిత్రజ్ఞానం వ్యాపించేందుకు మిత్రులు సాగిస్తున్న మహోద్యమానికి ఉడతాభక్తి చందంగా తోడ్పడగోరి ఈ నలుగురితో బాటు నారాయణత్వానికి ఒప్పుకొన్నాడు అంతే. లక్ష్మణరావు ఈ అవకాశాన్ని వృథాపోనివ్వలేదు :

---

* 1914 అక్టోబరు పదినాటి "The Hindu": ఉపసంపాదకీయానికి పెట్టిన శీర్షిక.

ఇప్పుడు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు నాకు వొక చిక్కు తెచ్చిపెట్టారు. వారు వ్రాసిన లేఖలో లక్షణ ప్రయుక్తమనే మాటొకటి ప్రయోగించారు. ఈ లక్షణ స్వభావం ఎట్టిదో వారు కొంచెం శ్రమపడి పత్రికాముఖంగా లోకానికి వ్యక్తీకరిస్తే ఉపయోగంగా వుంటుంది.[1]

ఆపని నీవరకే లక్ష్మణరావుగారూ తదనుచర బృందమూ చేసే ఉన్నారు. 1906లో భాషాభివృద్ధి సంఘాన్ని ఏర్పాటు చేస్తున్నప్పుడు, గ్రంథాలలో ఎటువంటి తెలుగును వాడుకచేస్తే తాము ప్రకటింప బూనుకొంటారో స్పష్టంగా చెప్పలేదనేగాని, "సకల జనాదరణీయంబును సకల జనానుకరణీయంబును నగు శైలి" వీరేశలింగం వినిర్మించి యుండినట్లు వర్ణించినందుచేత వాళ్లమొగ్గు ఏవైపో తెలుస్తూనే ఉన్నది. ఆయన ప్రచురంచేస్తూవున్న సులభ గ్రాంథికశైలినే వీళ్ళు తలదాల్చినట్లయింది. 'విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి' కార్యదర్శిత్రయంలో ఒకడైన అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు తన జీవితచరిత్ర గ్రంథంలో తమ భాషానియమం గురించి ఇలా రాశాడు:

గ్రామ్యమనుపేర ప్రజలకర్థము గాకుండ వ్రాయుటమాత్రము మేము ఒప్పుకొనము. పూర్తి గ్రాంథికమే కావలయునని మాకు పట్టుదలలేదు. తెలుగు ప్రజలకు హృద్యముగా నుండునట్లు వ్రాయుటయే మాకు కావలసినది.[2]

ఈ సర్దుబాటు పద్ధతికి సరసుడైకూడా అప్పారావు ఒప్పుకోలేదంటే, భాషా విషయంలో ఆయన కేర్పడి ఉన్న ప్రజాహిత చింతే కారణమనాలి. విజ్ఞాన చంద్రికలు లక్ష్మణరావును ఆశ్రయించినంతకంటె మెండుగా అప్పారావు నాశ్రయించాయి. ఆ ఇద్దరినీ విడదీసిన భావాల అగడ్తపేరు, ఆధునికత, పురాణయుగం నుంచి లేవదీసి సాంఘిక రాజకీయ యుగానికి దేశాన్ని కొనిపోవాలనుకొన్న 'విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి' సంకల్పం గొప్పది కాదని ఎవడూ అనడు, దేశ చరిత్ర, మహాపురుషుల జీవితాలు, ప్రకృతి (భౌతిక) శాస్త్రాలు, రాజకీయ, ఆర్థిక శాస్త్రాలు వగైరా గ్రంథాల ప్రచురణద్వారా " 'యుడుత భక్తి' చందంబున మా యల్పశక్తికొలది యాంధ్రమాతృభాష సేవచేయ ప్రయత్నింప వలయుననెడు యిచ్ఛ" మెచ్చదగిందే. విజ్ఞాన వ్యాపనకు పరమావశ్యకాలైన విద్యావకాశ విస్తరణ, దానికి ద్వార మనదగిన భాషా సంస్కరణ – ఈ అంశాలలో విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి వీరేశలింగం పేరు స్మరిస్తూ వేంకటరాయశాస్త్రి వంటి పండితుల పక్షాన నిలిచి సంస్కర్తల నెదుర్కొంది. చారిత్రకంగానూ దాని చూపు గతైకమగ్నమే కావడమనేది యాదృచ్ఛికం కాదు. హైందవ పునరుద్ధరణ క్రతువులో దాని ప్రచురణలు అనేకాలు దర్భపుల్లలయ్యాయి. కొత్తగా కల దెలుసుకొని ఒళ్ళు విరుచుకుంటూ ఇల్లు చక్కబెట్టుకోసాగిన మధ్యమవర్గంలోనే దాని స్థావరం; దాని చందాదారులు, పాఠకులు మధ్యమవర్గీయులే; అయితే దాని స్థాపకులూ పోషకులూ జమీందార్లు. ఇక, దాని దృక్పథంలో భూస్వామ్య, 'పాండిత్య' సంబంధి అంశాలు వూరకే కానరాలేదు. నవీనత సాంకర్యంగానూ ప్రాచీనత పావిత్ర్యంగానూ కనిపించక తప్పలేదు. భాషలోనే గాక చరిత్రలోనూ సంకుచితమైన, మతపరమైన, విశాల జాతీయ భావనిరోధకమైన వైఖరి పట్టుబడక తప్పలేదు. విజ్ఞాన చంద్రికలిలా మలినపడబట్టే, అప్పారావు వచనశైలి 'విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలి' సారథుల మది కెక్కలేదు.

వీరేశలింగం సులభ గ్రాంథిక వచన శైలికూడా గ్రాంథికమే. కాకుంటే సంధి, విగ్రహ అనువాద శైలికంటె మెరుగు. ఈ అంశాన్ని గుర్తిస్తూనే భాషా సంస్కరణ వాదులు సులభ వచనశైలి చేసిన అపరాధాన్ని కూడా గమనించారు. ముఖ్యంగా చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంలాంటి వీరేశలింగ అనుయాయుల చేతుల్లోబడి అది సంధి సూత్రాలను యథేచ్ఛగా తెంపి తుంటలు చేయసాగింది. తద్వారా గ్రాంథిక భాషావ్యాకరణ మర్యాదలను తోసివేసింది. అందుచేత దాన్ని గ్రాంథిక మనడమే సరికాదు. అట్లని, అది గ్రాంథికమూ కృతకమూ కాకుండా పోనూలేదు. ఇలా అది రెంటా చెడింది. కావలసిందిది కాదు. గిడుగు రామమూర్తి అన్నట్టుగా, "కేవల గ్రంథస్థమయి, ప్రయోగ శరణముగానే" ఉన్న ఈ గ్రాంథిక భాషస్థానే, "అపరిమిత ప్రయోజనమైన" వ్యావహారిక భాషను గ్రంథకర్తలు వాడుక చెయ్యాలి. అలా చేసినట్లాయెనా, "ప్రజలందరూ, నిరక్షరుడు ఒక్కడైనా లేకుండా ఎవరి వృత్తికి ఉపచరించే వృత్తులు వారు సులువుగా నేర్చుకొని, తెలివితేటలు గల వారయి, స్వతంత్రులయి, రాజ్యవ్యవహారముకూడా స్వయం నిర్వహించుకొంటూ వృద్ధి పొందడము" తథ్యమనే అవగాహన కొందరికైనా ఏర్పడుతున్న దిప్పుడిప్పుడే. భాషా విషయాలకూ ప్రజాజీవిత విషయాలకు జీవ సంబంధం ఉంది:

ప్రజల వాడుక భాషయొక్క ప్రయోజనములు అంగీకరించని పండితుల చేతిలోనున్న అంకుశము తీసివేస్తేనేగాని, ప్రజల హక్కులను నిరోధిస్తూ వున్న ప్రభుత్వము వారి చేతిలోని అంకుశమును లాగివేసిన ప్రయోజన ముండదు.[3]

ఈ విషయాన్ని గతశతాబ్ది చివరి భాగంలోనే అప్పారావు గమనించి ఉన్నాడు. తన మహానాటకాన్ని వ్యవహారికంలో రాయడ మిందుకే కావ్య భాషా సంస్కరణను కూడా ఉపలక్షించాడు. 1897లో కన్యాశుల్క నాటకం మొదటి కూర్పుకు రాసిన ఉపోద్ఘాతంలో ఇలా గ్రాంథికాంధ్ర వచన, కవిత్వ భాషలను విమర్శించి ఉన్నాడు.

The Telugu literary dialect contains many obsolete grammatical forms, an inconveniently large mass of obsolete words and arbitrary verbal contractions and expansions which were necessitated by a system of versification based both on alliteration and on quantity. A license which, no doubt, has its own advantages of introducing sanskrit words to an unlimited extent has been but too eagerly availed of by poets who brought glossaries into requisition, revelled in fantastic compound formation, and made the Telugu literary dialect doubly dead.... If it is intended to make the Telugu literary dialect a great civilising medium, it must be divested of its Sanskrit elements, and brought closer to the spoken dialect from which it must be thoroughly replenished.....

ఇలా విదియ నాటి వెన్నెలలా సన సన్నగా మొదలైన అవగాహన, 1909లో ఆ నాటకాన్ని సరికొత్తగా మార్చి అచ్చు వేయిస్తూ పీఠిక రాసేనాటికి బాగా బలపడి వెన్నెలలు కురియ సాగింది. మెకెంజీ సేకరణల మొదలుగా, బ్రౌన్ కృషి ద్వారా వీరేశలింగం ప్రహసనాల వరకు వ్యావహారిక భాష పొందిన అభివృద్ధి గోచరించింది.

వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి నాటకాల పాత్రోచిత భాషకూడా మెప్పుపొందింది. నిర్బంధాలు బదా బదలై పోతున్నాయి. కావ్య భాషకూ, నోటి భాషకూ బాంధవ్యం బలపడుతున్నది. ఇంకా ఆ సగం చచ్చిన సంస్కృత సమాస భూయిష్ట శైలిని మెచ్చుకొనే వాళ్ళుంటే మెచ్చుకోనీ—

Let those who love fetters venerate it. My own vernacular for me, the living Telugu, the Italian of the East, in which none of us is ashamed to express our joys and sorrows, but which some of us are ashamed to write well...

వ్యావహారిక భాషలో ఉన్న సాహిత్యం ఆంగ్లేయుడి గుండెను కదిపినా కదపకున్నా, రైతును మేల్కొలుపుతుంది. "దానిశక్తి అపారం. అవకాశాలు అనంతం". ఈ వాక్యాలే 'నవీనాంధ్ర' భాషా మహోద్యమానికి స్వస్తి వాచకాలు.* అప్పారావిలా నొక్కి రాయడానికి ప్రోద్బలం ఈ నాటకం తొలి మలి కూర్పుల నడిమి కాలాన, కొత్త శతాబ్దికి ఐదారేళ్ళ ప్రాయంలో భాషాబోధన పద్ధతుల విషయమై ఆంగ్లేయుడైన ఒకానొక విద్యా శాఖోద్యోగి చూపెట్టిన కొత్త దృక్పథమే.

జె.ఎ.ఏట్సు (J.A. Yates) ఇస్కూళ్ల ఇనస్పెక్టరు హోదాలో విశాఖపట్నంలోని మిసెస్ ఏ.వి.యస్. కాలేజికి అనుబంధించిన హైస్కూల్లో తణిఖీ చేస్తున్నాడొక రోజున. తెలుగు పండితుని క్లాసుకు వెళ్లాడు. పాఠం విన్నాడు. గంటకు పద్యం ఒక్కటైనా పూర్తి కాలేదు సరిగదా, అందులో పదోవంతైనా కాలేదు. రెండు నెలల నుంచి చెబుతున్నా నాలుగు పద్యాలే అయ్యాయట! పదవిభాగం దండాన్వయం ప్రతి పదార్థం తాత్పర్యం. ఇది తంతులాగుంది. ఇంగ్లీషు చెప్పడమే సులువులాగుంది. కాలేజి ప్రిన్సిపాలు పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు కూడా సరైన వివరణ నివ్వలేక పోతున్నాడు. బాషా బోధనలో పశ్చిమ దేశాల విద్వాంసులమలు పెట్టసాగిన నవీన

---

* ఆధునికాంధ్ర వచనశైలి విషయంలో అప్పారావు తనకు ఆదర్శంగా బెంగాలీ రచయిత టేక్‌చంద్ పేరు స్మరించాడు. వంగీయ సాహిత్య పరిషత్తు వాళ్ళు ఆయనకు టేక్‌చంద్ విశిష్టతను విశదపరిచారు. (గు.ర.లే. పు. 124–126)

టేక్‌చంద్ బెంగాలీ వచన శైలిలో విప్లవం తెచ్చిన రచయిత. అసలు పేరు ప్యారీచందమిత్ర (1814–1883). ప్రసిద్ధమైన పేరు టేకచాంద ఠాకూరు. రామమోహనరాయలతో స్వతంత్ర జీవికను సేకరించుకొన్న బెంగాలీ వచనం, దేవేంద్రనాథ ఠాకూరు, అక్షయ కుమారదత్తు, ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరుల ద్వారా ఆధునికతను సంతరించుకొని, టేకచాంద ఠాకూరుతో వ్యావహారిక భాషకు సమీపంగా వచ్చింది. దానికి విశిష్టతను చేకూర్చింది మట్టుకు బంకించంద్ర ఛటోపాధ్యాయ (1838–1898). "గద్య ఎంత సుబోధకమైతే సాహిత్యం అంత ఉన్నతికి వస్తుంది. ఏ సాహిత్యం అయిదారుగురి కోసం మాత్రం వ్రాయబడుతుందో ఆ సాహిత్యం జగత్తులో ఎందుకూ పనికిరాదు", అన్నాడాయన. ఏకతార వాద్యం లాగుండిన బెంగాలీ వచనాన్ని బంకింబాబు వీణాయంత్రం కావించాడని రవీంద్రు డన్నాడు.

ఉత్తర భారత సాహిత్యములు : వంగసాహిత్య చరిత్ర: పురిపండా అప్పలస్వామి. పు. 77,81–83

పద్ధతులను ప్రవేశ పెడుదామంటే, తెలుగు భాషా పండితులకు గొంతులో వెలక్కాయ పడినట్లౌతున్నది. వీథుల్లో మనుషులు మాటాడే భాషకూ పుస్తకాల్లోని భాషకూ సంబంధమే కనిపించడంలేదు. వాగ్వ్యవహార మొకతెన్ను, గ్రంథభాష మరొకతెన్ను, వీటి మధ్యగల అఖాతాన్ని పూడ్చాలి. లేకుంటే విద్య ప్రజా సామాన్యానికి తలకెక్కేటట్టు లేదు.

గోదావరి, విశాఖపట్నం, గంజాం జిల్లాలు కలిసిన 'ఫస్ట్ సర్కిల్'కు ఇనస్పెక్టరుగా మొదట రాజమండ్రిలోను, తర్వాత విశాఖపట్నంలోనూ కార్యస్థానాన్ని పెట్టుకొన్న ఏట్సు, మద్రాసులోని పచ్చియప్ప కాలేజికి ప్రిన్సిపాలుగా ఉండి వచ్చాడు. అక్కడ తమిళమూ, ఇక్కడ తెలుగూ నేర్చాడు. ఇప్పుడు పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు చేసిన సూచన మేరకు పర్లాకిమిడి రాజావారి కాలేజీలో పనిచేస్తూన్న గిడుగు రామమూర్తినీ, విజయనగరం సంస్థాన వ్యవహారాల్లో "కుమ్మరిపురుగువలె" వ్యవహరిస్తూన్న గురజాడ అప్పారావునూ కలిసి మాట్లాడి చూడమని సలహా చెప్పాడు. అది 1906 సంవత్సరం. అలా మొదలైంది. ప్రభుత్వ విద్యాశాఖాధికారులకూ, నవీనాంధ్ర భాషావాదులకూ లావాదేవీ. భాషాధ్యయన పద్ధతుల్లో కొత్త మార్గాల నవలంబించేందుకు విశాఖపట్నంలో ఒక సమాజం ఏర్పాటయింది. దానికి ఏట్సు అధ్యక్షుడు, శ్రీనివాసయ్యంగారు కార్యదర్శి. అలాగే విజయనగరంలో ఏర్పడిన ఆంధ్రభాషా సంఘానికి కాలేజీ ప్రిన్సిపాలు కిళాంబి రామానుజాచార్యులు అధ్యక్షుడు, గిడుగు రామమూర్తి ఉపాధ్యక్షుడు, బుర్రా శేషగిరిరావు కార్యదర్శి. ఏట్సు పూనికతో 1907 నుంచి ప్రతి వేసవిలోనూ ఫస్ట్ సర్కిలు ఉపాధ్యాయ పరిషత్సమావేశాలు జరగసాగాయి. గిడుగు రామమూర్తి వీటికన్నిటికీ వెళ్ళి భాషాతత్వం గురించి, విద్యావిధానంలో రాదగిన మార్పుల గురించి ఉపన్యసించారు. ఇలా వ్యక్తులనుంచి సమావేశాల వరకు పయనించి వచ్చింది భాషా సంస్కరణ వాదం, 1910 వరకు విద్యారంగానికే పరిమితమై ఉండింది.

సరిగ్గా ఈ సమయానికే విద్యాప్రణాళికలో మార్పులు మొనజూపాయి. ఐదారేళ్ళ కిందటే (1905–6) దేశ భాషాబోధనపట్ల ప్రభుత్వ దృక్పథం మారింది. కర్జను (Lord Curzon) హయాములో విద్యావిధానాన్ని అంతటినీ పరిశీలించినమీదట, ఆంగ్లభాషస్థానే దేశభాషలే విద్యాద్వారాలు కావలెనని ప్రభుత్వం తీర్మానించింది. లేకుంటే విద్యాభాగ్యం సమాజంలోని అట్టడుగు భాగాల వరకు విస్తరించేటట్టు లేదు. ఇంతవరకు విద్యాధికులు దేశభాషలను చిన్నచూపు జూచారు; ఇంగ్లీషుకే మనస్సు లర్పించుకొన్నారు; విద్యా విజ్ఞానాలను తమ కాణాచి జేసుకొని సామాజికాభ్యున్నతి విషయం పట్టించుకోక పోయారు. ఆధునిక విద్యా విషయ పరిజ్ఞానం దేశపురోగతి మార్గం కాబట్టి, శాస్త్రీయ విద్యపై దృష్టిని కేంద్రీకరించవలసి ఉంటుంది. ఈ మార్పు భాషాబోధనను కూడా స్పృశిస్తుంది. దేశ భాషలలో ఆధునిక జీవనానికి ఉపయుక్తం కాగల పదజాలం ఉన్నదీ లేనిదీ తెలుసుకొని, లేనిపక్షాన సమకూర్చి పెట్టేందుకు పూనుకోవాలి. వ్యాస రచన, భాషాంతరీకరణ, అవశ్యం బోధనా ప్రణాళికలో భాగంకావాలి. అలాకానప్పుడు, గ్రాంథికాంధ్రభాష ఎటుపడితే అటు వంగకుండా బిర్రబిగిసి ఉన్నందుచేత విద్యార్థుల నోటికి ఇనుప గుగ్గిళ్ళతిండి సమకూరి

అసలుకే మోసం వచ్చే ప్రమాదం లేక పోలేదు. కాబట్టి విద్యాశాఖవారి దృష్టి భాషా విషయాలమీది కిప్పుడు ప్రసరించింది.

కన్యాశుల్కం తొలికూర్పు రచన వ్యావహారికంలో జరిగినప్పుడు గురజాడ అప్పారావు ఏకాకి. ఇప్పుడిప్పుడు మందిబలం సమకూరుతున్నది. తన చిన్ననాట వీరేశలింగం ఒక వైపు కొక్కొండ వేంకటరత్నం మరొకవైపు చేరి "గజకచ్ఛపాల" చందంగా పోట్లాడుకొన్నది "తిమితిమింగలభాష" గురించే. దొందూ దొందే అయినా, వీరేశలింగం త్వరలోనే పాతరాతియుగాన్ని విడిచివచ్చి సులభ గ్రాంథికాన్ని చేబట్టటమేగాక తన ప్రహసనాలలో వ్యావహారిక భాషను ప్రవేశపెట్టాడు. అభిజ్ఞాన శాకుంతల అనువాదంలో బెస్తవాని పాత్రకు సంస్కృత పద భూయిష్టమైన తేటగీతిని పెట్టినా, ప్రహ్లాద నాటకంలో పాములవాని పాత్రకు ఉచితమైన గ్రామ్యాన్నే పెట్టాడు. అయినా వావిలికొలను సుబ్బారావు, నాగపూడి కుప్పుస్వామయ్య, కొక్కొండ వేంకటరత్నం తదితరులు ఈ మాత్రపు సడలింపుకూడా ససేమిరా కూడదన్నారు. అలాంటి స్థితిలో వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి తన నాటకాలలో పాత్రోచిత భాషను ప్రవేశపెట్టడమేగాక, దాన్ని సమర్థించుకొన్నాడు కూడా. "పండిత" సాంప్రదాయానికి నిర్భేద్య "వజ్రకవచము"లా నిలిచిన కొక్కొండ వేంకటరత్నంతోటి వేంకటరాయశాస్త్రికి అక్షర ఘోరయుద్ధం మొదలైంది. వేంకటరత్నం శిష్యగణం నడుపుతూవచ్చిన 'కవిపండిత సంఘము'పై దాడిచేసి కోటలగ్గల కెక్కి లోనదూరి ప్రతిపక్షవిధ్వంసనానికి పూనుకొన్నట్లు, "బళ్ళారి భవకవి పండిత సంఘుంబు/మద్రాసులో రూపుమాపినాడు" అని తన గురించి ఒక నాటక పాత్ర చేత తానే చెప్పించుకొన్నాడు. "గ్రామ్య" భాషగురించి వేంకటరాయశాస్త్రికి చిన్న చూపులేదు; కనీసం ఆ రోజుల్లోలేదు. జానపదవీర కథాగేయాలంటే చెవిగోసుకొనేవాడు. ఎటొచ్చీ, అవి నిర్బంధ పఠనీయాలు కాకూడదనే ఆయన పట్టుదల. ఇంతకూ 'గ్రామ్య' భాష పండితలోకంలో కూడ ఏదోఒక రూపాన ఏదో ఒక నెపాన అవరకే దూరి ఉంది. వేంకటరాయశాస్త్రి వంటి పండితులు దానికేదో ఒక ఉపపత్తి చూపి ఉన్నారు. ఉదాహరణకు, గ్రామ్యభాషా ప్రయోగ నిబంధనము ద్వారా ఆయన చేసిన సిద్ధాంతం. "గ్రామ్యత్యాగి రూపకమే గ్రామ్యరూపకము, అశాస్త్రీయము, కురూపకము, గ్రామ్యగ్రాహియే అగ్రామ్యము, శాస్త్రీయము సురూపకము". కొక్కొండ పండితుని ఎద్దేనికి వేదం పండితుని తెడ్డెం ఇది. ఇలా ప్రహసనాలనుంచి 'గ్రామ్య' భాషకు రూపకాలవరకు స్వచ్ఛంద ప్రస్థానయోగ్యత కలిగింది. ఈ భాషకు వ్యాకరణ మేదీలేదని చేసే ఆక్షేపానికిగూడా వేంకటరాయశాస్త్రి సమాధానమిచ్చాడు.

సాక్ష్యమున కుండవలయునేని, ఆంధ్ర గ్రామ్యమునకు సి.పి. బ్రౌన్ దొరగారు, ఉదయగిరి శేషయ్యగారు, మహోపాధ్యాయ శ్రీ శేషగిరి శాస్త్రుల వారును చేసిన లక్షణ గ్రంథములు సాక్ష్యమునకున్నవి.... ఇవి సమగ్ర లక్షణములు కావా? వాల్మీకి సూత్రముల పాటి, వరరుచి వ్యాకరణము పాటి, సమగ్రములే ఇవియు.

నవీనాంధ్ర భాషావాదులలో ఇలా వేంకటరాయశాస్త్రికూడా ఒకడౌతున్నాడు. అందుకే గురజాడ అప్పారావుకు శాస్త్రిపై అంతటిగురి! ఉదాత్త గంభీర భావాల అభివ్యక్తికిగూడా ఈ వ్యావహారికాంధ్రవచనం పనికిరాగలదని నిరూపించేందుకే,

బిల్హణకవి కథను చేబట్టి వంపులుదీరుస్తూ సమకాలికమైన కొన్ని అనుభవాలను గ్రంథస్థం చేస్తూ అప్పారావు బిల్హణీయం రచింపబూనినాడు. కొండుభట్టీయం హాస్య ప్రధాన రచనేకాబట్టి దానిలో వ్యావహారికాన్ని ప్రవేశపెడితే ఏ ప్రత్యేకతా లేదు. ఈ కాలంలోనే వ్యాకరణ రచనవైపుకూడా మనస్సు మళ్ళింది. ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యంగారికి 1909లో ఒకలేఖ రాస్తూ, నెల్లూరు జిల్లా వాడుకమాటలు, ముఖ్యంగా క్రియా భేదాలు విశేష్యాలలోని రూపభేదాలు తెలిపే పట్టికను తయారు చేసి పంపమని అడిగిందిందుకే. అలా ఆయన పంపాడుకూడా. అయితే అనారోగ్యం వల్లనూ, ఇతర వ్యాపకాల వల్లనూ ఈ పథకం మూలబడిపోయింది.

ఆ ఇతర వ్యాపకాలలో ముఖ్యమైనది సృజనాత్మక సాహిత్యకృషి. ప్రారంభదశలో ఇంగ్లీషులో కవిత్వమ్ముక్కలు నాలుగు గెలికి రచనా సన్యాసం పుచ్చుకొన్న మనిషి ఆ తర్వాతి కాలంలో మనీషి అయేంతగా మేధశ్శక్తిని పెంపొందించుకొన్నాడు. అస్థానంలో ఉన్న కవిపండితుల సహవాసదోషం వల్ల సమస్యా పూరణంవంటి 'క్షుద్ర' కవిత్వం వెలగబెడుతూ వచ్చాడేగాని, సాహిత్యాన్ని చేరబిలుచుకొని అదరించలేదు. రచయిత నౌదామనే తనకు కోరిక చచ్చింది. ఇప్పుడు వ్యావహారికోద్యమ ప్రభావంవల్ల తెలుగుకవిత్వం మళ్ళీ తనకు గుర్తువచ్చింది. అక్షరరాజ్యం అరాచకంగా ఉందని తోచింది. గతానుగతికమై కవిత్వం పండితాధీనమై ఉంటున్నది. "ఇక్కడ పండితుడైనంత మాత్రంచేత ఎవడైనా కవే" కాగలుగుతున్నాడు.[4] కావ్యశైలి పరేసరి, కొరకరాని కొయ్య. ఇతివృత్తాలా, జీవిత వాస్తవానికి పుట్టి తల్లి మొక్కట్లుగల బిడ్డలు కావు; ప్రాచీన పురాణ కథలకు చిలవలు పలవలుగా ఉంటున్నాయి. భావాల దారిద్ర్యం కొట్టవచ్చినట్లు కనిపిస్తున్నది. వట్టి వ్యుత్పత్తి ప్రతిభాశూన్యతకు మేలిముసుగో ముఖాచ్ఛాదనమో కాగలుగుతున్నది.

నాటకకర్తగా మట్టుకే స్మరణీయుడు కావలసిన వ్యక్తి, కవిగా ప్రాతస్స్మరణీయుడు కాగలినందుకు అనుకూలించిన ప్రతికూల పరిస్థితులు గురజాడ అప్పారావును అక్షరాలాకూడా "వాల్మీకి"నే చేశాయి. ఆ వల్మీకం నామమాత్రమయింది మాత్రమేకాదు. 1910 తర్వాత ఆరేళ్లుకూడా జీవించని మనిషి ఈ కొద్ది వ్యవధిలో పండితజన ఫూత్కారాల నుంచీ ఛీత్కారాలనుంచీ తప్పించి అతి కొత్త తెలుగు కవిత్వానికి ప్రాణదానం చేయగలిగాడు. ఇది తన జీవిత చరమ సంధ్యయని ఆయనకు తెలియకపోవడమే మంచిదయింది. అధునికాంధ్ర కవిత్వానికి అదే ఉదయసంధ్య కూడా. ఇలా చూస్తే, నవీనాంధ్ర భాషోద్యమమూ నవ్య కవిత్వమూ అమళ్ళబిడ్డలే.

తోకచుక్క శీర్షికతో 1910 జూలై నెల ఆంధ్రభారతి పత్రికలో ముత్యాలసరము అచ్చుపడింది లగాయితు, 1912లోపల పరంపరగా ముత్యాల జల్లులాంటి నిసర్గసుందరమైన కావ్యసంతానం అనుక్రమించి వచ్చింది. భాష, భావం, ఇతివృత్తం, ఛందస్సు — అన్నిటా అధునికత. కలకత్తాలోని మోడర్న్‌రివ్యూ పంథాలో బందరు నుంచి వెలువడసాగిన ఈ పత్రిక "అప్పారాయోపజ్ఞకమైన రసగీతాల"కు డోలిక. రచనలు పంపమంటూ సంపాదకులు కోరినప్పుడు తన రచనలశైలి నవీనంకాబట్టి "మీరు ప్రచురించు నటులలే"దని ఆయన జవాబిచ్చాడు. కాని వాళ్లుపట్టు బట్టి దిద్దుబాటు

కథను తెప్పించుకొని అచ్చువేశాక ఈ అనుమానం తీరింది. క్రమేపీ ఆయన ఆ పత్రిక 'లేఖకు'లలో ఒకడుగా ప్రతి సంచిక అట్టమీద కెక్కి కూర్చో గలిగాడు. ఇన్ని రచనలను వెంబడి వెంబడిగా రాసే తీరికా ఓపికా ఆయనకులేదని మనకు తెలుసు కాబట్టి, ఎంతో కొంత ముందుగానే వీటిలో కొన్నింటిని రాసి ఉంటాడని ఊహించుకోవలసి వస్తుంది. ఎంత ముందని అనుకున్నా, 1906 కంటె వెనక్కు పోనక్కరలేదు. అప్పటికి భాష, ఛందస్సు, కవిత్వ ప్రయోజనం మొదలైన అంశాల గురించి ఆయన అభిప్రాయాలు పరిణతస్థితి పొందుతున్నాయి. సంకల్ప పూర్వకంగా గ్రాంధిక భాషాశబ్దాలను క్రమేపీ తన రచనలో దూరకుండా జాగర్త పడుతున్నాడు. సంభాషణా చ్ఛాయలను కావ్యచరణాల కంటిస్తున్నాడు. ఆధునిక జీవితానికి సంబంధించిన విషయాలను ఇతి వృత్తాలుగా ఎన్నిక చేసుకొంటున్నాడు. ఇంతెందుకు, తెలుగు కవిత్వాన్ని చెడనలిగిన గాటినుంచీ డొంకనుంచీ తప్పించి కొత్తదైనా గట్టిదైనా నేలపైకెత్తి దింపి నడుపుతున్నాడు. ముందుముందు ఈ అడవితోవ ఘంటాపథం కాగలదని ఆయన ఆశించాడు. సమకాలికులు దీన్ని ఆనాడే గుర్తించక పోలేదు. ఉదకమండలంలో 1912 వేసవి దినాన అప్పారావు పరిచయం పొందిన పచ్చియప్ప కాలేజీ ఆంగ్ల సాహిత్యాధ్యాపకుడు పి. శేషాద్రి, అప్పారావు రచనలను చదివి వాటి అందచందాలను వివరిస్తూ ఆంగ్లంలో ఒక విపుల వ్యాసంరాసి ప్రకటించాడు. ఆ వ్యాసం చివరి వాక్యంలో రెండవ భాగం ఇది :

...who will be so rash as to forecast the scope and significance of this movement which has the genuine ring of poetry and applies itself to the treatment of the primary emotions of humanity in a commendable spirit of high seriousness?[5]

నవ్యత అనేది అప్పారావు ఒక్కని కపోల కల్పితమేమీకాదు. కాలికమైన భావ నవ్యత అనేకానేకుల ఎదలలో రాపాడి కవిగట్టించింది. అయితే ఆ తదితరులలో కనిపించనంతటి విశదమైనచూపు అప్పారావులో కనిపిస్తుంది. అది సమకాలాన్ని మీరి, అజ్ఞాతంగా ఉండిన అప్పటి భవిష్యత్తును చీల్చి, స్పష్టాస్పష్టమైనా సరే ఒక స్థూలరేఖా చిత్రమైనాసరే ఇవ్వగలిగింది. ఇతరులది ఇంకా వెదుకులాట కాగా తనది స్థిమిత మనస్థితి అయింది. ఆ ఇతరులు గాకుండా, అప్పారావే నవ్యతను ప్రపంచించిన కవిగా గుర్తింపు పొందగలుగుతున్నది ఇందుచేతనే. పూర్వోదాహృద వ్యాసప్రారంభంలో శేషాద్రి రాసిన మాటలను మళ్ళీ ఉల్లేఖించవలసి ఉంది :

A review of some of his recent productions must thus be of considerable value for a study of some of the possible developments of Telugu poetry in the future, and more generally, as affording an instance of literary evolution, in obedience to external impulses of a powerful and desirable type in a country in which progress is retarded at every step by the purblind champions of conservatism, it becomes almost a duty to welcome such well-meaning reformers.

నవ్యత కాల విశేషమేమీ కాదు; భావ విశేషమే అది. గేయకథా రూపంలో మాత్రాచ్ఛందస్సులో తెలుగువాడి గుండెగూళ్ళను కదిలిస్తూ దేశిసరస్వతిని భూగర్భవిస్మృతి నుంచి పండిత జనానిరాదృతినుంచి మళ్ళీ ఆవిష్కరించిన మనిషి, కాలిక భావ ప్రవంతిగా దానికి రూపు కల్పించాడు. ఇది పునరుద్ధరణకాదు – అభినవ కల్పన. శతాబ్దాల నుంచి జాతి అదరిస్తూ వచ్చిన కవిత్వ పద్ధతులకు మళ్ళీ గౌరవాన్ని ప్రసాదించాడు. సామాన్య జనసంబంధంవలన వాటికి కలిగిన 'నీచత'ను తుడిచి వేశాడు. పలుకుబడిలోని దేశితనాన్నీ, పదాలకు జాతితోగల చుట్టరికాన్నీ కవిత్వం ద్వారా ప్రదర్శించాడు.

సంఘ సంస్కరణోద్యమాలన్నీ జాతీయ మహోద్యమంలో సంగమించి కోటినిధులు ధనుష్కోటిలో కలిసిన విధంగా, వెనకటి తమ విడివిడి మనుగడనూ లక్షణాలనూ కోల్పోసాగిన రోజులవి. తొల్లిటి తమ తీవ్రత, స్వచ్ఛత సన్నగిల్లుతున్న రోజులు. జాతీయవాదమే హైందవ పునరుద్ధరణోద్యమ స్వభావాన్ని అలవరచుకొని తిలక్, అరవిందఘోష్, బిపినచంద్రపాల్, లజపతిరాయ్ లాంటి ఉద్దండ పిండాల నాశ్రయించుకొంటున్నది. అయినా ఆ దినాళ్లలోగూడా మంగిపూడి వేంకటశర్మ, చిల్లరిగె శ్రీనివాసరావు వంటి రచయితలతో చేతులు కలుపుతూ సంఘ సంస్కారోద్దేశాలుగల రచనలు చేశాడు అప్పారావు.

కన్యాశుల్కం నాటకంలోని నిగ్గే అశ్రుపూర్ణమైన పూర్ణమ్మ కథ. ఆడవాళ్ళకు, ముఖ్యంగా పసిపిల్లలకు ఉద్దిష్టమైన గేయాలలో ఇది ఒకటి. మగజాతి అనుకంపను సంపాదించినంత మాత్రాన స్త్రీజాతి దైన్యం తుదముట్టబోదు. దళితులే ఆత్మ విమోచనానికి ఆయత్తపడాలి. స్వేచ్ఛగానీ, సౌఖ్యంగానీ, సమానత్వంగానీ, మరొకరెవరో దయదలచి ఇస్తే పుచ్చుకొనే వరాలు కావు; పోరాడి వాదాడి గెలుచుకొని నిలబెట్టుకోవలసిన హక్కులు. ఈ విషయాన్ని కన్యక కథ నిరూపిస్తుంది. లవణరాజు కథ గాంధీశకానికి తొలి వెలుగురేక. అస్పృశ్యత దేహమాలిన్యాన్ని బట్టిగాక మనో మాలిన్యాన్ని బట్టివుంటుంది. గుణాన్ని బట్టి మాత్రమే కులం నిర్ణయంకావాలి గాని జన్మనిబట్టి వంశాన్నిబట్టి కాదని చాటుతుంది. తోకచుక్కను గురించి చేసిన రచన నవీన శాస్త్ర విహితమైన నాగరిక మనస్తత్వాన్ని "చన్నకాలపు చిన్న బుద్ధుల" వెర్రిమొర్రి విశ్వాసాలకూ భ్రాంతులకూ పోటీగా నిలుపుతుంది. మనిషి గురించి చేసిన మూడుచరణాల కావ్యం మానవీయ సిద్ధాంత పతాక. దంపతులమధ్య వుండవలసిన సంబంధం సేవ్యసేవక సంబంధం కాదని "మగడు వేల్పన పాతమాట"ని మరొక చమత్కార భరితకావ్యం సిద్ధాంతం చేస్తుంది. తత్వం కొండ దిగివస్తుంది. జీవిత వాస్తవ దర్శనం తత్వం వైపుగా ఎదురు వెళ్లుతుంది; ఫలితం, జీవన నవీన తత్వస్థాపన.

ఈ అభిరుచుల్లోనూ అభిప్రాయాల్లోనూ ఏ ఒక్కటిన్నీ అప్పారావు కొక్కనికే ప్రత్యేకమైనదికాదు. అయినా అనన్యస్ఫూర్తితో వాటిని కవిత్వమయంచేసి వాటికి నిత్యాకర్షణనూ తనకు చరితార్థతనూ ఏకకాలంలో చేకూర్చుకొన్నాడాయన. అందుచేతనే సమాజంలోని అగ్నిహోత్రావధాని పాత్రధారుల ఆగ్రహం ముఖ్యంగా ఆయన మీదికే మళ్ళింది. శేషాద్రి రాసినట్లు—

Numerous social principles, full of the liberal impulses of to-day are skilfully woven into the Poems of Mr. Appa Rao without the least detriment of their artistic merit. Orthodox Hindu sentiment may stagger at some of the radical ideas embodied in his Poems, but to the cultured mind they are significant of the new light that is illumining our social life, enabling us to perceive the wrongs of centuries... There is in the Poems a rude shock to popular sentiments as in the plays of Ibsen and Bernard shaw, but the effect must be whole some...

ఈ భావ విప్లవీకరణ రణరంగాన అప్పారావు ఏకాంగి వీరుడేమీకాదు. చివరకు, ఆయన పేరుతోటి ముడిబడి ఉన్న ముత్యాల సరాల ఛందస్సుకూడా, గారడివాని మామిడి మొక్కలా, శూన్యంనుంచి మొలకెత్తలేదు. పార్శీగజలు బాణీనిబట్టి రాసి వుండవచ్చుగాని, ఆంధ్రభారతి పత్రిక తొట్ట తొలిసంచికలోనే అచ్చుపడి ఉన్న మేలుకొలుపు నడకకూ అటుతర్వాత అప్పారావు రాసిన లోకచుక్క నడకకూ చెప్పుకో దగిన భేదం కనిపించదు – పాదవిభజనలోని భేదమే భేదం. భావ సానురూపతకూడా కనిపిస్తుంది.

మేలుకొనుమీ! భరతపుత్రుఁడ!
మేలుకొనుమీ! సుజనమిత్రుఁడ
మేలుకొనుమీ! సచ్చరిత్రుఁడ!
మేలుకొనవయ్యా! వత్సా! మేలుకో!

జాతీయత అనే వేగుజుక్క పొడిచింది. వందేమాతరం కోడికూత అయింది. ఇక –

అల్లనను విజ్ఞానమనియెడు నట్టి యరుణోదయము నాయెను
చెల్లెనంతః కలహము లనియెడు చీకటు లవెల్లన్॥
తరలి మూర్ఖాచారములనెడు తారకంబులు నస్తమించెను
సొరిది తూరుపు దిశను జ్ఞాన సూర్యుఁ డుదయించెన్॥
అంతటను నవశక్తి యనియెడు కాంతి పుంజము తేజరిల్లెను
మంతనంబున నూతనోద్యమ మారుతము వీచెన్!!

అంటూ నవయుగ ప్రభాతాన్ని వర్ణించే ఈ గేయంలో కవిత్వానికి కావలసిన ముడిసరుకు మాత్రమే వుందిగాని, వాటి కంతటికి జీవకళవంటి కావ్యగుణమే లోపించింది. అలాగే హాలితోకచుక్క శీర్షికతోటి చిల్లరిగె శ్రీనివాసరావు పంతులు రచించిన పద్యాలు, ఆ పత్రిక ఐదవ సంచికలో ఉన్నాయి. కాబట్టి మరోనెల తాలిన పిమ్మట తన లోకచుక్కను ప్రచురణార్థం పంపిన అప్పారావు పై పద్యాలను చూచివుంటాడు.

చ॥ ధరణి కవగ్రహం బనుచు ధారుణి రాజులు చత్తురంచు కా
తరపడి కాకతాళముగ దార్కొను దానిని గట్టిపెట్టి పా
మరులు సరోషులై మిగుల మాటల నాడుదురయ్య నిన్ను వే
దిరముగ నీయధార్థగతి దెల్పెడు మార్గము లేదె ఖేచరా!

వెనక పేర్కొన్న చాటువులో తోకచుక్కలకూ రాజుల చావులకూ ప్రజల మనస్సులలో స్థిరపడిఉన్న సంబంధాన్ని ఈ పద్యం తోసిపుచ్చుతున్నది. ఆ పత్రికలోనే ఏడవ సంచికలో చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి రచించిన పద్యాలున్నాయి. ఆనాటి కవులకు పురుషకారం గురించి ఉండిన ధీమా వాటిలో గోచరిస్తుంది. మేలు కీడూ కాలాన్నిబట్టిగాక, మానవ ప్రయత్నాన్నిబట్టి, సమకూరుతాయని తెలుసుకున్నవాళ్ళు శుభాలు పొందుతారంటూ, "గత కాలము మేలనుమాట కల్లయో"నని ముందు చూపు చూస్తాడు కవి. "మంచి గతమున కొంచమేనోయి" అన్న గురజాడ అప్పారావు భానుమూర్తి కంటె భిన్నుడేమీ కాదుగాని అధికుడు. ఆయనది సర్వతోముఖమైన ప్రగతివాదం.

ఆదిమత్వం వల్లనే ఏ కవికిగానీ అగ్రతాంబూలం లభించదు. భావసాకల్యం, దర్శనవైశద్యం, అభిరుచి సున్నితత్వం, ప్రకటనా సూక్ష్మత్వం – కవిత్వ రామణీయకత్వం – కవుల ఉత్తమాధమత్వాలను నిర్ధారించే ద్రవ్యాలు. గురజాడ గురుత్వ రహస్యం ఇదే. జ్ఞాన సూర్యరశ్మి రాలమీద రత్నాలమీదా ఒక్క చందంగానే ప్రసరిస్తుంది గాని వేటి అందాలు వాటివే.

2

నవ్యకవిత్వమూ నవీనాంధ్రభాషోద్యమమూ చెట్టపట్టాలు పట్టుకొని మునుసాగిన ఆ తొలి దినాల్లలో అప్పారావుకు తగిలినవి రాళ్ళేకాదు, పూలు కూడా. శతావధానులు వెక్కిరించారు; శతశ్లోకులైన పండితబ్రువులు దూషించారు. అయినా విద్యాధికారులు అభిమానించారు. సంస్కృతి పరులు అభినందించారు. సంప్రదాయం పేరు బెట్టుకొన్న గతానుగతికత్వం ప్రయోగపరతను విదిలించి కొడుతూంటే, ప్రయోగ సాహసికత్వం పేరిట నవత్వం ఛాందస శఠత్వాన్ని రోయించుకొంది. నిజానికి, పాతకొత్తల మేలు కలయికకే అప్పారావు పూనుకొన్నాడని ఎందరికో ఆనాడు తెలియదు. ఇంగ్లీషు చదువుకొన్న 'జెంటిల్‌మేను'గానే అప్పారావు ఆ రోజుల్లో పండితుల లెక్క. వ్యావహారిక భాషావాదులందరూ ఈ దూరుపడక తప్పలేదు. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి వచోధాటిలో వాళ్ళు తమరూపే కోల్పోవలసి వచ్చింది.

...ఇటీవల రాఁగా రాఁగా ప్రాయికముగా సంస్కృత మెఱుఁగని కవులు, చదువని కవులు, సమాసమొల్లని వారు, అలంకారము నొప్పని వారు, యతిప్రాసల హిత శత్రువులు, అక్షరద్వేషులు, ఔచిత్య బాహ్యులు – వీవమూఢులు వాగ్దేవికి ఈ చరమదశను సాధించినారు....[6]

జెరిమియాడ్ (Jeremiad)అని వర్ణింపదగిన ఈ దూషణ పద పరంపర తాకిడికి తట్టుకొని నవీనాంధ్ర భాషావాదానికి సుస్థితిని చేకూర్చగల నాథుడవసరమయ్యాడు. ప్రామాణికతను చేకూరుస్తూ సాంప్రదాయమంటే తెలియపరుస్తూ దానికి వేళ్ళు దింపవలసి వచ్చింది. భగీరథ ప్రయత్నమూ, భల్లూకపు పట్టూ కలగలిసిన ఒక మహావ్యక్తి కావలసి వచ్చాడు. అతనే గిడుగు పిడుగుగా పేరుబడిన జి.వి. రామమూర్తి. 1911 వరకు పర్లాకిమిడి రాజా కళాశాలలో చరిత్రాధ్యాపకుడుగా పనిచేస్తూ వివిధ విద్యారంగాలలో అప్పటికే పేరుమోసి ఉన్నాడు. ఉపాధ్యాయ పరిషత్తులలో ఏట్సుకు కుడిభుజమై నిలిచి భాషాబోధనలో శాస్త్రీయమైన నవీన పద్ధతులను అవలంబించవలెనంటూ, విద్యా విధానంలో రానున్న మార్పుల సాఫల్యంకోసం నవీనాంధ్ర భాషలో వ్యాసరచన, భాషాంతరీకరణ జరగవలసిన అవసరం గురించి ఉపన్యసించి ఉన్నాడు. 1911లో ఉద్యోగం నుంచి విరమించాక, అహోరాత్రాలు ఈ భాషాశాస్త్ర పరిశ్రమ సాగించాడు. కౌముది లాంటి సంస్కృత వ్యాకరణ సముద్రాన్ని అగస్త్యుడై ఆపోసన పట్టగాలేనిది చిన్నయసూరినీ, వెంకయ్యనూ ముగించడంలో ఉంటుందా? భాషా కురుక్షేత్రాన తాను గాండీవి. తాళపత్ర గ్రంథాలూ ప్రాచీన గ్రంథాలూ తన బాణాలు. ధ్వని శాస్త్రం లాంటి అధునాతన విషయాల పరిజ్ఞానం తన దేవదత్తం. ఈ వాదానికంతటికీ నిమిత్తమాత్రుడైన ఏట్సు, గిడుగు పండితునిగురించి రాసినమాటలు స్మరణీయాలు; అంతటి పాండిత్యానికి చాదస్తం జతగాలేదు. ఆయన తెలివితేటలన్నీ పరమ నవీనమైనవి; అణగారి ఉన్న సామాన్య జనులయెడల సానుభూతి మాత్రమే ఆయన నీ మహోద్యోగానికి పూన్చింది; కందుకూరి వీరేశలింగం భాషలో మార్పు తెచ్చినా, గురజాడ అప్పారావు నాటక కథావస్తువును కూడా మార్చినా, ఇంతటి మహోద్యమానికి సారథిగా ఒక మహా పండితుడే కావలసివచ్చిందంటూ, ఏట్సు ఇలా రాశాడు.

But what was wanted was a leader, one who would make incessant war on the forces of reaction; who was a fearless, watchful scholar, who could authoritatively counter, with chapter and verse, the contentions of his opponents; who had the scrupulous exactitude of the scholar; who was inexorable, yet fair and friendly in debate; who never let his enthuiasm for the cause override his zeal for the truth. Ramamurti was this leader that the scattered reformers looked for.[7]

గిడుగు ప్రభుశక్తికి గురజాడ ఉత్సాహశక్తీ అంతకంటే అదనంగా మంత్రశక్తీ తోడయ్యాయి. గిడుగు గాండీవికి గురజాడ కృష్ణుడు. జి.వి. అనే పొడి అక్షరాలు కూడా గ్రామ్యవాది రామమూర్తి గ్రామ్యవాది అప్పారావు అని ప్రతి కక్షులు హేళన చేసేట్లు, ఇద్దరికీ ఒక్కలాగే అమిరాయి. ఆ ఇద్దరు కూడా ఏక లక్ష్యంతోనే పని చేసినట్లు, ఏట్సు రచన అచ్చుపడిన వ్యాససంగ్రహం లోనే మరొక వ్యాసక్రమంలో ఏ. గెల్లెటీ (A. Galleti) వివరించాడు: ఇటాలియన్ మహాకవి డేంటీ లాగా, మాతృభాషపట్ల అభిమానాతిశయం ఉన్నందుచేత, వ్యాకరణం ఒప్పుదలచేసిన భాషకంటే ప్రజల వ్యవహారంలోనిభాషే ఉన్నతమైనదని భావించారు. ఇలా భావించటానికి, ఈ భాష

సహజమూ అకృత్రిమమూ సామీప్యం వల్లనూ ఉత్కృష్టత వల్లనూ ప్రేమపాత్రమూ కావడమే కారణ మంటాడు గెల్లెటీ.

విద్యా ప్రణాళికలో 1910 నాటికల్లా మార్పు మొనజూపింది. అంతవరకు ఉండిన మెట్రిక్యులేషను బదులు స్కూల్ ఫైనల్ (S.S.L.C.), యఫ్.ఏ. బదులు ఇంటరు (Intermediate) రానున్నాయి. విద్యాసంవత్సరం ఇదివరకటి మోస్తరుగా జనవరి నుంచి జనవరి వరకు గాక, ఇప్పటి మోస్తరుగా వేసవి మాసాలైన జూన్ జూలైలనుంచి మరో వేసవి వరకూ ఉండబోతున్నది. పరీక్షలుకూడా మునుపటిలా డిసెంబరులోగాక మార్చిలోనో ఏప్రిల్ లోనో జరగబోతున్నాయి. పై చూపులకు మాత్రమే తేలిక మార్పులుగా కనిపిస్తూ, భాషాబోధనకు సంబంధించినంతవరకు పెనుమార్పులనే కలిగించాయి ఈ ప్రతిపాదనలు. ప్రభుత్వ విద్యాశాఖ వారు ఈ వరకే దేశభాషాభ్యసనం విషయంలో ఆంగ్ల విద్యాధికులు చూపెడుతూ వచ్చిన అనాసక్తిని గుర్తించి ఉన్నారు. 1906 డిసెంబరు 27న జి.వో.నం. 841 ఎజుకేషనల్ లో ఇలా ఉంది:

The Neglect of these languages by the ordinary university graduates of the present day is notorious.[8]

ఈ శోచనీయ వైఖరిని మార్చివేసేందుకు విద్యాశాఖవారు తలపెట్టిన బోధనా క్రమాన్ని అనుసరించేట్లయితే, యస్.యస్.యల్.సి. పరీక్షకు రెండవ విభాగం (Part II)గా అనువాద రచన ఉంటుంది. వ్యావహారిక (నవీన) భాషలోగాని, గ్రాంథిక (ప్రాచీన – Classical) భాషలోగాని అనువాదంచేసే వీలు విద్యార్థులకు ఉంటుంది. స్కూలు ఫైనలు బోర్డు కార్యదర్శి జార్జిమెడాక్స్ (Gearge Maddox) పంపిన తాఖీదులను గమనిస్తే, ఈ విషయమై ఆదిలో బోర్డువారికే స్పష్టమైన అవగాహన ఉండినట్లులేదని తెలుస్తుంది. అయినా 1912 అక్టోబరు 29 నాటి తాఖీదు (నెం. 3479) 'నవీన' మంటే బోర్డువారు దేనినుద్దేశించారో స్పష్టం చేసింది.

By 'Modern' Telugu, the Board means language of the kind used in such books as Brown's *Reader*, the first part of Arden's *Telugu Grammar* and Enugula Veeraswamayya's *Kasiyatra Charitram....*[9]

విద్యార్థులకిష్టంవచ్చిన ఏశైలిలోనైనా అనువాదం చేయవచ్చునని అనుమతించడం ఎన్నో చిక్కులకూ తబిశీళ్ళకూ దారితీసి 'తంటాల బేరం'గా పరిణమించింది. నవీనాంధ్రశైలినే ఎక్కువమంది అభిమానించారు. అది సులభం కదా మరి! దీనితో భాషా సంరక్షణకు పండితులూ, భాషాభిమానులూ కాసెలు బిగించి బరిలోకి దిగారు. ది హిందూ పత్రిక గోదాగా ఉపకరించింది. సంపాదకీయ లేఖల ద్వారా వాదోప వాదాలు సాగాయి. హెడ్మాష్టర్లు, యం.ఏ.లు. మెడలిస్టులు, ఎందరో 'మల్లగూదాలు' పడ్డారుగాని వ్యవహారం ఎటూతెగలేదు. పరస్పరారోపణలు చేసుకొన్నారు. ప్రభుత్వ విద్యాశాఖాధికారులకు ఎక్కజెప్పి మచ్చిక చేసుకొన్నారని వ్యావహారిక భాషావాదులను తద్విరోధులు అంటే, చివరకు మీ కన్న బిడ్డలనుగూడా వ్యావహారిక శైలిలో రాయమని లోపల్లోపల పురమాయించి బయటికిమాత్రం గ్రాంథిక భాషాభిమానుల

మంటూ డాబులు చూపుతున్నారని గ్రాంథిక భాషావాదులను ఇతరులు అనసాగారు. అవన్నీ పత్రికలకూ, పుస్తకాలకూ ఎక్కి ఉన్నాయికూడా. మెట్టుమెట్టుగా స్కూలు ఫైనలు బోర్డు విద్యార్థులకు అపరిమిత భాషాస్వేచ్ఛనిస్తూ రావడం ఈ వివాదాలను విరోధాలుగా మార్చింది. 1912 సెప్టెంబరులో వచ్చిన తాఖీదు ప్రకారం, స్కూలు అధికారులు తమ విద్యార్థు లేశైలిలో అనువాదరచన చేయబూనిందీ తెలుపవలసి ఉంది. 1912 అక్టోబరు 29 నాటి తాఖీదు ప్రకారం, ఒక స్కూలులోని యావన్మంది విద్యార్థులు ప్రాచీన శైలిలోగాని, నవీన శైలిలోగాని అనువాదం చేయాలేగాని రెండింటిలోనూకాదని తేలింది. 1913 జనవరి 10 నాటి తాఖీదు మరో అడుగు ముందుకు వేసింది; ఒకే విద్యార్థి వేర్వేరు శైలులలో రాయవచ్చును. ఒకే స్కూలుకు చెందిన విద్యార్థులు కూడా అలా చేయవచ్చును. ఇంతకూ, విద్యార్థులది ఇష్టారాజ్యమయింది; నవీనాంధ్ర భాషోద్యమాన్ని బలపరిచిన మొనగాళ్ళంతా ఆదిలో విద్యార్థులేకావడం గ్రాంథిక భాషావాదులకు కన్నెర్ర కలిగించింది. కలవరపెట్టి వాళ్ళకు గంగవెర్రులెత్తించింది.

దీనికంతటికీ మూలమేమిటి? దేశభాషలలో గ్రాంథికం మడిగట్టుకొని వ్యావహారిక భాషను అస్పృశ్యంగా ఎంచుతూ రావడమే. రెంటిమధ్య ఉండేది నెర్రేకాదు. గండీకాదు, ఒక అఖాతం! దీన్ని పూడ్చాలి. ప్రామాణిక (Standardized) భాష ఏర్పడాలి. గ్రాంథికం తన ప్రాచీనతనూ నన్నుముట్టుకోకు వైఖరినీ వదులుకోవాలి. భాషలోవచ్చిన మార్పులకు తల ఒగ్గి తదనుగుణంగా వ్యాకరణాన్ని మార్చుకొని నోటిమాటల ప్రామాణికతను గుర్తించాలి. ప్రజలలో శిష్టులైన వారి భాష గ్రంథ భాషకు గూడా తల్లి. సంధిసూత్రాలను బడిపంతుళ్లు ఈవరకే సడలించలేదా అంటే, అదొక్కటే చాలదు. అన్యదేశ్యాలను గ్రంథభాష స్వీకరించ లేదా అంటే, నవీనయుగంలో ప్రజల నాగరిక జీవనానికి తగినంతగా గ్రంథభాష బహుముఖ్యమైన వ్యాప్తినీ, వైశాల్యాన్నీ, సంపుష్టినీ సంపాదించుకోలేదు. ఉన్న గ్రంథభాషకే మాట్లు వేసుకొని, బొంతకు అతుకులింకా వేసి, బాగుపరచుకోరాదా అంటే, అది అలా బాగుపడే దశ దాటి చిల్లులూ, చిరుగులూ పడిపోయింది. పూర్వ గ్రంథ భాష గౌరవింపదగిందే. అభ్యసింపదగిందే గాని అందరికీ అదే నిర్బంధం కాగూడదు. ఇలా సాగాయి వాద ప్రతివాదాలు.

శైలుల కొట్లాట అనదగిన ఈ వ్యవహారాన్ని ప్రారంభించింది గ్రీక్పురాణ కథలు పేరుతో హాల్కారు టేంగిల్ వుడ్ టేల్సుకు సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం చేసిన ఆంధ్రానుసరణ. అది వ్యావహారిక శైలిలో రాసిందేమీ కాదు. కాకుంటే సంధిని దాదాపు మొత్తంగా విసర్జించిన రచన. ఇది పాఠ్యగ్రంథమైనప్పుడు జరిగిన రచ్చ ఇంతా అంతా కాదు. మాలినీ విజయము ద్వారా పండితుల మెప్పు పొందిన లక్ష్మీనరసింహమేనా ఇలా భాషను చెరపబూనింది! పండితుల కోపం ఆయనమీదికిగాక, ఆ పుస్తకానికి ఆంగ్లంలో పీఠిక రాసిన పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు మీదికి మళ్ళింది. అనరాని మాటలన్నారు. పొట్ట చేతబట్టుకొని తెలుగు దేశానికి వచ్చిన అరవవాడు; తెలుగు ముక్కూ మొహమూ తెలియనివాడు! అప్పటికే అయ్యంగారు ఫెలో ఆఫ్

ది మద్రాస్ యూనివర్సిటీగా ఉన్నాడు. ఏట్సు నూరిపోసింది తలకెక్కించుకొన్నాడు. ఇప్పుడు గ్రాంథిక భాషలోగల "గాంభీర్యము, బిగువు, సాధుశబ్ద ప్రయోగము, జాతీయములు, వాక్యరమ్యత"[10]లను చెడగొట్టి బూనాడు. దేశ భాషలను నవీన మొనర్చాలంటూ, సజీవమైన వాగ్వ్యవహారభాషా పరిణామ క్రమానికి గ్రంధభాష చేరువ కావలెనంటున్నాడు. సంధి సూత్రాలకు తలకొరివి పెట్టే విధంగా రాతలో ఏకపద సంధి మాత్రమే నిత్యముగాని వివిధ పదాలమధ్య సంధి అనావశ్యక మంటున్నాడు.

All people that speak any language use *Sandhi*, the degree of *Sandhi* or coalescence of words *depending upon the rapidity of utterance.*

But there is no reason for registering *Sandhi* in writing, seeing that each man will make his own *Sandhi* when he reads.

The only *Sandhi* that ought not to be given up in writing is what is called *Internal Sandhi*; the unit of speech is the sentence, but the unit of writing is the word and whatever *Sandi* occurs *within a word* has to be recognised as fixed.

But the liasion of word with word is *Justifiable only if* unintelligibility is the object of writing and the function of language to conceal thought.[11]

అర్ధానుస్వారానికీ శకటరేఫకుగూడా అయ్యంగారు ఎసరుపెట్టాడు. ఇవన్నీ పండిత పుంగవుల పాలిటికి ఎర్రగుడ్డ పీలికలే. మద్రాసులో ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీ తెలుగు పండిత పదవిలో ఉండిన వావిలికొలను సుబ్బారావు విద్యార్థుల ఆంధ్రభాషాభి వర్ధనీ సమాజమువారి కోరికననుసరించి The Modern Telugu Prose - A Review అనే పుస్తకాన్ని ప్రకటింపజేశాడు. అయ్యంగారు చేసిన వాదాలను ఈకెకు ఈకె పీకెకు పీకెగా ఒలిచివేద్దామని పూనుకొన్నాడు. అందుచేతనే చాలాకాలంవరకు నవీనాంధ్ర భాషావాదుల కోపానికి ఆయన అగంకావలసి వచ్చింది.

తన విపరీత ప్రతిపాదనలవల్ల మాత్రమేగాక, మరొకపని చేసినందువల్ల కూడా, శ్రీనివాసయ్యంగారు నవీనాంధ్ర భాషావాదానికి పురిటిలోనే సంధికొట్టినంత పని చేయించాడు. లాంగ్‌మెన్సు (Langmans & Co) వారికి ప్రాక్టికల్ అరిథ్మెటిక్ పుస్తకం రాసిచ్చాడు. అది పాఠ్యం అయి పండితుల రంధ్రాన్వేషణకు ఎంతో పనిబెట్టింది. ఈ పుస్తకంలో ఆయన అనవసరమైన చోట్లకూడా ఇంగ్లీషు మాటలు కుప్పించాడు. ఉదాహరణకు –

4 అంగుళముల హారిజాంటలు గీతగీయి. ఒక చివరనుంచి 2 అంగుళముల దూరమున 'పి' అనే పాయింటు పెట్టి, అక్కడనుంచి 2 అంగుళముల వర్టికలు గీత గీయి. ఈ రెక్టాంగిలును పావులు చేయి. ఒక పావులో ఎన్ని అంగుళము చదరములున్నవి? 80లో ఎన్ని సొలగలున్నవి?[12]

విదేశ భాషల నుంచి మాటలను అరువు తెచ్చుకోవడం గురించి అయ్యంగారికి

సిద్ధాంతం ఒకటి ఏమంటే ఈ ఆదానం భాషను సంపన్నమయం చేస్తుందేగాని భ్రష్టుపట్టించదు అని. అయితే ఇలాంటి రచన భాషను తప్పక భ్రష్టు పట్టిస్తుందని పండితులూ, పండిత పక్షపాతులూ అనడంలో వింతలేదు. వాళ్లు ఈ సంకర తెలుగును 'తత్తక బుత్తక తెలుగు' అని వర్ణించడంలో తప్పుకూడా లేదు.

అక్కడితో శ్రీనివాసయ్యంగారు ఊరుకోలేదు. తన చేతబడి సమగ్రత పొందని నవీన భాషావాదాన్ని యథాశక్త్య స్థాపిస్తూ ఇంగ్లీషులో Life or Death? A Plea for Vernaculars అనే గ్రంథం వెలురించాడు. 1906లో విద్యాశాఖవారు దేశభాషా నిరాదరణ విషయమై పట్టభద్రులను తప్పెన్ని ఉన్నారు. దానికి అయ్యంగారిచ్చిన వివరణ, సంస్కృత పదభూయిష్టమూ వ్యవహారచ్యుతి బొందిన శబ్ద సంక్లిష్టమూ అయి కావ్యభాష కొరకుడుపడకుండా వచ్చిందని మాత్రమే. పండితుడు విప్పిచెప్పందే ఏ మాట బోధపడదు. మరి ఇలాంటి భాష మాతృభాషా? వాస్తవానికి మాతృభాష అనేది నిత్యవ్యవహారంలో వాడుకౌతున్నట్టిదే. గ్రంథాల భాష మృత భాషమాత్రమే. పాఠశాలల్లో బోధించవలసింది, విద్యార్థులు అలవరచుకోవలసింది జీవద్భాషనుమాత్రమే. దాని ద్వారానే విద్యవలని సత్ప్రయోజనాలు సమాజాని కంతటికీ చెందగలవు. గ్రంథభాష పండితాధీనమై Monopoly of the fewగా మాత్రమే వుండగలగుతున్నది.

పండితుల కిప్పుడు 'ఉగ్రమే' వచ్చింది. భాషా సంరక్షక సమాజాలు ఊరూరా వెలిశాయి. సభలు జరిగాయి. తీర్మానాలు నెగ్గాయి. నవీనాంధ్ర భాషా వాదులకు విద్యాశాఖ పెట్టనికోటకాగా, గ్రాంథిక భాషా వాదులు రాజాలను ఆశ్రయించారు; 'ప్రజల'ను రెచ్చగొట్టారు; ప్రతికక్షులను దుయ్యబట్టారు. భాషా 'విప్లవం' జరుగబోతున్నట్లు బెదురు పుట్టించారు.

స్కూలు ఫైనలులో అనువాద రచనగురించే ఇంత దుమ్ము రేగితే, ఇక ఇంటరులో వ్యాసరచన గురించి లేచిన దుమ్ము తెలుగు దేశాన్ని శ్రీకాకుళంనుంచి మద్రాసువరకు కమ్మివేసింది.

ఇంటరు పరీక్షలో వ్యాస రచన (Composition)కు ప్రామాణిక శైలిని నిర్ధారణ చేసే విషయమై 1910 జూలైలో మద్రాసు యూనివర్సిటీ సిండికేటువారు దక్షిణాది భాషలకన్నిటికీ కమిటీలు వేశారు. మొదట తమిళభాషకు సంబంధించిన కమిటీని వేసి దాని నివేదిక నాధారం చేసుకొని ఇతర భాషలకు కమిటీలు వేయవలెనని, దాని అభిప్రాయాలను ఇతరకమిటీలకు తెలియజేయవలెనని నిర్ణయించారు. తెలుగు భాషకు సంబంధించి ఏర్పాటైన కమిటీలో రావు బహదూర్ యం. రంగా చారియార్ (సమావేశకర్త), కందుకూరి వీరేశలింగం, కొమ్మరాజు లక్ష్మణరావు, పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు, పి. రామారాయణింగారు, రివరెండ్ జె.ఆర్. స్టిల్ వెల్ Rev. J.R. Stilwell సభ్యులు. ఈ కమిటీలు నెరవేర్చవలసిన పనులను సిండికేటు వారిలా నిర్వచించారు:

I. *To seek to establish a standard of colloquiality in Composition for each language* and to consider especially the following points:

(a) The circumstances under which and extent to which the strict rules of grammar may be departed from, attention being paid, among others, to the questions of *Sandhi* and archaic forms.

Note: The results of their labours might be set forth in a syallabus of the grammar of the language.

(b) the extent to which *borrowed words* should be used, particularly words of Sanskrit, English and Urdu origin.

Note: An attempt might be made to frame a list of desirable English and Urdu words, which list could be revised from time to time.

(c) The existence in each language of prose works which can be taken as *models of composition*.

Note: Lists of such which could be revised from time to time might be drawn up.

II. To consider the character of the subjects that should be set for vernacular composition, whether, e.g. Candidates may be asked to handle subjects connected with the sciences they study under the "Groups".[13]

మధ్యలో వచ్చి అప్పారావు ఈ కమిటీలో ప్రవేశించాడు. అప్పటికే గుమ్మిడూరి వేంకటరంగారావు వచ్చిచేరి ఉన్నాడు. అప్పటివరకు యూనివర్సిటీ పరీక్షాధికారిగా మాత్రమే ఉంటూవచ్చిన అప్పారావు 1912 జనవరిలో యూనివర్సిటీ ఫెల్లో కాగలిగాడు. గిడుగు రామమూర్తికి 'రావుసాహెబ్' బిరుద ప్రదానంతోనే అందల మెక్కినంత సంబరపడిన అప్పారావు ఈ ఫెల్లోగిరీతో సంతృప్తిపడి ఉంటాడనుకోవచ్చు; ఇకముందు తన పేరుకు తోకగా Fellow of the Madras university (F.M.U.) ఉంటుంది. అలా ఉండిందికూడా. తెలుగువాళ్ళలో వీరేశలింగం 1898లోనే ఆ గౌరవానికి పాత్రుడై ఉన్నాడు. అయితే 1904కు ముందు ఈ ఫెల్లోలకు చెప్పుకోదగ్గ మన్నన ఉండేదికాదు. శక్తిసామర్థ్యాలనుబట్టిగాక, ప్రభుత్వానుగ్రహం లాంఛన ప్రాయంగా ఈ రూపేణా వ్యక్తులకు చేజిక్కేది. అధ్యాపకులే ఫెల్లోలుగా ఉండాలనే నియమముగానీ, ఉండగల అవకాశంగానీ లేకుండేది. ఆ సంవత్సరం వచ్చిన ఇండియన్ యూనివర్సిటీస్ యాక్టు ప్రతి యూనివర్సిటీలోనున్నా ఏభైమందికి తగ్గకుండానూ నూర్గురికిమించకుండానూ ఫెల్లోలుండాలని ప్రతి ఫెల్లోకూడా యావజ్జీవం గాకుండా ఐదేళ్ళవరకే సెనెటులో సభ్యుడుగా ఉండాలని, కొందరిని ఫెల్లోలుగా ఎన్నిక చేసుకోవచ్చునని, మరింత వెసులుబాటు కలిగించివుంది. మరి అప్పారావునిలా ఫెల్లో చెయ్యడంలో, మార్కుహంటరు రాసినట్లు, "ఏ రాజకీయపు కారణాలులేవు కేవలం మీ పాండిత్యాన్ని ప్రతిభను పురస్కరించుకొని మీరు

నామినేటయ్యారు"[14] అనిగాక, ఏ లోగుట్టు ఉండిందో పెరుమాళ్ళకే ఎరుక. ఎలాగైతేనేం ఫెల్లోగిరీ ద్వారా సెనేటులోనూ, తద్వారా ఈ ఇంటర్మీడియేటు తెలుగు కాంపోజిన్ కమిటీలోనూ సభ్యుడు కాగలిగాడు.

ఈ విషయాన్ని పక్కకునెట్టి నవీనాంధ్ర భాషావాదపు తొలికాకలో గురజాడా గిడుగూ సాగించిన కార్యకలాపాలను స్థూలంగానైనా పరిశీలించాలి. భాషగురించి జరిగిన వాదోపవాదాలలో వాళ్ళకు తలలుదూర్చక తప్పిందికాదు. శశిలేఖ పత్రికలో లక్ష్మణరావు ప్రభృతులు రాసిన లేఖలు చదివాక 1910 నవంబరులో గ్రామ్యశబ్ద విచారణము అని ఒక వ్యాసమే రాశాడు అప్పారావు. ఈనాటి కొమ్ములు తిరిగిన హేమాహేమీ పండితులుకూడా ప్రాచీన కవుల గ్రాంథిక భాషలో రాయలేరని నిరూపించడమే ఆయన ఉద్దేశమైనట్లు తెలుస్తుంది. 'బాలకవి' భోగరాజు నారాయణమూర్తి పద్యాలలో 'గ్రామ్య' శబ్దాలను వావిలికొలను సుబ్బారావు రామాయణానువాద రచనల్లో 'మ్లేచ్ఛ' శబ్దాలను ఎత్తి చూపినవాడు, లక్ష్మణరావు సారథ్యాన నడిచే విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథ మండలివారి ప్రచురణలో కోకొల్లలుగా ఉన్న 'గ్రామ్య' శబ్ద కదంబాలను చూపడం అవలీల.

మన ప్రాచీన కవుల గ్రాంథిక భాషలో రాయడమన్నది గరిడీ విద్య. భగవంతుడు కాళ్ళు ఇచ్చినందులకు సుఖంగా నడవక గెడలెక్కుదురు ఏమి చెయ్యను?

గ్రాంథికంలో రాయబూనిన వాళ్ళు 'సలక్షణ' గ్రాంథికంలోనే రాయాలిగాని, అలా రాస చూపగల వాళ్లు బహుసకృత్తు. బ్రాహ్మణాదులైౖ శిష్టులు మాటాడే నాగరికమైన Polite భాషను గ్రామ్యమని (Vulgar) నిందించడం, ఆ శబ్దాల అర్థాన్ని గౌరవించక పోవడమే.

వాడుక భాషలు: గ్రామ్యము అనేదీ ఇటువంటిదే. కృష్ణాపత్రికలో వ్యావహారిక భాషావాదులను పడదిడుతూ శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రి కొన్ని పద్యాలు ప్రకటించిన దరిమిలా, సదరుశాస్త్రి పద్యాలలోనే "చీకటి రాత్రిలో చుక్కలవలె" గ్రామ్యోక్తులు బహుళంగా మెరుస్తూ ఉన్నాయి కాబట్టి తన నిర్వచనం ప్రకారమే శాస్త్రి గ్రామ్యావలంబకుడైన "కూళ" గాక తప్పలేదంటూ చురక అంటించవలసి వచ్చింది:

అనాడు శ్రీరాముల వారి బాణములు శత్రువులను కొట్టి తిరిగి శ్రీరాముల వారి చేతిలోకి వచ్చేవట. యీనాడు శ్రీరాముల వారైన సచ్చిదానందశాస్త్రుల గారి బాణములకు కూడా ఆ ధర్మం పట్టింది. ఒక విశేషంతో అనగా, వెయ్యగానే వెనక్కి తిరుగుతాయి శత్రువును ముట్టవు.

మూగదెబ్బలా లోలోపలనే సలిపే ఈ దెబ్బ అవతలి మనషిని రెచ్చగొట్టింది. "దిక్కుమాలిన" అప్పారావు హాస్యం బ్రహ్మాస్త్రం కంటె తీక్షణంగా పని జేసినట్లుంది. ఆకాశరామన్న బయల్దేరాడు. ఆకాశస్థానం నుంచి టపా పంపసాగాడు. తుసబోయిన టపాకాయలా అపహాస్యాన్ని మరింత కవ్విస్తూ వెనక్కు చీదినట్లై ఆకాశరామన్న చేతులనే కాల్చింది. "బహుదొడ్డ మనిషి" అయిన ఆకాశ రాముల వారికి 1910 డిసెంబరు 29న జవాబిస్తూ అందులో చివరకు చెప్పిన మాటలు –

నా అంత మృదువుగా తప్పులు విజ్ఞాపన చేసేవాడు లేడని నా అభిప్రాయము. కోరి వెళ్ళి నేను తప్పులు పట్టలేదు. గ్రామ్య భాష దిక్కుమాలిన స్త్రీ. ఆమెను పండితులు నిష్కారణముగా దూషించి అవమానించగా కనికరించి ఫీజు లేకుండా వకాల్తా పట్టితిని. సమయాసమయములలో ఆమెను అవలంబించినవారే తిట్టడము భావ్యం కాదంటిని. వకీలుకు యేమన్నా చెల్లుతుంది గాని, అంత అధికారముండే నేనేమంటిని? ఒక్క దూషణవాక్కు పలకలేదే! నన్ను మృదువు తప్పితినని నిందించుట మొగనిగొట్టి మొగసాల కెక్కిన రీతి నున్నది. ఆకాశరామన్నగారు పేర్కొన్నవారలలో శ్రీ బ్రహ్మయ్య, సుబ్బారావు పంతులుగారియెడల నాకు భక్తి భావము కలదు. శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు నాకు ముఖ్యమిత్రులు. వారి విద్యను, దేశాభిమానమును నేనెరిగినట్టు ఆకాశరాములు యెరగరేమో!...

—చాలా విలువగల మాటలేగాక అప్పారావు వ్యక్తి విశేషాన్ని వెలగట్టి చూపగల మాటలివి. తనతో భేదించిన వారిని గౌరవించడమనే పెద్దమనిషి తరహా అప్పారావు ముఖ్యగుణమని ఆయన చనిపోయాక మదరాసులో జరిగిన సానుభూతి సభలో ఒకరని ఉన్నారుకూడా.

అప్పారావిలా వ్యాస పరంపరను వెడలిస్తూ ప్రతిపక్షులను నిస్తేజులనుగా చేస్తూ ఉండగా గిడుగు రామమూర్తి ప్రచండ భార్గవుడై పరశు ధాటికి సమాయత్తమౌతూ ఉండేవాడు. 1911తో ఉద్యోగ విరమణచేసి, "మాతండ్రిగారు రాత్రింబవళ్ళు పరీక్షకోసము చదివినట్లుగా తెలుగు సాహిత్య గ్రంథములు, వ్యాకరణములు దీక్ష వహించి చదివి నోట్సు వ్రాసి పెట్టుకొన్నారు".[15] లండన్ యూనివర్సిటీలో ఫొనెటిక్సు ప్రొఫెసర్‌గా ఉండిన డేన్యెల్ జోన్స్ (Daniel Jones) చేత ఆ విషయమై ఉపన్యాస పరంపరను మద్రాసు యూనివర్సిటీ వారేర్పాటు చేసినప్పుడు ఆ ఉపన్యాసాలకు తండ్రీ కొడుకులు కలిసివెళ్ళి విని నేర్చుకొనివచ్చారు (1912). విశ్వవిద్యాలయంలో దేశభాషలకు రీడర్లను (Readers) ఏర్పాటుచేస్తూ ఉండడం చూచి, అప్పారావు రామమూర్తి పేరు సూచించాడు.

తెలుగు భాషను శాస్త్రీయ పద్ధతులమీద పరిశీలించానని ఇప్పుడు చెప్పుకోగల పండితుడు భారతీయుడుగానీ లేదా యూరోపియన్‌కానీ మన దేశంలో కనిపించడు. ఒకేఒక శ్రీ గిడుగు రామమూర్తి పంతులు తప్ప ఈ విషయంలో నిర్దుష్టమైన ప్రామాణిక శాస్త్రపద్ధతులలో కృషిచేసిన పండితు డంటూయింకొకడు లేడు.[16]

అంతటిదీ గిడుగు రామమూర్తిపై అప్పారావుగురి. అయినా ఈ ఎత్తు పారలేదు. కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి అడ్డుచెప్పినట్లు రామమూర్తి వయోధిక్య మొక్కటే అభ్యంతరమైనట్లు, పూర్వోదాహృత గ్రంథంలో డా॥ జి.వి. సీతాపతిగారు రాసి ఉన్నారు. పాశ్చాత్యదేశాలన్నీ తిరిగి శిక్షణ పొందవలసి ఉంటుంది గనుక వృద్ధులైన రామమూర్తికాకుండా యువకులెవరైనా ఉంటే బాగుంటుందని రామలింగారెడ్డి వివరణ. చివరకు, ఆ పదవి విజయనగరం కళాశాలలో ఆంగ్ల భాషాధ్యాపకుడుగా ఉండిన గిడుగు శిష్యుడూ గురజాడ సహచరుడూ బుర్రా శేషగిరిరావుకు దక్కింది. గుడ్డిలోమెల్ల. అప్పారావు 'మంత్రశక్తి' అని పైన జెప్పిందల్లా ఇలాంటి తెరవెనక

వ్యవహారమే. అంతేగాక పత్రికలకు లేఖలు రాసిపంపుతూ, ఆంగ్లేయోద్యోగుల మనస్సులలోనైనప్పటికీ నవీనాంధ్రభాషపట్ల సౌముఖ్యాన్ని కలిగించబూనాడుకూడా. కళాశాలల్లో మాతృభాషల అధ్యయనం గురించి 1910 జనవరి 4న అప్పారావు తనకు రాసిన లేఖను ఇంగ్లాండులో సెక్రటరీ ఆఫ్ స్టేటుగా ఉన్న విద్వాంసుడు జాన్ మోర్లే (Lord Morley)కు పంపుతానంటూ గెల్లెటీ అప్పారావుకు రాశాడు. క్రమేపీ అప్పారావు గురించి గ్రాంథిక భాషావాద కూటమిలోని పండితమానులకు గూడా సదభిప్రాయమే కలుగుతూ వచ్చిందనడానికి, మద్రాసులో వాళ్ల కొందరు ఆయనను కలిసి మాట్లాడ రావడమే నిదర్శన మనుకోవాలి:

ఇన్నాళ్ళకి వాళ్ళు నన్ను గౌరవించడం నేర్చుకున్నా రనుకొంటాను... నాతో కత్తులు దూయడానికి ఎవరూ తొందరపడడం లేదు. సంశయిస్తున్నారు. వ్యావహారిక భాషా ఉద్యమం సాధించిన పురోగతికి నేను పూర్తిగా సంతృప్తి పడుతున్నాను.[17]

సంతృప్తి! ఇది అల్ప సంతృప్తి కాకపోవచ్చుగాని అకాలతృప్తి, దానిని ప్రకటించిన మాసం రోజుల వ్యవధిలోనే అది అదృశ్యంకాక తప్పలేదు. ఈ వ్యవధిలోనే ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు (ఆం.సా.ప.) పడగెత్తి బుసగొట్టింది.

3

ఆంధ్ర భాషా మహాసంఘ మొకటి కావలెనంటూ ఆంధ్రపత్రికలో జయంతి రామయ్య పంతులు రాసిన వ్యాసం అనేకుల కళ్ళబడి మెదళ్ళకు పని బెట్టింది. ఆ దినాళ్ళలో ఆయన మద్రాసులో ప్రెసిడెన్సీ మేజస్ట్రేటుగా పనిచేస్తూ ఉండేవాడు. తన అభిప్రాయాలు నచ్చిన నలుగురినీ కూడగట్టి మాట్లాడి సరే ననిపించాక ఇంగ్లీషులో ఒకవ్యాసం రాసి అచ్చుగొట్టించి దాని ప్రతులను పిఠాపురం, వేంకటగిరి రాజాలకు పంపాడు.

...1911 మార్చి 26... మధ్యాహ్నం రెండుగంటల వేళ...తేనాంపేటలోని పిఠాపురం సంస్థానం తాలూకు 'డన్మోరు' మందిరం తెలుగు పెద్ద తలకాయలతో కిక్కిరిసింది. వీరేశలింగం, వేంకటరాయశాస్త్రి, వావిలికొలను, కొమర్రాజు, చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి, గోటేటి కనకరాజు, పిఠాపురం దివాను మొక్కపాటి సుబ్బారాయుడు, అందరూ కూడి మాట్లాడాక, సమగ్రమైన తెలుగు నిఘంటు నిర్మాణం గురించి వీరేశలింగం చేసిన ప్రతిపాదనకు పిఠాపురం రాజా ధనసహాయం చేస్తానని మాటయిచ్చాడు. చిట్టచివరకు సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువుగా వెలువడినదానికి బీజావాపం ఇదే.

భాషా సంఘనిర్మాణం గురించి మే 12న మరొక సభ ట్రిప్లికేనులో హిందూ హైస్కూలు భవనంలో జరిగింది. స్వయంగా రాజావారు అధ్యక్షత వహించారు. వేంకటగిరిరాజా ధనసహాయం చేస్తానని చీటీరాసి పంపాడు. బొబ్బిలిరాజా, సౌముఖ్యం కనబరిచాడు. చల్లపల్లి కుమారరాజా నడిమి తిరువూరు మునగాల పోలవరం భద్రాచలం మైలవరం జమీందార్లు విక్రమదేవవర్మ, వాడ్రేవు వేంకట కృష్ణారావు బహద్దరు, పానుగంటి రామారాయణింగారు – 'ప్రథమ సభ్యులు'గా

చేరుతామన్నారు. ప్రభుత్వ ప్రాపకమో బిరుదులో సంపాదించుకొన్న పురానా వ్యక్తులొక పదిమందిదాకా ఉన్నారు. వారిలో 'అనరబిల్' (Hon'ble) బిరుదధారులు పిట్టి త్యాగరాయశెట్టి, మోచర్ల రామచంద్రరావు, జి. రాఘవరావు – అందరూ శాసనమండలి సభ్యులన్నమాట 'దివాన్ బహద్దరు'లు ముట్నూరి ఆదినారాయణయ్య, కంచి కృష్ణస్వామిరావు యస్.వి. రామదాసునాయుడు, 'రావుబహద్దరు'లు కందుకూరి వీరేశలింగం, బయ్యా నరసింహేశ్వర శర్మ, ఒక 'రావుసాహెబు' టి. రాఘవయ్య. ఇతరులలో ముఖ్యులు జయంతి రామయ్య, వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి, కొక్కొండ వేంకటరత్నం , కొమ్మరాజు లక్ష్మణరావు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం, జి.వి. రంగారావు, గోటేటి కనకరాజు, మొక్కపాటి సుబ్బారాయుడు, రెంటాల వెంకట సుబ్బారావు, వేపా రామేశం, అచంట లక్ష్మీపతి, నెమలి పట్టాభి రామారావు, 'పండిత' డి. గోపాలాచార్యులు. వరహాగిరి జోగయ్య, అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు – గురజాడ అప్పారావు.[18]

ఇన్ని పేర్లను గుదిగుచ్చడంలో ఒక ప్రయోజనం ఉంది. జమీందార్లొక కొరిక భాషా పండితులొక వంక పల్లకీ బోయీలు కాగా, జస్టిసు కాంగ్రెసు పక్షాలకు రెంటికినీ త్వరలోనే మూల విరాట్టులుగానున్న తెలుగు పెద్దలు పరిజనంకాగా, సంఘసంస్కరణకు అనుకూలురూ ప్రతికూలురూ పార్శ్వవర్తులుగా, ప్రభుత్వ భృత్యులూ, జాతీయవాదులూ ధనుర్ధారులై రక్షణ ఇవ్వబూనగా, గ్రాంధిక భాషావాదం ఉత్సవ విగ్రహమై ఊరేగింపు మొదలైంది. అపూర్వమూ, అసహజమూనైన ఐకమత్యమిది. సంఘంలో ఇంకా పెత్తనం చేస్తున్న జమీందార్లు, భూస్వాములు; ఇప్పుడిప్పుడే అధికార ప్రాభవానికి నిచ్చెనలు వేసుకొంటున్న మధ్యమ వర్గ వృత్తి జీవులు, ఉద్యోగులు, దేశ భాషా పండితులు, రచయితలు – ఒక్కటయ్యారు. భాషాభిమానం వారినీ సంఘటనకు పురికొల్పింది. అంతకంటే నవీన భాషావాద ప్రాతికూల్యం అందరినీ ఒక్కచోటికీ తెచ్చి నిలిపిందనాలి. మధ్యమ వర్గంలోనే రెండు కూటాలు: ఒకటి వెనకచూపు గలది, భాషా విషయంలో మార్పునొల్లనిది; రెండోది జీవితంలోనూ సాహిత్యంలోనూ ప్రజాహిత వైఖరితో పనిచేసేది. ఈ రెండవ కూటానికి చెందినవారే భాషా సంస్కరణనూ, విద్యా ప్రణాళికా సంస్కరణనూ అభిమానించిన కొద్దిమంది.

పిఠాపురం, వేంకటగిరి రాజాలు పదివేల రూపాయల మూలధనం ఇచ్చి "ప్రతి'ష్ఠాపకు" లయ్యారు. వెయ్యేసి ఇచ్చినవాళ్ళు "పోషకులు". నూటికి తక్కువగాకుండా యిచ్చినవాళ్ళు యావజ్జీవ సభ్యులు కాగలిగితే, సంవత్సర చందాలిచ్చిన సామాన్యులు సాధారణ సభ్యులే కాగలిగారు. అక్టోబరు 29వ పచ్చియప్ప కాలేజీలో జరిగిన సమావేశంలో కార్యనిర్వాహక వర్గం ఎన్నికైంది. అధ్యక్షుడు జయంతి రామయ్య; కార్యదర్శిత్రయం పురాణం నాగభూషణం, వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి, అచంట లక్ష్మీపతి; 'ట్రస్టీ'లు కంచి కృష్ణస్వామిరావు, పిట్టి త్యాగరాయశెట్టి. ఇలా వ్యవస్థాపితమైన ఆంధ్రభాషా మహాసంఘం తన పేరు మరిచిపోయి వంగీయ సాహిత్య పరిషత్తునడిగి ఆ పేరు తెచ్చి పెట్టుకొని ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు (Telugu Academy)అయింది....

దాదాపు ఈ సమయానికే ప్రభుత్వ విద్యాశాఖవారు "శృంగార" కావ్యాలపై

ధ్వజమెత్తి ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు (ఆం. సా. ప.) నోళ్ళకూ, చేతులకూ మంచి పనిబెట్టారు. పుస్తక నిషేధం గురించి అప్పారావుకుగూడా అట్టే సదభిప్రాయం లేదు. ఈ విషయంలో గిడుగు రామమూర్తి తీవ్ర నీతివైఖరి నవలంబించాడు. కావ్యాలలో శృంగారం అనే వ్యాసనంలో అప్పారావు దృక్పథం వెల్లడి అయింది: ఏ పుస్తకంలో నుంచిగానీ పదిబంతులు తీసి వాటిని "పచ్చి" శృంగారంగా ఎంచడం "అల్పదృష్టి". యూరపియన్ సాహిత్యంలోనూ శిల్పంలోనూ అగణ్యంగా అలాంటివి కనిపించకపోవు. మైథునాన్నీ మర్మావయవాలనూ వర్ణించడం ఆంధ్ర కావ్యాలకే పట్టిన సుగుణమేమీకాదు. బొకాచియో (Boccacio) రాసిన Decameron లాంటివి బూతుల బుంగలు. ఫ్రెంచికవులేకాదు, చాసరు (Chaucer) మార్లో (Marlowe) షేక్స్పియరు (Shakespeare) ప్రభృతి ఆంగ్లకవుల రచనలలోనే ఈ 'శృంగార' ఉల్బణం ఉంటున్నది. కాబట్టి ఈ అంశాలలో తెలుగు కవులను వేలెత్తి చూపే నైతికాధికారం మరొకరి కెవరికీలేదు. కాదంటే శృంగారానికి మరో ముఖం ఉంది. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి ఉషా నాటకము, కందుకూరి వీరేశలింగం అనువదించిన ప్రహసనాలు, పరకీయా శృంగారానికి (ఇదే "నిజమయిన పచ్చి శృంగారమన్నది") స్థానం కల్పించాయి. ఒకరు భాషా సంస్కర్తలు, మరొకరు లాక్షణికాగ్రగణ్యులు: శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన నైషధములో రసికజన మనోరంజనములో స్త్రీ పురుష సంపర్కానికి తెరమరుగు దాపరికమటుంచి సిగ్గెగ్గుల చింతకూడా లేకుండాపోయింది. "ఇట్టి గ్రంథరచన లోకమునకు హాని చేయును. దీనిని నిలుపవలెనని మా మతము".

ఇంగ్లాండు దేశాన రెండవ చార్లెసు (Cherles II) హయాములో కుప్పతెప్పలుగా ఉప్పతిల్లిన క్షుద్ర "శృంగార" రచనలను తలదన్నే విధంగా ఆంధ్రప్రబంధాలలోనూ ఆధునిక గ్రంథాలలో కూడానూ మట్టుదప్పిపోయి ఉన్న "శృంగారం" సామాన్య పాఠకులనూ విద్యార్థులనూ ఎలా ప్రభావితులను చేస్తుందనేదే ప్రశ్న. దీనికి జవాబు పుస్తకాలను నిషేధించడం మాత్రం కాదని అప్పారావు ఎంచాడు. వావిళ్ళవారి ప్రచురణలు కొన్నిటిపై ప్రభుత్వ విద్యాశాఖవారి శీతకన్ను పడినప్పుడు మదరాసులో జరిగిన ఒక సభకు అధ్యక్షత వహించి, తాము తీసుకోబూనిన నిషేధ చర్యలు ఉపసంహరించుకోవలసిందిగా వారికి విజ్ఞప్తి చేశాడు. ఆం.సా.ప. ఇందు గురించి ఏర్పాటుచేసిన సంఘంలో అప్పారావు సాదాసభ్యుడేగాక, ఆ కమిటీ ఏకగ్రీవాభిప్రాయాన్ని . అక్షర బద్ధం చేసింది కూడా అయనే.[19] (ఎట్లైతేనేమి, విజయనగర సంస్థానం పెద్దదావాలో సాక్ష్యం చెప్పడానికి విశాఖపట్నం వెళ్ళినప్పుడు వావిళ్ళ వెంకటేశ్వర శాస్త్రితో అప్పారావు కేర్పడిన పరిచయం క్రమేపీ స్నేహంగా మారి ఇప్పుడిలా పరిణమించింది. వావిళ్ళవారి ఆప్తకోటిలో తానొకడై ఆ ప్రచురణ సంస్థచేత మంచి పనులే చేయించాడు. ఉదాహరణకు, గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి కవి జీవితములు 1915లో తిరిగీ అచ్చువేయించడం "సంస్కృతాంధ్ర భాషా విశారదులగు" అప్పారావు ప్రేరేపణపై జరిగినట్టు ఆ గ్రంథానికి ముందు 'ముద్రాపకుల విన్నపము'లో ఉంది.)

1912 ఏప్రిల్‌లో ప్రథమ సాంవత్సరిక మహాసభ తదనంతర మే 15న పచ్చియప్ప కాలేజిలో ఆం.సా.ప. ఆంధ్ర పండిత సభ జరిపారు. "శృంగారం" చర్చకు వచ్చింది. దాని గురించి ఒక తీర్మానం నెగ్గింది; శృంగారం ఉత్తమరసం. అలంకార శాస్త్రానుగుణంగానే కవులు దాన్ని పోషించారు. అశ్లీలాలుంటే అవి దోషాలే. అతివేలంగా "ఇంచుక నొక్కి" వర్ణించిన పట్ల "పండితైక వేద్యమగు ప్రౌఢభాష" ఉపయోగించబట్టి, ప్రజాసామాన్యం చదివినా బోధపరచుకోలేదు. కాబట్టి చెడిపోయే సమస్య లేనేలేదు. ఈనాడు భావాలలో మార్పు వచ్చింది కదా అని, పూర్వగ్రంథాలను మార్చబూనడం పరిమార్చ బూనడమే. "కాబట్టి పూర్వ కవికృత శృంగార ప్రబంధములు రూపుమాపుటకుగాని యందలి భాగములను లోపింప జేయుటగాని కూడదని యీ సభవారి దృఢాభిప్రాయము".[20]

అంతే, అక్కడితో ఆం.సా.ప. తోటీ, పండితసభతోటీ అప్పారావు ఏక వాక్యత కొసముట్టింది. మరురోజున వ్యావహారిక భాషా విషయం చర్చకురాగానే అభిప్రాయాలు స్పర్థించక తప్పలేదు. గ్రంథాలలో వ్యావహారిక భాషా ప్రయోగౌచిత్యం, సంధి అర్ధానుస్వార శకటరేఫలు, అన్యదేశ్యపద- ప్రయోగం గురించి ప్రొద్దున ఏడింటి మొదలు రాత్రి తొమ్మిదింటిదాకా ఉపన్యాసాలు వగైరా సాగాయి. గిడుగు రామమూర్తి రాసిపంపిన వ్యాసం చదివాక సభకు హాజరైన యాభై ముగ్గురు పండితులు మాట్లాడారు:

అంతట శ్రీ గురజాడ అప్పారావు పంతులుగారు వ్యావహారిక భాషలో గ్రంథములుఁ గూర్చినఁ దప్పనవలదనియు నుత్తమ జాతివారు సంభాషించు భాష సకల జాతులవారును సద్భాషగా గ్రహించు వాడుక కలదనియు, ఇదివఱకంగీకరింపఁబడిన లక్షణము ననుసరించి గ్రాంధిక భాషను గ్రంథములు రచించుట ప్రాయశః సాధ్యముకానందున వ్యావహారిక భాషను రచించిన గ్రంథములు గూడ నాదరణీయము లనియు నుడివిరి.[21]

దొరికిందే సందు అన్నట్లుగా వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి పురాణపండ మల్లయ్య శాస్త్రి దివాకర్ల తిరుపతి శాస్త్రి వగైరాలు ప్రతివాదానికి తలపడ్డారు: ఉచ్చారణ సౌలభ్యాలకోసం జనం లక్షణ విరుద్ధంగా మాట్లాడే "గ్రామ్యాన్ని" సంస్కరించి గ్రంథస్థం చేసుకోవాలి. గ్రంథభాష నోటిమాటల నీచస్థాయికి దిగి రాగూడదు. నోటిమాటలు సంస్కారంపొంది గ్రంథభాష స్థాయి నందుకోవాలి. అంటే, వ్యవహార సిద్ధమైన భాషను కృతకంగా పరివర్తన జేసుకొని గ్రంథాల కెక్కించి దానికి తాతాచార్యుల వారి ముద్ర వెయ్యాలి. శంకులో పోయాలేగాని, మురికి నీరు కూడా తీర్థ జలమౌతుంది!

పాడిదప్పిన ఈ పండిత ప్రవచనాలను విని సుప్రసిద్ధ వైయాకరణీ పేరి కాశీనాథ శాస్త్రి దిగ్గున లేచి వేదికమీదికి వెళ్ళి పండితులు నిశ్శబ్దం భజించే విధంగా వారివాదాన్ని భంజించాడు: సంస్కృతంలో వైదిక భాషకూ లౌకిక భాషకూ వ్యాకరణ సిద్ధంగానే భేదం ఉంది. అలాగే తెలుగులో గ్రాంథిక వ్యావహారికాల మధ్య భేదాన్ని గ్రహిస్తేతప్పేమిటి? "గ్రామ్య"మని పేరుబెట్టి వ్యావహారికాన్ని వెలిబెట్టకుండా, దానికి ఒక వ్యాకరణాన్ని ఏర్పాటు జేసి తదనుసారంగా గ్రంథాలకెక్కిస్తే పోయేది

ఏముంటుంది? ఈ మాటలు గాలిలో కలసిపోయాయి. వైద్యుడి పథ్యం రోగికి సరిపడలేదు. కాబట్టే సభాంతాన చేసిన తీర్మానాలలో ఈ సమరస ధోరణి కలికానికిగూడా కనుపించలేదు. ఆ వేళకు అప్పారావు సభలో లేకుండా పోయాడని మాత్రమే గమనించిన పండిత పత్రిక ఆం.సా. పత్రిక, పాండిత్యపు పసకంటే పండితులపస ఎక్కువైనట్లు గమనించలేదు. దేశమాత పత్రికలో ఇందు గురించి అచ్చుపడిన ఒక వ్యాసభాగాన్ని అనువదిస్తూ వేంకటరాయశాస్త్రికి అప్పారావిలా రాయవలసి వచ్చింది (1912 జూన్ 2).

Where are the Pandits? I would like to see them of the persons who assembled at Pachayappa's I wonder how many deserve that name.[22]

సన్నిధిలో ఎంతో సౌమ్యంగా కనుపించే వేంకటరాయశాస్త్రి సభలలో చండభానుడేనని గమనించడానికి అప్పారావు కెంతోకాలం పట్టలేదు. నిడదవోలులో జరిగిన ఆం.సా.ప. సభలో ఆయన చేసిన ఉపన్యాసం గ్రామ్యాదేశ నిరసనము (1912)గా పుస్తకరూపం ధరించి గ్రాంథిక భాషావాద శిబిరానికి ఆయనను నాయకుణ్ణి చేసింది. వీరేశలింగం బాహ్లీకుడై వెనకవరసకు చేరిపోతున్నాడు. వేంకటరాయశాస్త్రి భీష్ముడై కౌరవుల అక్షౌహిణులకు సేనాపతి అవుతున్నాడు. భీష్మాచార్యునితో యుద్ధం చేయడానికి పాండవులాకురువృద్ధుని అనుజ్ఞను ముందుగా అర్థించిన చందాన ఎంత గౌరవభావమూ గురీ ఉన్నప్పటికీ, మీతోటి కత్తులు దుయ్యటానికి నాకు అనుజ్ఞ నివ్వండి, అంటూ శాస్త్రికి అప్పారావు రాసుకొన్నాడు. నిడదవోలులో శాస్త్రి ఉపన్యాస ధాటి మార్గాంతరం చూపితేకదా?

ఈ నిర్బంధ గ్రామ్యము మన మత నౌక క్రిందఁదూఱిన టార్పిడో; లేదా దాని క్రిందఁ బొడిచిన చిన్న బొక్క క్రమ క్రమముగా పెద్దదగునది. మన మతమును కుమ్మరయావములో వైచిన గ్రచ్చకాయ. ఇది చల్లని కత్తి. తియ్యని విషము.[23]

భాషా సంస్కరణకూ సంపర్కణవాదుల నాయకులకు గల జీవిత వైఖరి సమస్తానికీ సంబంధం లేకపోలేదు. ఆ విషయాన్ని వేంకటరాయశాస్త్రి గ్రహించినంత సాకల్యంగా మఱెవ్వరూ గమనించలేదు. భాషా సంస్కరణను కూడా బలపరచి యుండవలసిన వీరేశలింగం ప్రాణావసాన వేళకు కొద్ది ముందటి వరకూ సంఘ సంస్కరణను కూడా నిరోధించిన వారితో చెలిమి చేస్తూ వచ్చాడు. వేంకటరాయశాస్త్రి అన్ని విషయాలలోనూ యథార్థమైన 'కన్సర్వేటివ్': ఆంధ్రానికి బర్క్ (Edmund Burke) లాంటి వారు: అగ్రవర్ణాల ఆధిక్యాన్ని రక్షింపబూనుకొన్నాడు. ఆయన ప్రోద్బలంతోనే ఆంధ్రపండిత సభ ఒక్క తాటిమీదికి వచ్చి, "ఆంధ్రభాషా మాధుర్యమును పావిత్ర్యమును, సమైక్యమును" ధ్వంసం చేస్తూ మతవిజ్ఞానాన్నీ ప్రాచీన నాగరికతనూ నిక్షేపించుకొన్న గ్రంథాల భాషను తెలుగు వారికి అందకుండా చేయజూస్తున్న వ్యావహారిక భాషావాదాన్ని నిరాకరించవలసిందిగా అధికారులను కోరుతూ తీర్మానించింది. సంధిని తగ్గించవచ్చును గాని పద్యకావ్యాలలో విసంధి దుష్టమని చెప్పింది. అర్థానుస్వారాన్నీ శకటరేఫనూ నిలుపుకోవాలని పట్టుబట్టింది. లక్షణభంగం కాకుండా భాషలో వైచిత్రిని చూపవచ్చును. గాని లాక్షణిక మతానుసారమైన

భాషనే ఉపయోగించాలి; అయితే శైలి మృదుమధురంగా ఉండాలని గ్రంథకర్తలను ఆదేశించింది. ఇకముందు పాఠ్యగ్రంథాలను ఎన్నికజేయడానికై విద్యారంగంలో అనుభవజ్ఞులనూ, పండితులనూ సభ్యులుగా జేసి ఒక కమిటీని నియమించడమే గాక వ్యాకరణ సూత్రబద్ధమైన భాషను వాడిన గ్రంథాలనే పాఠ్యాలుగా చెయ్యవలెనని ప్రభుత్వాన్ని కోరింది. ఈ కోరికలన్నింటినీ శ్రీ శ్రీ గవర్నరు గారికి నివేదించేందుకని ఒక రాయబార వర్గాన్ని నియమించింది. ఆగస్టు 7న తాత్కాలిక గవర్నరు కోబర్న్ (Cock burn) రాయబారులు చెప్పింది విని, "శృంగార" గ్రంథాలను హెచ్చువెలతో పండితులకున్నూ, గ్రంథాలయాలకున్నూ మట్టుకే విక్రయించేట్టయితే ప్రచురణ కర్తలపై చర్య తీసుకో బోమంటూ హామీ ఇచ్చారు. "గ్రామ్య" భాష విషయంలో ప్రభుత్వం తటస్థంగా ఉండబోతుందని, పాఠ్యగ్రంథ నిర్ణాయక సంఘంలో తెలుగు మాతృభాషగా గల వారిని మరికొందరిని చేర్చుకుంటామని ఉపశాంతి చేశారు.

ఆం.సా.ప. శివం పూర్తిగా తగ్గలేదు. డైరెక్టర్ ఆఫ్ పబ్లిక్ ఇనస్ట్రక్షన్ ఆల్ఫ్రెడ్ బర్న్ (Alfred Burn) పని పట్టించాలి. నవీనాంధ్రమనే పేరుతో పాఠశాలల్లోకి ఎగబాకి వచ్చి ఉన్న "గ్రామ్యాన్ని" తన్ని తగల వేయించాలి. సంతకాలు పెట్టించి మహజర్లు అందజెయ్యడమేనా, తీర్మానాలు చేయించి కాపీలు పంపడమేనా, ఎన్ని విధాల ఒత్తిడిబెట్ట వీలుంటుందో అన్ని విధాలా ప్రయత్నించింది. పదివేల మంది సంతకాలు పెట్టిన మహజరులో చెప్పింది గమనార్హం. తెలుగులో గ్రాంథిక భాష అనబడేది ఆ పండితులకుగూడా దురవగాహమేమీకాదు. పాక భేదాన్నిబట్టి కొన్ని ప్రాచీన గ్రంథాలు అతి "ప్రౌఢము"గా ఉంటాయిగానీ వాటిసంఖ్య కొద్ది, సలక్షణ భాషలో ఉండీ సుబోధకమై ఉన్నవే హెచ్చు. తెలుగనే ఏమి, ఏ భాషలోనైనా "ప్రౌఢకవులు కొద్దిమంది; చదివి గ్రహింప గలవారు పెక్కురు". మాతృభాషకు పెడమొగం పెట్టి ఆంగ్లభాషనే ఒంటబట్టించుకొన్న ఈ కాలం వారికి సలక్షణాంధ్ర గ్రంథాలు ఇనప గుగ్గిళ్ళే కావచ్చుగాక, వీరికోసం భాషను మార్చడం సబబుకాదు. దేశాన్ని బట్టి మారవలసిన ఖర్మ గ్రాంథిక భాషకేం పట్టింది? ఇంగ్లీషులా తెలుగు మారాలనడం "అశాస్త్రీయము". ఇంగ్లండులోకూడా, గ్రాంథిక భాషా సంపర్కంచేత సంభాషణ భాష ప్రౌఢమైనది. అంతేకాని సంభాషణ భాష స్థాయికి గ్రంథ భాష దిగిరాలేదు. సులభశైలిలో "ద్రాక్షాపాకమున" రాస్తూన్న నేటి గ్రంథకర్తల ధర్మమా అని, అక్షరాస్యుల సంభాషణ స్థాయి ముందు ముందు ప్రౌఢం కాబోతుంది. అంతే గాక, ఎల్లవారికీ అన్ని ప్రాంతాలకూ తెలిసినది గ్రాంథిక భాష ఒక్కటే. సంస్కరణ వాదుల గ్రంథాలేగనక ప్రచారంలోకి వస్తే, ఇప్పటి మహామహా తెలుగు పుస్తకాలన్నీ ముందొకనాటికి తెలుగువారికి దురవగాహాలై పోగలవు.

మీఁదఁ గనపఱచిన హేతువులంబట్టి యీ యపూర్వ సంస్కారవాదుల వాదమును నిషేధించి వర్తమాన మర్యాదానుసారముగా సలక్షణ భాషచే రచింపఁబడిన గ్రంథములను మాత్రమే పాఠశాలలయం దుపయోగించునట్లును, తదితర గ్రంథముల నుపయోగింపకుండునట్లును శాసింప వలయునని దొరతనమువారి నిందుమూలముగా మరి మరి వేడుచున్నారము.[24]

రాయబారం ఫలించి టెక్స్టుబుక్ కమిటీలో వెనువెంటనే జయంతి రామయ్యకూ,

వావిలికొలను సుబ్బారావుకూ స్థానం లభించింది. ఏట్సు వర్ణించినట్లుగా, డి.పి.ఐ. అనుమతి కోసం వచ్చి చేరిన పుస్తకాలను తైపారువేసి వ్యావహారిక వాదపు కొసగాలులనుకూడా పట్టి గేలిచేస్తూ ఆ పుస్తకాల పాలిటికి సైంధవుళ్లై అడ్డుతగలడమే ఈ ఇద్దరి పనిగా మారింది. వ్యావహారిక భాషావాదులు చేతులు గట్టుకు కూర్చున్నారనికాదు. సెనేటు సభ్యుడైన మిడిల్‌మాస్ట్, 'లా' సెక్రటరీ సర్ హెరోల్డ్ స్టువర్ట్, విద్యావేత్తలయిన లాసన్, యంగ్ ప్రభృతి ఆంగ్లేయులను కలిసి తమ వాదంలోని సబబును విప్పిచెప్పి ఒప్పిస్తూ వచ్చారు. మార్క్ హంటరును సెనేటుకు గెలిపించారు. గవర్నరు విశాఖపట్నం పోయినప్పుడు ఏట్సు సూచన ప్రకారం గిడుగు, గురజాడ, పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు కలిసి మాట్లాడారు. అయితే పదివేలమంది దస్కత్తులు పోగుచేసిన కౌరవ బలంముందు తామేపాటి? పరిషత్తు మహజరులో సగర్వంగా చెప్పుకొన్నది నిజమే. "రెండుకోట్ల కధికమగు నాంధ్రుల సంఖ్యలో" ముగ్గురో నలుగురో అయిన నవీనాంధ్ర భాషావాదులు "అణుమాత్రం". అయినా వీరి వాదంలోని బలం పాశ్చాత్య విద్యావంతుల మది కెక్కింది గనకనే రెండుమూడేళ్ళు మేరకైనా ప్రభుత్వమూ విద్యాశాఖాధికారులూ గట్టిగా ఎదురొడ్డి నిలవగలిగారు. అతి నెమ్మదిమీదనైనా దేశీయులలో చూపరుల ఆదరాభిమానాలు తమ ఉద్యమానికి చేకూరసాగాయి. కాకినాడ, మచిలీపట్నం వంటి స్థలాలలో అభిమానం ననలు వేస్తున్నది. "అవహేళన దశనుంచి ఉద్యమం సానుభూతిని పొందే దశకు పరిణతి చెందుతున్నందుకు సంతోషం. మీరు ఎదుర్కొనవలసిన ప్రతిఘటన సామాన్యమైనది కాదు" అంటూ ఏట్సు అప్పారావుకు రాసిన లేఖాంశం ప్రత్యక్షరసత్యమే.[25]

తొలిరోజుల్లో విజయనగరాన కూడ వీరికి పూర్తి మద్దతు లేకపోయింది. తెలుగుభాషా మాధుర్యమును చెడగొట్టదలచినారా ఏమిటని కిళాంబి రామానుజాచార్యులవంటి విద్యావేత్త ఈ ఉద్యమాన్ని అపార్థం చేసుకొన్నాడంటే యనమంద్ర నారాయణమూర్తి లాంటి కుర్రవాళ్ళమాట చెప్పేదేముంది? పరిషత్ మహజరుపై సంతకాలు కూడబెట్టి అప్పారావు కోపానికి అగ్గమయ్యారు. కలకత్తానుంచి అప్పారావుకు రాసిన లేఖలో నారాయణమూర్తి చెప్పిన సంగతులను బట్టి, అప్పారావంటే భయంవల్లనో భక్తిచేతనో స్థానికులు కొందరు సంతకాలు చేయ జంకారని, ఇరుపక్షాలుగా చీలి మాటకుమాట రెట్టించుకొన్నారని తెలుస్తుంది. నారాయాణమూర్తి ధిక్కారవైఖరి నవలంబించి ఇలా రాశాడు :

మీరు మద్రాసులో బొడిచే పొడుపుకై యెదురు చూచుచున్నాను. రామయ్యను రెండు సంగతులలో గెల్చుకొందురు. కాని మెమోరియల్‌లోని విజ్ఞప్తి న్యాయము కాదని వాదించిరేని యాంధ్ర ప్రపంచమంతయు మీ తోకకు తాటాకులు కట్టక మానదు. ఒక్క శుభ (మీకశుభ) వార్త తమకు విన్నవించవలసి యున్నది. శ్రీ శ్రీ శ్రీ విజయనగర మహారాజావారు మాపక్షము!!! ఇప్పుడు మా బలమొక్కమారు తలచుకొండి.

రీవారాణి చనిపోయి ఏడాది నిండలేదు. సంస్థానం తననుతోసి వెయ్యబోతున్నాదా? తన కాలికింది నేల కదులుతున్నదా? ఇది తన ఇంటి వ్యవహారం కాదు, దేశ

సమస్య. మిత్రులు శత్రువులైపోయినా, పోషకులు మొండిచెయ్యి చూపినా, ఇందులో లొంగుబాటు లేదు సరిగదా, రాజీకూడా ఉండబోదు. బొంబాయి నుంచి కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు సమరస మార్గాన్ని చూపెడుతూ ఉత్తరాలు రాస్తున్నాడు. కాని, సామరస్యానికి ఇదేమి సొంతపనా? విద్యద్వారా సమాజమంతా నాగరికం కావడమో లేక యథాపూర్వంగా పండితవ్యవస్థ కొనసాగి ప్రజలకు నోరూవాయి లేకుండా సంస్కృతి కొందరి కాణాచిగా పడి మూలుగుతూ ఉండడమో – ఇందులో సమరసానికి తావేది?

విశ్వవిద్యాలయంలో సంస్కృత, మాతృభాషల అధ్యయన విషయమై భారత ప్రభుత్వం ఇవ్వబూనిన 'గ్రాంటు'ను వినియోగించు కోవలసిన పద్ధతులను గురించి, సిండికేటు సభ్యుడైన జస్టిస్ పి.ఆర్. సుందరయ్యరు కోరికపై అప్పారావు తయారుచేసిన నివేదికనిండా ఈ భాషా యుద్ధ చ్ఛాయలు కమ్ముకొని ఉన్నాయి : శాస్త్రీయ పద్ధతులలో భాషలను నేర్వాలీ అంటే జీవద్భాషలతో మొదలెట్టాలి. ప్రజలను విద్యావంతులుగా చెయ్యాలీ అంటే మాతృభాషను శాస్త్రీయ పద్ధతులపై పెంపొందిస్తూ స్వతంత్ర సాహిత్య సృజనను ప్రోత్సహించాలి. ఉపాధ్యాయ శిక్షణతోబాటు నిఘంటు నిర్మాణానికి సమీప ద్రావిడ భాషాధ్యయానికీ ధనాన్ని కేటాయించాలి. ఆధునిక భాషాధ్యయన పద్ధతులకు పండిత వ్యవస్థ సమ్మతించదు. జీవద్భాషకూ గ్రాంథిక భాషకూ అంతరమెంచకుండా "రొడ్డకొట్టుడు" చదువులే చెబుతూ ప్రతిభను కుంచించి బుద్ధిమాంద్యాన్ని కలిగిస్తూ సాహిత్య సృజనలలో మందకొడితనాన్ని ప్రోత్సహిస్తున్నారు. వీరిలో "పాండిత్యానికి కావలసిన ఆధునిక విజ్ఞానం మృగ్యం". కావ్యభాషను బోధించడానికి, అధ్యాపకులకు కావలసింది ఒక్క పాండిత్యమేకాదు. విమర్శచేసి విడమర్చేశక్తీ, పరిశోధనాశక్తీ ఉండాలి. వ్యవహారికానికీ కావ్యభాషకూ మధ్య వీరాంజనేయులుకూడా దాటజాలని అఖాత మొకటి ఉండబట్టి, మాతృభాషాబోధన సంస్కృతి శూన్యులైన "మిడిమిడి జ్ఞానం గల మహామహుల" చేతుల్లోబడి విద్యార్థులకు శిరోవేదనగా పరిణమిస్తున్నది. పండితులకు మృతభాషగురించి తెలిసినంత జీవద్భాష గురించి తెలియదాయె! ఆ మృతభాషలోనైన కృతకమేదో ఏదీకాదో తెలియని "దిక్కుమాలిన అవస్థ" ఎదురౌతున్నప్పుడు నానార్థాలు చెబుతూనో ప్రామాణికాలుగాని వ్యాకరణాల సూత్రాలను వల్లెవేస్తూనో నెట్టుకుపోయే అధ్యాపకులు భాషనెలా ఉద్ధరించగలరూ, పుష్కలమైన సాహిత్య సృజనకెలా ప్రాతిపదిక సమకూర్చగలరు? కాబట్టి విశ్వవిద్యాలయంలో తెలుగు పరిశోధనకు ఫెలోషిప్పులూ, స్కాలర్ షిప్పులూ ఏర్పాటు కావాలి. అధ్యాపకులకు ఆధునిక పాశ్చాత్య పద్ధతులు ఒంటబట్టించాలి :

మాతృభాషలను బోధించే వారి, రూపొందించే వారి భుజస్కంధాలపై నేడు మహత్తరమైన బాధ్యతవుంది. ఈ సత్యాన్ని వారు గ్రహిస్తారని నేనాశిస్తున్నాను.

అప్పారావు తయారుచేసిన యీ నివేదికలోని సూచనలెలా అమలు జరిగిందీ వావిళ్ళవారి పత్రిక త్రిలిఙ్గ ఒక వ్యాస క్రమంలో వివరించింది. మృత, జీవద్భాషలను రెంటినీ బోధించగల సమర్థుడైన పండితుణ్ణి ఏ జర్మనీ దేశంనుంచో తెచ్చి భాషాచార్య

పదవిలో నియమించమని అప్పారావు అడిగాడు. సంస్కృతం, దానికి సంబంధించిన ఇతర భాషల తత్వ పరిశోధనకు ఇంగ్లాండునుంచి డా. కాలిన్సును తెచ్చి నియమించారు. ద్రావిడ భాషల తత్వాన్ని పరిశోధించడానికి రీడర్లను నియమించారు. కాలిన్సు "చేతిక్రింద" నలిగిన తర్వాత వీరిలో ఒకరిని యూరపుకు బంపించి శిక్షణ నిప్పించి "ద్రావిడ భాషాతత్వజ్ఞ పదవి నధిష్టిమ్పఁజేయుదురు". ఆంధ్రేతరుడెవరో ఆంధ్రభాషా తత్వాన్ని పరీక్షించవలసిన "దుర్గతి యేల"? అని అప్పారావు ప్రశ్నించాడు. కనీసం "తెలుఁగు చదువరిని నిర్ణయించెడు పని సగౌరవముగ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తున కొప్పగింపుమని కోరిరి." ఆ కోరిక నెరవేరిందికాదు.[26]

అధ్యాపకులనుంచి ఉన్నత ప్రమాణాల నాశించిన అప్పారావే విద్యార్థులను మరింత పకడ్బందుగా తీర్చిదిద్ద బూనాడు. పరీక్షాధికారిగానూ, ప్రశ్నపత్రకారుడుగానూ ఆయన చేసిన పనులే యిందుకు సాక్ష్యాలు. గు.ర.లే. పు. 61–68 మధ్య అచ్చుపడివున్న ప్రశ్నపత్రాలను గమనించి చూస్తే (1912) విద్యార్థుల సాహిత్య జ్ఞానాన్ని పెంపొందించేందుకు విమర్శదృష్టికి పదునుబెట్టేందుకు ఆయన పూనుకొన్నాడని తెలుస్తుంది. వసుచరిత్రము పై ఆయన వేసిన ప్రశ్నలు విద్యార్థులకేమనిపించాయో తెలియదుగానీ, పండితులకుగూడా మార్గదర్శకాలైనట్లు వఝుల చిన సీతారామస్వామిశాస్త్రి రాసిన వసుచరిత్ర విమర్శనము (1915) ఉపోద్ఘాతాన్నిబట్టి తెలుస్తున్నది. ఈ ప్రశ్నలు "విమర్శన రూపములయి గ్రంథ విమర్శనమునకు దారిచూపుచున్నవి" అని ఆయన రాశాడు.

భాషాయుద్ధ కథలో రాయబార ఘట్టం అలా ముగిశాక, ఇరుపక్షాలు కత్తులు నూరుకొంటూ రాగల యుద్ధానికి సన్నాహాలు చేసుకోసాగాయి. ఈ లోపల పరస్పర నిందారోపణలూ, నిష్ఠురోక్తులూ ఆయుధాలకు మారుగా పనికివచ్చాయి. ప్రభుత్వాధికారులకు పండితులపై లేనిపోని నేరాలు ఆరోపించి చెప్పి గ్రాంథిక భాషా వాదులను ప్రభుత్వంవారు రాజ ద్రోహులుగా పరిగణించి శిక్షించబోతారని భీతాహం కలిగించి తమ వాదం నెగ్గించుకో జూస్తున్నారని జయంతి రామయ్య, వేమవరపు రామదాసులవంటి పెద్దమనుషులే తమ ప్రత్యర్థులపై నింద మోపారు. సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం, బుర్రా శేషగిరిరావుల వంటి నవీనాంధ్ర భాషోత్సాహులు పని గట్టుకొని చెన్నాపట్నం దాకా ప్రయాణించి ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో సభ చేసి తమ వాదాన్ని వివరించడంలో తబ్బిబ్బుపడి ఒకరు చెప్పింది మఱొకరు చెప్పకా ఇప్పుడు చెప్పింది మరునాడు చెప్పకా, గొడవ పడ్డారు. కన్యాశుల్కం, అపవాద తరంగిణి గ్రంథకర్తలతోనూ, పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారితోనూ తనకెలాంటి ఏక వాక్యత లేదని సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం 'పబిలీకు'న ప్రకటించి గ్రాంథిక భాషా వాదులకు ఊరట కలిగించాడు. సంస్కృత శబ్దబాహుళ్యానికి తాను ప్రతికూలుడట. సులభ శైలిలో రాసిన సాహిత్యం స్త్రీలకూ కర్షకులకూ ఉపయోగ పడడమొక్కటే తన లక్ష్యమట. పురాణం నాగభూషణం, సోమంచి భీమశంకరం వంటి గ్రాంథిక భాషావాదులు తామున్నూ సులభశైలి వరకైతే లక్ష్మీనరసింహంతోటి ఏకీభవిస్తామంటూ హిందూ పత్రికకు లేఖలు రాశారు. ఎటొచ్చీ గిడుగు రామమూర్తి ఉపన్యాసమే వాళ్ళకు

మింగుడు పడలేదు. కాళీ బెంచీలకు ఉపన్యసించ వలసి వస్తుందని ఆయనను బెదిరించారుకూడా. ఉపన్యాసాన్ని మధ్యలోనే అపు చేయించారు.[27]

గిడుగు రామమూర్తి అలా ఆగేవాడు కాదని త్వరలోనే గ్రాంథిక భాషా వాదులకు తెలిసి వచ్చింది. A memorandum on Modern Telugu అనే గ్రంథాన్ని రాసి 1913లో ఆయన యూనివర్సిటీ వారికి సమర్పించాడు. మద్రాసులో ఆంధ్రపండిత సభ జరిగిన వెనువెంటనే గొప్పదైన ఈ రచనకు ఆయన పూనుకొని ప్రధానమైన భాగాన్ని ఆ సంవత్సర మందే పూర్తిచేశాడు.

My object in writing it was (1) to vindicate the dignity of Modern Telugu, the guenine mother - tongue of the educated classes and its right to be used as the best medium of instruction and literary expression; and (2) to refute the arguments advanced by the Pandits and the Academy against the "Modern Telugu Movement".

దేశభాషాద్వారాన సామాన్యప్రజలలో పాశ్చాత్య ఆధునిక శాస్త్రీయ విజ్ఞానాన్ని వెదజల్ల వలెనంటూ 1854లో భారత ప్రభుత్వం, విద్యావిషయాలలో తన నిర్దిష్టమైన వైఖరిని ప్రకటించింది లగాయతు, ఈ యాభై ఏళ్ళ కాలంలో దేశ భాషాబోధన పండిత హస్తగతమై, పనికిరాని పాతపద్ధతులను అమలు బెడుతూ నవ్యమైన ప్రతిదానినీ అడ్డుకొంటూవచ్చిందని రామమూర్తి ఇందులో ఎత్తిచూపాడు. విద్యావిషయక ప్రతిష్టంభన కంతటికీ గల మూలకారణం, గ్రాంథిక భాషావ్యాకరణ నిర్బంధాలకై లొంగి పూర్తి ప్రయోజనాల నివ్వజాలక పోయింది. డా. గ్రీర్సన్ (Grierson) బెంగాలీ, హిందీభాషలలో తత్సమ పదజాలం విస్తారంగా నిరాఘాటంగా ప్రవేశించి దేశ ప్రజలనుండి సాహిత్యం దూరమై పోవడం గురించి రాసింది తెలుగు భాషకు గూడా అన్వయించక పోదు. నేటికాలంలో కొమ్ములు దిరిగిన పండితుడైనా నిర్దోషంగా సుష్టుగా రాయజాలని ప్రాచీన కావ్యభాషను విద్యార్థులపై నిర్బంధంగా రుద్దడమే ఈ "వండ" కంతటికీ కారణమైంది. భాషా శైలిని మాత్రమేగాక విషయాన్ని (Contents) కూడా మార్చుకోవలసిన ఆధునిక యుగావసరాన్ని విస్మరిస్తూ, సంస్కృత పదభూయిష్టమైన శైలినీ సంస్కృత సాహిత్య క్షీణయుగంలో తలెత్తి తెలుగులో చొరబారి పిలక లెన్నోవేసి తెగబలిసి ఉన్న క్షుద్ర "శృంగార" ఇతివృత్తాలనున్నూ విపరీతంగా అభిమానిస్తూన్న పండితులు గతైక మతులై జీవిస్తున్నారు. సమాజంలో అన్ని అంతస్తులలోని జనానికి సమంగా విద్యాభాగ్యం అందుబాటులోకి వచ్చి, ఏకవిధమై అఖండమైన సంస్కృతి సర్వతోముఖంగా వ్యాప్తిచెందడానికి సర్వజనగ్రాహ్యమైన అవకాశ పూర్ణమైన వ్యావహారికంలోనే విద్యాబోధ జరగాలి. ప్రాచీన సాహిత్యాన్ని అధ్యయనం చెయ్యవలసిన అవసరం అందరికీ ఉండదు. అది ఐచ్ఛిక (Optional) విషయం కావచ్చు.

- In the present economic condition of the country the masses are seriously handicapped. The further progress and the welfare of the community depends on the removal of the barriers between the

classes and masses, which a serious defect in the system of public education has set up and has been strengthening.... The aim of the true social reformer in all civilized countries is toweld all classes of the community together for common citizenship by a culture which should be common as the light and the air....

ప్రభుత్వ సత్సంకల్పానికి విఘ్నాన్ని ఆపాదిస్తున్నది 'పండిత' వ్యవస్థ కాబట్టి దానిమీదికి మళ్ళీ విమర్శించక తప్పలేదు. పండితద్వేషంతోటిగాక పండితుల సహజ మనస్తత్వ విమర్శతో కొన్ని భాగాలీ గ్రంథంలో కరకుదేలి ఉన్నాయి. నవీనాంధ్ర బాషావాదులకు పండిత దూషణ సర్వ సామాన్య లక్షణమై పోయిందంటూ గ్రాంథిక భాషావాదులు గోలపెడుతున్న రోజుల్లోనే పేరెత్తి వేదం వేంకటరాయశాస్త్రినీ వావిలికొలను సుబ్బారావునూ విమర్శించడానికి సాహసం కావాలి. పండితుల పాండిత్యాన్ని గానీ, చిత్తశుద్ధినిగానీ శంకించకుండా వారి పాదాలవద్ద కూర్చుని శిష్యరికం చేస్తానంటూ —

He is a pyramid, a museum, an encyclopaedia of ancient learning! We ought to be proud of him. అయినాగాని, 'పండిత శబ్దం తానీ గ్రంథంలో Pedantry, bligotry, dogmatism, unreasonableness, impracticable purism, exclusive spirit and such other characteristic of the average Pandit కు పర్యాయపదంగా వాడుకచేశానని స్పష్టంచేశాడు. ఈ దృక్పథం నుంచి 'పండితుడు' నాగరికతా విరోధి; దేశానర్థహేతువు ఎందుకంటే అతడభిమానించే సాహిత్యం మరో యుగానికీ మరో జీవన విధానానికీ చెందినట్టిది. జీవితంలో వచ్చిన మార్పులను సాహిత్యం ప్రతిబింబించవలెననే మాట అతనికి సమ్మతం కాదు. కాబట్టి సామాజికాభ్యున్నతినీ విద్యావ్యాప్తినీ అతడు నిరోధిస్తాడు. ఆధునిక బోధనా పద్ధతులను నిరాదరిస్తాడు.

The subject - matter of the books he generally teaches is out of date and the knowledge embodied in them is in conflict with what is now believed to be true and good by the civilised world. The Pandit daily administers to the pupils small doses of the superstition and of the exploded knowledge of the ancient world, lest they should grow too fat on the modern ware of western knowledge, which the government are so solicitous of diffusing among the masses.

ఆధునిక విషయపరిజ్ఞానానికి సంబంధించిన వస్తువులూ, భావాలూ మన విద్యార్థులకు పాఠ్యాల ద్వారా తెలియజేయవలసిన అవసరాన్ని గానీ, శాస్త్రీయ బోధనాపద్ధతుల ప్రయోజకత్వాన్ని గానీ, వేంకటరాయశాస్త్రి తన గ్రామ్యాదేశ నిరసనములోనూ వావిలికొలను సుబ్బారావు తన The Modern Telugu Proseలోనూ ససేమిరాగుర్తింప నిరాకరించి రామమూర్తి వాదానికి బలాన్ని చేకూర్చారు. 'శృంగార'రసం గురించి పండితసభ చేసిన తీర్మానాలను ఒక్కొక్క దానిని తీసుకొని పరిశీలించి తోసివేశాడు కూడా వీరేశలింగం. లక్ష్మణరావుకూడా

పండిత సభ తీర్మానాలతో ఏకీభవించలేదని గమనించాడు. Apendix 'A'లో తెలుగుభాషా సూక్ష్మాలను అధునిక దృష్టితో పరీక్షించి వ్యావహారిక భాషావాదాన్ని నిరూపణచేశాడు.

భాషా యుద్ధక్రమంలో రామమూర్తిది తొలి తుపాకిగుండు కాదుగాని తొలి ఫిరంగి గుండు దీనికి జవాబు వెనువెంటనే వచ్చింది: జయంతి రామయ్య రాసిన A Defence of Literary Telugu (1913). బ్రౌన్ సాయంతోటి కావ్యభాషను సమర్థించుకోవడమే ఈ గ్రంథంలోని ఆశ్చర్యకరమైన విషయమనాలి. బ్రౌన్ పరిష్కరించిన (1860) The Wars of The Rajahs ను పాఠ్యం చెయ్యడానికి గ్రాంథిక భాషావాదులు పెట్టిన అభ్యంతరాలే బ్రౌన్ దృక్పథం పట్ల వాళ్ళకుండిన గౌరవాన్ని సూచిస్తాయి. విజయనగరంలోని తెలుగు భాషా సంఘం పక్షాన ఈ పుస్తకాన్ని 'ఎడిట్' చేసి (History of Handeh-Anantapuram) పేరుతో అప్పారావు వెలువరించనున్నాడు. ఆంధ్రభాషా సాహిత్యాలను అభ్యసింపగోరే ఆంగ్లేయుల నుద్దేశించి *భాస్కర శతకం ప్రభులింగలీల* వంటి లఘురచనల నైతే వాళ్ళు సునాయాసంగా చదవవచ్చునని బ్రౌన్ చెప్పి ఉన్న మాటలకూ ప్రాచీన ప్రబంధాలనూ పిల్ల వసుచరిత్రలనూ సమర్థించే రామయ్య వైఖరికీ భేదం మాత్రమే కాదు విరోధమే ఉంది. 'పండిత' ప్రియమైన గ్రాంథిక భాష గురించి రాస్తూ దానికి వ్యావహారికానికి సాక్షన్ (Saxon) కూ ఇంగ్లీషుకూ గల భేదమే ఉన్నదని పటాటోపశైలిలో రాయాలని పండితుడు తాపత్రయ పడుతాడని నిజమైన పాండిత్యం గల వాళ్లు దీనిని అవగణిస్తారు. కాబట్టి పండితమానుల దృష్టిలో వాళ్ళు గ్రామ్య (Vulgar) వాదులుగా చలామణి అవుతున్నారని బ్రౌన్ స్పష్టంగా చెప్పి ఉన్నాడు కూడా.[28]

ఈ పుస్తకంలో రామయ్య చేసిన మరో ఘనకార్యం గిడుగు రామమూర్తినీ గురజాడ అప్పారావునూ వేరుజెయ్య బోవడమే, నవీనాంధ్రాన్ని నిర్బంధం గానూ గ్రాంథికాన్ని ఐచ్ఛికంగానూ పాఠ్యాలు చేయవలసిందని రామమూర్తి సతపోరుతూ ఉంటే, గ్రాంథిక వ్యావహారికాలు రెండు కలిపి కాపురం పెట్టాలని అప్పారావు అంటూ ఉన్నాడట. పాఠ్యగ్రంథ నిర్ణాయక సంఘ సభ్యుడుగా ఒక మాట, పరీక్షాధికారిగా మరోమాటా పలుకుతున్నాడట. పాఠ్య గ్రంథాలలో గూడాను వ్యాకరణ సూత్రాలకు లోబడి రాసిన వాటితోబాటుగా ఉల్లంఘించి రాసిన వాటిని గూడా ఎన్నిక చెయ్య మంటున్నాడుట. అలాగే స్కూలు ఫైనలు ఇంటరు పరీక్షలలో విద్యార్థులు తమ కిచ్చవచ్చిన శైలిలో రాయవచ్చునంటున్నాడుట. అప్పారావుది అవ్వా బువ్వా పద్ధతి అని చెప్పడానికి రామమూర్తిని వాడుకొని, అక్కర తీరంగానే ఆయననూ తోసిపుచ్చాడు రామయ్య. పుల్లెత్తమంటే పూర్వోత్తరాలెత్తిన చందాన నేటి కృతక భాషను సమర్థించడానికి నన్నయనుంచి చిన్నయవరకూ తడిమి చివరకు తేల్చిందిది:

The propaganda of the 'Modern' school goes very much beyond the necessities of the case. It is ill-conceived, revolutionary and Contrary to the law of the ordinary development of languages... It is professed but by a handful of persons who have no more right to speak for

the Telugu People than the three Tailors of the Tooley street had to speak in the name of people of England. In fact, these "reformers" have come not to fulfil but to destroy and they have thereby put themselves out of court.[29]

మేజిస్ట్రేటు గాబట్టి నేరస్థులను విచారించి శిక్షించడం వరకూ సరిపోతుంది గాని, డిప్టీ కలెక్టరు కూడా అయి నేరారోపణ కూడా తానే చెయ్యబూనడమే అక్రమ మనిపిస్తుంది. భాషా సంస్కర్తలు 'ధ్వంసపు నారాయుళ్ళు'గా పితూరీదారులుగా కనిపించారాయనకు, వెంటనే వాళ్లను వెలివేసి శిక్షింపబూనాడు. భాషాపరిణామ ధర్మాలను వాళ్ళు ఉల్లంఘించారని ఆరోపణ: అందుచేత సంప్రదాయమనగా ఏమిటైనదీ వివరించే పనితోబాటు ప్రస్తుత గ్రంథభాష సంప్రదాయానికెలా బాహిరమైనదో పరిశోధించి నిరూపించే పనిగూడా సంస్కర్తలపై బడింది. నిజమైన సంప్రదాయము అని గిడుగు ఒక పుస్తకం తయారుచేసింది ఇందుకే.

4

ఆనందనామ సంవత్సరంలో ప్రపంచం గురించి మట్టుకే అప్పారావు బెంగ పెట్టుకోలేదు. తన మనస్సు వెనకతట్టు ఒకమూల అరలో మగతగాపడి ఉండిన కళింగదేశ చరిత్ర రచనా పథకం, ఉన్నట్టుండి ఇప్పుడు ఉపరితలానికి వచ్చి పీడించసాగిది. 1914 జూన్‌లో బందరునుంచి ఒక అభిమాని చేసిన హెచ్చరిక దాన్ని తట్టి లేవగొట్టింది:

మీ రిప్పటికే వృద్ధులయిపోయినారు. వెనకటి ఓపికలేదు. చరిత్ర రచన అలాగునే వుంచి వేసినారు. ఇతర వ్యాపకాలు తగ్గించుకొని, మీరు తలపెట్టిన చరిత్రను పూర్తిచేయడం మంచిది.[30]

అప్పారావు ఆరోగ్యం సరిగాలేదని తెలియని వాడేమీకాదు ఈ లేఖరి. ఎలాగైనాసరే ఓపిక తెచ్చుకుని ఆచరిత్రనూ దానితోబాటు నిఘంటువునూ "దేశానికి" సమర్పించి పోవలెనని అప్పారావు మీద పెద్ద బరువే మోపాడు. దేశంవాణి అది కావచ్చు గాని దేహం ఎదురు తిరుగుతున్నది, ఏంచెయ్యడం? తపనపడడం తప్ప ఈ రెండు విషయాల గురించి తానునిజంగా చెయ్యగలదేమీలేదు. నిత్యాగ్నిహోత్రం వంటి మనస్సును సముచితంగా పోషించేంత దారుఢ్యం ఒంటికి లేకపోవడమే అప్పారావుకు ఒనగూడిన అనర్థకాలలోకెల్ల పెద్దదైన అనర్థకం. ఆ ఒళ్లు వట్టి వేపనాగేలు. సంస్థానం కలెక్టరు ఫౌలరుదొర అప్పారావు ఆరాటాన్ని గమనించి ధైర్యం చెప్పసాగాడు. తాను ఈ గ్రంథాన్ని స్వయంగా పూర్తి చెయ్యలేకనేపోతే తగిన సమర్థులను నియమించి, 'మీరు వుంటే ఎంత బాగుండునో, అంత బాగా వారిచేత వ్రాయించి నేను పూర్తి చేయిస్తాను.... మీ ఆశయాన్ని నేను నెరవేరుస్తాను. కాని మీ మీద నాకింకా ఆశపోలేదు. చరిత్రను మీరే పూర్తి చెస్తారని నా ఆస!'[31]

ఫౌలరు ఉన్నాడని తానిక దాటుకోవచ్చునన్నమాట! గిడుగు రామమూర్తి కూడా

ఉన్నాడు. "పెంపుడు బిడ్డ"కు ఏ లోటూ రానీయరు. చావు గురించి తనకు చింతలేదు. చావకముందు చెయ్యకుండా విడిచిపెట్టిపోయే పని గురించే చింత. పనికిమాలిపోవడమే బతుకులో చావు. అప్పారావిలా అనుకొంటాడని ఫౌలరుకు తెలుసు; కాబట్టే ఆ జాబులో ఇంకా ఇలా రాశాడు:

మీరు ఆత్మజ్ఞాన సంపన్నులు. మానవుల కెరుకపడని అంతిమ యాత్రా స్థలానికి బయలుదేరవలసి వస్తుందని మీరు భీతిల్లరు. చిరునవ్వుతో మృత్యువును పలకరించి చిత్తస్థయిర్యముతో పయనిస్తారు. మరణమును ఆనందముతో ఆలింగనము చేసుకోగలిగిన ఆత్మపరిపక్వము జీవితమున సాధించడానికే, మీరు జీవించారు. నాకున్నూ అలాంటి ధృతి ఆత్మవిభూతి కలగాలని నా అభిలాష.

తన తప్పులేకుండా థర్మామీటరు శరీర ఉష్ణోగ్రతను చూపుతూ ఉంది. 'నార్మల్' కంటె తక్కువ చూపిందని దాని ననవలసిన పనేమి లేదు. మలబద్ధకం పోతుందని ఆముదాన్ని ఆశ్రయిస్తే అది ఇలా పనిచేసింది కాబోలు! నూకలజావ, 'మెల్లిన్స్ ఫుడ్' తీసుకొన్నందువల్ల జ్వరం తగ్గినట్లనిపించినా నిస్సత్తువగా ఉంటున్నది. ఒంటిపూట తిండివల్లనేమోననుకొని ఇరుపూటాలా తిండి తినవలసివచ్చింది. ఇదేదో మామూలు జ్వరంలా లేదు. తనకు ఇరవైఏళ్ళ బట్టీ సుపరిచితమై పోయిన జ్వరం తీరేవేరు.

1915 ఏప్రిల్ నాటికి అప్పారావు ఆరోగ్యస్థితి గురించి ఆయనకంటే ఎక్కువగా ఇంట్లోవాళ్ళకు గాభరా పుట్టింది. మహారాణి లలితకుమారికూడా ఆందోళన చెందసాగింది. నిర్లక్ష్యంచేస్తే మొదటికే మోసం రావచ్చు. "కంటికి రెప్పవలె" చూసి వైద్యం చేయవలసిందిగానూ, దానికయ్యే సమస్త ఖర్చులూ తాము అచ్చుకొనేట్లు గానూ విశాఖపట్టణం పెద్దాసుపత్రి సర్జను ఎల్లింగ్టను దొరకు స్వయంగా ఉత్తరం రాసింది. ఆనెల 7న అప్పారావు విశాఖపట్టణం బయల్దేరిపోయాడు. వెంట సెంబరి జోగారావు అనే పనికుర్రవాడూ, కుమారుడు రామదాసూ ఉన్నారు. పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారింట మకాం.... ఎల్లింగ్టను చెయ్యగలిగిందంతా చేశాడు. కొన్నాళ్లు అక్కడే ఉంచుకొన్నాడు. ఈ వ్యవధిలో పర్లాకిమిడికి తంతికొట్టి గిడుగు రామమూర్తిని పిలిపించుకొని తనవద్ద రెండురోజు లుండిపొమ్మన్నాడు అప్పారావు. ఆ రెణ్ణాళ్ళూ ఒకరి మనస్సు నింకొకరి మెడలో పూలమాలగా కీలించుకొంటూ ఎలా వెళ్ళబుచ్చిందీ రామమూర్తి స్వయంగా వర్ణిస్తున్నాడు :

నే నతన్ని చూడ్డానికి వెళ్ళినపుడు డాక్టరు నా కిలా సలహా యిచ్చాడు : 'మీరు యెదుట కనిపించే సరికల్లా ఆయన వుద్రేకం పట్టలేకపోతున్నారు అదే పనిగా, జబ్బుమాటే మరచి మీతో సాహిత్యగోష్ఠి చేస్తున్నారు. చారిత్రక విషయాలను గురించీ, సారస్వతాన్ని గురించీ చర్చలు జరుపుతున్నారు. విపరీతమైన అలసట కలగుతున్నా లెక్క చేయడం లేదు. ఇలా అయితే ఆరోగ్యం మరీ పాడవుతుంది కదా!'[32]

పర్లాకిమిడికి తిరిగి వెళ్ళాక అప్పారావుకు ఉత్తరాలు రాయవద్దనికూడా రామమూర్తిని కోరాడు డాక్టరు. రామమూర్తి మళ్ళీ అప్పారావును కలుసుకోలేదు. తానై

త్తరమ్ముక్క రాయలేదుకూడా. విడిచి వెళ్ళేప్పుడు రామమూర్తితో Ramamurty! Fight our language reform battle to the finish అని అప్పారావు చెప్పినట్లు, సమక్షంలో ఉండిన అప్పారావు కుమారులు రామదాసు పంతులుగారి స్మృతిశకలం. రామదాసుగారిని పక్కకు పిలిచి రామమూర్తి ఇలా అన్నాడట కూడా : "మీ నాయన శరీరస్థితి ఏమి బాగుండ లేదు. అది యెలా తిరుగుతుందో చెప్పలేము. నువ్వు ప్రాజ్ఞుడవైనావు. ఏది యెలాగైనా ముందు కార్యం నడపవలసిన భారం నీదైవుంది కనక జాగ్రత్తగా అన్నీ చూసుకో. మీ నాయనకి నాకు 'షోడశ' కర్మయందు నమ్మకము లేదు. అందు విషయమై నువ్వు అందరు చెప్పినవి విని అనవసరపు వ్యయప్రయాసలు పడకు".

జూలై వచ్చింది. వస్తూ వస్తూ అప్పారావు అనారోగ్యానికి కాసింత ఆట విడుపు తెచ్చింది. అయినవారికి ఆశ రెక్కొంది. ఫౌలరుకూడా ధైర్యం చూపెట్టాడు. మరింకేం ఫర్వాలేదు. అప్పారావు ఆయనకు పళ్ళు పంపాడు. జబ్బు తిరుగుముఖం పట్టింది. "చివరికి మీరు జయించారు. మీరు అందుకోదలచిన ఆదర్శాలు మీరు అందుకుంటారు. మీ కలలు నిజమౌతాయి. అవి నిజయమేవరకు మీరు జీవిస్తారు". చరిత్ర రచనకు కావలసిన పరికరాలు సమకూర్చుకొమ్మంటున్నాడు ఫౌలరు.[33]

ఆగస్టు గడిచిపోయింది. సెప్టెంబరు వచ్చింది. 1916 సంవత్సరానికి విశ్వ విద్యాలయ పరీక్షాధికారిగా నియమితుడైనట్లు జి. వెంకటరంగారావు తెలియపరిచాడు. మెట్రిక్, ఇంటర్ తెలుగు పాఠ్యాల నిర్ణయం గురించి మళ్ళీ శ్రమ. మళ్ళీ జీవితం. మళ్ళీ కార్యోత్సాహం, ఆం.సా.ప. వారి నిఘంటు ప్రయత్నాలు ఒక కొలిక్కి వచ్చాయట. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి ఇబ్బందులు గట్టెక్కాయి. ప్రధాన సంపాదకుడుగా నెలకు రెండువందల పై చిలుకు ముడుతుంది. పోనీలే పాపం!

అక్టోబరు వచ్చింది. అయినా పూర్తి స్వాస్థ్యం చేకూరలేదు. జబ్బు నయమయేట్టులేదు. భూముల గొడవలు వచ్చిపడ్డాయి. ఒగ్గిపురంలో పొలాలు చేస్తున్న రైతులు శిస్తులివ్వకుండా ఇబ్బంది పెడుతున్నారు. కృష్ణసాగరంవద్దనున్న పొలాలను సంస్థానం వారు కొనివేస్తే వాటిపీడా తనకు వదులుతుంది.

ఎండాకాలం విజయనగరాన్ని నవంబరు దాకా వదలిపెట్ట లేదా సంవత్సరం. ఎండలతోబాటు జ్వరం రానేవచ్చింది. గవర్నమెంటు ఆస్పత్రి డాక్టరు చాపా మంగ పతినాయుడు – 'డాక్టర్ మేంగో' – చికిత్స చేస్తున్నాడు. పనిసాయానికి సెంబరి జోగారావు – 'హోల్కార్' – ఉండనే ఉన్నాడు.

రాకతప్పని చావును తలచుకొని దడుచుకోవడ మేంపని? తన జీవితం ఒకకొసకు వస్తున్నట్లుంది. ఏంచేశాడు తానీ బతుకులో, ఏమేం చూశాడు, ఏమేం కోరాడు, ఏమేంపొందాడు? తన జీవితనౌక ఏబై మూడేళ్లుగా నిలచిన ఈ ఆశ్రయాన్ని విడిచిలంగరెత్తి అజ్ఞాతసీమకు ప్రయాణం కట్టబోతున్నది. తిరిగి వెనక్కుచూచుకొని తనదైన ఈ జీవితాన్ని అంచనా వేసుకోవలసిన తరుణమిదే. ఈ ప్రయత్నంలోనే లంగరెత్తుము అన్నగేయం మనస్సునుంచి కాగితం మీదికెక్కింది. భాషలోనూ, భావంలోనూ టెన్నిసన్ యులిసెస్ (Ulysses) ఖండికతో సామ్యం లేకున్నా, నౌకాసంకేతం ఉభయసామాన్యమే. తనగేయానికి తానే నాయకుడై అప్పారావు

చేరగోరుతున్నది భూప్రపంచకంలో స్వర్గతుల్యమైన ఏభాగాన్నీకాదు. చావు కొసనీడ కూడా దానిమీద ప్రసరించలేదు. జీవితాన్ని తులాదండాని కెక్కించి తూస్తున్నాడు, వెలకడుతున్నాడు.

అయిపోయిందా లెక్క అప్పుడే? ఆయనకు తెలియకున్నా, ఆయనకథ కావచ్చింది. మృత్యుస్పర్శ ఏ పంక్తిమీదా లేదనేగాని, గేయం మొత్తానికిగల నేపథ్యమూ అంతరార్థమూ అదే. నవంబరుకూడా ముప్పాతిక భాగం అప్పుడే వెనకబడింది. అప్పారావు ఆరోగ్య రేఖ నానాటికీ వంగిపోతున్నది. విజయరామగజపతి చెవిదాకా వెళ్ళింది ఈ వార్త. ఆయన కబురుపెట్టాడు. చివరికోరిక ఏమిటో నోరు విడిచి చెబితే తీరుస్తామన్నాడు. తనకు సంస్థానం నుంచి ఏమీవద్దు. తన కోర్కె వేలసంఖ్యలో ఉన్న తన గ్రంథ సంచయం మహారాజా వారి కళాశాలలో ఉంచి వేసుకొనేందుకు విజయరామ గజపతి అనుమతించడ మొక్కటే : ఎందుకంటే తాను బీద బ్రాహ్మణ పిల్లవాడుగా ముప్పై మూడేళ్ళ కిందట విజయనగరం ప్రవేశించినప్పుడు, మహారాజావారి విద్యా సంస్థలే తనకింత విద్యాభిక్ష పెట్టాయి; తరతరాల స్థానిక విద్యార్థులకు తన పుస్తక సంచయం ఇంత పెట్టగలిగితే చాలు... చంద్రశేఖరశాస్త్రి... ఆనంద గజపతి.... ఆస్థాన విద్వత్కవులు.... సహాధ్యాపకులు.... సహచ్ఛాత్రులు.... వెనుకటి రోజులు; మనుషుల మనస్సులలో దేవతల అంశనూ, రాక్షసుల అంశనూ చూశాడు తాను. కష్టమంటే ఎంత రుచి చూశాడో సుఖాన్ని అంత అనుభవించాడు. పేదరికం నుంచి బయటపడి ఎంతో కొంత సంపన్నుడయ్యాడు. రాలే కోరికలు నేల రాలుతూంటే, కొత్త కోర్కెలు పూతబట్టి పిందె తొడుగుతూ వచ్చాయి. పంజరాన ఉండి నీలాంబరానికి మనస్సు పడ్డాడు.... తానొక సూక్ష్మ ప్రపంచమే కాగలిగాడు.

స్థూల ప్రపంచానికేం, బోలెడంత ! అప్పల నరసమ్మ తనకు భార్య మాత్రమే కాదు, నేస్తురాలున్నూ. మగడు కసరుకోవడాలూ ఆలు మూతి ముడుచుకోవడాలూ తమ సంసారంలో లేవు. తాను లోకాన్ని మూపున వేసుకొంటే ఆవిడ తనను కంటిపాపాలా చూచుకొంది. కోటపేటలు తానేలితే, ఇంటి నావిడ చక్కదిద్దింది. ఆసిత్తుగా ఉన్న తనకు బిడ్డల నిచ్చింది. పెద్దమ్మాయి లక్ష్మీ నరసమ్మ కడుపు బంగారంగాను, కడుపునిండా బిడ్డలే : ఆరుగురూ, అందరూ తన కళ్ళముందు మసలుతున్నారు. మరి 'బాబు' ఉన్నాడు : బహు మెతక మనిషి : నోరెత్తి గట్టిగా మాటాడలేనంత సాదు; ఎలా నెట్టుకొస్తాడో ఏమో! ఫొలరు దొర హామీ ఇచ్చి ఉన్నాడు. తన కుమారుడికీ కుటుంబానికి ఏలోటూ రానివ్వడు. అయినా 'బాబు' కూడా తనలా సేవకా వృత్తి చెయ్యడం తనకు సుతరామూ ఇష్టం లేదు. ఏ నౌకరీ చాకిరీ అక్కర్లేకుండా ఏదో ఇంత వసతి ఏర్పడి ఉంది. 'బాబు' కూడా తన కొక మనవణ్ణి ఇచ్చాడు. మొన్ననే బారసాలకూడా జరిగింది. ఇక చిన్నమ్మాయి అప్పల కొండమ్మకు మూడేళ్ళ క్రితమే పెళ్ళి అయింది. పిల్లదింకా కాపురానికి వెళ్లలేదు.

కోడి సంతులా పిల్లలు.... ఇలాంటి పిల్లలకోసమే తాను భాష గురించి, కవిత్వం గురించీ మార్పు కావాలి మొర్రో అని, నెత్తీనోరు కొట్టుకొంటూ వచ్చింది. వీళ్ళందరి భవిష్యత్తు ఆశామయం కావాలి. దిగుళ్ళు వీళ్ళ గుండెల్లో గూళ్ళు కట్టుకోకూడదు.

ఈ పిల్లలకోసం కూడా పాటలు రాశాడు తాను. (వాటిలో మిణుగురులు 1930 దాకా అచ్చుపడలేదు. ఆ సంవత్సరం భారతిలో తొలిసారి అది అచ్చై వచ్చింది.)

సంవత్సరంలో చివరి మాసం మొదలు కావడానికి రెండు మూడు రోజులు వ్యవధిమాత్రమే ఉంది. షష్టి పూర్తికి అరు సంవత్సరాలు మాత్రమే అడ్డు, ఈ జబ్బేం చేస్తుంది? 'డాక్టరు మేంగో' ధైర్యం చెబుతున్నాడు. అయినా అతని మాటల్లో అతనికే నమ్మకమున్నట్టులేదు. రోగి కోరిందల్లా పెట్టే వైద్యుడేం వైద్యుడు? సామెత ఉండనే ఉంది. వైద్యుడు తాగమందీ రోగి కోరుకొందీ పాలేనని: అలా ఉంది 'మేంగో' పెట్టే పథ్యం! కోరిన వంటకాలన్నీ చేసిపెట్టమంటున్నాడు. నవంబరు 27న తనకొక కోరిక పుట్టింది. మాంసాహారం తనకు నిషిద్ధం కాదు. కాలేజీలో పని చేస్తున్న స్ట్రైక్ దొర ధర్మమా అని కోడికూర అప్పుడప్పుడు అందుతూ వచ్చేది. మరి ఇప్పుడు వరిపిట్ట (Snipe) మాంసం మీదికి మనస్సు పోయింది. ఎలా? తినాలి, అంతే. కోటకు రాణివాసానికి లలితకుమారీదేవికి అప్పారావు కోరిక రెక్కలు గట్టుకొని వెళ్ళి ఆత్మనివేదనం చేసుకొంది. ధర్మతల్లి సాయంకాలానికే వండించి భక్తితో అప్పారావు 'పండిత్'కు పంపించింది.*

నవంబరు 29. కుమారుణ్ణి చేరబిలిచి గిడుగు రామమూర్తికి ఉత్తరం రాయించాడు – కట్టకడపటి ఉత్తరం.

...నవంబరు 30. కార్తీక బహుళ నవమి. లోకానికంటే ముందు తనకే తెల్లవారింది. తన కోసమే నన్నట్లు అరుణోదయమైంది. కుశల ప్రశ్నవేస్తూ శాంతాకారుడై సూర్యుడు మేడగది కిటికీగుండా దూరి వెడల్పాటి వెలుగు కాలు గదిలో మోపాడు. కింద అలికిడి లేదు. ఇంత నిశ్శబ్దమెందుకు చెప్మా? ఎవరికైనా సుస్తీ చేసిందా?.... తనకేనా! ఎంత మతిమరుపు!... అయినా తనకేం? మహరాజులా గున్నట్లుంది. అడుగో 'మేంగో'... అడుగో 'హోల్కార్'... మరి ఈవిడ అక్కడ చేతులు కట్టుకుని ముఖం నల్లకప్పు వేసుకొని పసలేని చూపులతో 'బాబు'.

గోడ గడియారం సంగీతంతో సహా ఎనిమిదిమార్లు కొట్టింది గంటలు. చలిగాలి కొడుతూంది. అయినా లోలోపలనుంచి సెగ లెగబోస్తున్నది ఒళ్ళు అబ్బ.... ఈ దుస్తులు...

దుస్తులు తీసివేశారు. ఉన్నికోటూ, ఉన్నిషర్టూ, కాలికి 'స్టాకింగ్సు' కూడా తీసివేయవచ్చు, ఫ్లానలు షర్టు చాలు. ఇది తనకు కర్ణుని సహజ కవచమంతగా

---

* రోగుల దర్పాగురించి అప్పారావు స్వయంగా (గు.ర.మా.ము. పు.162) ఇలా రాసుకొన్నాడు: జబ్బుతో మంచాన పడ్డప్పుడు రోగికీ చిరాకే; చేసేవాళ్ళకీ చిరాకే. చేయడం ఎంత కష్టమో చేయించుకోవడం అంత.

* * *

సుస్తీచేసినప్పుడు రోగికి తనను జాగ్రత్తగా మర్యాదగా సున్నితంగా ఇతరులు కనిపెట్టుకొని వుండాలని వుంటుంది. తన కోరికలు చెల్లిస్తూవుంటే, ఆదేశాలు పాటిస్తూవుంటే, అదొక దర్జా. బాగా వున్నప్పుడు నోరు మెదపని మనిషికి సైతం మాట్లాడాలని కుతూహలం. ఎపుడూ మాట్లాడని విషయాలు మాట్లాడే ధైర్యం అతనికి వస్తుంది.

మచ్చిక పడి ఒంటి చర్మమంతగా మారిపోయింది. "ఇది ఉంటుందిలెండి!" తన మాటలు తనకే వింతగా ఉన్నాయి: రెండడుగుల యెడంలో ఉన్నవాళ్ళకు గూడా వినిపించినట్టులేదు. పిట్టాకూతా రెండూ చివరకు కొంచెమే అయ్యాయి లాగుంది. దంపిన తాంబూలం వేసుకొంటే నాలుక కాస్త పసిగా ఉండవచ్చు. 'కోకో వైను' నరాలకు కాస్త చురుకెక్కించవచ్చు... కోరిక చెప్పాక గూడా 'బాబు' కదలడేమిటి? డాక్టరు వంక చూస్తున్నాడు. 'మేంగో' వద్దంటాడని భయమా?.... 'మేంగో' ఒప్పుకొన్నాడు. బాబు కిందికి దిగి వెళ్ళాడు. కావలసినవి పైకి వచ్చాయి. తాంబూలం ఎరుపు పెదాలకు పట్టింది. నాలుక పండింది. ఎర్రనైన చిరునవ్వు మీసాలగుండా తీగవంపులా సాగింది.

8–20 అవుతుంది. ఒకటి రెండు సెకన్లలో.

"Mango, వీటిని వేసుకోవచ్చునో కూడదో, బతికుంటే ఆహారశాస్త్రం మీద ఒక పుస్తకం రాస్తాను".

తీగ బాగా సాగింది. ఇంకాసాగి పలచబడి సన్ననై పోగైపోయింది.... తెగింది... విస్మయం... తల తేలిపోతున్నది... గుండె సందడిస్తున్నది... మగత.

ఆరిపోయిన బొగ్గుల కుంపటిలా మారిపోతున్నది ముఖం. మేడమీద గది త్వరలోనే కిటకిట లాడిపోతున్నది. డాక్టరు మంగపతినాయుడు అప్పారావు వద్దకు వెళ్ళి కనురెప్పలు మూస్తున్నాడు. జేబురుమాలు తీసి ముఖాన కప్పుతున్నాడు. డాక్టరు ముఖం కన్నీళ్ళతో నిండిపోతున్నది. మేడమెట్లు గిబగబాదిగి వీధిలోకి వెళుతున్నాడు. అప్పటికే ఆయనకు పై నుంచి ఏడుపులూ, శోకాలూ వినిపిస్తున్నాయి.

వీధి కలవరపడింది. పోయి తన కలవరపాటును సందు కందించింది. సందు గొంది కందించింది. ఊరు ఊరంతా కలవరపడింది. కెరటంమీద కెరటం లాగావచ్చి 'కీర్తిశేషులైన' గురజాడ వేంకటప్పారావు పంతులుగారి ఇంటిమీదికి పొంగుతున్నది జనం. "లలిత్" తీర్థమౌతున్నది.... ఇటు సూర్యుడటు తిరిగి మూడు గంటలైనా జనం తగ్గలేదు. ఇక తప్పదు. జనాన్ని తోసుకొంటూ అప్పారావును చేతులమీది మేడ మీది నుంచి కిందకు తీసుకువచ్చారు.

కాలేజీ మూశారు. కచ్చేరీలు మూశారు. దుకాణాలు మూశారు. ఇది శోక దినం... పాతికేళ్ళుగా ఆంధ్రదేశపు చిత్రపటంలో విజయనగరాన్ని ఉజ్జ్వలంగా వెలుగొందజేసి, ఆనందగజపతి ఇంకా జీవించే ఉన్నాడనిపించిన ఒక వ్యక్తి ప్రాణశక్తిని కోల్పోయి శ్మశానాన్ని చేరుకున్నాడు...

మహాభాగుడైన ఆనందగజపతి హయాము అంతరించింది. నిజానికి 1897 మే 23న కాదు. ఆనందనామ సంవత్సరం 1915 నవంబరు 30న మాత్రమే. "పెరిక్లీజ్ హయాములో ఏథెన్సు నగరంలాగుండిన విజయనగరం"* ఆ తర్వాతనే

---

* ఈ పోలికను తెచ్చి చూపింది డా. బుర్రా శేషగిరిరావు వ్యాస సంగ్రహములో Our Master and the Modern Telugu Movement అనే వ్యాసం రాస్తూ ఆయన ఇలాగన్నాడు:

.... Having lost its courtly intellectual centre, literary life in Andhra became provincialized and Rajahmundry under Veeresalingam Pantulu continued its intellectual lead and became the leading open forum for Andhra literary effort.

రాజమహేంద్రవరానికి తీసికట్టయింది. అప్పారావు బ్రతికినన్నాళ్ళూ, దానితో సమవుజ్జీ కావడమే గాక, కొన్ని విషయాలలో దాని తలదన్నేటట్లు వ్యవహరించింది.

అయినా ఆ మహోదయుని ప్రభావం మృతిని దాటి మూడు పువ్వులూ ఆరు కాయలుగా వికసించి ఫలించింది. అలా కలగలిసిపోయాయి పగటి వెలుగువెల్లువలో అరుణ రేఖలు.

---

1. గు.ర.వ్యా. గ్రామ్యశబ్ద విచారణము, పు.59.
2. నా జీవిత కథ: నవ్యాంధ్రము: అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు, పు.138–148.
3. వ్యాసావళి: వ్యావహారిక భాషాబహిష్కార నిరసనము, గి. రామమూర్తి, పు.29.
4. గు.ర.లే. పు.16.
5. **New Currents in Telugu Song:** P. Seshadri, The Educational Review, July 1913.
6. గ్రామ్య దేశనిరసనము: వేదం వెంకటరామశాస్త్రి, పు.2.
7. వ్యాస సంగ్రహము: reminiscences: J.A. Yates, పు.25.
8. **Cit. in the Glamy a Controversy:** Ed. P. Suri Sastri, p.25
9. **Cit. in Modern Telugu:** Ed. Secretary, Andhra Bhasha Samrakshaka Samajam, Cocanada.
10. **The Modern Telugu Prose** – A. Review: V. Subba Rao, p.9
11. **Cit.** in 10, p.11-12
12. **Cit.** in 8, p.11
13. **University of Madras:** Report of the Intermediate Telugu Composition Committee together with a minute of Dissent where to signed by four members and Remarks whereon by Mr. G.V. Apparao, (Abbr. Report of I.T.C.) Annexure no.1: p.5
14. గు.ర.లే. పు. 95.
15. సాహిత్యోపన్యాసములు: గి.వే. రామమూర్తి పంతులు; గి.వే. సీతాపతి, పు.21.
16. గు.ర.వ్యా: విశ్వవిద్యాలయములు: సంస్కృత, మాతృభాషలు: పు. 103.
17. గు.ర.లే. పు.106.
18. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ ప్రథమ సాంవత్సరిక సభా వృత్తాంతము: ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక: సంపుటం–1, సంచిక.1.
19. **A Defence of Literary Telugu:** Jayanthi Ramayya, p.14.
20. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషద్వృత్తాంతము: జయంతి రామయ్య, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు రజతోత్సవ సంపుటం, పు.35–37.
21. చూడు. 18.
22. చూడు 'మబ్బుచాటు కిరణాలు' అనుబంధము 1, వేదం వెంకటరాయశాస్త్రికి లేఖలు, నెం.2.
23. గ్రామ్యదేశ నిరసనము: పు. 49.

24. చూడు. చా.పు.44.

25. గు.ర.లే. పు.131.

26. విశ్వవిద్యాలయము: త్రిలిఙ్గ సంపుటము 1, సంచిక 5, 1914 మే.

27. **The Telugu Language:** Kelleth Hall Meeting: Letters to the Editor The Hindu - Cit. in no.8

28. **Introduction to the Dictionary of the Telugu Language:** C.P. Brown Cit. in A memorandum on Modern Telugu: Rao Saheb G.V. Ramamurthi.

29. చూడు 19, పు. 75–76.

30. **అదే:** వి. సూర్యనారాయణరావుగారు, పు. 179.

31. **అదే:** చివరి రోజులు, పు. 244.

32. **గు.ర.ము.డై:** వాగనుశాసనులు శ్రీ గిడుగు, పు. 228–229.

33. **గు.ర.లే:** చివరి రోజులు, పు. 245.

★ ★ ★

సప్తాశ్వాలు

"క్రొత్తమిన్కుల తెలివి పటిమను
మంచి చెడ్డల మార్చితిన్".

రచనాతత్వం

గురజాడ అప్పారావు రచయితే కాదలచుకోలేదు. తలచిందొకటైతే జరిగింది పూర్తిగా ఇంకొకటి. ఇతరులు రాసింది చదివి ఆనందించడంలో తృప్తి ఉంది. స్వయంగా ఆనందగజపతి ప్రేరేపణ ఒక వంక. ఆస్థానకవి పండితుల విద్యాస్పర్థల ప్రభావ మింకోవంక. తనచేత మళ్ళీ కలం పట్టించాయి. అయితే సమస్యా పూరణం వంటి లఘు విషయాలవరకే ఈ బహిఃప్రేరణ వ్యాపించ గలిగింది. మరికొన్నాళ్ళకు కలిగిన అంతఃప్రేరణ అప్పారావుచేత ఏమి రాయించిందీ, లోకాని కంతా తెలుసు.

యశస్సు, అర్థమూ – ఇవి ఆయన నీ కావ్యసృజనవైపు ఆకర్షించ లేదు. తనకొక ప్రయోజనం – సంఘాభ్యున్నతి, ఒక మార్గం – సులభ సుందర వచన రచన, ఉండి సాహిత్య సృజనవైపు నడిపించాయి. సామాజిక "దురాగతాలను బహిర్గతం చేస్తూ ఉన్నత నైతిక భావాలనూ వ్యాప్తి చేయడంకంటే, మిన్న అయిన లక్ష్యమూ ప్రయోజనమూ సాహిత్యానికి వేరొకటిలేదు". పుక్కిటి పురాణాలతో రచయితలు కాలక్షేపం చేస్తూపోతున్నారు. జీవితం నుంచి వాస్తవ సంఘటనలను కావ్యవస్తువులు కావటంలేదు. ప్రజలను పైకెత్తగల రచనలు వెలువడడంలేదు. భాష గహనంగా ఉంటున్నది. గ్రాంథికాన్ని ఆ భాషలోరాసే కవి పండితులే "చావగొట్టిచెవులు మూశారు". నాటకరంగం దిక్కుమాలిన స్థితిలో ఉంది. పై హంగులు లావైపోయాయి. సీనరీలని చమ్కీ దుస్తులనీ సంగీతమనీ కంటికీ చెవికీ మాత్రమే ఇంపు కూర్చి ప్రేక్షకుల హృదయ సంస్కారాన్ని ఉపలక్షించిన నాటకాలూ, నాటక సమాజాలూ కుప్ప తెప్పలుగా వచ్చిపడుతున్నాయి. వచన యుగంలో పద్యనాటకం ఇంకా ఆదరణ పొందుతున్నది. ప్రజల అభిరుచి అధమ స్థాయికి చేరుకొంది. వాళ్ళకు గ్రంథ పఠనాసక్తిలేదు. ఏదైనా మార్పు ప్రజలలో కొనితేవాలంటే, ఇతివృత్తం, ప్రయోజనం, రచనాశైలి, అన్నీ ఏకోన్ముఖం కావాలి. తెలుగు సాహిత్యానికి ఒక ఉన్నత సుస్థితి ఏర్పడేది అప్పుడే.

యూరపు దేశాలలో 'రినేజాన్సు' ఫలితంగా లలితకళలన్నీ పుంజుకొన్నాయి గదా, మనదేశంలో వచ్చిన 'రినేజాన్సు' అలాంటి ఫలితాలను కలిగించలేదేమిటి, అని ఎన్నిమార్లో తనకు తానొక ప్రశ్న వేసుకొన్నాడు. రచయితలలో గతాను

గతికత్వం కనిపించినంతగా స్వతంత్ర రచనోత్సాహం కనుదగలడంలేదు. నవలలు గానీ, నాటకాలుగానీ ఒకటీ అరా వస్తే సరిపోదంటూ, ప్రొఫెసరు టెయిటుతోటి అప్పారావు 1895లో ఒక మాట అని ఉన్నాడు : "స్వదేశీయ సారస్వత విలుప్తతకు కారణం వొకట్లై వుంటుందనుకుంటాను. సాహిత్య పారములో విద్యార్థులకు శైలిలోను, వస్తు విన్యాసములోను యిది మంచీ, యిది చెడ్డ అని విడదీసి వాటి బాగోగులను బోధింపకుండుట, రసానుభవమూ, వివేచనా లేకుండుట, కారణమని నా ఊహ."[1] పునరుద్బుద్ధమౌతూన్న జాతి, రచయితల నెప్పటికప్పుడు విద్యాలయాలనుంచి పైకితోస్తూ సంఖ్యా బాహుళ్యాన్నీ గుణాతిశయాన్నీ చేకూరుస్తూ, సాహిత్య జీవితానికి మళ్ళీ ఊపిరిపోయవలసి ఉంటుందని అనుకొన్నాడు. ఆయన దృష్టికి, సాహిత్య పునర్విలసనం విద్యా పద్ధతుల సంస్కరణం తోటి ముడిపడింది. మరి ఈ రెండవది భాషాబోధన విషయంలో, ఆధునిక పద్ధతుల నమలుపరచడంతోటి లంకెపడింది. కొత్త రచయితల మీద అప్పారావు ఆశలు నిలుపుకోడానికి కారణమిదే.

అలాంటి కొత్తరచయితలను ఎక్కిరానీయకుండా సాంప్రదాయక పద్ధతుల పేర పాండిత్యం పేర, ఒక కూటమి అడ్డుతగులుతూ వస్తున్నది. పండితుడే కవికాదగిన వాడనే దురభిమానంతో కూడిన అధికార దృక్పథం, గతచరిత్ర నుంచి సంక్రమించి వుంది. కొక్కొండ వేంకటరత్నం, వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి కళ్ళకి, వట్టిపండితుడే గాని కవికాడు. మరి, వేంకటరాయశాస్త్రి కవనం నారికేళపాకం కంటె కఠినమాయె! వెంకటరత్నానికీ, వీరేశలింగానికీ, 'త్వంశుంఠా త్వంశుంఠా' వరసలేగాని సరసాలు లేకుండా పోయాయి. ఈ "ఉద్ధతుల మధ్య లేగలకుండఁదరమె?" మాట మాట్లాడితే, అలంకార శాస్త్రాలనుంచీ లక్షణ గ్రంథాలనుంచీ శ్లోకాలకు శ్లోకాలే ఉద్ధరించి చెవులునించి నోరుమూస్తారు. స్థిరపడి ఉన్నది ప్రతీదీ శిలాశాశ్వతమే. దాని యోగ్యత విషయమై ప్రశ్నించినవాడు అపండితుడు, పితూరీదారు, హూణ విద్యామాత్రపరిచయుడు, సంప్రదాయద్వేషి, పండిత విరోధి, బ్రాహ్మణ కులం పైనీ, హైందవ మతంపైనీ కత్తిగట్టిన ఆతతాయి. అతనిది. వేంకటరాయశాస్త్రి చూపించిన విధంగా, "శుష్కస్తనీ కంచుకన్యాయము". 'ఎడ్యుకేటెడు జెంటిల్ మెను' గురించి శాస్త్రి ఇలాగన్నాడు :

"ఈ యెడ్యుకేటెడు జెంటిల్ మెను హూణ విద్యయందు ఎడ్యుకేషన్ గలవారేగాని ఆంధ్రంబున ప్రవీణులుగారు...వీరు ప్రాయికముగా రెండు తెలుఁగుమాటలకు మూఁడు ఇంగ్లీషు మాటలు కలువక నోరు తెరువలేరు...."

"ఆంధ్రంబున ఎడ్యుకేషను గలవారు ఇతరులు...."[2]

సంస్కృతాంధ్రోభయ భాషాప్రవీణులైన మహాకవులు పూజించిన ఆంధ్ర వాగ్దేవికి "చరమదశను సాధించినవారు" ఎలాంటివారట? "సంస్కృతమెఱుఁగని కవులు, చదువని కవులు, సమాసమొల్లనివారు, అలంకారము నొప్పనివారు, యతి ప్రాసల హితశత్రువులు, అక్షరద్వేషులు, ఔచిత్య బాహ్యులు..."[3]. క్రిశ్చియన్ కాలేజిలో తనను కలసి ప్రస్తుతాంధ్ర సాహిత్యస్థితిని గురించి ప్రసంగించినప్పుడు, "ఆధునిక ఆంధ్రసాహిత్యం యేమైతేనేం; దాన్ని నేను పట్టించుకోను" అనే ధోరణిలో మాట్లాడినట్లు

అప్పారావు డైరీలో వుంది. వేంకటరాయశాస్త్రి పై అప్పారావుకు ఉండిన గురి అంతా ఇంతాకాదు. అయినా వారి వైఖరులూ, లక్ష్యాలూ పరస్పరం భిన్నమైనవే గాక బాహ్యమైనవి కూడాను. ముందు తరాలువారు "గ్రామ్య వీరులు" కాగూడదని, "సలక్షణాంధ్ర" భాషలో రాయనూ, మాటాడనూ నేర్వాలంటే "సుష్ఠు"గా చదువు కోవాలని వేంకటరాయశాస్త్రి వంటి పండితుల అచంచలాభిప్రాయం, విద్యావిజ్ఞానాలు సామాన్యులవరకూ విస్తరించేందుకు రచయితలు వ్యావహారికంలో రాయాలని విద్యార్థులు వ్యావహారికాన్ని అలవరచుకోవాలని అప్పారావు వంటి 'అపండితుల' అభిలాష.

వీరేశలింగం, ఆయన అనుచరులూ వాడుకచేస్తూ వచ్చిన సులభగ్రాంథిక శైలి గురించి, కొన్నాళ్ళవరకూ అప్పారావుకు సదభిప్రాయమే వుంటూ వచ్చింది. గ్రాంథికం ఆధునిక సులభవచన రూపంలో వ్యావహారికానికి దగ్గర పడుతున్నదని సంతృప్తి కలిగింది. పరుష సరళాది హల్లులవల్ల ద్రుతప్రకృతికాలకు కలిగే సంధి కార్యాలను కొన్నిచోట్ల పాటించకుండా వీరేశలింగం మార్గం చూపాడు. సంధి సూత్రాలను సర్వత్ర పాటించాలనే నియమాలను స్కూళ్ళలో పండితులే సడలించారు. వేంకటరాయశాస్త్రి తెలుగు నాటకంలో తొలిసారి గ్రామ్యభాషను ప్రయోగించాడు. వ్యావహారిక సన్నిహిత గ్రాంధిక భాషను రచయితలు ధారళంగా వాడుకుంటున్నారు. భావప్రకటనకు ప్రాచీన గ్రాంథికం తగినటువంటి సాధనం కాదని పదిమంది గ్రహిస్తున్నారన్నమాట![4] బాగుందిగాని, అక్కడితో అప్పారావు ఊరుకోలేదు. ఈ తృప్తి తాత్కాలికమే అయింది. సులభగ్రాంథికం చెడిపోయిన గ్రాంథికమే. వ్యావహారికం అలాక్కాదు. ఇష్టారాజ్యంగా సంధిసూత్రాలను ఉల్లంఘించడం, గ్రాంథిక భాషా శ్రేయస్సుకు తగనిపని. అదీ ఇదీగాని ఈ సులభ గ్రాంథికాన్ని నిరాకరించి వ్యావహారిక భాషనే రచయితలందరూ ఆశ్రయించ వలసి ఉంటుందని, 1910 తర్వాత అప్పారావు గట్టిగా వాదింపసాగాడు. సులభమనే కాదు, భావ ప్రకటనకు అది చేకూర్చగలన్నీ వీళ్ళను గ్రాంథిక భాష చేకూర్చజాలదనికూడా ఆయన అభిప్రాయం. ప్రజాహృదయాన్ని చేరుకోవడానికి ఇది రాచబాటే.

వచనానికీ కవిత్వానికీ కూడా వాడుక భాష ఉపయుక్తం కాగలదా? దియ్యానికీ పిడుగుకీ ఒకే మంత్రమా? దీర్ఘ సమాసాలు. నిఘంటువులను గాలిస్తే గాని కనిపించని శబ్దాలు. ఏడెనిమిది వందల సంవత్సరాల క్రితం వాడుకనుబట్టి ఏర్పాటు చేసిన వ్యాకరణ సూత్రాలకు అనువుగా ఉండే పరమ ప్రాచీన శబ్ద రూపాలు వీటితో నిండి ఉన్న కావ్యభాష, రాసే వాడికి చదివే వాడికి పూర్తిగా ఒంటబట్టి రక్తసారంగా మారిపోయే వీలులేదు. పండితుడైన వాణ్ణే కవిత్వాధికారిగా నిలబెట్టడానికి పనికి వస్తున్నదిదే. "ఇక్కడ పండితుడైనంత మాత్రం చేత ఎవడైనా కవే. భాషను రూపుమాపి వీరు తాము రాసిన పుస్తకాలను నోరూ వాయీ లేని స్కూలు పిల్లల నెత్తిన రుద్దుతున్నారు"[5]. ప్రాచీన పద్యకావ్యాలను విద్యార్థులు చదవ గూడదని అప్పారావు అభిప్రాయమెన్నడూ కాదు. వాటికి తోడు నవీన పద్య కావ్యాలను కూడా వాళ్ళచేత చదివించవలసి ఉంటుంది. అయితే ఇది వేంకటరాయశాస్త్రికి సమ్మతం కాలేదు. ఆయన గారి నిర్ణయం ఇలా ఉండింది : "ఇప్పటి కవిత్వము

చాలా మటుకు వట్టి ఊక... వ్యాకరణము దుష్టము; ఛందస్సు లోపభూయిష్టము; నాట్యశాస్త్ర మర్యాదలు బొత్తిగా శూన్యము, ఔచిత్యము వివేక జ్ఞానము మృగ్యము".[6] తన ప్రతాపరుద్రీయమో, ఉషానాటకమో ఈ లోపాలకు అతీతం కావచ్చునని ఆయన అనుకోకపోలేదు. అప్పారావు కూడా వేంకటరాయశాస్త్రి నాటక కవిత్వం ప్రాచీన కవిత్వంతోటి సరితూగుతున్నదని భావించాడు.

రచయితలు ప్రధానంగా వ్యవహారికంలోనే కావ్యాలు రాయవలెనని అభిలషించినా, అది ఇప్పుడప్పుడే పూర్తిగా సాధ్యపడక పోవచ్చునని అప్పారావు అనుకొన్నట్లుంది. అందుచేతనే రచయితలకు గ్రాంధిక శబ్దాలపై మోజు ఉంటే పద్యాలలో వాడుకొని సంతోషించనిమ్మనుకొన్నాడు. వాడుకలో నశించిన శబ్దరూపాలను పద్యం వచనకంటె ఎక్కువగా ఇమిడించుకోగలదు.- గ్రాంధిక వాదులకు కవిత్వరంగాన్ని పూర్తిగా విడిచిపెట్టేందుకైనా సమ్మతించాడు గాని, వచనంలో మట్టుకు వ్యావహారికమే అవలంబనీయమని అప్పారావు గట్టిపట్టు బట్టాడు. తాను మాత్రం 1910 తర్వాత వాడుక మాటలతోనే గేయాలు రచించడం ప్రారంభించాడు.

పద్యాలు రాయలేక అప్పారావు గేయరచనకు పూనుకొన్నాడనుకోవడం సరి కానేకాదని సుభద్ర వగైరా పద్యాలు రుజువు చేస్తున్నాయి. పద్యచ్ఛందస్సుకూ వ్యావహారిక శబ్దబాహుళ్యానికి పొత్తు కుదరదని అనుకోబట్టే ఈ పని. ప్రతిభా దారిద్ర్యాన్ని ఛందస్సు కప్పివేస్తుంది. కేవల వ్యుత్పన్నతకు తోడ్పడుతుంది. నిఘంటు శబ్దాలూ వ్యాకరణ ప్రత్యయాలు వగైరా "గంగిరెద్దుమీది గుడ్డ పాతలవలె.... లోపల పసను కమ్ముతవి". రసం చాలని చోటకూడా పద్యాలు రాస్తూ తలపుల తక్కువను కప్పిపెడుతూ గణ్గా నింపడంకోసమని అన్వయాన్ని చెరిచి వంకర టొంకర నడకలతో పద్యాన్ని నడిపి అంత్యగురువు కోసం ఏకాక్షర శబ్దాలను అతికి యతి ప్రాసలకోసం నిరర్థక పదాలను ఫర్లాంగు రాళ్ళవలె నిలవేస్తూ కపిత్వాన్ని కవిత్వం చేస్తున్న మహనీయులకు దండం పెట్టాడు.[7]

వాడుక మాటలకూ రసస్ఫూర్తికీ చాలా దగ్గరి సంబంధ మనిపించినందుచేతనే ఆ మాటలకు వీలుకలిగించే మాత్రాచ్ఛందస్సులవైపు దృష్టి మరలించ వలసి వచ్చింది. వర్డ్స్‌వర్తు తెచ్చిన మార్పు తన మనస్సులో ఉంది. కావ్యభాషలోను, వస్తువులోను, దృక్పథంలోను మార్పు రావాలి. శతకాలు, ద్విపద కావ్యాలు, జానపద గేయాలు, వీరగాథలు ప్రజల మెప్పుపొంది ఉన్నాయంటే శబ్దాడంబరాన్ని చాలా మట్టుకు విసర్జించినందుచేతనే. ముఖ్యంగా జానపద గేయాలలో శబ్దసౌష్ఠవం లేకపోయినా, కవితా శిల్పం లేకపోలేదు. "సర్వజన సంవర్ధితమైన జానపద గేయములు విదేశీయులకు ఆకర్షణీయములు". 1895లో తాను మద్రాసుకుపోయి అక్కడ కొన్ని నెలల పర్యంతం ఉండిపోవలసి వచ్చినప్పుడు కారన్ హిల్ మేగజీను సంపుటాలను తిరగవేస్తూ, ఆసక్తితో చదివిన వ్యాసాలలో కొన్ని, ఇంగ్లీష్‌రూరల్ పొయిట్రీ, ద్రవిడియన్ ఫోక్‌సాంగ్స్, బాలెడ్, పొయిట్రీ ఆఫ్ ఇటాలియన్ డయలెక్ట్స్ వగైరా, వీటన్నిటి ప్రభావం తనమీద అదృశ్యంగానైనా ఉంటూవచ్చి, నీలగిరి పాటలు గా తొలిసారి బయల్పడివుంది. వ్యావహారిక భాషోద్యమం దానికి మరింత పదును పెట్టింది. ఎన్నడో

తననాటకానికి పీఠిక రాసుకొంటూ, కావ్యభాషను వ్యావహారికానికి సన్నిహితం చేసుకోవలెనని, సంస్కృత శబ్దరూపాలను పరిహరించుకోవలెనని రచయితలను ఉద్బోధించి ఉన్నాడు. నాటినుంచి తానే ఆపనికి పూనుకోవలసి ఉండికూడా పూనుకోలేదు. ఆ నాటకానికి రెండవ కూర్పు వేస్తూ మరొకమారు పీఠిక రాస్తున్నప్పుడు, నూతన కావ్యభాషను ఏర్పరచుకోవాలనే "అప్రయత్న పూర్వక కృషి" కొనసాగుతోందని గమనించాడు. ఇక చేయవలసిందంతా, దాన్ని ప్రయత్నపూర్వకంగా మార్చడమే.

మునుపొకమారు విని ఉన్న పార్శీగజలు గుర్తు వచ్చి కొత్త ఛందస్సుకు దారి చూపిందని స్వయంగా ఆయన రాసుకొన్నాక గూడా, ముత్యాలసరాల ఛందస్సు కొత్తదేమీకాదని, అక్కిరాజు ఉమాకాంత పండితుని నేటికాలపు తెలుగు కవిత్వము మొదలు డా. సి. నారాయణరెడ్డి ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము వరకు ఎందరెందరో విమర్శకులు అందరూ ఒకమాటే అంటున్నారు. 'గుమ్మడేడే గోపిదేవీ' దీనికి మాతృక కావచ్చు. 'కన్నడకస్తూరి'గా ప్రసిద్ధికెక్కిన భామినీ షట్పది, అప్పారావు మనస్సులో పనిచేస్తూ ఉండవచ్చు. ఆయనకు కన్నడభాషా వ్యాకరణాలతోటి చాలినంత పరిచయం ఉండేదికూడా. కన్నడ బామినీ షట్పదికి మన హరిణగతి వృషభగతి రగడలకూ సంబంధం ఉందని నామిత్రులు బండి నాగరాజు ఒక వ్యాసంలో రాశారు. కావచ్చుగాక! ఇంతరగడ అక్కరలేకుండానే, అప్పారావు మాటమీద నమ్మకముంచి పార్శీ గజలుకూ ఈ ముత్యాలసరానికీ గల సంబంధాన్ని గుర్తిస్తే సరిపోతుంది.

అప్పారావు స్వతంత్ర సృష్టి అయినా కాకున్నా, ముత్యాలసరాల ఛందస్సు లోపరహితమే అయినా, వస్తువునుబట్టి మాత్రమేగాక, ఆ గేయాల భాషనుబట్టి కూడా దానికి విలువ నివ్వవలసి ఉంటుంది. నిఘంటువు నాశ్రయించదది. వ్యాకరణ సూత్రాలనుబట్టి సాధించింది కాదు. మొదట మొదట సాంప్రదాయిక పదజాలమే అధిక సంఖ్యలో ఉన్నా, పోనుపోను సంకల్ప పూర్వకంగా ప్రజా వాక్ వ్యవహారాన్ని ఆశ్రయించింది :

నేను నా మొదటి గేయాలలో సాధ్యమైనన్ని వాడుక మాటలను, గ్రాంథిక వ్యాకరణ సూత్రాలకు లేదా ప్రాచీనకవుల పద్ధతులకు ఒదగని శబ్దాలను ప్రయోగించాను. పూర్ణమ్మలో వాడుక పదాలకంటే, గ్రాంథిక వ్యాకరణ సూత్రాలకు సరిపడని శబ్దాలు ఎక్కువ; ఇవి 'కన్యక'లో మరీ హెచ్చు.[8]

పారకుని సాంప్రదాయిక దృష్టికి బాధాకరమని అనిపించక తప్పని శబ్దాలను అప్పారావు గేయాలనుంచి ఏరి జాబితా కట్టవచ్చును. మాండలిక ప్రయోగాలు కొన్ని, శుద్ధగ్రామ్యాలు కొన్ని, వ్యాకరణ సూత్రాలను పాటించని ప్రయోగాలు కొన్ని – ఇలా వర్గీకరణకూడా చేయవచ్చును. "జల్దుకొని", "వుమ్మిరి" వంటి పదాలు పూర్తిగా ఆ ప్రాంతానివని మిత్రులు రోణంకి అప్పలస్వామి గారంటున్నారు. "కేలించు" అనే మాటకు "వెక్కిరించు" అని, "మట్టివచ్చుట" అనే స్థానిక ప్రయోగానికి "తొక్కుట" అని, "పుట్టకీట్లు" అంటే పుట్టమట్టితో పేర్పుపైన పేర్పుగా కట్టిన పునాదులని అప్పలస్వామిగారు, ఇంద్రగంటి హనుమచ్ఛాస్త్రిగారు

ఉత్తరాల ద్వారానూ, సంభాషణలోనూ తెలియజేశారు. అయినా ఇంద్రజాలం చేసి చూపేవాడని "జాలికుడు" (నిఘంటువిచ్చే అర్థం - బోయవాడు, చెంబడివాడు, మోసగాడు)గా, వ్యథలను "మేథల్" (నిఘంటువు అర్థం - బ్రహ్మ, విష్ణువు, విద్వాంసుడు)గా భ్రమించడమేమి, "మిడుసె" 'నట్టివీథిని' (నట్టేల్లులాగా) "వావుచు" వగైరా వింత ప్రయోగాలను చెయ్యడమేమి, అప్పారావు భాషా విషయంలో తీసుకున్న స్వాతంత్ర్యానికి తార్కాణలనవలసి వస్తుంది.

2

మధిర సుబ్బన్న దీక్షితుల కాశీమజిలీలు, ఎర్రమిల్లి మల్లికార్జునుడి చార్ దర్వేషు కథలు, తాతాచార్యుల కథలు వగైరా వగైరా తెలుగువాళ్ళకు కాలక్షేపాన్నీ వినోదాన్ని కలిగించే రోజులలో, గురజాడ అప్పారావు కథా రచనలలో పరిపూర్ణమైన విప్లవమే కలిగించాడు. చిన్న కథ అప్పారావు మానస పుత్రిక.

కాశీకి విజయనగరం ఎంతదూరమో, కాశీమజిలీ కథలకు అప్పారావు కథలు అంతదూరం; ఇంకా దూరమే. అయితే వాటి రచనాకాలంలో ఇంత ఎడం కనిపించదు. గొలుసుకట్టు కథలు పంచతంత్ర అనువాదాలుగా పరవస్తు చిన్నయసూరిచేత, వీరేశలింగంచేత కొత్తమూసలకెక్కుతూ వచ్చాయి. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి కథాసరిత్సాగరం పాలిటి అభినవ అగస్త్యుడై ఆపోసన పట్టి ఆంధ్రీకరిస్తూ వచ్చాడు. (Tanglewood Tales)ను సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం, Annals of Rajasthanను చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం ఆంధ్రులకందిస్తూ వచ్చారు.

ముందు మార్గదర్శకుడంటూ ఒకడెవ్వడూ లేకుండా, స్వయంభువులాగా అప్పారావు తెలుగు కథానికను స్వకపోల కల్పితంగా సృష్టించాడు. పుక్కిటి పురాణాల, కల్పనాకథల పై డొల్లలను తొలగించి, తెలుగు కథకు తనదని చెప్పకోదగిన మూర్తినీ విస్ఫూర్తిని కల్పించాడు. అరడజనుకంటె లోపుగావున్న ఈ కథలు ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్క దీపస్తంభంగా నిలిచి తరువాతి కథకులకు యావన్మందికీన్నీ మార్గాన్నీ గమ్యాన్నీ కాంతిమయం చేసినట్లు తెలిసివస్తుంది. ఆ యొక్క విక్టోరియా రాణికాలపు రైలు బద్దీల మీదనే మనరైళ్లు ఈనాటికీ నడుస్తున్నట్లుగా, గురజాడ కథల జాడలనుబట్టే మన కథకుల నడకలు మును సాగుతున్నాయి.

అప్పారావు ఈ కథలను రచించిన కాలం ముఖ్యంగా పందొమ్మిదో శతాబ్దమే అయినా, కథాకాలంకూడా అదే కావడం వాటి విశిష్టతకు ఒక విధంగా హేతువనాలి. అయితే ఒక్క షరా ఉంది. ఆ కథలలో కనిపించే సమస్యలు ఇరవయ్యో శతాబ్దానికి గూడా చెందడమనేది మరీమరీ గమనింపదగిన విషయం! వాటికి అప్పారావు సూచించిన పరిష్కార మార్గాలు ఈనాటికీ సాహసోపేతాలనిపించేంత కొత్తవి కావడం, ఆయన వ్యక్తిత్వానికి ఘనతను ఆపాదింపగల విశేషమే. కొత్తదనమంటే కాలపు ఇటీవలితనమే కాదు; కొత్తదనమంటే నిజమైన తాత్పర్యం సమకాలికత్వమే. అలా చూచినప్పుడు అప్పారావు నవ్యులనిపించుకొనే పశ్చాద్భుక్కులకే నవ్యుడు.

తన కావ్యరచనలో కనిపించే సమకాలికత్వం కంటె కథానికలో కనిపించేది నిజంగా ఎక్కువ.

కథలు రాయడమనేది అప్పారావు వేసిపెట్టుకున్న రచనా ప్రణాళికలో ముఖ్యమైన అంశం కాదనేకాని, మొదటినుంచి కథలపై ఒక కన్నువేసి ఉంచాడు. ఎవరు రాసినట్టివో తెలియని కల్పనాకథల పుస్తకాలను మద్రాసులో అప్పుడప్పుడు కొని చదవడం జరిగినట్లు డైరీలు పేర్కొంటున్నాయి. విజయనగరం సంస్థానోద్యోగిగా ఉండిన 'మిస్టర్ అండర్ వుడ్'కు కథలు అనే శీర్షిక కింద ఎలాంటెలాంటి చిత్రమైన అంశాలున్నాయో తెలుస్తుంది. 'వైద్యుడు, గుర్రం; వైద్యుడు, కరక్కాయ; రాజు మంగలిని, మంత్రిని చేయుట; మిడతంభట్లు సవారి; ముందూ వెనకా; జ్యోతిష్కుడు; మంచి గంధపుచెట్లు అమ్మడం; పసేమిరా; ఏకః పంథాను కర్తవ్యం; రాజుభార్య రాజును చంపుట; మంత్రిభార్య బ్రతికించుట; పక్షులు మాట్లాడుకోవడం; రాచకన్య తాలూకూ బట్టల నిమిత్తం రాకుమారుడు;' పుట 12లోనే మరొక జాబితా; రెండుపుటల ముందు మరొకటి; కథాసప్తతి, తెనాలి రామలింగని కథలు, పరమానందయ్య శిష్యుల కథలు. ఆంగ్లేయులకు ఆసక్తికలిగించే ఇలాంటి జానపద కథలు బ్రౌన్ కాలంనుంచీ వారి ఆదరణకు నోచుకున్నాయి. Good models of colloquial Telugu అని 1855లో బ్రౌన్ దొర మెచ్చుకొన్ని కథలు ఇలాంటివే. ఆయన వద్ద పండితుడుగా వుండిన రావిపాటి గురుమూర్తిశాస్త్రి వ్యావహారికంలో విక్రమార్కుని కథలు, పంచతంత్ర కథలు రచించాడు. అయితే అలాంటివాటికీ అప్పారావు కథలకూ మధ్య చెప్పలేనంత వార. ఇది అచ్చ సృష్టి, అయినా దానికీ ఒక నేపథ్యం ఉంది :

19వ శతాబ్ది పరార్థమందు ఆంధ్రభాషలో కొన్ని పత్రికలవతరించినవి. ఆ తొలినాటి పత్రికలందు ఆంగ్ల, ఉర్దూభాషలనుండి కొన్ని కథలు అనూదితములై ప్రచురితములైనవి. ఈ జాతికి చెందినవి. షేక్స్పియర్ కథలు, యవన యామినీ వినోదములు అను పేరున వచ్చిన అరేబియన్ నైట్స్ కథలు, చార్ దర్వేషు కథలు, అమీరెహంజా అను కథలు.

నేటి కథకు విఘ్నేశ్వరపూజ చేసినవారు శ్రీ గురజాడ అప్పారావు. ఆయన రచించిన దిద్దుబాటు, దేవుడు చేసిన మనుషుల్లారా అను కథలు ఆ ప్రాంతమును ఆంధ్రభారతి మాస పత్రికలో ప్రచురితములైనవి. వీటిని కథలనుటకంటే 'స్కెచెస్' అనుట సమంజసము. అచ్చపు తెలుగు వాడుక భాష సజీవముగా చిన్న కథలు వ్రాయుటకు తొలుత వాడినవారు శ్రీ గురజాడ.[9]

అప్పారావు కథలన్నీ జీవిత వాస్తవాన్ని ఆశ్రయించుకొన్న సామాజిక చిత్రణలు. పెద్ద మసీదు అనే అతి చిన్న కథ తప్ప తక్కినవన్నీ సమకాలిక జీవితం నుంచి తీసుకొన్నవే. భారతీయ జీవితాన్ని ప్రతిబింబించే కథలు అయిదువేల మాటలకు ఎక్కువగాకుండా రాసిపంపమంటూ, 1904లో ఇంగ్లాండులోని హాంప్స్టెడ్ నుంచి మాక్స్ పెంబర్టన్ (Max Pemberton) చేసిన అభ్యర్థన గమనింపదగింది. తదనుగుణంగా అప్పారావు రాసిన కథలలో (Stooping to raise) అనే దొక్కటే ఉంది.

దానిని తెలుగుచేసి సంస్కర్త హృదయం పేరున ఆణిముత్యాలు లో అవసరాల సూర్యారావు చేర్చి ఉన్నాడు. మీ పేరేమిటి అనేకథ మాత్రం ఏదో పూర్వకాలానికి సంబంధించినట్లు కనిపిస్తుంది. దీన్నీ పెద్ద మసీదునూ ఒక కూటమి చేస్తే, మిగతావన్నీ బస్తీలలో విద్యావంతుల మధ్య అత్యంత సమీప కాలంలో జరిగిన కథలు. వేశ్యాసంస్కార సమస్య సంస్కర్త హృదయంలోనూ, దిద్దుబాటు లో పూర్వరంగంగానూ కనిపిస్తోంది. స్త్రీ ఖిన్నురాలు కావడమనేది అన్ని కథలలోను అప్పారావు చూపెట్టిన సామాన్య లక్షణం. అప్పారావు జీవితాన్ని ఎలా దర్శించిందీ తెలుసుకొన్నప్పుడు సదరు దర్శనం కథల్లో ఎలా సమన్వితమైందీ తనంతట తానే తెలియవస్తుంది.

కన్నదీ విన్నదీ కన్నట్టుగా విన్నట్టుగానే కాగితాని కెక్కదు. కొందరు రచయితల పాత్ర సృష్టికి యదార్థ జీవిత మూలాలు లభిస్తాయి. అయితే పాత్రీకరణ విధానం గురించి ఆయనకు స్పష్టమైన అభిప్రాయాలున్నాయి:

రచయిత తాను రూపొందించే పాత్రల నన్నింటినీ జీవితం నుంచి పరిగ్రహించడు. పరిగ్రహించిన పాత్రలను అచ్చంగా పరిగ్రహించనట్లే చిత్రించడు. వెనకటి కవులు నిర్మించిన భావనాత్మక మూర్తుల లక్షణములు, అతనికి తెలియకుండానే అతనిలో ద్యోతకమౌతాయి.[10]

అప్పారావు కథలలో రంగనాథయ్యరు, *సరళ*, మెటిల్డా వగైరాల మూలాలేమిటో తెలియకున్నా కొంతవరకు ఊహించవచ్చు. నాటకాలకు వస్తే *గిరీశం* ఏ ఒక్క వ్యక్తికీ నకలు కాదు. రామప్పంతులు పాత్ర గురించి "*విజయనగరంలో అలాంటి కొందరు వ్యక్తులను మనం ఎరగకపోము*" అని ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యం గారు వట్టినే రాయలేదు.[11] ఎందరో భుజాలు తడుముకొని ఉంటారు. తనను రచ్చకెక్కించి నవ్వుల పాల్జేశాడని అప్పారావుపై ఆనందగజపతికి ఫిర్యాదుజేసిన ఒక పెద్ద మనిషిలో *గిరీశం* పోలికలుండేవి. 'భ'గారబ్బాయి కూడా గిరీశానికి మాతృకే.[12]

అప్పారావు పాత్రీకరణ విధానం ఫోటోగ్రాఫు వ్యవహారమేమీ కాదు; కొన్నిచోట్ల అది 'పెన్సిల్ స్కెచ్', మరికొన్ని చోట్ల 'పోర్ట్రెయిట్'. ఆయన సుగుణమల్లా సూక్ష్మ పరిశీలన శక్తి. వ్యక్తుల *గుండెలను దూసుకుపోగలంత చురుకైన చూపు.* ఒకసారి తన గుమాస్తాతో రీవారాణి అందట : అప్పారావు చూస్తూ ఉండగా నువ్వేమి రాయకు : ఎందుకంటావా. నీ కలం తిరిగే తిరుగుళ్ళనుబట్టి కూడా నువ్వేమి రాస్తున్నదీ ఆయన కనిపెట్టేయగలడు. ఏమనుకొన్నావో! రిట్టగించిన కంటితోటి చూడనట్లే ఉంటూ ఎదుటివాడిని అప్పారావు చూస్తుంటాడని ఆనందగజపతికూడా అని ఉన్నాడు. చూడడమనేది అప్పారావు బాల్యంలోనే పెట్టుకొన్న లక్ష్యం. వెలగాటి కొండమీద మహారాజావారి విలాసినీ జనంలో ఒక్కొక్కరి విలక్షణమూర్తినీ గమనిస్తూ వచ్చినట్టే, తన జీవిత ఘట్టాలలో ప్రతిఘట్టంలోనూ తారసిల్లిన వ్యక్తులను పరిశీలిస్తూ వచ్చాడు. కొందరి రూపురేఖలను పెన్సిలుతోటి నోటుబుక్కులో చిత్రించి పెట్టుకొన్నాడట గూడా. అది పోయింది. ఎన్నడో చిన్ననాడు రాయవరంలో తాతగారి

వ్యవసాయం చూస్తూ వచ్చిన ఒక పనివాడు నాటకంలో అసిరిగాడైనట్లే, పరిచితులే కథలలో పాత్రలయ్యారు. అగ్రహారీకులు, వెర్రివాళ్లు, జట్టికోర్లు, వేదాంతులు, జులాయిముచ్చు, శ్రీకాకుళం మనిషి, అత్తరువులమ్మే సాయిబు, ఒక రాజపుత్రుడు స్త్రీ పునర్వివాహోద్యమంలో చేరి ఆ పిమ్మట ప్రాయశ్చిత్తం చేసుకొన్నవాడు – ఇలా ఎందరినో వర్గీకరించుకొని కొద్దిపాటి వర్ణనలతో చిత్రించి పెట్టుకొన్నట్లు రచయిత : కావ్యసృష్టి అనే శీర్షికగల రచనాశకలాలు తెలియజేస్తాయి.[13] ఆ విధంగా అప్పారావు మనస్సు పోలీసు ఫైలులాంటిది గాకున్నా, మానవ మహాసముద్రమే.

కథలుకూడా కాదు. అప్పారావు పేరు ఆంధ్రజాతికి ప్రీతిపాత్రం కావడానికి నాటకమే ప్రధాన కారణమనాలి. వీరేశలింగం మొదలు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి లాంటి (ఆనాటికి) పిల్ల రచయిత వరకు, రెంటాల వెంకట సుబ్బారావు మొదలు పురాణం సూరిశాస్త్రి లాంటి నాటక విమర్శకుల వరకు అప్పారావు నాటకాన్ని మనసారా అనందించారు. పత్రికలు దాని నొక 'సంఘటన'గా పేర్కొన్నాయి.

కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి మధుకరీమంజరీయము వావిలాల వాసుదేవ శాస్త్రి నందక రాజ్యము స్వతంత్ర నాటకాలే అయినా, అవి గీత నాటకాలు. మొట్టమొదటి సాంఘిక వచన నాటకం రాసిన ఘనత, అదీ వ్యావహారికంలో, అప్పారావుదే. కొక్కొండ వేంకటరత్నం ప్రసన్నరాఘవ నాటకం రాసినా, బళ్ళారి ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు చిత్రనళీయం రాసినా, వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి ప్రతాప రుద్రీయం రాసినా, పండితులలో నాటకాలపట్ల పూర్తి సుముఖత ఇంకా ఏర్పడని రోజులు. తెలుగు నాటకాలలో నీచ పాత్రలకు తగిన గ్రామ్యభాషను పెట్టడం గురించి అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి, ఆంధ్రభాషా సంజీవని వంటి పత్రికలలో పండితులు కుమ్ములాడుకొన్న రోజులు. ఆంధ్ర లక్షణ గ్రంథాలలో నాటక లక్షణ ప్రకరణమేదీ లేదు కాబట్టి, నాటక రచన ఆంధ్రభాషలో నిషిద్ధమని కొందరు వాదించారు కూడా.[14] అలాంటి రోజుల్లో కన్యాశుల్క నాటకం మొదటిసారి వెలువడింది.

నడుస్తూన్నది వచనయుగమని, నాటకభాష వ్యావహారిక వచనంకాక తప్పదని తద్వారానే ప్రజాహృదయానికెక్కి చిత్త సంస్కారం కలిగింప వీలౌతుందని అప్పారావు సిద్ధాంతం చేసుకొన్నాడు. అంతేగాని, ప్రహసనాలలో మాత్రమే గ్రామ్యం ప్రయోగించదగునని పండితులు చేస్తూవచ్చిన వాదాన్ని పాటింప బూనుకొనలేదు. బిల్హణీయం ప్రహసనం కాకున్నా, శిష్టవ్యవహారికమే ప్రయుక్తమై ఉంది.

నాటక రచనలో అప్పారావు ఆశించిన ప్రయోజనాలు సంఘ సంస్కరణ. నాటకరంగ సంస్కరణ. నాటక భాషా సంస్కరణ. షేక్స్పియరు, బెన్ జాన్సన్, మోలియెరు వంటి పాశ్చాత్య నాటక కర్తల ప్రభావంవల్ల, తన ప్రతిభకు తగినట్లుగా హాస్య పద్ధతిని చేబట్టి, సంఘపు కుళ్ళును శుభ్రపరచడానికి – "నైతిక పతనం వల్ల ఉత్పన్నమైన సామాజిక రోగ లక్షణాలతో నిండివున్న దుర్భర హింసాత్మక బానిసత్వంలో మ్రగ్గిపోయే స్త్రీ జాతిని ఉద్ధరించడమెలాగ అనే సమస్యపై .... ప్రజా బాహుళ్యపు దృష్టిని మళ్ళించి ఆలోచించేటట్లు చేయడానికై సామాజిక దోషాలను

బహిర్గతం చేస్తూ" ఈ నాటకం రచించినట్లు తానే చెప్పుకొన్నాడు.[15] బాహాటంగా తన రచనకు ఉపదేశాత్మకత ఉందని చెప్పుకొన్నందుచేత, దాని కళామూల్యానికి దెబ్బతగులుతుందని సందేహించనవసరంలేదు. సాహిత్యం ఒక ఆయుధ విశేషం. చెప్పుకొన్నా చెప్పుకోక పోయినా ప్రతి రచయితకూ ప్రయోజనపరమైన దృష్టి ఉంటుంది. అది కొందరిలో నిద్రాణమై ఉండవచ్చునేమోగాని పూర్తిగా లేదనే వీలుండదు. సంకల్ప పూర్వకంగానే అప్పారావు తన రచనలకు సాంఘిక ప్రయోజనమున్నదని చాటుకొని తదనుగుణంగా రచన చేశాడు.

వీరేశలింగం లాగే నీతివాది అనిపించినా, అప్పారావు కళాకారుడు కూడా. బహుముఖమైన ఇతివృత్తం, పాత్రీకరణ, ఔచిత్య పోషణ – వీరేశలింగం ప్రహసనాలలో లేని, అప్పారావు నాటకంలోనూ కథలలోనూ ఉన్న, అంశాలు. ఉన్నతమైన, నైతిక భావాలను వ్యాప్తిచెయ్యడం, సాహిత్యానికి ఉదాత్తతను కలిగిస్తూ, దాని కళాగుణాన్ని మాత్రం అక్రమించి వెయ్యగూడదు. వీరేశలింగంతోనేగాక వేంకటరాయశాస్త్రితో కూడా ఈ విషయంలో అప్పారావుకు పేచీ ఉంది. తాను కాల్పనికవాది కాక పోయినా, ప్రతాపరుద్రీయంలోని దేశభక్తి పూరితమైన కాల్పనిక వాతావరణాన్ని మెచ్చాడు. పాత్రల పెరుగుదలకు ఉపకరింపక నాటక కథా విస్తరణకు తోడ్పడకుండా ఉన్న భాగాలను విమర్శించాడు కూడా. ఉష ఈ పాటి మెప్పుకైనా నోచుకోలేదు. విష్కంభాలను ఆశ్రయించి, ఔచితి తప్పిన పాత్రలను సృష్టించినందుకు శాస్త్రికి 'కళ' ఏమిటో తెలియదనికూడా తీర్పు చెప్పవలసి వచ్చింది. నీతిపరమైన దృక్పథంతోనేగాక, కళా పరీక్షలో కూడా, వీరేశలింగం ప్రహసనాలను కొన్నిటేని అప్పారావు 'ఫెయిల్' చేయక తప్పింది కాదు. శృంగారం ఎంతో మెలకువతో నిర్వహించనప్పుడు, రచయిత పాఠకుణ్ణి దుష్టాభిరుచి పాల్జేస్తాడు. కవితా న్యాయం (Poetic Justice) ప్రకారం కాకున్నా, పాఠకుల మానసికారోగ్య దృష్టితోనైనా, కథలో చెడుకు గెలుపు చేకూరగూడదు. వీరేశలింగం రాసిన అపూర్వ బ్రహ్మచర్య ప్రహసనాన్ని విమర్శిస్తూ, పరకీయ శృంగారం నిజమైన పచ్చి శృంగారమని తేలుస్తాడు. "దుష్టవర్తనునకు తగిన శిక్ష జోడు కంచుకాగడాలు వేసి వెతికినను కానరాదు".[16]

సాహిత్యానికీ నీతికి ఏమి ఇలాకా, అని అడిగేవాళ్ళు లేకపోలేదు. నిరంజన కళావాదులు రసాన్నిమించి సాహిత్యానికి పరమమైన ప్రయోజనం సమర్థనం లేదంటారు. ఉపదేశ కర్తవ్యాన్ని గాలికి వదులుతారు. అప్పారావు అలాక్కాదు. అట్లని, వాస్తవాన్ని యధాతథంగా చిత్రించాలని కూడా అనడు. దాన్ని ఆదర్శీకరిస్తానంటాడు. ఆదర్శీకరించడమంటే అబద్ధీకరించడమని అర్థంకాదు. వాస్తవాన్ని తాను అవగతం చేసుకొని, దాని అందమైన అంశాలను మాత్రమే పాఠకుని ముందు పెట్టి అతని సౌందర్యస్పృహను మన్నించడాన్ని ఆదర్శీకరణమనవచ్చు అంటే, వాస్తవ చిత్రణమనేది సౌందర్య దృష్టికి విధేయురాలౌతుంది. ఈ దృక్పథమే 'కవితా న్యాయ' సిద్ధాంతానికి గూడా దారితీస్తుంది. విషాదాంత నాటకాలు తప్ప తక్కిన సృజనాత్మక రచనల కథ మోదాంతం కావాలి. ప్రపంచంలో మంచి గెలిచి, చెడు వీగిపోతుందనే భావాన్ని కలిగించాలి. అంటే, లోకేశ్వరుడు చెయ్యవలసిన పనిని రచయిత తానై చేస్తున్నాడన్న

మాట. ఇది లోక వృత్తానికి విరుద్ధం కావడం లేదా? తద్వారా దాని విశ్వసనీయత దెబ్బతినదా? అందుకోసమనే, సాహిత్యానికి ఉన్న పడికట్టు రాళ్ళన్నిటిలో ఈ వాస్తవికత – యథార్థ సాన్నిహిత్యం ప్రధానమైనది. 'కవితా న్యాయం' పాటించవలెనని రచయితలను కోరినప్పటికీ అప్పారావు ఈ రెండవ విషయాన్ని విస్మరింపలేదు. 'ఐడియల్' ("ఏది ఎలా వుంటే బాగుండునో అలా భావించుట" – "లోకోత్తర కల్పన")ను పాటిస్తూ లోకోత్తరమైన రచనలు చేయబూనుతూ కూడా మానవ సమాజం పట్ల తనకు గల "మహత్తరమైన బాధ్యత"ను గుర్తించవలసి వస్తుంది. ఒక పాత్రను (ఇక్కడ మధురవాణి) చిత్రించేప్పుడు ఆ పాత్రలోని దోషాన్ని దుర్నడతను ఆకర్షవంతం చేసేలా చిత్రిస్తే పాఠకులు తప్పుదారులు పట్టవచ్చు. అందుకోసమనే మధురవాణి పాత్రను చివరి అంకంలో సంస్కరించవలసి వచ్చింది. అలాగే మీనాక్షి పాత్ర కనిపించే దృశ్యాలు నీతిదాయకమైనవి కావుగాని వాస్తవాన్ని విస్మరించి వెల్లకొట్టడమెలా?

నువ్వు వాస్తవిక విషయాలను యధార్థాలను కప్పిపుచ్చకు. ఇంతే నేను నిన్ను కోరుతున్నది. రోగికి డాక్టరు శస్త్రచికిత్స చేసినట్లు సమాజంలో గల రుగ్మతలను కత్తి తీసుకొని కోసి దేనికది విడదీసి అన్ని భాగాలనూ పరీక్షించి చూడు.[17]

నీతి దృష్టితో చేసిన ఆదర్శీకరణ కూడా యదార్థం ముందు తలవంచుకోవలసిందే. సామాజిక రుగ్మతలకు నిలయాలైన పాత్రలను విశ్వసనీయంగా చిత్రించ దలచుకొన్నప్పుడు, ఆదర్శీకరణకు మారుపేరైన కళా ధర్మానికీ – వాస్తవం మీది గౌరవంతో యథార్థ చిత్రణకూ పొత్తు కలిసేది కాదు. మనుషులలోనే వైరుధ్యాలుంటున్నాయి. వాళ్ళు పాత్రలైనప్పుడు, మంచి చెడుల సమ్మిశ్రణాలుగానే కనిపించాలి గాని, దేవతుల్యులుగానో, రాక్షస ప్రాయులుగానో ఒక 'అతి'గాకుంటే ఇంకో 'అతి'కి పోగూడదు. యధార్థచిత్రణ ఒకొక్కప్పుడు అవినీతిని ఆకర్షణీయం చేసినట్లు కనిపించినా అది తాత్కాలిక దుష్ప్రభావంగానే ఉండి, మొత్తంమీద చిట్టచివరకు పాఠకునిలో నీతిపట్ల మొగ్గువేర్పాటు చేయగలదు. పనిగట్టుకొని నీతి బోధచేస్తే, తద్విరుద్ధ ఫలితమే తరచూ కలుగుతుంటుంది. నీతి అవినీతులను శతకోటి రూపాలలో మూర్తీభవించిన పాత్రల పరస్పర సంఘర్షణలో ఉండవలసిన విధంగా నీతికి విజయం చేకూరితే, దాని ప్రభావం అదృశ్యంగా ఉన్నా చాలా బలంగానే పనిచెయ్యకపోదు.

కన్యాశుల్కం నాటకం పిలవని పేరంటానికి 'మా అప్ప పట్టుచీరె కట్టుకొస్తా'నని బయలుదేరి యేదోవొక నైతికోద్దేశాన్ని ప్రత్యక్షంగా బలవంతంగా నెత్తిన రుద్దదు. కాని దానికి ఒక మహత్తరమైన నైతిక ప్రయోజనం వుంది.

మానవ జీవితంతో నేను చెలగాటం ఆడడం లేనేలేదు....ఎట్టి తృణీకార భావమూ లేకుండా మానవజీవితాన్ని గంభీరమైన దానినిగా భావించి యీ నాటకంలో దానిని యితివృత్తంగా స్వీకరించాను.[18]

3

కాల్పనిక వాదానికి అప్పారావు రచనాతత్వంలో ఏదైనా ఒక స్థానమంటూ ఉండిందా, ఉంటే ఏ మేరకు ఉండింది, అనే విషయాలను స్పృశించి ఈ ప్రకరణాన్ని ముగించవచ్చు.

కాల్పనిక వాదమంటే ఏమిటో నిర్వచించవలసిన అగత్యంలేదు. నిజానికి, యావన్మందికీ అలాంటి నిర్వచనం గురించి ఇప్పటివరకూ ఏ ఆమోదం కూడాలేదు. దానిని ఉద్యమమనడంకంటె ఒక చిత్తవృత్తి అనడం సబబుగా ఉంటుంది. లోకగతి తోటీ స్థితితోటీ సమాధాన పడలేక, స్పర్థిస్తూ అసంతుష్టి చెందుతూ అంతకంటె మంచిదానిని గురించి కలగంటూ కామిస్తూ అసాధ్యాలకు అర్రులుజాచే ఒకానొక మనస్థ్సితిని కాల్పనికమని వర్ణింప వచ్చునేమో! నియమాలు నిర్బంధాలనిపిస్తాయి. యథేచ్ఛ స్వేచ్ఛ అనిపిస్తుంది; ఆకాశం అవధి అనిపిస్తుంది. ఆరాటం, ఆందోళన, ఆవేశం, సంఘర్షణ నిజమైన జీవితమనిపిస్తాయి. ఉన్నది, ఉండవలసినదిగా కనిపించదు. లేనిది, పరమ రమణీయమౌతుంది. కల వాస్తవాన్నీ, వాస్తవం కలనూ శాసిస్తాయి. మార్పు ఊర్పౌతుంది; వస్తువులు అపరిచిత రూపాలతో దర్శనమిస్తాయి; ఏదో మర్మం పొరలు విచ్చుకొంటూ స్వాత్మావిష్కరణం చేసూకొంటుంది. సౌందర్య తృష్ణ మనస్సులను వివశం చేస్తుంది; సౌందర్య దర్శనం వాక్కులకు అవ్యక్త మధురిమ నిస్తుంది. అర్థం కంటె అర్థచ్ఛాయ ఎక్కువ అనిపించి, వ్యంజనకు అధికతర ప్రాముఖ్యం చేకూరుతుంది. క్లుప్తంగా చెప్పవలెనంటే, అది ఒక ఉన్మత్తమైన మనస్థ్సితి.

కాల్పనికవాదం, తద్భిన్నమైన 'క్లాసిసిజం' చర్యా ప్రతిచర్యల వదంతుగా ఒకదాని నొకటి అనుగమిస్తూ వస్తున్నాయి. హేతుబుద్ధి క్లాసిసిజానికీ, ఉద్రిక్తభావన కాల్పనిక వాదానికీ జీవగర్ర. స్థిమిత చిత్తం తోటి కడుపులో చల్ల కదలనట్లుగా, ప్రశాంతికి నిలయంగా లోకాన్ని చూచేదొకటి; ఈ కుహనా ప్రశాంతిని కాదని కల్లోలాన్ని వరించే దింకొకటి. ఇలా ఇవి పరస్పర బాహ్య ధోరణులు.

19వ శతాబ్దిలో ఫ్రాన్సులోనూ, ఇంగ్లండులోనూ, జర్మనీలోనూ 'నియో – క్లాసిసిజం' అనే నిష్ఫలమైన సాహిత్య ధోరణితో విసుగెత్తి కవులు ఈ కాల్పనిక వాదానికి మనసయ్యారు. సాహిత్యంలో ఈ కొత్తమోజు కొని తెచ్చిన మార్పులను ఫ్రెంచి దేశపు మేటి కవియైన విక్టర్ యూగో (Vitor Hugo) ఇలా వర్ణించాడని అంద్రే మోర్వా (Andre Maurois) రాస్తున్నాడు :

Romanticism was not just the mingling of tragic and grotesque, the giving of new blood to an old Vocabulary or the freedom to cut his coat according to his cloth, but something that went far deeper. It was the spirit of the age; it was an anguish, a discontent, a conflict between man and the word in which he lived.[19]

ఇంతకూ అప్పారావు చారిత్రక కాల్పనిక వాదానికి దాసోహం చెప్పకో లేదని నిర్ధారణ చేసి చెప్పవచ్చు. తాత్వికంగా కూడా, వస్తువును విడిచి దాని గురించి భ్రమలు కలిగే విధంగా వర్ణించే పద్ధతి ఆయనకు సరిపడదు. వస్తువును ఉన్నది

ఉన్నట్టుగా – వస్తుపరంగా నన్నమాట (Objective) – చూసి విలువ కట్టే పద్ధతి అయనది. ఇలా చూస్తే అయన వాస్తవవాద రచనా పద్ధతిని చేబట్టాడనవలసి వస్తుంది. సుదూర భవిష్యత్తు పైకి ఊహల నల్లించుకొంటూ ఆదర్శ సంఘాన్ని గురించి కలగనే వైఖరిని కూడా అయన హేళన చేశాడొక అసంపూర్ణ రచనలో. కవులూ, తత్వవేత్తలూ తమ కాలం కంటే ఒక్కడుగు ముందుంటారని ఒక కవి పాత్ర ద్వారా చెప్పించినప్పటికీ, సదరు కవిగారి స్వప్నలోకానికి మరొక పాత్ర చేత తూటు పొడిపించాడు.[20] కాల్పనిక వాదమంటే ఊహాగానం మాత్రమే అయితే, అయన ఆ వాదికాదు. వర్తమానకాలం అయనకు చాలు. వాస్తవ విశ్లేషణ అయనకు కావలసింది.

---

1. గు.ర.మ.డై: 4–4–1895, పు. 38.
2. గ్రామ్యాదేశ నిరసనము: వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి, పు. 44–45.
3. అదే, పు. 1–2.
4. కన్యాశుల్కం రెండవకూర్పు పీఠిక: గు.ర.లే., పు. 40–41.
5. గు.ర.లే. పు. 15
6. వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు, గు.ర.లే., పు. 185.
7. వాడుకభాషలు: గ్రామ్యము: గు.ర.వ్యా., పు. 49.
8. మహాకవి లేఖలు: గు.ర.లే., పు. 201–202.
9. కథాసాహిత్యము (వ్యా): వావిలాల సోమయాజులు, తె.భా.చ.సం, పు. 743–744.
10. రచయిత: కావ్యసృష్టి: గు.ర.మా.మం., పు. 155.
11. కన్యాశుల్కము, ప్రదర్శన, ప్రశంస: గు.ర.లే., పు. 21.
12. 'భ' గారబ్బాయి: గు.ర.మా.మం., పు. 168–169.
13. గు.ర.మా.మం., పు. 155–167.
14. గ్రామ్యభాషా ప్రయోగ నిబంధనము: వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి, పు. 43–44.
15. కన్యాశుల్కం, అంకితం: గు.ర.మా.మం., పు. 102.
16. కావ్యాలలో శృంగారం: గు.ర.వ్యా., పు. 12.
17. సాహిత్యలేఖలు: నాటకగోష్ఠి: గు.ర.లే., పు. 86.
18. అదే. పు. 81.
19. **Victor Hugo:** Andre Maurois, P. 135.
20. నవల: సన్నివేశాలు: గు.ర.మా.మం, పు. 219.

★ ★ ★

సహృదయులు

"కవిత కోవిల"

కోకిల శబ్దంకూడా తెలియనివాడు తగుదునమ్మా అని కలం పట్టి కవిత గిలకగడమా! ఇలా నోరు నొక్కుకొనేవాళ్ళు నాడూ నేడూ ఉన్నారు. అయినా జాతి సంస్కృతిలో అప్పారావు కవిత్వం అంతర్భాగమై పోయింది. సహృదయులకు అప్పారావు కావ్యాలు "రసగీతాలు"గా కనిపించాయి.

దేశంలో అభిమానాలు మొలకెత్తే విధంగా 'కవిత కోవిల' పలకవలెనని సంకల్పించుకోకముందు, చాలా వెనకటి రోజుల్లో ఇంగ్లీషున కక్కూ (Cuckoo) అనే గేయ మొకటి రాశాడు అప్పారావు. యఫ్.ఏ. చదివే రోజుల్లో అంతకన్నా బారైన ఇంగ్లీషు కావ్యాన్ని రచించేందుకు పూనికచేసి సారంగధరను విజయనగరంనుంచి కలకత్తా నగరానికే రవాణా చేయించ గలిగాడు. అప్పారావు చేసిన ఇంగ్లీషు కావ్యరచనలలో లభ్యమౌతున్నది ఇదొక్కటే. రాజకీయ వ్యంగ్య కావ్యాలు రాసి ఉండినా దొరకడంలేదు – మద్రాసు కాంగ్రెసు సభ గురించి రాసిన చాలాచిన్న వ్యంగ్యరచన తప్ప. ఆయన చిత్తు పుస్తకంలో, 'రమ్' గురించి 'రైము' పెట్టిరాసిన పద్యాలు డజనుదాకా కనిపిస్తున్నాయి – అన్నీ వేడుక రచనలే.

పిట్టకొంచమైనా కూత ఘనమని నిరూపించిన రచన ఈ ఇంగ్లీషు సారంగధర. దీనిలో మూడు భాగాలు : మొదటి భాగం (208 పంక్తులు)లో – గోదావరీనదీ తీరాన పావురాలాట ఆడుతూ తన పావురం వెంట చిత్రాంగి మేడకు వెళ్ళి ఆమె ప్రేమోన్మాదాన్ని నిరాకరిస్తాడు రాకుమారుడు. రెండవభాగం (104 పంక్తులు)లో – వేట తమకాన ఉన్న ముసలిరాజు పీడకల నుంచి మేల్కొని రాజధానికివచ్చి కోపగృహంలోఉన్న చిత్రాంగి చెప్పే చాడీలు విని సారంగధరునికి కఠినదండన విధించాక, కాలుజేతులు తెగి విలపిస్తున్న సారంగధరుణ్ణి సిద్ధుడొకడువచ్చి మంత్రజలం చిలకరించి వెంటబెట్టుకునిపోతాడు. చివరిభాగం (70 పంక్తులు)లో పశ్చాత్తాపంతోటి అడవులకు వచ్చిన చిత్రాంగి ఏకాంతంలో తనసొద వెళ్ళబోసుకొని రాకుమారునికి సేవచేస్తునట్లు సూచన విడుస్తుంది. మొదటి రెండుభాగాలు కథాకథనానికి (Narration) సంబంధించినవి. మూడవది మాత్రం, బృందగానం (Chorous) అని పేరున్నప్పటికీ, ప్రణయగేయ వైఖరికి చెందినది.

నవనాథచరిత్రలో చౌరంగినాథుని కథను సారంగధర కథగా గౌరనకవి మార్చినప్పటినుంచి, చేమకూర వేంకటకవి, కూచిమంచి తిమ్మన, బాణాలశంభు దాసుడు దానికి చిలవలు పలవలు పెట్టి కవి చెప్పారు. కవుల వంకరలను దిద్ది

ప్రజలు ఆ కథను సొంతపరచుకొని ప్రతి తెలుగు జిల్లాలోనూ ఆ కథాస్థానాలను కల్పించుకొన్నారు. చేమకూరవాని కావ్యం తెలిసి ఉండకపోతే, దానికి నకలన్నంతగా అప్పారావు రచన సాగివుండేది కాదు. తిమ్మకవి ద్విపద రచన తెలియకుంటే, మాళవదేశాన్ని విడిచి రాజమహేంద్రవరాన కథ జరిగి వుండేదికాదు. రాజుపేరూ, అతని రాజధానిపేరూ స్మరించలేదనేగాని, గోదావరి గట్టును వర్ణించినందువల్లనూ, King of Kings అన్నందువల్లనూ, అప్పారావు దృష్టి వెల్లడి అవుతుంది. అయితే, 'జనవాడుక'ను బట్టి రూపొందిన కావ్యకథను అప్పారావు మార్చుకొన్నాడు. రాజరాజు కట్టుకోకముందు, సారంగుని రూప చిత్రం చూసిన చిత్రాంగి పరోక్షంలో తాను మాత్రం అతణ్ణి ప్రేమించింది. ఇది ఏకపక్ష వ్యవహారం కాబట్టి ఆభాస. అందుచేతనే విషాదానికి తోవతీసింది. అయినా చిత్రాంగి 'కామినీ పిశాచి'గా దూరిపడిపోగూడదని రచయిత నిశ్చయించుకొన్నట్లుంది. చిత్రాంగి శీలాన్ని సంస్కరించి ఉదాత్తం చేయబూనాడు కాబట్టి సారంగధరుని వెదుక్కొంటూ కొండలకూ కోనలకూ పంపి వేయవలసి వచ్చింది. ఇంతచేసీ, చిత్రాంగికి వైరాగ్యం తలకెక్కించలేదు. అది ఆదర్శీకరణ అవుతుందని భయమేమో! వృద్ధరాజును వెంట ఉంచుకొని అరణ్యంలోనే ఉండిపోగోరిన ఈ రాచకూతురు ఉదాత్తతనూ చేకూర్చుకొంది, యథార్థతకూ అంటిపెట్టుకొంది. తాత్కాలి కోద్రేకంలో ఆశాభంగంవల్ల సారంగుని ఘోరశిక్ష పాల్జేశాక, స్థిమితంలో తన తప్పు తెలిసికొనింది. అయినా ప్రణయభంగం ప్రళయం కరమైపోయింది.

"అంగన నమ్మరాదు", అనే సిద్ధాంతానికి చిత్రాంగిని తార్కాణంజేసి, చిత్రపట వృత్తాంతాన్నీ, తొలివలపునూ కవులు సృష్టించి ఉంటే, అవి చాలక అప్పారావు ప్రణయ సిద్ధాంతాన్నికూడా సాయం పిలుచుకొన్నాడు. స్త్రీపురుషులకు వివాహబంధం కంఠపాశం కాబనిలేదు. మనస్సున్నచోటనే మనువు; ఔచిత్య పోషణకు, ఏకాంతంలో చిత్రాంగి సారంగునికి 'కామశాస్త్రోపాధ్యాయిని'యైనట్లు ప్రవర్తించవలసి వచ్చింది. ఏ మానవ సామాన్య గుణాలు చిత్రాంగిలో నిండి వికటంగాకూడా వెలికివచ్చాయో, అవి సారంగధరునిలో దాదాపు ఎండిపోయాయి. శ్రీరాముడికీ హరిశ్చంద్రుడికీ సమవుజ్జీ కావటంలో, యాథార్థ్యాన్ని కోల్పోయి వట్టి దుస్సాధ్యమైన ఆదర్శంగా మిగులుపడ్డాడు. అయితే కావ్యాల చిత్రాంగి, రాజరాజు ధర్మపత్నికాదు; భోగవనిత. వివాహితుడూ ఏకపత్నీ వ్రతుడూనైన సారంధరునికి చిత్రాంగి మాతృపదాన్ని ఆక్రమించింది. మిత్రుల తోటీ, భార్యతోటీ ఎంతో సహజంగా ఉల్లాసంగా ఉండగలడుగాని, చిత్రాంగి ఎదుటబడితే మట్టుకు బిర్రబిగుసుకుపోయి యతిలా సంయమిలా "మునిముచ్చు"లా అతి వేలమైన నీతిదృష్టి ప్రదర్శిస్తాడు. కఠోరమైన సౌశీల్యాన్ని శిలా ప్రాయంగా ప్రదర్శిస్తాడు. ఇది 'అచ్చాడీ' తనమైతే కావచ్చుగాని వట్టి ఆదర్శానికి నాటకీయత దిగదుడుపే. అప్పారావు చేతిలోగూడా సారంగధరుడొక మానదండంగానే, అందమైన ఆదర్శంగానే రూపొందాడు.

'బ్లాంక్ వెర్స్' పద్ధతిలో రాసిన యీ కావ్యం ఛందోవ్యవస్థకు దౌర్బల్యాన్ని కలిగించిందని, ఆ రోజుల్లోనే శంభుచంద్రముఖర్జీ అని ఉన్నాడు. దొరబాబు తలదన్నే

విధంగా ఆంగ్ల విద్యావంతులైన భారతీయులు బ్లాంక్ వెర్స్‌కు పెడమొగంచూపి, అలెగ్జాండర్ పోప్ వాడుకచేసి పోయిన కమ్మటి ఛందస్సు లంటే చెవికోసుకుంటూన్న రోజులవి. గోల్డుస్మిత్ (Goldsmith)కు ఈవలి ఆంగ్లకవులకింకా మనస్సు మొగ్గని తెలుగు రచయితలు అనువాదాలతో తృప్తిపడుతూన్న రోజులు. అలాంటి కాలాన ఈ పిల్లకవి సీమవాడి పెరటిగోడ దాటి తోటలో దూకి వాడి మాటల మామిడి చెట్టెక్కి పళ్ళను రాల్చి నోటబెట్టాడు.

మాటలే పరాయివిగాని, తలపులు తనవారివే. "రాజిపుడూరలేదు చెలి(ప్రాయపు బిత్తరి..." పద్యం, ఇంగ్లీషులో ముక్తసరిగా The king's abroad to hunt and thou art fair అయినిలిచింది. చేమకూరవాని చిత్రాంగి ఔచిత్యం పాటించి సఖీజనం చేత సారంగుని కాళ్ళను పన్నీటితో కడిగిస్తే, గురజాడవాని చిత్రాంగి ఒక ఆకు ఎక్కువే చదివి తానే అతని కాళ్ళు కడిగి తన చీరతో ఆ తడి ఒత్తింది. అయితే, సారంగునిలో వృద్ధాప్యాన్ని విడనాడిన రాజరాజు చిత్రాంగి కంటికి కనిపిస్తున్నాడట. ...(and in thy beauteous form/I see king to lusty youth transformed) అలా అంటే తన పతిభక్తి వెల్లడౌతుంది; అంతకంటె ఎక్కువగా తన మనోనురక్తి సారంగధరునికి తెలిసి వస్తుంది. ఈ చిత్రాంగి చేమకూర వాని దానిలా వరరూప రాక్షసి కాదు. అది రాజరాజ భోగవనిత మాత్రమే. సారంగుని తన కామాగ్నికి వర్షంగానే తప్ప మరోవిధంగా సంభావించలేదు. దానికి అనుభోగ్యం కానిదేదీలేదు. వరసా వావీ తనకు పనికిమాలిన మాటలు. గురజాడ వాని చిత్రాంగిలో, తానొకనాడు సారంగధరుని మనసారా వలచాననే స్పృహ ఉండి, ఒకప్పుడు పరమ కర్కశత్వంగా మారినావెంటనే తొల్లిటి మార్దవాన్ని పొందుతుంది. అతన్ని నిజంగానే ప్రేమించబట్టి చిత్రాంగి ప్రేమ ఉదాత్తం కాజాచింది. "కులసతులేయూరు – వలపులేయూరు" అంటూ రాణుల సంసారాల్లో నిప్పులు పోసిన రంగాజమ్మ లాంటి భోగపత్నుల యుగంలో, ఆ తంజావూరిలోనే, చేమకూర వాని చిత్రాంగి పుట్టింది; "భోగకుటిల శిరోజాతిలకము" అయింది. రత్నాంగిలా "కులసతి" కాదు. ఈ కొత్త చిత్రాంగి సారంగధరుని భార్య కాజాలక వంచితురాలైంది. తనది పర స్త్రీ శృంగారమని సారంగుడు అనుకోకూడదని ఆమెకోరిక.

వివాహబంధ మొక్కటే విశృంఖ లానుభోగపరత్వానికి అటంకం కావడం చిత్రాంగికి సమ్మతం కాదు. ప్రణయ బాహిరమైన పెళ్ళి, వట్టి తంతే! (where love is strong there hearts may wed) అంటుంది. వివాహ వ్యవహారంలో హృదయానికే సర్వాధికారమనే మాట, సంప్రదాయాన్ని మన్నిస్తుందా? కృష్ణుడేమి చేశాడు? ముని ముచ్చులెందరు సుందరీ మణుల బందాలు కాలేదు? ఇది చిత్రాంగి ఎదురు సవాలు ఇక్కడ మళ్ళీ చేమకూర వానితో బాటు దక్షిణాంధ్ర దక్షిణ నాయక యుగపు కవులంతా కట్టగట్టుకొని "తాటాకుల పాటు" జూచి వికటంగా పరిహసిస్తున్నారు. అయితే సారంగధరుడు పెద్ద చదవరి. రాధా మాధవ శృంగారంగానీ, గోపికా శృంగారంగానీ దేహపరమైనది కాదు, పొమ్మంటాడు. గొప్పవారి పనుల్లో తప్పులెన్నేంత గొప్పవాణ్ణి కాను, పొమ్మంటాడు. ఇది సమాధానంకాదు. అందమైన కుర్రకారంతా ఇలా గోచీ బిగగట్టుకొంటే సంసార చక్రమెలా తిరగాలి? శృంగార సుప్రజాతంత్ర

నిర్వాహక సూత్రమైనప్పుడు, దాన్ని తిరస్కరించే వాడు లోకవిరోధికాడా? ఇక స్త్రీ జాతిని దేవుడెందుకు సృష్టించినట్లు? మనుషుల మనస్సుల్లో శృంగార భావాన్ని ఎందుకు ముట్టించినట్లు?

చిత్రాంగి సవాళ్ళకు దేవుడొక్కడే సమాధానం చెప్పాలి. అయినా ఆ సవాళ్ళుచేసే అధికారం, చిత్రాంగికి రాజరాజుతో పెళ్ళి జరిగిన మరుక్షణమే పోయింది. శృంగారం పేరుచెప్పుకొని పశుత్వం కాయలమ్ముకొనే వ్యవహారానికి దిగి, యవ్వన మదంతో, సంఘభద్రతకు మూలకందమైన వైవాహిక వ్యవస్థను తూట్లుబొడిచే పని తనది. కాబట్టి తాను వాక్ చాతుర్యానికే మెప్పుపొందగలదు గాని మంచితనానికి కాదు. అయినా ప్రణయభంగం పొందిన స్త్రీగానే ఈ ప్రశ్నలు వేసింది. కాబ్బటి ఆమె కోరికలో సబబుమాట ఎలావున్నా, సవాళ్ళలో పటుత్వం లేకపోలేదు. ప్రేమయుగానికి ఈ సవాళ్ళే మేళతాళాలు.

– మిల్టన్ ప్రభృతి మహాకవులు వాడి ప్రశస్తిచేకూర్చిన దీర్ఘోపమ (Epic simile) ఒకటి రెండుమార్లు యథాశక్త్య వాడజూచి, టెనిసన్ కవి కావ్యాలలోని ప్రణయ గీతాల (Love lyrics) పద్ధతిని అనుకరించి రాసిన ఈ ఇంగ్లీషు కావ్యం అప్పారావుకు ఏవిధంగా జూచినా ప్రతిష్ఠాకరమే. అన్వయ కారిన్యం, ప్రాచీన క్రియారూప ప్రయోగం వంటివి చిల్లర మల్లర లోపాలు, గురి దొడ్డది జన్మతః ఇంగ్లీషు భాషలోపుట్టి పెరిగిన వానిలా రాయబోయాడు. నాటు వాసనలు (Indianisms) సోకనీయలేదు. చక్కదనాల పేర్పులవంటి ప్రకృతి దృశ్యాలను వర్ణిస్తున్న భాగాలు ఎన్నదగినవి. సూత్రప్రాయంగా కొన్ని సత్యాలనుగానీ అభిప్రాయాలనుగానీ ప్రకటించే వైఖరి ఆనాడే అప్పారావు కుండేదని ఈ చరణాలు తెలుపుతాయి.

In nature all is playfull, all is mirth,
And beauteous things to beauteous things are linked.

2

అడపాదడపా చిల్లరమల్లర పద్యాలు రాస్తూవచ్చాడేగాని తన ప్రతిభకు తగిన వ్యుత్పత్తి లేకపోయింది. కొత్త శతాబ్దంవచ్చి కాలు నిలదొక్కుకున్న కొంత కాలానికిగాని, సంస్థాన వ్యవహారాలపై నిలిచి ఉన్న తన చూపును ఇటు మళ్ళించలేదు. ఈలోపల నిరంతర పఠనం వల్లనూ, చింతన వల్లనూ తన దృక్పథమే మారిపోయింది. ఇంగ్లీషున కావ్యాలురాసే భారతీయుల వలని ప్రయోజనాన్ని తాను అర్థంచేసుకోగలడుగాని తానిక ఇంగ్లీషున కావ్యం రాయబోడు. తన జనం చదివి ఆనందించి మనసు మార్చుకోగలందులకై తాను తెలుగున "తేటమాటల" తరి తీపి కవిత్వం చెప్పాలి. జానపదుల గేయాల వాసనలను పట్టించాలి. ఈ కొత్తనడకల పాటలకు వాటి మాటలనుంచీ రావాలి వెలికి. శతాబ్దాల పర్యంతం తెలుగుజాతి చెవిలో రింగులు వారుతూ సుపరిచితమైన సంగీత భణితులు. నాగరికతలోని నాణ్యాలను జాతి జీవితంలోని మంచితో అంటుకట్టాలి. దురాచారాలను హేళన చేస్తూనో దూషిస్తూనో

కూచోక, వాటి పాలబడి బతుకులు బుగ్గిచేసుకొన్న అమాయకులను గురించి కన్నీట తడిసిన చూపుతోటి, కంపమానమైన కంఠస్వరముతోటి, గుండెలను కోసివేసే ధార్మికావేశం తోటి హితవుగరిపే హృదయమార్దవంతోటి, కవిత్వం చెప్పాలి. కవిని మళ్ళీ జబ్బ పట్టుకొని వచ్చి నిలపాలి తనవారైన ఈ ప్రజలకు నడుమ. కవికీ ప్రజలకూ మధ్య పాండిత్య దుర్విగ్రత మూలంగా ఏర్పడివున్న గండిని పూడ్చివేయాలి. సాహిత్యం జాతిపరంకావాలి. సంస్కృతి సమిష్టి సంపత్తి!

ఆకులందున అణగి మణగీ
కవిత కోవిల పలక వలెనోయి
పలుకులను విని దేశమందభి
మానములు మొలకెత్తవలెనోయి!

నవ్యమేగాక భవ్యంకూడా అయిన ఈ కవిత్వావేశంతోటి అప్పారావు పుంఖానుపుంఖంగా కావ్యాలు రాసినకాలం, ఆయన చరమదశ కావడం విచారకరం. ప్రయోగశాలనుంచి బయటబడి విజయముద్రతో ఇవి బహుళ ప్రచారం పొందకమునుపే, ఆయన దాటుకొన్నాడు. పనిగట్టుకొని వ్యాకరణ సూత్రాలను తెంపుతూ వ్యావహారిక రూపాలను నింపుతూ, కావ్యభాషా విషయంలో ఆయనచేసిన సాహసం నేటి విప్లవవాదులకు గూడా మింగుడు పడని పెద్ద ముద్ద అయింది. గిడుగు రామమూర్తి మెచ్చి ఒప్పిన సాహసిక పదప్రయోగాలను శ్రీశ్రీ వంటివాళ్ళు కూడా ఆమోదించజాలకున్నారు. ఏకవచన బహువచన నియమాలను కూడా పాటించని ఒకటి రెండు చోట్ల ("పొరుగు వారోదార్చె, పోనీ") కొంపెల్ల జనార్దనరావువంటి సహృదయులుకూడా ఉలికిపడక తప్పిందికాదు. మరి, యడ్ల రామదాసుకూ, గురజాడ అప్పారావుకూ అభేదాన్ని చూసేవాళ్ళ ఊసెందుకు?

...ప్రయోగ సాహసమున్న ప్రతిభావంతుడు. తీవ్ర సమీక్షకు లభ్యములయ్యే సత్యాలను అనుభవముతో పిండి పలికినా ఆయన కవితా రచనలో ఛందచ్ఛాయ కనిపించదు. కాని కొన్ని పంక్తులు మాత్రం అర్థ గౌరవములోనేకాక శిల్పదృష్టిలో కూడా ప్రౌఢములై సచేతనములుగా ఉంటాయి. అంతమాత్రానికే అతనిని మహాకవి కోటిలో చేర్చడం సముచితంకాదు. అతడు మహాకవి కాకపోయినా ఖండకావ్య రచనకు ప్రేరకుడు మార్గదర్శి.[1]

సరసంగా ఉన్నట్లనిపించే ఈ అంచనా, గుడ్డిలో మెల్ల. లయమే ఛందస్సున కంతటికీ ప్రాణ పదార్థ మనుకొన్నప్పుడు, ఆ లయ అప్పారావు కవిత్వంలో ఆద్యంతమూ జీవధారగా ప్రవహిస్తుందంటే ఎవరూ కాదనరు. స్వకపోల కల్పితమైనా, మాత్రాబద్ధమైన ముత్యాల సరాల ఛందస్సు తత్పూర్వ సాంప్రదాయిక ఛందస్సులతోటి ఈ ప్రాణ మూలంలో స్పర్ధించదు. మహాకవి ప్రశంస దేవుఁడెరుగు 'అకవి' బిరుదు అల్పమానవుడిచ్చిన కితాబు! శుష్క విషయోద్ఘాటనకూ జీవిత సత్య నిరూపణ పరమైన సూత్రప్రవణత్వానికీ అంతర మెంచని 'ప్రతిపద రసోదయ' సిద్ధాంతులు అప్పారావును గూడా మన్నించరు; కవిగాకూడా ఆయనను గుర్తించరు. ఇలా అతి ప్రశంస, అతి అభిశంసన – ఈ రెండు తిరగలి బండల మధ్యపడి కవిగా

అప్పారావు వ్యక్తిత్వం నలిగి నుగ్గౌతున్నది. కాబట్టి ఆయన ఖండికలలో ఒక్కొక్క దానినీ పై కెత్తిపట్టి సూక్ష్మపరీక్షకు నిలపాలి.

కాలక్రమణిక విభాగంలో ఇచ్చివున్న క్రమాన్నిబట్టి ఓం ప్రథమంగా తీసుకోవలసిన రచన తోకచుక్క, ముత్యాలసరము అనే పేరున అచ్చుబడుతూ మొదటి శీర్షికను మాటుపరుచుకొన్న ఈ కావ్యం, "అప్పారాయోపజ్ఞకమైన రసగీతాలకు" శ్రీకారం చుట్టింది.

ఇది పూర్తిగా స్వకపోల కల్పితమైన రచన. వాస్తవజీవితంలో ఒక చిన్న ఘటననుంచి భావనాత్మకంగా కవి ఈ గేయవస్తువును రాబట్టుకొన్నాడు. ఆ ఘటనలో (బరంపురంలో జరిగిన సహపంక్తి భోజనం) తాను స్వయంగా పాల్గొన్నాడు గనక ఇది స్వీయచరిత్రాత్మకం కావలసిన పనిలేదు. అలా కాలేదుకూడా. పట్నంపోయి పదినాళ్ళపాటు "సంఘసంస్కరణ ప్రవీణుల సంగతుల మెలగి", ఒకనాటి వేకువ సమయంలో ఇల్లు చేరినవాడు, ఇల్లాలిని నిద్రలేపి తాను కనీవినీ వచ్చిన విషయాలను వినిపించేసరికి, భార్య సంతోషించవలసిందిపోయి కన్నుల నీరునించి ఇరుగు పొరుగులు తన నెలా ఆడి పోసుకుంటున్నదీ ఏకరూపెట్టి భర్తగార్ని దెప్పుతుంది. భర్త విస్మితుడౌతాడు. భార్య, తల్లి, ఇరుగు పొరుగు ఆడంగులు, అసలు ఈ ఊరి వారు (అది పల్లెటూరు అయి ఉంటుంది; కాకుంటే తాను వెళ్ళివచ్చినది పట్నమని చెప్పవలసిన పనిలేదు.) ఇలాంటి వేలాది ఊళ్ళవాళ్ళు – గ్రామీణులు – ఇంకా ఇలా గున్నారేమిటి చెప్మా అనిపిస్తుంది.

ఇంతకూ ఈ గేయ ప్రాముఖ్యం దినోదయాన్ని సూచించే సంకేతాలలో లేదు – జ్ఞానోదయాన్ని సూచించే సంభాషణా భాగంలో ఉంది. భర్త ఉత్సాహి, పైగా 'కొత్తబిచ్చగాడు' భార్యలెప్పుడూ ముందుబడి మార్పుల నొల్లరు. మత విశ్వాసం మగవారికంటే స్త్రీలనే ఎక్కువగా ఆశ్రయిస్తూ వచ్చిన కాలమది. పైగా పట్నాన పొందిన అనుభవాలు మనస్సు నిండుగా ఉండి, ఎప్పుడెప్పుడు బయట పడుదామా అని త్వరపడుతున్నాయి లాగుంది. భర్త కొత్తమతం పుచ్చుకొంటే, మొదట మార్చజూచేది తన భార్యనే కదా! మరెవరు తనకు లోకువ గనక? అందుచేతనే ఈ భర్త – అప్పారావు కాదు సుమా, ఆయన నిర్మించిన ఒక భావోద్రేకి పాత్ర మాత్రమే – భేషైన ఒక ఉపన్యాసం చేస్తాడు. వేళాపాళాలేదా అంటే, అది తూర్పు 'బలబల' తెల్లవారే సమయమాయె; తాను రాత్రంతా జాగారం చేసి ప్రయాణపు వేడిలో ఉంటే; ఇటు చూడమంటే భార్య అటుచూస్తూ ఉండె; పైగా తీరా తెల్లారాకా అత్తగారి అజమాయిషీలో తోడికోడలి పిల్లి చెవులదాపున ఇరుగు పొరుగు చూరుల మధ్య భార్య ఉండక తప్పదాయె; ఇక ఇదే సుముహూర్త మయిందా భర్తగారికి, భార్యాగారికి ధర్మోపదేశం చెయ్యడానికి!

అయితే ఈ భర్తలో అప్పారావు అంశ అంతర్లీనంగా ఉంది. ప్రతి కల్పిత పాత్రలోను తత్కర్త ఉండ నక్కర్లేదుగాని, ఈ పాత్ర అప్పారావు గుండెలు దూసుకు వచ్చిన పాత్ర; దానిమాటలు అప్పారావు నోట్లోంచి ఊడిపడ్డ మాటలు. మంత్రాలకెంత విలువకద్దో వాటికంత కద్దు. అంటే వాటికి Magical Quality

ఉంది. ముందుముందు మానవాళి కొనగూరనున్న శుభాలనూ సుఖాలనూ ఇప్పటి కిప్పుడే ఒనగూరబోతున్నట్లు అనుకొని చెప్పిన ఈ మాటలు, వట్టి సూత్రీకరణలే అయేట్టుంటే కవిత్వంకాబోవు. సూత్రీకరణలుకావవి. వాటి నిర్మితిలో మనస్సుకంటే హృదయం చేసిన పనే ఎక్కువ. అవి కావ్యాంతర్భాగం కాకుండా తనీగా ఉంటే, సూత్రీకరణల కిందనో ఉద్ఘాటనల కిందనో జమపడిపోను. అలా లేవవి.

చూడు మును మును మేటివారల
మాట లనియెడి మంత్ర మహిమను
జాతి బంధము లన్న గొలుసులు
జారి, సంపద లుబ్బెడున్.
యెల్ల లోకము వొక్క యిల్లై
వర్ణ బేధములెల్ల కల్లై,
వేల నెరుగని ప్రేమ బంధము
వేడుకలు కురియు,
మతము లన్నియు మాసిపోవును,
జ్ఞానమొక్కటి నిలిచి వెలుగును;
అంత స్వర్గ సుఖంబులన్నవి
యవని విలసిల్లున్.

ఇది భవిష్యద్దర్శనం. పలనాటి వీరచరిత్రలో బ్రహ్మన్న (శ్రీనాధుడెందుకు కాడు?) "ఎంగిలి చండాల మేమియులేక" పుట్టిన "మాధవ కులము" లోనివారు

కులము లెన్నిటికైన గుఱుతైనవారు
తనర ప్రూసలలోని దారంబువలె
మలగి భేదములేక మలయు చుండుదురు

అని తత్కాలీన వాస్తవాన్ని ఉన్నదున్నట్లు చెప్పినప్పుడుగాని ; కవులకు అన్ని కాలాలలోను సమానమైన ధర్మాన్నే నిర్వహించారు. వెనక ఎన్నడనగానో ఆదిమ 'స్వర్ణ' యుగాన మానవజాతి అనుభవించిన సుఖాలూ సంతుష్టి ఒద్దికా తోడ్పాటూ తదనంతర కాలాన అంతరించి, వర్ణాలూ వర్గాలూ జాతులూ రూపొంది ఏక కుటుంబుమల్లా తుంటలు తునకలైపోగా, ఆదిమ, సమాజాన సమష్టి హృదయాన్ని గానంచేస్తూ సంఘవాణి అయిన కవి దఫదఫాలుగా ఆ 'స్వర్ణ' యుగాన్ని ఊహించుకొని తన ప్రాక్తన కర్తవ్యాన్ని నెరవేర్చుకొంటూ వస్తున్నాడు. రాజకీయ విషయం మాత్రమే కాదది. రాజకీయం కూడా సంఘచిత్రంలో, 'ఒకానొక' ఏమి, ఖర్మ, అతి ప్రముఖమైన, అంశమే కాబట్టి, ఆ వంకబెట్టి ఇలాంటి పద చిత్రాలను తూట్లు పొడవడం, ఎవరి కళ్ళువారు పొడుచుకోవడమే. మనస్వి అయిన కవి కాబట్టే గురజాడ అప్పారావు, గుడ్డిగా గాకుండా, సంకల్పపూర్వకంగా వివేచనా సహితంగా, తోకచుక్కలాంటి ఒక స్వల్పాంశాన్ని పట్టుకుని, దాని నుంచి కవిత్వమయమైన తాత్వికార్థాన్ని

అవిష్కరించగలిగాడు. కోమలిని కాదని కొయ్యబొమ్మలనే మెచ్చుజూచే సంప్రదాయ బుద్ధులుంటే వారి ఖర్మ ననుకోవలసిందేగాని,

తలతు నేనిది సంఘ సంస్కరణ
ప్రయాణ పతాకగా॥

కాసులు రెండవది. ముందటి దానికిది జతగా ఉండదగింది. శబ్దశైథిల్యానికి తోడు ఛందశ్శైథిల్యంకూడా వచ్చి చేరిందని దోష నిరూపణైకమతులు విమర్శింపదగిన రచన; ఎందుచేతనో వారి శీతకన్ను దీనిపై పడిందికాదు.

ముందటి గేయంలో ఉన్న సాంఘిక వాతావరణాన్ని, కల్పనా బాహుళ్యాన్ని తీసివేస్తే మిగులుతున్న భావనాత్మక సంభాషణ ఈ గేయం అదినుంచి అంతం వరకూ నడిచింది. ఇది ఒక కవిత్వ పద్ధతి మాత్రమే. రెండు పాత్రలున్నట్లు ఊహించుకొని వాటిమధ్య సంభాషణ నడిపి, కవి తాను సూచింపదలుచుకొన్న దాన్ని నేర్పుగా సూచిస్తాడు. ఒక్కోసారి – ప్రస్తుత గేయంలో లాగున – ఆద్యంతమూ ఒక పాత్రే భాషిస్తుంది. రెండవది సన్నిధిలో ఉండి, దాని మాటలు వినబడకున్నా హావభావాలుగానీ, ఆంగిక సంజ్ఞలుగానీ మొదటి పాత్రకు అంది దాని మాటతీరును నిర్ణయిస్తుంటాయి. కాకుంటే, ఒక దానిమాటలే వినబడుతాయి.

ఇందులో ఉన్నది రెండుపాత్రలు. అవి భార్యభర్తలవి. భర్త మాటాడుకు పోతున్నాడు. ఆ మాటలు వింటూ భార్య మూగసైగలతో తన ఆమోదనామోదాలను సూచిస్తూ, భర్తమాటల క్రమాన్నే గాక పర్యవసానాన్ని కూడా నిర్ణయించ గలుగుతున్నది. భర్త ధనంగురించి మాట్లాడుతున్నాడు. ధన మనంగానే భార్య మనస్సులో మెదిలేది బంగారం. భూషణప్రియ అయిన ఆ అందగత్తె భూషణాలకే భూషణ ప్రాయురాలు. అది తనకు తెలియదు. భర్తకు తెలుసు. కాబట్టి నశింపులేని సొమ్ముల నామెకు బహూకరింప గోరుతాడు. వాటి పేరు అనురాగం. అదే ప్రేమ. అయితే ఇది మెరుపులా మెరసి మాసేది కాదు, పడుచుదనముతో బాటు పుట్టి గిట్టేదీ కాదు. ఈ రెండవదాని పేరు మోజు. అదే మరులు. ముక్కూ మొగమూ తెలియని కొత్త వారి మధ్య తాత్కాలికమైన అనుబంధాన్ని చేకూర్చ వచ్చునేమోగాని ఈ మరులు దంపతుల మధ్య శాశ్వతానుబంధాన్ని కల్పించదు. మొదట్లో కల్పించినా, అది త్వరగా దేహ సౌందర్యాన్నీ దాని అశాశ్వతత్వాన్ని మీరి హార్దిక సమ్మేళనగా పరిణమిస్తుంది. ఒకరి హృదయం మరొకరి కంఠహారమై సువాసనలు వెలయిస్తుంది. “మగువలకు మగవారి కొక్కటె” – ఈ “మాయ మర్మములేని నేస్తము” జీవన సౌఖ్య పథమౌతుంది. ఇది ప్రేమ – “హృత్కమలంపు సౌరభము”. అది ఒకరు నేర్పితే నేర్చే విద్యకాదు. పారస్పర్యం వల్ల అనుకూల్యంవల్ల బదులుకు బదులుగా సరికి సరి పద్ధతిలో నీకు చేకూరే పెన్నిధి. కావాలంటే ఈ కాసులదండ తీసుకొని మెడలో వేసుకోగాని, ఈ నా మాటలు మనస్సున నిలుపుకో. మనం స్నేహితులం, అధికారానధికార భావం గాని, సేవ్యసేవక సంబంధంగాని కాగూడదు మన దాంపత్యం. అలాంటి దాంపత్యంలో స్త్రీ చేయి కిందే. కాలం మారింది. దానితోబాటే భావజాలం.

మగడు వేల్పన పాతమాటది;
ప్రాణమిత్రుడ నీకు....

3

అప్పారావు గేయాలలోకెల్లా నిరాదరణ పాలైనది, డమను – పితియసు అన్నదే. విజాతీయులైన పేర్లూ అపరిచితమైన వాతావరణము మట్టుకే, దీనికి కారణాలుగావు. కథ ఎంత చక చక నడిచినా, సంభాషణ లెంత ముక్తసరిగా ఉన్నా, అప్పారావు ప్రతిపాదించ బూనిన తత్వం తలకెక్కనందుచేతనే పాఠకులు ముఖం తిప్పేసుకొంటున్నారనిపిస్తుంది. నిజానికి, ఆ తత్వం విజాతీయమైనదేమీ కాదు. ఉపనిషత్తత్వమే రూపాంతరం పొంది, ఈజియన్ దీవులలో ఒకటైన సేమాస్‌లో పిథాగరస్ (Pythagoras)ను రుషితుల్యుణ్ణి చేసింది. డేమన్, పిథియస్ ఆ పిథాగరస్ శిష్యకోటిలోని వాళ్లు. వారి "స్నేహ సంపద" చరిత్ర ప్రసిద్ధమై పోయింది.

ఉపాధ్యాయుడుగా ప్రాచీన గ్రీస్ దేశ చరిత్రను తత్వ శాస్త్రాన్ని బోధిస్తూ వచ్చినప్పుడు, ఈ కథ అప్పారావు మనస్సున కెక్కి ఉంటుంది. ప్రాచీన రూపంలో ఉన్న కథకూ, అప్పారావు కావ్యంలోని కథకూ భేదం ఉంది. అసలు కథలో పింటియస్ (దాని భ్రష్టరూపమే పిథియస్) నిరంకుశ రాజాగ్రహానికి పాత్రుడై మరణ దండనకు లోనౌతాడు; డేమన్ తన మిత్రునికి మారు తానా శిక్షను అనుభవిస్తానని ముందుకు వస్తాడు. అప్పారావు కావ్యంలోని కథకు మూలం. మిస్ ఛార్లొట్ యంగ్ (Miss chorlotte yonge) రాసిన The Book of Golden Deeds అయి ఉండదు. అందులో ఈ వ్యత్యయం లేదు. శిక్షపడింది డేమనుకు కాదు. అప్పారావు తన కావ్య కథను, ఆర్.ఎడ్వర్డ్స్ రాయగా పదహారో శతాబ్దిలో రంగస్థలానికెక్కిన నాటకం నుంచి గ్రహించి ఉండవచ్చు. డేమను పిథియస్‌లు సిరాక్యూజ్ దీవికి వెళ్ళినప్పుడు, దాని నిరంకుశ ప్రభువైన డెయనీషియస్ (Dionysius) డేమన్‌ను గూఢచారిగా ఎంచి మరణదండన విధిస్తాడు. ఇంటికి వెళ్ళి వ్యవహారాలన్నీ చూచుకొని రెండు నెలల వ్యవధిలో తిరిగి రాగలను, అనుమతించమని డేమన్ వేడుకొంటాడు. పిథియస్ తన మిత్రునికి పూచీగా ఉండి అతడు రాని పక్షంలో తన ప్రాణాల నిచ్చుకొంటానంటాడు. డేమను కొద్ది ఆలస్యంగా తిరిగి వస్తాడు. వచ్చేసరికి పిథియస్ దండన అనుభవించబోతూ ఉంటాడు. అతన్ని రక్షించాలని ఇతడు, ఇతన్ని రక్షించాలని అతడు, నేనంటే నేను ప్రాణత్యాగం చేస్తానని పోటీ పడుతారు. డెయనీషియస్ కలగజేసుకొని వారి స్నేహాన్ని మెచ్చి, క్షమించి తానుకూడా వారి జట్టున చేరుతాడు.[2]

శుష్కమైన తత్వ చర్చగానీకుండా, ఈ కావ్యాన్ని కాపాడింది కవి కల్పనా చాతుర్య మొక్కటే. నాటకీయమైన పద్ధతిలో రాజు దురాగ్రహం డమనుని వేడికోలు పిథియసు పూచీ డమనుని స్వదేశ ప్రయాణం, సంభాషణల ద్వారా నిర్వహించాక, సేమాస్ దీవిలో డమనుని భవనం చుట్టూ ఉన్న ప్రకృతి దృశ్యాలను ఆ సీమ శీతోష్ణస్థితికి తగినట్లుగా వర్ణింప గలగడం, సామాన్యుడైన కవికి అలవిగాని పని.

రుతువు రుతువుకు మారే రూపం తోటి, "కవుల పుట్టిల్లు" అయిన ఆ దీవి స్వర్గఖండమే; అక్కడ.

వాడి లేదట యినుని వేడికి
సీతువలికైనన్.

అనడం టెనిసన్ కవి (The Lotus - Eaters)లో చేసిన వర్ణనను గుర్తుకు తెస్తుంది. ప్రకృతి దృశ్యాలను ఇంత కొద్ది చట్రంలో కొద్ది మాటలతో చిత్రించి ఇమిడించ గలగడం, అప్పారావు కవిత్వానికి కూసు విద్య. మోడుబారిన ("మొండు") మనస్సుకూడా డమనుని భవనంలో గనక నిలిస్తే, పూలెత్తుతుందట. కాంతి – సూర్యరశ్మి గానీ దీపప్రభగానీ – వస్తువులపై ప్రసరించినప్పుడు వాటి సాదా రూపాలలో వచ్చే ఇంద్రజాలికమైన మార్పును అవకాశం దొరికినప్పుడెల్లా వర్ణించకుండా విడిచిపెట్టడీ కవి.

పాఠకుల మదికెక్కినా ఎక్కకున్నా వితండ పండితుల తలకెక్కిన అప్పారావు కావ్యాలలో లవణరాజు కల ముఖ్యమైనది. పురాణాంతర్గతమైన లవణరాజు "దివాస్వప్న" వృత్తాంతాన్ని ఇరవయ్యో శతాబ్దపు దృష్టితో అప్పారావు చూచాడని, వర్ణ వ్యవస్థను దుయ్యబట్టడానికి మాత్రమే దాన్ని చేబట్టాడని నిర్ణయం చేసి, సుప్రసిద్ధమైన ఒకానొక కథను ఎవడంటే వాడు ఎలాగంటే అలా మార్చగూడదంటూ "తేషుమార్గేషు స్వేచ్ఛానయోజ్యా" అనే నిషేధాజ్ఞను జారీ చేస్తున్నారు:

ఒక వేళ రసదృష్ట్యా కొంచెము మార్పు చేయవచ్చునేమో కాని మన యభిప్రాయముల కనువుగా అసలే మార్చకూడదు. అట్లుచేసినచో ననౌచిత్యము వచ్చును విభావౌచిత్యము కవి జాగ్రత్తగా పాటించ వలయును.[3]

పూర్వకవులు అలా పురాణ కథను తీసుకొని కావ్యాలు రాసినప్పుడు, "రససమం చితముగా"నే తప్ప "వాతావరణ భంజకములు"గా మార్పులు చేయలేదని, అవి ప్రధాన రస వ్యతిరేకములుగా రూపొందలేదని, మరొక బాలపండితులంటూన్నారు.[4] శాంత రసానికి ఆలంబన విభావమయిన లవణ మహారాజు నిలా శృంగార వరుణ్ణే చేయడం తగనిపని, అని వారి వాదాల సారాంశంలా కనిపిస్తున్నది. శృంగార సూచన అప్పారావు తెచ్చి తగిలించిందేమీ కాదు. మూలమైన యోగవాసిష్ఠము (యో.వా.)లోను, మడికి సింగన (మ.సిం.) జ్ఞానవాసిష్ట రామాయణము (జ్ఞా.వా. రా.)లో దండిగాను, ఈ శృంగారం ఉంది. అప్పారావు చేసిందల్లా ఈ శృంగారానికిగాని, మరొక దానికిగాని, అచ్చమైన కావ్యంలో ఉండక విధిలేని నేపథ్యాన్ని (Background) లేదా, పర్యంత సమీను (Setting) ఇవ్వడమే. వర్ణిత విషయం విశ్వసనీయతను చేకూర్చుకోవడానికి ఈ పని జరగక తప్పదు.

లవణుడు చండాలస్త్రీని పెండ్లాడడం మాత్రమే ఈ రచనకు బీజమైనదనిగానీ, అందుచేత "తన సంఘ సంస్కారమున కనువుగా మార్చుటకు" ప్రయత్నించాడనిగానీ అనుకోవడం అప్పారావు ఉద్దేశించిన అనేక ప్రయోజనాలనన్నిటినీ ఒక్కముద్దగా చేసివేయడమే. పురాణకాలంలోని లవణుని కథలో "ఇరువదవ శతాబ్దపు

అభ్యుదయ వాతావరణము" దోషమనికూడా విమర్శకులంటున్నారు. కావచ్చు, పదిహేడు పద్దెనిమిది శతాబ్దాల కాముక శృంగార వాతావరణముకూడా దోషమే అని మాత్రమేగాక, ప్రధాన రసమైన శాంతానికి ఈ వికృత శృంగారమే భంజకంగా పర్యవసించిందికూడా, అనాలి. అప్పారావు చొరనిచ్చిన శృంగారం పరమోదాత్తమైనది. లవణుని గుణోత్కృష్టకు తగినది. దుర్మోహ మలినస్పర్శలేనిది. దాంపత్యపరమైనది, పైగా అనేక పూర్వజన్మానుభవ సంచయాన్నిబట్టి ఎంతో గాఢమైనది.

ధర్మాలలోకెల్లా "పరమధర్మము" మానవ ధర్మం – అన్నికులాలకూ జాతులకూ సాధారణమైనది ఈ మానవత్వం; తనంత తానే అది మాననీయం; దానికి అడ్డుతగిలేవన్నీ అధర్మాలే; ధర్మాధర్మాల విలువను ఆ నికషోపలం సాయంతోనే నిర్ణయించాలి. కాబట్టి రాజు తనలోతాను కులంపేరిటి దారుణమైన అధర్మాన్ని గురించి విత్కరించుకొన్నాడేగాని, నోరువిడిచి ఉపన్యసించ బూనుకోలేదు. తన పూర్వీకుడైన హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తిని భ్రమపెట్టి ధర్మంనుంచి తొలగదోయ వచ్చిన మాతంగ కన్యల్లాంటిదే ఈవిడ అయితే, ఇలా మాటాడి ఉండడు.

తెలివి యొలికెడి తేట కన్నులు
మురువు గులికెడి ముద్దు మోమును
వేల్పు చేడియలైన నేరని
గాన మాధురియున్,
చిత్తరువులందైన గనని ప
విత్రరూపపు సౌష్టవంబును,
ఉత్తమోత్తమ జాతి లక్షణ
యుక్తి సంపదయున్.

ఉన్న ఈ కన్యలో ఏ కొరతా కనిపించనప్పుడు, కులధర్మాల ఊసెందుకిక? ఇంత మంచిదికూడా కులంవల్ల మాలల్లో జమపడి, మంచితనం లేకున్నా కొందరు కులంవల్లనే ఉచ్ఛస్థితిలో ఉండగలుగుతున్నారంటే, మనుషుల ఆలోచనాక్రమంలోనే పెద్ద పొరబాటేదో ఉండాలి. ఈ మంచితనంవెంట, కావలిస్తే, తాను సహజీవనం చెయ్యగలడు. ఈ మూర్తీభవించిన మంచితనాన్ని, నిశ్శంకగా వరించగలడు. ఈ కన్యను పెళ్ళాడాక, మరొక భార్య తన కక్కర్లేదు. తన హృదయంపు రాజ్యాన్ని ఆమెకు "నిస్సపత్నము"గా ఇచ్చుకొనేందుకు సిద్ధపడినాడు. రాజునోరువిప్పి కులధర్మం గురించి "ఉపన్యసించింది" ఒకే ఒక్క వాక్యం, ఇంతా జేసి: అంతకు ముందున్నదంతా అతని ఆలోచన మాత్రమే. ఆయన "ఉపన్యాసం" ఇంతమాత్రమే;

మంచి చెడ్డలు మనుజు లందున,
యెంచి చూడగ, రెండె కులములు;
మంచియన్నది, మాలయైతే,
మాలనే, అగుదున్.

4

జమీందార్ల పెంపుడు బిడ్డగానూ, బ్రిటిష్ పాలకులకు పరమ విధేయుడుగానూ విమర్శకులచేత ముఖానికి మసిపూయించుకొన్న అప్పారావురాసిన గేయాలన్నింటిలోకీ, విశేష ప్రజాదరణ పొందినగేయం దేశభక్తి తెలుగుజాతికి అనధికార జాతీయగీతమై ఉన్న ఈ రచన, దేశభక్తుల మనుకొనే వారికే కనువిప్పు. మద్రాసున 1909లో జరిగిన కాంగ్రెసు మహాసభను దర్శించి వచ్చాకనే, ఈ రచనకు ప్రోత్సాహం ఏర్పడింది. అప్పటికే బంకించంద్రుని వందేమాతరం గేయం, జాతీయోద్యమ తరంగాగ్రాన నిలిచి ఉంది, దానికి పోటీగా కాదు, అప్పారావు తన గేయాన్ని రాసింది; దానికి విరుగుడుగా కొంతవరకు.

ఒక మారు గిడుగు రామమూర్తితో బంకింగేయం గురించి ముచ్చటిస్తూ అందులో ప్రసక్తాలైన జడపదార్థాలను పేర్కొంటూ, ఇలా అన్నాడని అప్పారావు కుమారుడు రామదాసు పంతులుగారు చెబుతున్నారు:

పెద్దకొండలు, నదులు, వృక్షాలు నామాతలు – ఇవా ప్రజకు ధైర్యసాహసాలు, ఉత్తేజమూ కలిగించేవి? అన్ని కాలాలలోనూ ఇవి స్థిరంగా ఉండేవే. ఒక్కొయుగంలో ఒక్కొజాతి ప్రజలు ఆయాప్రదేశాలలో ఉంటారు. వారిలో మహానుభావులు వారి గుణ గణాలు జాతి జీవితం – ఇవే వర్ణనీయమైనవి. ప్రజలలో చైతన్యం లేవగొట్టే వివే.

ఈ గేయం ఇస్తున్న సాంఘిక సందేశం క్లుప్తంగా ఇది: భౌతిక సంపత్తి, కళావిలసనం, వ్యాపార వాణిజ్యాల ఇతోధికాభివృద్ధి, ప్రగతి దృష్టి, సార్వత్రిక శాంతి, పరస్పర సాహాయ్య సహకార వైఖరి, జాతులమైత్రి, మతాల ఒద్దిక, సమాజంలోని అడ్డుగోడలను కుప్పగాకూల్చి ఆటంకాలను రద్దుజేసి దేశమంతటా ఒకే ఆర్థిక విధానాన్ని అమలుపరచి స్వదేశీ పరిశ్రమలు పెంపొందించుకొని ఇతరజాతులతో వర్తక వాణిజ్యాలు సాగిస్తూ దేశాల నడుమగల వైమనస్యాలను తొలగించి ప్రపంచమంతటా ఏకైకమైన ఆర్థిక వ్యవస్థను ఏర్పాటు చేసుకోవాలని కోరుతున్న మధ్యమ వర్గ భావజాలమే. ఈ గీతంలో అడుగడుగునా కనిపిస్తుంది. “పరుల కలిమికి పొర్లి” ఏడ్వ గూడదన్నప్పుడు కలిమిలేముల అసమానతలు ఉన్నవి ఉన్నట్లుగానే కొనసాగడమటుంచి, వ్యక్తి ఆస్తి భద్రతకు అస్కారం ఏర్పడుతుంది. అప్పారావు మానవతావాదం, అకాలానికి అభ్యుదయకరమే. ఎందుచేతనంటే, అప్పటికప్పుడే ఇతర దేశాలన్నిటా రాజ్యాధికారాన్ని హస్తగతం చేసుకొన్న మధ్యమవర్గం మనదేశంలో అప్పుడప్పుడే పైకి వస్తున్నది. అప్పటికింకా దాని దృష్టి వక్రించలేదు. తన స్వార్థమూ, సమాజ శ్రేయస్సూ ముడిబడే ఉన్నాయి. జాతీయోద్యమంలో భూస్వామ్య వర్గాల ఆధిక్యం క్రమేపీ మధ్యమ వర్గ ప్రాబల్యం ముందు వెనుకంజ వేస్తున్నది. అది దేశాన్నంతటినీ కమ్ముకొంటున్నది. గాంధీ త్వరలోనే రానున్నాడు. స్వదేశీ ఒక ఉద్యమమే కానున్నది. ఈ సాంఘిక, రాజకీయ, భావ విషయిక పరిస్థితులన్నీ అప్పారావు గేయంలో కాననౌతున్నాయి. ఇది సామాజిక పరిణామ దర్పణ మౌతున్నది. అందుచేతగూడా ఇది విశిష్టమైనది.

మతం వేరైతేను యేమోయి?
మనసులొకటై మనుషులుంటే
జాతమన్నది లేచి పెరిగి
లోకమున రాణించునోయి!

When Creeds are dissolved,
Then is true faith born (ఇక్బాల్)

"క్రైస్తవులయినా, పార్శీలయినా, మహమ్మదీయులైనా, ఎక్కడనుంచి వచ్చి ఏదేవుని పూజించినా, భారతదేశములో పుట్టి పెరిగి యీ దేశమునే నమ్ముకొన్న వారి నందరినీ భారతీయులుగానే భావించాలి. ఇది యేకజాతి; విభజింపరానిది...." (భారతి)

'అహరహ తవ ఆహ్వాన ప్రాచరిత
సుని తవ ఉదారవాణీ
హిందు బౌద్ధ సిఖ జైన పారసిక
ముసల్మాన క్రిస్తానీ
పూరబ పశ్చిమ ఆసే
తవ సింహాసన పాశే
ప్రేమహార హయగాథా' (*రవీంద్రుడు*)

నవజాతి జాగృతిలో ఇవి వెలుగురేకలు. దేని ప్రకాశప్రభావాలు దానివే. టెనిసన్‌వలె

There is no land like England
Where' ver the light of day be; (National song)

రాయప్రోలు త్వరలో "లేదురా ఇటువంటి దేశమింకెందు" అనబోతున్నారు. ఆత్మ విశ్వాస సూర్యోదయం అచిరకాలంలో అహంకార దర్శనంగా మారబోతున్నది. ఈ వికృతవాదాన్నే రాజనీతి శాస్త్రంలో 'జాతీయ' వాదమని, నిజమైన దేశాభిమానంనుంచి వేరుచేసి వర్ణిస్తారు. రవీంద్రుడు గొంతెత్తి నిరసించిన ఈ స్వార్థదూషిత ప్రవృత్తిని గురజాడ అప్పారావుకూడా యధాశక్త్య గర్హించాడు. "వ్యర్థ" కలహాలు "కత్తివైరం", దీని దుష్ఫలితాలే, 'స్పర్థయా వర్థతే విద్యా' అన్నట్లు, విద్యా విషయాలలోనేగాని రాజ్య విషయాలలో స్పర్థలు ప్రపంచానికి వికటించక తప్పవు. Ode sung at the opening of the International Exhibitionలో టెనిసన్ –

O ye, the wise who think, the wise who reign,
From growing Commerce loose her latest Chain,
And let the fair white-wing'd peace - maker fly
To happy heavens under all the sky,
And mix the seasons and the golden hours;
Till each man finds his own in all men's good,

And all men work in noble brotherhood,
Breaking their mailed fleets and armed towers,
And ruling by obeying Nature's Powers,
And gathering all the fruits of earth and crown'd with all her flowers

అని వ్యాపార స్వేచ్ఛను, యుద్ధ సన్నాహాల నిరసనను జోడించి, విశ్వ విపణికోసం తహతహను వ్యక్తం చేశాడు. మరింత సంకుచిత భావ పరిధిలో అప్పారావు–

అన్ని దేశాల్ క్రమ్మవలె నోయి
దేశి సరుకుల నమ్మవలె నోయి
డబ్బు తేలేనట్టి నరులకు
కీర్తి సంపద లబ్బవోయి!
అన్నాడు.

సర్వకాలాలకూ సర్వ స్థలాలకూ ఇది జాతీయగీతం కాగలదో లేదో తెలియదుగాని, అప్పారావు రాసిన కాలానికీ, దేశానికీ ఇంతకంటె నిండుగా సమాజ పథాన్ని గురించి ఆదేశించిన జాతీయగేయం మరొకటి లేకపోవచ్చు. రవీంద్రునిదీ ఇక్బాల్ దీ కవిత్వానికి వాస్తవ దర్శనాన్ని లోబరచిన రచనలైతే, అప్పారావుది వాస్తవ దర్శనానికి కవిత్వాన్ని లోబరచిన రచన.

కన్యక, పూర్ణమ్మ రెండూ రెండు గొప్ప రచనలు. ఒకటి గాథగా మారిన చరిత్రాంశం; మరొకటి ప్రత్యక్ష కథగా తోచే జీవితాంశం. గ్రంథ మొకదానికీ, అనుభవ మింకొక దానికీ మాతృకలు. రెంటికీ విషాదమే బలమైనా, ఒకదానిలోని స్త్రీ ప్రకృతి రెండవ దానితో భేదిస్తుంది. ఆ భేదం మౌలికం.

గురజాడ అప్పారావు రాసిన కన్యక కథ విశ్వసనీయమైనది; జరిగి ఉండదగునని పించేది. చారిత్రక గాథలోని దుండగుడైనరాజు, రాజరాజ విష్ణువర్ధనుడు. 'విష్ణువర్ధన' బిరుద నామంగల ప్రభువులు, వేంగీ చాళుక్యులలో ఏడుగురికి తక్కువలేరు. ఈ విష్ణువర్ధనుని రాజధాని రాజమహేంద్రవరం. బయటివాడైనా వేంగీ రాజ్యపాలకుడు కాబట్టి పశ్చిమ గోదావరి మండలంలోని పెనుగొండ అతని అధికార పరిధిలోనిదే. కుసుమ శ్రేష్ఠి వైశ్య సామంతరాజు; పద్దెనిమిది పట్నాలకు పాలకుడు, వీటిలో 714 గోత్రాలకు చెందిన వైశ్యులుండేవారు. తమతమ నగరాలలో "నకరం" అనే శ్రేణి నేర్పాటు చేసుకొని వర్తక వ్యాపారాలను నగరపాలనను పరిచూచేవారు. నకర సభ్యులను 'శెట్టి' అనిగానీ 'పట్టణస్వామి' అనిగానీ పిలిచేవాళ్లు. పెనుగొండ ఈ నగరాల సమాఖ్యకు కేంద్రం.[5] వైశ్యులు కొందరు తమ బిడ్డలను పరమేశ్వరి కర్పించేవాళ్ళు; బాలికలలాంటివారు "గౌర బాలికలు", బాలురు "బాల నగరులు". గౌరబాలికలు బాలనగరులనే పెళ్ళాడాలి.

వేటకుపోయి అలసి, దాపునగల పెనుగొండకు వచ్చిన విమలాదిత్య విష్ణువర్ధనునికి వైశ్యులు ఎదురేగి స్వాగతం చెప్పారు; కుసుమశ్రేష్ఠి పుత్రిక వాసవికన్య మంగళారతి పట్టింది. రాజు మోహించాడు. కుల నియమం వివరించి చెప్పారు కులపెద్దలు. రాజు

కోపగించాడు. ఎనిమిదిరోజులు గడువిచ్చాడు. ఈ లోపల సభపెట్టి వాదోపవాదాలు జరిపారు. అంగీకారం లేకపోయింది. రాజువద్దకు రాయబారం నడిపారు. అది విఫలమైంది. దండయాత్రకు భీతిల్లి అనేకులు వూరు విడిచి పోయారు. దండయాత్ర జరిగింది. అగ్నిగుండాలు పేర్చారు : ఒకటి కన్యకకు, మిగత 102 ప్రాణత్యాగానికి తలపడిన వైశ్య దంపతులకు. రాజు సేనలోనే "వీర ముష్టులు" తిరుగుబాటు చేశారు. "బాల నగరులు" విజృంభించి పోరాడారు. రాజు తల వెయ్యిముక్కలయింది. అతని కుమారుడైన రాజరాజ నరేంద్రుడు వచ్చి, కన్యక అన్న అయిన విరూపాక్షుణ్ణి ప్రార్థించి, క్షమాభిక్షపొంది, పెనుగొండకు పట్టంగట్టి పోయాడు.[6]

మద్రాసులోని తెలుగు శెట్ల కోరికపై ఈగాథను చేబూని అప్పారావు కావ్యం రాయడం జరిగిందని, ఆయన కుమారుడైన రామదాసు పంతులు చెబుతున్నారు. ఎవరికోసం రాసినా అప్పారావు ఆకథను సొంతపరచుకోవడం జరిగిందని గుర్తించాలి. అడ్డుఅపులులేని రాజరికం కులధర్మాలకు స్త్రీల మానాభిమానాలకు తలకొరివిగా పరిణమించిందని చెప్పడానికే గాక, 'రసికత' పేర రాజరిక వ్యవస్థలో అమలు జరుగుతూ వస్తున్న దౌర్జన్యాన్ని ధ్వంసించడానికిగూడా, తానీ కావ్యాన్ని రచించినట్లు తెలుసుకోవచ్చు. నగరినిండుగా ఉన్న సుందరులుచాలక, బహూభార్యాత్వం తృప్తినివ్వక, ("లంజ పెండ్లాములు" కూడా ఈ యుగంలో ఉండేవారు) దేవాలయానికి దేవకార్యం తీర్చిరావడానికి చెలికత్తెలతోసహా నడి వీధిని నడుస్తున్న ఆడదాన్ని పట్టపగలు చుట్టివేసిన "పట్టపురాజు"కూ అచ్చువేసి విడిచిన పసరానికీ తేడా కనిపించదు. "నవల–సన్నివేశాలు" అని రాసిపెట్టుకొన్న అసంపూర్ణ రచనలో కూడా, సౌదామిని అనే కన్యను నీలగిరి కొండలపై ఒక జమీందారు లేవనెత్తుకు పోబోయే ఆగడాన్ని వర్ణించిన ఈ రచయిత[7] నిజోద్దేశమేమిటో కావ్యమంతటా కనిపిస్తుంది.

జారచోరులకంటె నికృష్టుడవని కన్యకచేత రాజును నిందింపజేసిన కవి, జమీందారీ యుగపు అవలక్షణాలనన్నింటినీ – పురుషాధిక్యం స్త్రీదాస్యం ఖిన్నత 'రాసిక్యం' – ఖండింప జేస్తున్నాడు. వెనకటి రోజుల గురించి రాస్తూ చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి చెప్పినదానికీ, ఈకథలోని అప్పారావు ధోరణికీ కార్యకారణ సంబంధం లాంటిది ఉంది :

వెనకటికాలం అలాంటిదికాదు. ఒక జమీందారు డున్నాఁడంటే వాఁడికి వాఁడి గ్రామాల్లో వుండే స్త్రీలందరున్నూ అవసరమైతే భార్యాత్వానికి అంగీకరించ వలసిందే.... రాజులూ, రాజ పురుషులూ పూర్వం బకాసురుడులాగ నిన్న మొన్నటిదాఁకా సంసార స్త్రీలను బాధించడం వుండేది.[8]

అప్పారావుకూ ఇతర కవులకూ తేడా ఏమిటంటే, అనువైన ఇతివృత్తం లభించినప్పుడు ఆ వెనకటి రోజుల సామాజిక చిత్రాన్ని ఇవ్వడానికి ఆయన జమీందారీ సేవకూడా వెనకడుగు వేయించలేదు; దక్షిణాంధ్ర నాయక రాజుల యుగం ముందునుంచీ మన కవులుమాత్రం ఇలాంటి ఆగడాలకు శృంగారం వెల్లకొడుతూ వచ్చారు. జమీందార్ల కొలువులో ఉండీ, అప్పారావు నిర్భయంగా – పరోక్షంగానే

అయినా – దౌష్ట్యాలతో భ్రష్టమైన ఒక సుదీర్ఘ చరిత్రను నిరాకరించి దాని నిజరూపాన్ని చూపుతున్నాడు.

రాజు తలచిందేను ధర్మం,
రాజు చెప్పిందెల్ల శాస్త్రం,
రాజులకు వేరైన పద్ధతి
కాద, గాంధర్వం?

తాను ప్రత్యక్ష దైవతం కాబట్టి గుడిలోని దైవం పడియుండవచ్చునని అతని అహం. తాను తలపెట్టిన దుండగాన్ని గుడిలోనే సఫలం చేయించుకొనేందుకు పాపభీతి కూడా అడ్డుచెప్పదు. అందుచేతనే, "రక్తగంధం రక్తమాల్యం దాల్చి" ధర్మ స్వరూపిణిలాగ కన్యక అధర్మాన్ని ధిక్కరించింది. రాజులకు రాజొకడున్నాడు.

కండకావర మెక్కి నీవీ
దుండగము తలపెట్టినందుకు
వుండడా వొక దైవమంటూ,
వుండి వూర్కొనునా?

కవితా న్యాయాన్ని లోకకవి అమలు జరిపాడో లేదో గాని, కవి మాత్రం అమలు జరిపాడు: రాజు గర్వం మట్టిలో కలిసింది. కోట పేటలు నక్కలకు ఆటపట్లయ్యాయి. కన్యక అగ్ని ప్రవేశం చేసిన చోట, ఆకాశాన్నంటే సౌధమొకటి లేచింది. ఆత్మాహుతి చేసుకోక ముందు, నిజంగా కన్యక తన కులంవారితో ఏమి చెప్పిందో తెలియదుకాని, ఇక్కడ కావ్యంలో మాత్రం వైశ్యకులం స్థితిగతులను మనస్సున పెట్టుకొని కవి తన కన్యకచేత ఇలా ఉద్బోధ చేయించాడు:

......కాసువీసం
కలిగివుంటే చాలు ననుకొని
వీర్యమెరగక, విద్యనేర్చక,
బుద్ధిమాలినచో
కలగవా యిక్కట్లు? మేల్కొని,
బుద్ధి బలమును బాహుబలమును
పెంచి దైవమునందు భారం
వుంచి, రాజులలో
రాజులై మనుడయ్య!.....

శెట్లేకాదు, ఎవ్వరైనా మెచ్చగల ఉద్బోధ ఇది.

పరమేశ్వరి వాసవి అయిందో లేదోగాని వాసవి పరమేశ్వరిగా గణుతికెక్కి పూజ లందుకొంటున్నదంటే, మాన సంరక్షణార్థం ప్రాణత్యాగం చేసి ఒక ఉజ్జ్వలాదర్శాన్ని స్థాపించిపోయింది కాబట్టే. చరిత్రలో సరేసరి, మనుషుల స్మృతిలో కూడా స్థానం సంపాదించుకోనేరని సామాన్య కన్యలు అగణిత సంఖ్యలోనే ఉన్నారు. సహగమనం

చేసిన సతులు గ్రామదేవతలైనా కాగలిగారు గాని, పెళ్ళీడుకూడా రాక అభమూ శుభమూ తెలియక తలిదండ్రుల ధనాశకు బలిపశువులై పండు ముదుసళ్లకు భార్యలు కావలసి వచ్చిన బాలకన్నెలు విస్మృతి గర్భంలో కలిసిపోయారు. ఎవరో ఒక దయామయుడైన కవి వేలాది ఇలాంటి దుర్ఘటనలకొక ఘటన నెన్నుకొని దానికి కావ్యరూపమిస్తేనే తప్ప, వాళ్ల కన్నీళ్లచిచ్చు లోకానికి తెలిసిరాలేదు.

గురజాడ అప్పారావు రచించిన కథాకావ్యాలలోకెల్ల విశేషంగా ప్రజాదరణను పొందిన కావ్యం పూర్ణమ్మ. పూర్తిగా స్వకపోలకల్పితమైన కథ, గాని అభూత కల్పనకాదు. ఆనంద గజపతి ఆజ్ఞ మేరకు విజయనగరం సంస్థానంలో బ్రాహ్మణ వివాహాల లెక్కలు తయారుచేశాక, ఇలాంటి దురంతాలెన్నో అప్పారావుకు తెలిసివచ్చి ఉంటాయి. కన్యాశుల్క నాటకం వెలువడిన చాలా ఏళ్ల తదనంతరం కూడా, ఆయన మనస్సు తిన్నగాయాలు సెలవేస్తూ వచ్చాయనేందుకు ఈ కావ్యమే దాఖలా.

కంటికి కట్టేంత స్పష్టంగా ప్రారంభంలో ఈ గాథకు నేపథ్య రచనచేసి, మనోనేత్రానికి మాత్రమే పట్టుబడేంత సూక్ష్మంగా దాని నుపసంహరించాడు. ఉపక్రమమూ ఉపసంహారమూ ఒకదానికొకటి అతికినట్లు అమరిన రచన యిది. నేపథ్యం ఎంత నిసర్గ సుందరమైనదో, అంత భయానకమైనది. నాగరికత తొలికిరణాలు సోకిరాని కొండలూ కోనలూ నిండిన గ్రామీణ వాతావరణంలోనే, గుండెలను పరపరకోసే ఈ ఘాతుకం అడిగేవాడెవడూ లేనంత మామూలు వ్యవహారంలాగా జరగగలదు. అమాయకత్వమూ అజ్ఞానమూ పర్యాయపదాలుగా పరిణమించిన సీమా విశేషమది. పూజా పునస్కారాలు గల పూజారి కుటుంబాన పాపభీతి బొత్తిగానే నశించిన పూజారి ఉండడంలోనే ఉంది. ఉండవలసినంతకంటె ఎక్కువైన విచిత్రం! ఆవులూ పెయ్యలూ ఇళ్ళకు చేరినా దుర్గ పూజకు వెళ్ళిన పూర్ణమ్మ ఇంటికి రాకపోవడం, అతనికేమీ విడ్డూర మనిపించలేదు. పెళ్ళాన్ని కాపురానికి తీసుకుపోదామని వచ్చిన అల్లుణ్ణే తలచుకొని ఉబ్బి తబ్బిబ్బౌతూ, క్రూరమృగాలు మసలసాగిన చీకటిపూట కన్నబిడ్డను గురించి చింతనుకూడా మరచిపోయాడు. మృగత్వం అతన్ని ఆవేశించింది.

ఈకథను అప్పారావు ఎవరికి చెప్పి మనస్సులు కరిగింప జూచాడో మొదటి పాదమే తెలుపుతుంది. మగవాళ్ల కుద్దేశించిన కావ్యం కాదిది. దాని సందేశం స్త్రీజాతికి. కన్యలకు, మాతలకు, ఆటపాటల చిరువయస్సునుంచి అమ్మలనుగని అమ్మమ్మలయే ముదిప్రాయంవరకు అన్ని దశావస్థల్లోనూ ఉన్న ఆడవాళ్ళకు. పూర్ణమ్మ రూపవర్ణనలో కోమలత్వం, స్వభావ వర్ణనలో పేశలత్వం, రెండూ తానాశించిన ప్రయోజనాన్ని పూరా నెరవేర్చడానికే ఉద్దిష్టాలయ్యాయి. కొండల్లో కోనల్లో పుట్టి పువ్వులా పండులా పెరిగిన బిడ్డ. వనసంబంధమైన ఈ సంకేతాలు పూర్ణమ్మ అచ్ఛికత్వానికి మనోహరత్వానికీ బలమిచ్చేవి. లక్షణార్థంలోనే వీటిని గ్రహించాలి తప్ప, నడకకు తీపి ఉంటుందావంటి కుంటి ఆక్షేపణలతో ఉద్దిష్టార్థానికే ఎసరుపెట్టడం, వెకిలిపని. నిలిచి, కథను నిలిపి ప్రత్యంగ వర్ణన చేయకుండా, మనస్సులోని తీయందనాన్ని మెత్తందనాన్ని నడకలకూ, అవయవాలకూ

సంప్రాప్తింపజేసి, వెనువెంటనే కథాకథనానికి సాగిపోయాడు కథన కుశలుడు కాబట్టి, అప్పారావు.

ఆ అచ్చపు సొగసులూ ముచ్చటలూ అన్నీకూడా 'భర్త'ను చూడగానే వైదొలగిపోయాయి. ఇది కథలో మొదటి మలుపు. సావాసగత్తెల ఎకసక్కెం గుండె కుంపటిని రాజేసింది. తన గోడు వినేందుకు దుర్గాదేవి ప్రతిమ ఒక్కటే మిగిలింది. కాపురం చెయ్యను తీసుకుపోవచ్చిన భర్త, పూర్ణమ్మకు యమునిదూత. సాగనంపుతూ దీవించిన తలిదండ్రులను చూచి నవ్వింది – 'ఫక్కున'. "పుత్రపౌత్రాభివృద్ధిరస్తు!" అనో "దీర్ఘ సుమంగళీభవ!" అనో దీవించి ఉంటారు. ఈ మాటలు ఏపాటి? వాటి అర్థం ఎందుబోయింది? తనకంటె చిన్నవారిని కౌగలించుకొని పెద్దవారిని చేరదీసుకొని, ఏడ్చి ఇంతలో నవ్వి, ఆ సాయంకాలమే దుర్గలో ఐక్యమయిపోయింది. అమ్మలకు అమ్మకాబట్టే, అమ్మవద్దలేని చనువు దుర్గవద్ద చూపింది పూర్ణమ్మ. ఆమె చేసింది అపరాధమా? పుట్టింటికి పోయినంత సంబరంగా పోయింది దుర్గగుడికి. ఆ అంతం, పూర్ణమ్మ స్వభావ లాలిత్యానికి తగినట్టుగానే, శాంతంగా సుఖంగా సహజంగా జరిగిపోయింది. పంచభూతాత్మకమైన ఒక దేహం ఇప్పుడు రుణవిమోచనం పొందింది. ఎవరెవరిచ్చిన వరాలు వారివారికి ముట్టాయి.

కన్నుల కాంతులు కలవల చేరెను
మేలిమి జేరెను మేనిపసల్!
హంసల జేరెను నడకల బెడగులు
దుర్గను జేరెను పూర్ణమ్మ.

విషయ నవ్యత్వంగాక, చెప్పేపద్ధతిలో విశిష్టతే కవి గొప్పదనానికి గీటురాయి అయితే, ఇది గొప్పకావ్యం. కన్యకలో నేరుగా కన్నులతొగల కాంతులను, నగల మించు తళుకులను, అంచలకు నడలు నేర్పే నడకలను వర్ణించిన కవే ఇక్కడ, అదే వర్ణనను ఇటునుంచి చేసుకొస్తున్నాడు. "సినిమాటోగ్రాఫిక్" అని శ్రీశ్రీ వర్ణించింది, మామూలు చూపుకు పట్టుబడని దృశ్యం కవి కంటి కెమెరాకు పట్టుబడుతుందని. ప్రాచీన కవి సమయాలే అయినా, ఇక్కడ వాటికి అసాధారణమైన శక్తి సిద్ధించింది. వర్డ్సువర్తు (Wordsworth) Lucy Gray గేయంతోనూ, షేక్సుపియరు (Shakespeare) The Tempest నాటకంలోని Ariel పాటతోనూ, రఘువంశం అజవిలాపఘట్టంలోని శ్లోకంతోనూ ఈ చరణాలకున్న పోలికలను డా॥ సి. నారాయణరెడ్డిగారు బయల్పరిచారు.[9] విషాదతీవ్రతను కొంతవరకు తగ్గించేందుకుగాక, ఒక అమాయకురాలి ఆత్మహత్యలో ప్రకృతి ప్రతిచర్యనూ, పంచీకరణాన్నికూడా భావనాత్మకంగా ఔన్నత్య నిరూపకంగా చూపే కవితాన్యాయాన్ని సూచించేందుకుగూడా, ఈ చరణాలు పనికివస్తున్నాయి. పాఠకుని సహానుభూతి ఈ కావ్యంలో కలిగినంతగా అప్పారావు ఇతర కావ్యాలలో కలగకపోవడానికి, కథన సారళ్యమూ, ఏకముఖత్వమూ ముఖ్యకారణాలనిపిస్తుంది. Ballad – 'బేలడ్' పద్ధతిలోని విశేషం ఇలాంటిది.

వ్యావహారిక పదాలనే పూర్తిగా వాడుకచేసిన గేయం మనిషి. అప్పారావు మతభావన ఎలాంటిదో, దీన్నిబట్టి కొంత తెలుస్తుంది. బ్రహ్మ సమాజంవచ్చి

విగ్రహారాధనపై బ్రహ్మాస్త్రం ప్రయోగించి పోయింది. నామకః ఆనంద గజపతి ప్రోత్సాహంపై అప్పారావు అందులో సభ్యుడయ్యాడు. ఆ సమాజం వారితో అంతకంటె ఎక్కువ ఇలాకాలేకుండా పోయింది. అలాగే దివ్యజ్ఞానసమాజంవారి పూర్వాచార సమర్థనం తనకు ఒప్పదలకాలేదు. అయినా తనకు తనీగా మత విషయికంగా కొన్ని అభిప్రాయాలు లేకపోలేదు. తాను నిరీశ్వరవాది కాదుకాని మానవతావాది. మానవతావాదమంటే వట్టి గుండె మెతవ్వూ, కంటితడీ వ్యవహారంకాదు. అది ఒక తత్త్వధోరణి. ఈ ప్రకృతిలో మనిషి కేంద్రబిందువు; సమస్త మానవ వ్యవహారాలను తానే అసహాయంగా చక్కజూచుకోగలడు; పరతత్త్వాన్ని తెచ్చి ఇహంమీద రుద్దనక్కర్లేదు. దేవుడున్నాడు సరే, ఆ దేవుడు మానవాతీతుడూకాడు, మానవేతరుడూకాదు. మనిషేదేవుడు, అతని మంచితనమే దేవత్వం. తోటి మనిషిని రాచిరంపానబెట్టి రాయిరప్పలకు మొక్కడం, బేలతనమేగాక మంచిని కుంచించేదికూడా కావడంచేత నిజమైన దైవభక్తికి జరుగుతున్న అనుదినాపచారమే.

దించు లంగరు ప్రథమ ప్రపంచ యుద్ధ ప్రారంభకాలంలో చేసిన గేయరచన. ఇతర గేయాలలో కనిపించే భావాలే పునఃప్రసక్తాలయ్యా యిక్కడ. యుద్ధానంతర కాలంలో, భారతీయుల యుద్ధకాల సాహాయ్యాన్ని మెచ్చి, దొరతనంవారు అన్ని కోర్కెలను తీర్చబోతారని రాజకీయవేత్తలందరూ ఆశలు బెట్టుకొన్న రోజులవి. లోకచుక్క గేయంలో నాయకుని ద్వారా ఇంగ్లీషు విద్యలను పొగిడింపజేసిన కవి, ఇందులో నేరుగా తానే ఆ పనిజేస్తూ, బ్రిటిష్ పాలన

జ్ఞానమును స్వాతంత్ర మిచ్చుచు
సంతతము వర్ధిల్లుగావుత!

అని ఆశించి ఆశీర్వదిస్తున్నాడు. గ్లాడ్‌స్టన్ (Gladstone), రిపన్ (Ripon) ల లిబరల్ రాజకీయ సంప్రదాయ ఆంగ్ల విద్యాధికులలో కలిగించిన భ్రమలు, ఇంకా మిగిలిపోయాయి.

ఒక నెల రోజులకు నేలపై నూకలు చెల్లుకొంటాయనగా, 1915 అక్టోబరులో రాసిన గేయం లంగరెత్తుము. చావు గుమ్మందాకా వచ్చి ఉంది. తన ఏభై రెండేళ్ళ జీవితమంతా కళ్లముందు పటంలా గోచరిస్తూ ఉంది. ఇంతకాలం జీవించి తాను సాధించిందేమిటి అనే ప్రశ్న తలలో తలయెత్తుతూ ఉంది. దానికి జవాబే ఈ రచన. అప్పారావు రచనలన్నిటిలో ఆత్మనాయకాశ్రితమైన దిదొక్కటే. దీనికీ ఆత్మాశ్రయ కవిత్వ ధోరణికి లంకె కలపడం, తగనిపని. స్వీయచరిత్రాత్మక మైనంతమాత్రాన, ప్రతిరచన ఆత్మాశ్రయ కవిత్వ సంబంధికాదు. ఇది ఆయవ్యయ పట్టిక (Balance-sheet) లాంటిది మాత్రమే.

మిణుగురులు శీర్షికతో మున్న రచన. ఇటీవలికాలం వరకు వెలుగుచూడలేదు. మొదటిసారి అది పత్రిక కెక్కింది 1930లో. ఆ సంవత్సరం ఫిబ్రవరి నెల భారతిలో అచ్చుపడింది. అప్పటిదాకా వచ్చిన అప్పారావు కావ్య ముద్రణలలో దేనిలోనూ ఇది లేదు కనుక, అప్పారావు దృష్టి పయోధికుల నుంచి బాలబాలికలమీదికి మరలిందని

లోకానికి తెలిసి ఉండదు. అయినా బాల సాహిత్యానికి తెలుగులో అంకురార్పణ చేసింది ఈ వృద్ధబాలుడే. చింతా దీక్షితులు వంటి రచయితలు ఈశాఖకు పెంపూ సొంపూ చేకూర్చారంటే, అప్పారావు సృష్టించిన బాలసాహిత్యంతోటి పరిచయంవల్ల అయి ఉండదు. అప్పారావు రచనలన్నీ సుబోధకాలూ సరళ సుందరాలూ కాబట్టి, ఈధోరణి వారికి పట్టుబడి ఉంటుంది.

5

ముత్యాలసరాన్ని కూర్చకముందే సాంప్రదాయిక గేయపద్ధతిలో అరుపాటలు రాసి వాటికి స్వరాలుపెట్టి నీలగిరి పాటలు అనే ఒక పుస్తకాన్ని అచ్చువేయించి, రీవారాణి అప్పల కొండయాంబకు కృతి ఇచ్చాడు. నీలగిరి కొండల అందచందాలను వచనంలోకూడా వర్ణించిన అప్పారావు దానికొక్క దానికే ఈ పాటలు రాయలేదు. ఇంగ్లీషు అనువాదాలుకూడా దానికి చేర్చి అచ్చువేసిన ఈ లఘుగ్రంథంలో ప్రకృతి సౌందర్యదృష్టితోబాటు, అప్పారావు మది నలరించిన ఇతర విశేషాలుకూడా కానవస్తాయి. ఉమాపతి యర్చన లోకూడా నీలగిరి అందమే వచ్చి దూరిందిగాని నాటిమాట, లేహాకో మంత్రములు అందుకు పూర్తిగా భిన్నమైన ధోరణికి చెందినట్టివి. చిత్తరువని చూడ ఒక్కటీ ఒక ధోరణికి తార్కాణమైన మనోహర రచన.

మూడవది ఇంకా చిత్రమైన పాట. అది ఒక చిత్రం కారణంగా వెలికివచ్చిన పాట. నీ ఎదటనున్న ఒకానొక చిత్రపటంలోని స్త్రీ వ్యక్తి ఉన్నట్టుండి ప్రాణపూర్ణంగా మానవియైతే నీవెలా విస్మయ సంభ్రమాలు పొందుతావో, తన గోడకు వేలాడుతున్న పటంలోని జపానీయ 'గీషా' (Geisha) సుందరి ఒక క్షణంపాటు ప్రాణాలు పోసుకొని వచ్చినట్లు అప్పారావుకు భ్రమ కలిగిందొకమారు. అప్పుడు రాసిందీపాట. ఆ భావానికి బానిసయ్యాడు. తిరిగీ నిర్జీవ చిత్రమై తనను మోసంచేసి పోయిన ఆ సుందరిని – "చిత్తజు నపరంజి చిలుక" – చివరకు నీ మనసైనా ఈరాదా, అని వేడుకొంటున్నాడు. పోనీ, మనస్సెలాగూ దాని వశమైపోయింది తనది; మనస్సులేని ఈ మేను మాత్రం తనకెందుకిక? వీటన్నింటినీ పుచ్చుకొని, ఒక్కమాటను బదులిమ్మంటున్నాడు.

సుభద్ర అప్పారావు రచనలలో ఏకైక పద్యకావ్యం. అసంపూర్ణ రచన. మూడు ఆశ్వాసాల వరకే సాగింది ముదిమోపున పద్యరచనకు అయన పూనుకోవలసి వచ్చింది. 'పండిత' వ్యవస్థ విసిరిన సవాలు నందుకొని గ్రాంధికభాషలో వృత్తచ్ఛందస్సునుకూడా తాను నిర్వహించగలనని చూపేందుకోసమే ఈ రచన చేయవలసి వచ్చింది. దీన్ని గురించి అవమానం చెందవలసిన పనిలేనంత పకడ్బందీగానే రాసాడు. అప్పారావు కృతులను అచ్చువేయిద్దామనుకొని అయన కుమారుడు 1929లో వఝుల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రి వద్దకు లిఖిత ప్రతులను తీసుకెళ్లి చూపించినప్పుడు, ఆ మహా పండితుడు కొన్ని మార్పులను సూచించాడు. వాటిని గిడుగు రామమూర్తికి చూపించగా, మార్పులేవీ లేకుండానే అప్పారావు రచనలను అచ్చుకీయవలసిందని

రామదాసుగారితో చెప్పాడు. ఎందుచేతనంటే, శబ్దగతదోషాలు తెలియని అర్భకుడు కాదు అప్పారావు; తెలిసి తెలిసీ వ్యాకరణసూత్రాల నుల్లంఘించాడు, అని రామమూర్తి వివరించాడు. అలా ఉన్నది ఉన్నట్టుగానే అచ్చుకు వెళ్ళింది.

---

1. ఖండకావ్యము – భావకవిత్వము (వ్యా.) సంపత్. తె.భా.చ.సం.పు. 781
2. Damon and Pythias : The Oxford Companion to English- Literature, P.205
3. గురజాడ అప్పారావుగారు (వ్యా.) పొట్లపల్లి సీతారామారావు, జయంతి, జనవరి, 1959
4. గురజాడ – రసచర్చ – (వ్యా.) – కో.వా. విశాలాంధ్ర 29–11–1959.
5. Eastren chalukyas of Vengi : N. Venkataramanayya, P. 285
6. శ్రీ వాసవీ కన్య : విద్వాన్ గట్టి సత్యనారాయణ గుప్త
7. గు.ర.మూ.మం : పు. 225
8. కళలకోసం దేవదాసీ జాతి (వ్యా.) కథలు, గాథలు : రెండవ సంపుటం పు. 68
9. ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము, పు. 239, 240

★ ★ ★

సప్తాశ్వాలు

కథన కౌశలం

"పుష్కలమైన అనంతమైన సంఘటనలతో నిండివున్న, ఎంతో గాంభీర్యమూ వైవిధ్యమూ గల నేటి" వాస్తవిక జీవితం నుంచి "సమకాలిక యితివృత్తాన్ని స్వీకరించి" అప్పారావు రాసిందొక్క నాటకాలనేకాదు, కథలనుకూడా, పెద్ద మసీదు తప్ప తక్కినవన్నీ అలాంటివే.

గురజాడ సాహిత్యాని కంతటికీ సామాన్య లక్షణాలలో ఒకటేమిటంటే, పురుషపాత్రలమీద స్త్రీ పాత్రల నైతికాధిక్య మనాలి. వేశ్య కావచ్చు, వ్యభిచారిణి కావచ్చు. అర్భకురాలో నెరజాణో ఎవతైనా సరే, స్త్రీవిషయంలో అప్పారావు అభిమానం సదవగాహనతో కూడుకొన్నది. కథలలో గుండె నిబ్బరం గల నాంచారమ్మ మెతక గొడ్డువంటి మెటిల్డా పక్కన; సూదంటురాయి లాంటి వేశ్యయువతి సరళభర్త మనస్సును తనమీదికి మరలించుకొనేందుకు యుక్తి పన్నవలసివచ్చిన కమలిని లాంటి సామాన్య సంసారస్త్రీ పక్కన, నిలిచి స్త్రీ పురుష సంబంధాలకు గల శతకోటి రూపాలలో కొన్నిటికి మూర్తి కడుతున్నారు. మన్మథానురాగం, వివాహం: నైతిక దౌర్బల్యం దాంపత్య జీవితం: ఎడపెడలుగా కనిపిస్తున్నాయి. స్త్రీ సర్వే సర్వత్రా బాధితురాలు గాక తప్పడంలేదు. సంఘశాసన సంపుటమైన నీతిసూత్రాలొక వంకకు లాగుతుంటే, మనోధర్మాలు మరొకవైపుకు లాగుతున్నాయి. కనకనే అంతస్సంఘర్షణ, చిత్తక్షోభ.

దిద్దుబాటు కథకూ వీరేశలింగం రాసిన అపూర్వ బ్రహ్మచర్య ప్రహసన కథకూ కొంత పోలిక ఉంది. అప్పారావు కథానాయకుడు గోపాలరావు, వీరేశలింగం ప్రహసన నాయకుడు రమాకాంతం పంతులులాగే స్త్రీలోలుడు. కాకుంటే అలా కాకలుదీరిన యోధుడు కాదు. పాట విని ఆట చూచి మెచ్చి, మెప్పును దేహం మీదికి మరల్చి, వేశ్యాసాంగత్యం చేస్తూ పొద్దుపోయాకనే ఇంటికివస్తూ కమలిని మనస్సు చివుక్కుమనిపిస్తాడేగాని, రమాకాంతంలా, పెళ్ళాలున్న వారందరికీ సింహస్వప్నంలా తయారుకాలేదు. వాసుదేవరావు పంతులుగారి భార్య పుట్టింటికి పోయి ఉంటే, ఆమెకోసం స్టీమరుమీద కొవ్వూరు వెళ్లగోరడు; భృత్యుడైన కరటకరెడ్డి కొత్తగా పెళ్ళాడివున్న మోహినితో సరసాలాడ జూడడు. ఇంకా భార్యంటే గౌరవమూ ప్రేమా ఉన్నవాడు గనకనే, పుట్టింటికి పోయినట్లు దొంగజాబు రాసి బల్లపై పెట్టి మంచంకింద దాక్కొని ఉన్న కమలిని గురించి గాభరాపడి బుద్ధివచ్చింది

చెంపలు వేసుకొంటున్నాను కనికరించి తిరిగి రమ్మని – తా నొక జాబు రాసి కమలిని పుట్టింటికి పట్టుకెళ్ళి చూపించి మంచి మాటలాడి వెంటబెట్టుకు రమ్మని భృత్యుడైన రాముణ్ణి ప్రాధేయపడడు. గోపాలరావులో మార్పు బీజప్రాయంగా ఉంది. రమాకాంతం పంతులు మనస్సు చేవమాను; గొడ్డలికో, నిప్పుకో లోబడవలసిందేగాని, అది చచ్చినా వంగదు, ఛస్తేనే లొంగుతుంది. ఈ ఒక్క కథచాలు, వీరేశలింగానికీ, అప్పారావుకూ గల భేదమంతా, నీతివర్తన గురించి సాహిత్యపరుని దృక్పథం సదయుడైన న్యాయాధిపతి నిర్ణయంలాగుండాలిగాని పుండుపై వాలిన ఈగ చందాన నీచ శృంగారంలోనే మునిగితేలేదిగా ఉండగూడదని చెప్పడమే. అవినీతిని బజారు కెక్కించేప్పుడు, రంకుపురాణాన్ని రంకుపురాణంగానే రచ్చకెక్కించగూడదు. దాన్ని ఖండించిన సూచన మారుమూల వ్యంగ్యంగానైనా ఉండాలి. అప్పుడే సంస్కరణకు సాఫల్యం.

వికటమైన హాస్యంకాదు అప్పారావుది. పక్లీకున ముద్దులాటలతో హాస్యం కలిగించబోయి మరొకటి కలిగించడు. వ్యంగ్యానికి వ్యంగ్యం, అపహాస్యానికి అపహాస్యం, నిర్మల హాస్యానికి అదీ, సంభాషణల్లోనే గాక కథానిర్వహణలోనే ఇమిడిపోతాయి. భార్య ఆడిన దొంగాటకం, అమాయకుడనిపిస్తూనే తెలివిగా నౌకరు నడిపే తంతూ, వాళ్ళిద్దరి సమక్షంలో భర్త పశ్చాత్తాపమూ పాఠకునికి తెలీకుండానే హాస్యం కలిగిస్తాయి. కథలోని పాత్రలు – భార్య, నౌకరు – తామే లోపల్లోపల కడుపుబ్బా నవ్వుకొంటూ ఉంటే, పాఠకుడేం చెయ్యగలడిక, తానూ గోపాలరావు కంటబడకుండా నవ్వుకోవడం తప్ప?

వట్టిమాటలతో గూడా అప్పారావు హాస్యాన్ని పుట్టించగలడని ఈ తక్కువ రకపు సంభాషణ తెలుపుతుంది. నడివీధిలో చేరి చుట్టగాల్చుకొంటున్న రాముణ్ణి పిలిచాడు యజమాని.

"మీ అమ్మేదిరా?"

"మాయమ్మా? యింటున్నది బాబూ"

"మీ అమ్మకాదురా! బుద్ధిహీనుడా! నా భార్య."

"అమ్మగారా? యెక్కడుంటారు బాబూ? పడున్నారు."

"యింట్లోనే లేదు."

అమ్మగారెక్కడరా, అంటే వాడు తనతల్లి ఊసెత్తకనేపోను. ఎత్తనే ఎత్తాడుగాబట్టి కథకు పనికొచ్చేట్టు విశాఖపట్నం యాసతో "యింటున్నది" అని శ్లేషకూడా సాధించ గలిగాడు. నిజానికి కమలిని మంచంకిందనుండి వింటున్నది; రాముడి తల్లి యింటనున్నది. ఈ "యింటున్నది" రెండంచులా తెగింది.

ముద్దులు వీరేశలింగం ప్రహసనంలో ఉంటే, ఇక్కడ పిడిగుద్దులున్నాయి – "వీశగుద్దులు" పడీపడకముందే గోపాలరావు పశ్చాత్తాపపడి స్వయంగా రాముణ్ణి లేవనెత్తి వీపునిమిరి గదిలోకి తీసుకెళ్ళి – దారిపొడుగునా హాస్యం కలిగిస్తూ – గొంతులో దైన్యం తోచేవిధంగా "రామా యేమాయెరా!" అంటే, ఆ రాముడేమనాలి? 'మాయె'ను మళ్ళీ విరిచి "యేటో మాయలావుంది బాబూ," అంటున్నాడు.

ఆడవాళ్ళకు చదువు చెప్పిస్తే, చీటికీ మాటికీ అలకపాన్పులు చేరడమో, పుట్టింటికి పోవడమో జరగాలి అనివాడి అనుభవం. తానే తన కుమార్తెకు చదువెందుకు చెప్పిస్తున్నట్లు మరి?

కమలిని రాసిపెట్టిన జాబునిండా ఎత్తిపొడుపుతో కూడిన హాస్యమే. 'ప్రియా' అని సంబోధించేదల్లా ఇప్పుడు 'అయ్యా' వరకూ వచ్చింది. గోపాలరావుకు ఆశ్చర్యమూ విచారమూ కలిగాయి. రాముడికంతా నవ్వులాట – 'ప్రియా'ను మళ్ళీ విరిచి, "పెయ్యపోయిందా బాబూ?" అని అడుగుతున్నాడు.

మీటింగులూ కాన్ఫరెన్సులూవంటి రాచకార్యాలమీద నెపంబెట్టి, లోకాన్ని మరమత్తు చేస్తున్నానని చెప్పకుంటూ, గోపాలరావు భార్యవద్దనే అబద్ధాలాడవలసి వచ్చింది. భార్య అనే గ్రహం వుండబట్టిగదా, అతనికి అబద్ధాలాడక తప్పని గ్రహచారం! "మీచే దినదినమును అసత్యమాడించుటకన్న మీ త్రోవకు అడ్డుగ నుండకుండుటయే, పతిమేలుకోరిన సతికి కర్తవ్యంకదా?" అందుకనే ఈ పుట్టింటియాత్ర. ఇది కథకు పతాక. జాబు దెబ్బతో గోపాలరావు తలకెక్కి ఉండిన నిషా దిగింది. "గుణవతి, విద్యానిధి, వినయ సంపన్నురాలు" తనకు తగిన శాస్తే చేసింది.

ఉత్తరం ముగించి "నేను పశువును" అని గోపాలరావు అనెను.

"అదేటిబాబు అలా శలవిస్తారు?"

"శుద్ధ పశువును!"

రాముడు అతి ప్రయత్నముచే నవ్వు ఆచుకొనెను.

యజమానురాలు పుట్టింటికెళ్ళిందని యజమానుడంటున్నాడు. ఇది విడ్డూరమే! చెప్పక చెయ్యక పుట్టింటికి పరుగుదీసే ఆడదాన్ని, "లెంపలాయించి కూకోబెట్టాలిగాని, మొగోరిలాగ రాతలూ, కోతలూ మప్పితే ఉడోరంపుట్టదా బాబూ?" గోపాలరావు సమాధానం ఇది....."భగవంతుడి సృష్టిలోకెల్లా ఉత్కృష్టమైన వస్తువ విద్యనేర్చిన స్త్రీ రత్నమే...."

గోపాలరావు ఒక సంఘ సంస్కరణోత్సాహి; సంస్కర్తల అనుచరుడు. అయితేనేం మనస్సుని ఖాయిదా చేసుకోలేని సామాన్యుడు. 'రిఫార్మర్' కాలేక 'రిఫార్మిస్టు' అయ్యాడు. సంస్కరణవాదమల్లా మతంగా మారింది. అలా మారిన ప్రతి మంచి భావం, బలహీనులనూ ఆషాఢభూతులనూకూడా సృష్టిస్తుంది. మతంగా కరుడుకట్టిన ప్రతిదీ మహర్షి సన్నిభులైన వారితోబాటు (saints) మతవిద్రోహులనూ (heretics) తయారుచేస్తుంది. జీవిత ప్రయోగశాలలో స్వానుభవ రసాయనిక ఈ మతవిశ్వాసాల సాఫల్యాన్ని ఎవడికివాడు పరీక్షించుకొని నిగ్గుదేల్చుకోవాలి. సంఘర్షణ ద్వారా వాటిసత్తాను మనస్సు కెక్కించుకోవాలి. అలా ఎక్కించుకోలేక ఓడిపోయిన వాడి కథ, అప్పారావుచేత (Stooping to Raise) (సంస్కర్త హృదయం) రాయించింది.

కాలేజీలో సైన్సు అధ్యాపకుడైన రంగనాథయ్యరు ఈ కథకు నాయకుడు కావడం సముచితంగానే ఉంది. 'ఎక్స్పెరిమెంటు' ద్వారా శాస్త్ర సత్యాన్ని ధృవీకరించుకోవలసి ఉండగా, ఇతగాడు 'లెబొరేటరీ' పద్ధతిని జీవితంలో అమలు పెట్టకుండా వరి అభిమానంగా తనకు దిగుమతి అయిన వేశ్యాసంస్కరణను మక్కీకి మక్కి అమలు

పెట్టబోయి భంగపడ్డాడు. షేక్స్పియరు రాసిన ఒథెల్లో నాటకంలోని 'దుష్ట' పాత్ర ఇయాగో (Iago) శీలాన్ని పరిశీలిస్తూ ఆడెన్ (W.H. Auden) ఒక సత్యాన్ని బయల్పరిచాడు. ఫ్రాన్సిస్ బేకన్ ప్రాచుర్యం కలిగించిన ఈ శాస్త్రీయ ప్రయోగ పద్ధతిని చేబట్టి, డెస్డిమోనా మీద ఒథెల్లో కు అపనమ్మకమూ అనుమానమూ కలిగించాడేగాని, దుశ్చింతతో మాత్రమే అయి వుండదు. రంగనాథయ్యరు శిష్యుడైన చందర్, గురువుగారికి పంగనామాలు పెట్టే సరళను చేరదీసి ఉన్నాడు. అయన మీదనే ఈ ప్రయోగక్రమం జరిపాడు: ప్రయోగ పరికరం సరళ. పరీక్షకుగురై ఫలితం చూపవలసివచ్చిన వస్తువు, అయ్యరు గుండె దిటవు. సిద్ధాంతానికీ ఆచరణకూ సామరస్యం ఉందా, లేదా?

బ్రాహ్మసామాజికులూ, సంఘసంస్కర్తలూ అయిన మహామహుల వైఖరికీ "బాబాలలో గర్భితమైన వేదాంతం" గురించికూడా తర్కించుకొనే మేధశ్శాలి అప్పారావు వైఖరికీ, కొట్టవచ్చేటంత తేడా ఉంది. శిఖరంమీద చేరి సామాన్యుల కలివిగాని నీతిసూత్రాలతోటి ఆదర్శాల గాలిపడగ లెగరవేస్తూ హృదయ దౌర్బల్యాలనూ రక్త నిష్ఠమైన ఆహారనిద్రా భయ మైథునాలవంటి సహజోద్రేకాలనూ గమనించని వాళ్ళు, మీదివాళ్ళు. మైదానాలే వాళ్ళ కళ్ళకు ఆనవప్పుడు, బొరియలూ కలుగులూ అనుతాయా? బోగంపిల్లలో మానవత్వాన్ని చూచి చూపింపబూనిన అప్పారావు, అవృత్తిని ఆమోదించకుండానే, దాని యథార్థరూపాన్ని అవగతం చేసుకొన్నాడు. వివాహంలాగానే గివాహేతరమైన పడుపువృత్తి, ఒకానొక అవసరాన్నిబట్టే ఏర్పడి మనుషులకు యథాశక్త్యా ఉపకరిస్తూన్న ఒక సామాజికసంస్థ, గుణాలకంటె అవగుణాలే దానిలో ఎక్కువకావచ్చు; దాని నాశ్రయించుకొని పొట్టబోసుకొంటున్న వాళ్ళుకూడా మనుషులే, సరళలాంటి పడుచులు ఇప్పుడిప్పుడు చదువుకొని సంస్కారవంతులై కులవృత్తిని కంటగించుకొంటున్నారు. వాళ్ళకు సంఘం ఇచ్చే అవకాశంబట్టే ఈ మార్పు ఫలప్రదమౌతుంది. తిరిగీ వాళ్ళు వ్యభిచారాన్నే నమ్ముకొని, అందరికీ గాకున్నా ఒక్కనికైనా ఉంపుడుగత్తె లయ్యేట్టుంటే, దానికంటె కులవృత్తి మేలు. వాళ్ళకు కావలసింది. ప్రేమతో గౌరవంతో కూడిన వివాహం. 'సామాన్య'లు 'స్వీయ'లు కావాలి. సరళలోని సరళోద్రేకం పట్టిన మేలైన తెన్ను ఇదే.

హృదయ దౌర్బల్యాలను కంటకాలుగా శల్యాలుగా ఎంచి వాటిని నిర్దయతో ఏరిపారవెయ్యాలనే పట్టుదలతో, రంగనాథయ్యరుగారు, ఎంతటి సంస్కరణాభిమాని అయినా కావచ్చుగాని, మూర్ఖుడే అయ్యాడు. రోజుతప్పక కొండమీది కోవెలకు పూజచేయబోయే సరళను చూడక, చూచి మెచ్చక, మెచ్చి ఆసక్తి కనబరచక ఉండజాలని 'మనిషి' కూడాను. మొదట తనమనస్సు నోరుమూయాలి! సౌందర్యార్చనవాదంతో అంతరాత్మ అభ్యంతరాలకు జవాబిచ్చుకొన్నాడు. తర్వాత మానవతావాదాన్ని సాయం పిలుచుకువచ్చి, తన బలహీనతను దాని ముసుగుమాటున కప్పెట్టుకొన్నాడు; ఆనంద హేతువు బోగంపిల్లగా పుట్టినంత మాత్రాన, "మానవులు ఆమెను ఏవగించుకొని నేరస్తురాలికిమల్లే శిక్షించవచ్చునా?" ఇంకా ముందుకెళ్ళి, వ్యక్తి మనోచాపల్యాన్ని సంఘదృష్టితో సమర్థించుకొన్నాడు! సంఘాన్ని కబళించివేయగల

ఈ హాలాహలాన్ని నీలకంఠుడై సంస్కర్త తన కంఠసీమలో నిక్షిప్తం చేసుకొని, తాను బాధపడినాసరే – సంఘాన్ని నిష్ప్రమాదం చేయాలి: "ఇంతటి అందగత్తెను విచ్చలవిడిగా విహరించనిస్తే, సంఘమూ పాడవుతుంది; ఆవిడా చెడిపోతుంది" ఈ ఆత్మవంచనలో దానిపైమెట్టు ఇది: మనిషి బలహీనతలను దేవుళ్ల కంటగట్టి దీనిద్వారా ముందుదాన్ని సమర్థించుకోవడం: అర్థనారీశ్వరుడై సర్వేశ్వరుడే స్త్రీ పురుషుల సమాన హక్కులను చాటక చాటుతున్నాడుకదా! పూర్వం తనలో గట్టి పునాది లోపించిన ఆస్తిక్యం ఇప్పుడు సొంత అక్కరకొద్దీ గట్టిపడ్డది. "సాజాత్యంవున్న జీవుళ్ళమధ్య అద్భుతాకర్షణ వుండితీరాలి." సోపానపంక్తి చివర, గోపురాయమానంగా ఉంది సంస్కరణవాదం; రంగనాథయ్యరు వంటి సంస్కరణ 'వాది' చేతిలోపడి ఇది ఆత్మవంచనద్వారా లోక వంచనగా పరిణమించింది: దుష్టుల స్వభావాన్ని సంస్కరించాలి. ఇంత పుష్కలమైన సౌందర్యం గల సరళ స్వభావంలో మార్పువచ్చి వ్యాఘ్రగుణం పోయి గంగిగోవు గుణం రాకుంటే, ఇకనేముంది, నిప్పుతో పనిలేకుండానే లోకాలంటుకుపోవూ? విషం తియ్యగా కూడా ఉంటే ఎంత ఆకర్షణ!

సరళ సామాన్య వేశ్యకాదు. మధురవాణిలా మంజువాణిలా అసంస్కృత ప్రకృతికాదు. పడుపుపని "మురికికూపం" అనుకోగలిగింది. తన కన్నతల్లిగదిలోని నలిగిన అరిగిన ఏలూరు తివాచీలా తన బతుకు గూడా పదిమంది కాళ్ళకూ చేతులకూ లోబడి పోగూడదు. తన మది తన గదిలాగే శుభ్రంగా దర్శనీయంగా సరళసుందరంగా ఉండాలి. అలా ఉండేందుకు వివాహం తరుణోపాయమా? "ఎవడో ఒక ఛండాలుడికి నేను కలకాలం పూర్తిగా బానిసనై పడివుండాలనా మీ తాత్పర్యం?" అటు దాస్యమూ ఇటు విచ్చలవిడితనమూ కాకుండా, మధ్యేమార్గం లేదా? ఉంటే, వ్యక్తికీ సంఘానికీ ఉభయార్థ సాధకమౌతుంది. చివరకు గూడా సరళకు ఈనడిమి జాగా దొరకలేదు. 'సంస్కరణ' ఆమెకు బోధపడలేదు. సంస్కర్త ముద్దాడబోయేసరికి సరళచేతిలోని వీణకింద పడిపోవడం ఒక సంకేతమనుకొంటే, 'సంస్కర్త' సరళ లొంగిపోలేదనుకోవాలి. కారణం? అతగాని లోపం! అందుచేతనే బయటినుంచి ఎవరో చందర్ కాబోలు, అన్నమాట: "సంస్కరణ అంటే యిదే! ఒకరిని లేవనెత్తబోయి మనమే కిందపడ్డం!" ఇది విని అయ్యరు గాభరా పడ్డాడు: "దగాలో పడ్డాను, మోసం మోసం" అంటూ నిష్క్రమించాడు. ఈ మాటకు సరళ తెల్లబోయింది, సిగ్గుపడింది. ఆశ్చర్యపడింది. అమాయకంగా నవ్వింది. రంగనాథయ్యరు పతనానికి కారణం తానా? కాదు, అతనే. ఎలాగంటే, అతని "సిద్ధాంతాలు, నమ్మకాలు – అనంతమైన జీవిత సంఘర్షణ నుండి జనించినవి కావు. అందువలన బలీయమైనవి కావు." తనతో ప్రపంచపు అంచులదాకా ప్రయాణం చేస్తానని పలికిన సరళను భోగం పిల్లగా తప్ప మానవవ్యక్తిగా, విలాసవస్తువుగా తప్ప భార్యగా, అతను చూడలేకపోయాడు. కనుకనే కథారంగం నుంచీ అవూరినుంచీ కూడా 'అయిపు' లేకుండా నిష్క్రమించక తప్పలేదు. ఇకనేం సంస్కరణం! ఆ తన మాటలనిక నమ్మే వాళ్ళెవళ్ళు?

2

మతానికి మాత్రమేగాక హిందూ ముస్లిం సంబంధాలకు గూడా కొంతవరకు సంబంధించిన చిన్నకథ, పెద్ద మసీదు అనేది.

ఛప్పన్న శాస్త్రాలూ చదువుకొని కాశీనుంచి చికాకొల్లు చేరుకొన్న వైదిక స్వాములిద్దరు, తమ ప్రయాణానికి ముందు దేవళం గోపురం ఉన్నచోట ఇప్పుడొక మసీదు ఉండటం చూచి ఆశ్చర్యమూ, విషాదమూ పొందుతారు. అంతకంటె కూడా ఆశ్చర్యాన్నీ విషాదాన్నీ కలిగించిన విషయం, వాళ్ళిద్దరిలోనూ ఒకరి మేనమామ ఇప్పుడు శుద్ధఛాందస ముసల్మానై మసీదులో కూచుని మతతంతునంతా భక్తి శ్రద్ధలతో నిర్వహిస్తూ ఉండడం. నారాయణభట్టు మనస్సు విరిగింది. ఆవూరికీ తనకూ ఇక ఇలాకా లేదని వచ్చిన దారినే వెనక్కు కాశీకి వెళ్ళబూనుకొన్నప్పుడు అంతరాత్మలాగా మాటమాటకూ అడ్డుతగులుతూ, ఉద్రేకాన్ని వివేకంతోటి అడ్డుకొంటూ, అతని సహచ్ఛాత్రుడూ సహపథికుడూ అయిన పుల్లంభట్టు నిలవేస్తాడు. ఛాదస్తమూ, లౌక్యమూ ఢీ కొట్టుకొంటాయి. విశ్వాసమూ సందేహమూ కుమ్ముకొంటాయి. హాస్యానికీ, తద్వారా విజ్ఞానబోధకూ మంచివీలు.

మ్లేచ్ఛులు గుడికూల్చి మసీదుకడితే దేవుడెందుకు ఊరకుండిపోయాడో, నారాయణభట్టు చదువుకొన్న శాస్త్ర గ్రంధాలలో ఎక్కడా రాసిలేదు. దేవుళ్ళకు పోట్లువచ్చిందీ లేనిదీ తెలియదుగాని, పొట్టకుమాత్రం పోట్లువచ్చిన మాట పుల్లంభట్టుకు బాగానే యెరిక. "సాపాటుమాట" ఒక్కటే ఇప్పుడు అక్కరకు వచ్చేది.

ఇలా వాళ్ళను విడిపించి తాను నవ్వుతూ అప్పారావు సాధించదలచుకొన్న పరమార్థం, వట్టి అవహేళనం మాత్రంకాదు. ముస్లిములెవరో పరాయివాళ్ళుకూడా కాదు, ఎన్నడో ఏదో జరిగిందని ఇప్పుడు పంతాలు పెంచుకొని కొట్లాటలకు దిగడం తెలివితక్కువ. దేశభక్తి గేయంలోనూ ఇతరత్రానూ ఈ హిందూముస్లిం భాయీభాయీ వ్యవహారమే ప్రసక్తమౌతుంది. మతం, మనుషుల మనస్సులను చీల్చి రణరంగాలనూ జన సంక్షోభాలనూ సృష్టించగూడదు. కన్యాశుల్క నాటకంలో ఏ మారుమూలలోనో ఒక ముసల్మానుని గురించి పరోక్ష ప్రస్తావన ఉందని వెతికితీసి ఆ నాటకపు సర్వతోముఖ సమగ్రత గురించి వర్ణించిన వాళ్ళకు కొందు భట్టీయం నాటకంలోనేగాక, ఈ కథలోనూగాక, మీ పేరేమిటి? లో పీరుసాయెబు ఉండనే ఉన్నాడు. అప్పారావు రాసిపెట్టుకున్న కథాప్రణాళికలలో మరిన్ని తార్కాణాలు:

అత్తరువులు పూదొత్తులు అమ్మే సాయిబు, అత్తరువు సాయిబుతో పాటు, ఒక జ్యోతిష్కుని, భూతవైద్యుణ్ణి ప్రవేశపెట్టాలి. అవసరమనుకుంటే ఇంకొక ముసల్మాను మిత్రుణ్ణి పరిచయం చేయాలి.

ఒక ముసల్మాను ఒకానొక బ్రాహ్మణ కన్యను పెళ్ళిచేసుకోవాలనుకుంటాడు. అతనొక రాష్ట్రానికి అధిపతి. ఆపిల్లకు వివాహమవుతూ వుంటుంది. అతను ఆ

వివాహమును అపు చేయిస్తాడు. అ పిల్ల మహమ్మదీయుల మతాన్ని స్వీకరిస్తుంది. కొంతకాలానికి అతను ఆమె చాలా యిష్టంగా వుంటారు....[1]

ముసల్మానులేకాదు. క్రైస్తవుల్లో మతాచార్యులు (రివరెండు) 'ఇండోయురోపి యన్ల'ని ఇటీవలి వరకు పేరుబడిన ఆంగ్లో–ఇండియన్లు ఇంకా అసలు సిసలు సీమదొరకూడా ఈ కథశకలాల్లోనూ దర్శనమిస్తున్నారు. వివిధ మతాలనటుంచి, ఒక మతంలోనే ఉన్న భేదాలు అప్పారావు దృష్టినుంచి తప్పించుకోలేదు సరిగదా, తన కథల కన్నిటికీ మకుటాయమానమైన దాన్ని రాయించాయి. దానిపేరే, మీ పేరేమిటి?

శైవమూ వైష్ణవమూ 'వీర' స్వరూపం ధరించినప్పుడు, జాతులకూ మతాలకూ గల వైరంకంటె ఘోరమైన పోరే తలెత్తి, దక్షిణ భారతదేశాన్ని రక్తతటాకంగా మార్చింది. పామరులను ఆశ్రయించినందుచేత "ప్రపత్తి" పేరుతో అసహిష్ణుత పెచ్చుమీరింది. శివకేశవ సమన్వయం సరేసరి. ఈ ఇంటిమీది కాకి ఆ ఇంటిమీదికి వాలగూడదన్నంతటి పట్టింపు, మాటకు మాటా చేష్టకు చేష్టా రెట్టింపు. ఇది పూర్తిగా అసహనమూ కాదు. ఎందుచేతనంటే, పీర్లపండుగ హిందువుల కనేకులకు గోకులాష్టమి లాగానే ప్రియమైన పండుగైపోయింది. 'కాఫిర్లూ' (Kafirs) ముసల్మానులూ గ్రామ జీవితంలో ఇరుగు పొరుగు ఒద్దికను అవసరం కొద్దీ అలవరచుకొన్నారు. ఎటొచ్చీ హైందవ 'మతం'లోని అంతర్విభేదాలే ప్రాణాంతక మౌతూ వచ్చాయి. వాటికి సంబంధించే ఈ గొప్పకథ.

బతికి ఉంటే మరిన్ని కథలు రచించే వాడని అనుకొనేందుకు వీలుగా తన 'నోటు బొక్కు'లో కథలకు పనికివచ్చే ముడివస్తువును సేకరించుకొని ఆ అస్థిశకలాలను అతికి రక్తమాంసాదులను జత జేర్చకముందే, అప్పారావు గతించాడు. పాత్రలు కొన్ని కాలీ కొన్ని కాలక, ముక్కలై కొన్నీ బంకమన్నుగానే కొన్నీ, దొంతి గట్టుకొని ఉండిపోయాయి.

వేశ్యా సమస్య గురించి మరో కథ రాద్దామనుకొని, ఇంగ్లీషు పద్ధతులంటే నచ్చని తండ్రి, దివ్యజ్ఞాన సమాజ భావాలుగల ఒక పత్రికా సంపాదకుడు, బి.ఏ. చదువుతున్న తెలివైన ఒక కుర్రవాడు లాంటిపాత్రలను 'నోట్' చేసిపెట్టుకొన్నాడు. ఒక క్రిశ్చియను మతబోధకుని ఇంట తలదాచుకొని తర్వాత బోనెక్కి కోర్టువారితో నిర్లక్ష్యంగా మాట్లాడిన యువతి, ఇంటికంటె జైలే సదస్తు అనుకొని, అంతమాటా అనేస్తుందికూడా. నాయకుడు (ఆమెను ప్రేమించినవాడు) కూడా జామీను ఉంటానికి సందేహిస్తాడు. ఆమె బోగంపిల్లకాబట్టి, వదిలివేస్తే 'యాంటీనాచ్' పార్టీకి తీరని నష్టమని కలెక్టరుకూడా అనుకొంటాడు. కాబట్టి జైలు తప్పదు. ముసల్దాకతె (ఈ యువతిని పోషిస్తూ సానిపనికి దింపదలచిన రక్కసి) వచ్చి ప్రాధేయపడినా, యువతి మొండికేస్తుంది. దరిద్రమంటే తనకు భయంలేదు. కాయకష్టానికీ దరిద్రానికీ చుక్కెదురు. రెక్కలు విరుచుకు పనిజేసి తన అవసరాలూ ముసల్దాని అవసరాలూ సంపాదిస్తుంది. లేక, బలవంతాన మళ్ళీ తనను అధ్వాన్నపు అడవివంటి సానిపనిలోకే దించితే, నుయ్యో గొయ్యో ఉండనే ఉంది. విడుదలై వచ్చాక,

ప్రేమంటూ మరొకటంటూ నాయకుడు మళ్ళీ తారసిల్లుతాడు. అయితే అతనంటే ఆమెకు నమ్మకంలేదు. వీళ్ళ నాన్నను వాళ్ళ నాన్న మోసం చేశాడని నాయికకు నాయకునిపై మంట. తన తల్లిని పెళ్ళాడకుండానే తనను పుట్టించిన ఆ తండ్రి "రాక్షసు"డనిపిస్తున్నాడు. ఆమాటే మరెవరైనా అంటే తాను పడదు. ఈ నాయకుడు నిజానికి గిరీశం, మాయవేషం వేసుకొచ్చాడు. సొగసైన మనిషి "అరుంధతినైనా చెరపట్టే మహాయోగ్యుడు."[2]

మరో రచన, పూర్తి అయితే నవలగా రూపొందివుండేది. ఇంగ్లీషున రచించిన కొన్ని ఘట్టాలను అవసరాల సూర్యారావు అనువదించి పోయాడు. దీనిలో కూడా వేశ్యా సంతానంమీదనే అప్పారావు చూపుపడింది. విశాఖపట్నం ప్రాంతపు నాయుడొకాయన నీలగిరిలో తన ఇద్దరు కుమార్తెలతో ఉండిపోయాడు. ఆ ఇద్దరూ తన వుంపుడుగత్తె బిడ్డలు. తమ జన్మ రహస్యాన్ని వాళ్లనుంచి దాచివుంచలేకపోయాడు. ఇంటికి వచ్చి పోయేవారిని సత్కరిస్తూనే ఒక కంట కనిపెట్టేవుంటాడు. ఒకనాడు వానలో చిక్కుకుపోయిన ఇద్దరు పెద్దమనుషులను ఆ ఇంటికి తీసుకొచ్చి ఆతిథ్యమిస్తూ తన బిడ్డలను పరిచయం చేస్తాడు. ఆఇద్దరిలో ఒకరు 'నేను' అనే వ్యక్తి; మరొకడు 'కవి' అనే వ్యక్తి. కవి సౌదామిని అందాన్ని మెచ్చి ఆమె వద్ద చనువు సంపాదిస్తాడు. ఆ ఇంటి యజమానిపేరు బాలయ్య నాయుడు. ఇతరుల కులంగురించి, కులమిచ్చే హోదాగురించి ఆయనకే ఎక్కువ గురి. అతిథులిద్దరూ బ్రాహ్మలు. పూర్వం దక్షిణాదిలో రాజ్యంచేసిన కుటుంబంతో చుట్టరికం వాళ్ళ గొప్పదనాన్ని తమకు సంక్రమింపజేసింది. "మా పూర్వీకులూ బ్రాహ్మలూ వొకేపంక్తిని భోంచేసేవారు. ఆరోజులు వెళ్ళిపోయాయిలెండి" ఇదీ అతని ధోరణి. బ్రాహ్మలై వుండికూడా ఆచారం పాటించని 'ఎడ్వాన్స్డ్' మనుషులు వీళ్ళు. అలాంటివాళ్ళంటే ఆయన కాట్టే నిఘాలేదు. ఎవరు చేసినకాఫీ అయినా తాగడానికి అభ్యంతరం లేదుగాని "అన్నం మటుకు బ్రాహ్మలు వొండితేనే తింటాను" అనే బ్రాహ్మణాతిథిని మహా గౌరవిస్తాడు. మామూలు మనుషులు కులాల కట్టుబాట్లు పాటించవలసిందే. వర్ణాశ్రమ ధర్మాల గొప్పదనం తెలిసిన మనిషి వాటిని ఉల్లంఘించవచ్చు. జ్ఞానికి ఉండవలసిన స్వేచ్ఛ అజ్ఞానికి కూడదు; వికటిస్తుంది. మహర్షులకూ మామూలు వాళ్ళకు తేడాఇదే. వాళ్ళకేది దినసరితిండో, వీళ్ళకది విషతుల్యమౌతుంది. ఈ మాటలన్నీ తనకొక మహారాజు చెప్పాడట, (ఇతను ఆనంద గజపతి లాంటివాడైతే, ఈ బాలయ్యనాయుడు మద్రాసులో ఆనందగజపతి తాలూకు ఆస్తిపాస్తులుచూసే బాలయ్యనాయుడే కావచ్చు. పైగా, రామతిలకమనే వేశ్యకూ బాలయ్యనాయుడిద్వారా ఆనందగజపతికి ఇలాకా ఉండేదికూడా.)

ఈ 'నవల'లో ముఖ్యపాత్ర సౌదామిని. పరపురుష సందర్శనంకూడా అలవాటులేని అసూర్యంపశ్య, పేరుకుతగిన రూపసి. పైగా సిగ్గరి. తండ్రిగారు అన్ని కట్టుదిట్టాలూచేసి పెంచుతున్నారు. ఇంటికివచ్చిన అతిథులు కొన్ని మర్యాదలు పాటించాలి. ఏకాంతంగా ఉంటున్న ఇంటివారి గుట్టుమట్టు లోకంచెవిలో ఊదకూడదు. "నా ఇష్టంలేనిదే మా అమ్మాయినెవరూ చూడకూడదు. ఎవరితోనూ మా అమ్మాయి మాటాడకూడదు. పెళ్ళీడువచ్చిన పిల్ల, తన గుండెల్లో కుంపటే" పైగా అందగత్తె. 'కో' అంటే

కోటిమంది పెళ్ళికుమాళ్ళు – జమీందారు బిడ్డలు కూడా – వచ్చి అర్థిస్తారని అతని నమ్మకం. నిజంగాకూడా ఆమె అందం అంతటిదే ఔను.

....ఆ అందం కొండలకులేని అందం. ఈ భవనం వొక దేవాలయం ఆమె వొక దేవత, నీలగిరికీ ఆకాశపు అంచులకీ అందని అందాల అప్సరస.

"రకరకాల పూలపరిమళాల గాలులలో ఆమె సొగసు దేని సౌకుమార్యమైనా ఆమెదే. విశ్వమంతటా ఆమె తేజస్సు. ఆకాశంలో చుక్కలు ఆమె ఆభరణాలు. తెల్లని వెన్నెల కదా ఆపిల్ల."

చిన్న ఆడనెపోలియన్ లాంటి ఆపిల్ల, అమాయకమైన బేలగుండెవల్లకూడా అధికారం సంపాదించుకొంది. ప్రేమించడమేగాని ద్వేషించడం ఎరగదు. కాబట్టే సర్వాధికారిణి. ఇంతకూ సౌదామినికి పెళ్ళి గిట్టదు. ఒకడికి జీవితాంతమూ లోబడి ఉండడం దాస్యమనే ఆమె భావం. తాను స్వేచ్ఛ నిండిన వాతావరణంలో పుట్టిపెరిగి, ఇప్పుడు మగవాడి కెందుకని అమ్ముడు పోవాలి? భర్త సరిపడకున్నా భార్య సంసారం కాడి మోయవలసిందే కదా ! విడాకులు లేకపోయె. భర్త భార్యను విడిచినా భార్య భర్తను విడిచినా అరిటాకూ ముల్లూ చందమే. 'కవి' సౌదామినిని మచ్చిక చేసుకున్నాడు. 'ప్రేయసీ' అని పిలుస్తున్నాడు. ఆయుధ ప్రయోగం నేర్పి ఆత్మరక్షణ చేసుకోమంటున్నాడు. అదీ అక్కరకు వచ్చింది. సౌదామినిని ఎత్తుకుపో జూచిన జమీందారుని ఆమె బాకుతో పొడిచి బయటపడింది – "డేగబారినుండి తప్పిచుకొన్న పిట్టలాగ" ఇంటికి పారిపోయింది. గాయాలతో 'కవి' రిక్షామీద ఇల్లుచేరాడు. గుర్రంమీద పోతూవుంటే జమీందారును ఎవరో దొంగలు పొడిచారని అమర్నాడు ఊళ్లో ఒక వార్త పొక్కింది.[3]

చివరగా పేర్కొనవలసిన మరొక కథా ప్రణాళిక – ఇది నాటక కథ – 1895 లోనే అప్పారావు 'స్కెచ్' చేసి డైరీలలో రాసుకొన్నాడు. ఆయన సొంత మాటల్లోనే అది ఇలాగుంది:

ది యూరేషియను డ్రామా. ఒక గొప్ప 'సివిలియను', ఒక కొండ జాతి స్త్రీని వుంచుకుంటాడు. అతనికి ఇద్దరు సంతానం. ఈ ఇద్దరూ ఇంగ్లండులో పెరిగారు. పరిస్థితుల ప్రభావం వలన తల్లీపిల్లలూ ఒకరికొకరు దూరమౌతారు అతను ఆమెతో సంబంధాలను తెంచుకుంటాడు. అతడు ఎక్కడ వున్నాడో, అతని అనుపానులేమో ఆమెకి తెలియదు. ఒక ముసల్మాను వర్తకుడు ఆమెకు ధనం యిస్తూ వుంటాడు. ఇంటికి కావలసిన వస్తువులు తెచ్చి పడవేస్తూవుంటాడు. ఇతను మొదట బట్లరు, తర్వాత వర్తకుడైనాడు. కొంతకాలానికి ఆమె కొడుకూ, కూతురూ తిరిగి వస్తారు. కొడుకుకు తన తల్లి కొండజాతి స్త్రీ అని మొదట తెలియదు. తన తండ్రి చనిపోయాడని అనుకుంటాడు. కాని అతను ఇండియాకు రాగానే పరిస్థితులన్నీ అవగాహనౌతాయి. ఇంటికివచ్చే సప్లయిలు కొన్నిరోజులనుంచి ఆగిపోతాయి. కూతురు పనిచేస్తూ వుంటుంది. ఆమెకు చదువు వచ్చును. సప్లయిలు బంద్ అయినప్పుడు, అట్టి సన్నివేశంలోనే పిల్లలిద్దరూ ఇండియా చేరినట్లు చిత్రించేదా?

ఆ యూరోపియను ఒక పిల్లను పెళ్ళాడుతాడు. అతనికి పిల్లలు కలుగుతారు. దగుల్బాజీ. ఇంకొక పిల్లను ప్రేమిస్తాడు.[4]

ఆంగ్లో–ఇండియన్లపట్ల జాలి కలిగించడమే ఈ నాటకరచనలో అప్పారావు సాధించదలచుకొన్న పరమ ప్రయోజనమని తెలుసుకొన్నప్పుడు. సాహిత్యసృష్టిలో ఆయన మనస్సు ఎలా పనిచేసేదో వివరించవలసినపని ఉండదు.[5] "ఈ సంకరులను యింగిలీషులు పెట్టే క్షోభకు యింగిలీషులే తలవంచుకునేటట్లు నాటకము వ్రాయవలెను." నిజంకూడా అంతే. ఈ సమస్యను పూర్తిగా చిత్రించదలచుకొన్న నాటకం. 'డైరీ' సంకల్పదశనుంచి బయల్పడనేలేదు.

అప్పారావు మనస్సు ఒక సంక్షుభిత సాగరతుల్యమైనది. అలలన్నీ ఒడ్డుకు వచ్చి గుద్దుకోవు. పెద్ద అలలో చిన్న అలలెన్నో కలగలిసి దానికి తమ తమ సత్తాను అందించి అణగి దానిలో కలసిపోతాయి. ఒక రచయిత గొప్పదనాన్ని నిర్ణయించేప్పుడు, అండదశలోనే అణగారిపోయిన ఈ అల్పప్రాణులనుకూడా గణనలోకి తీసుకోవలసి ఉంటుంది. అలా తీసుకొన్నప్పుడు, జీవిత పరిశీలకుడుగా వ్యాఖ్యాతగా అప్పారావు ఆక్రమింపగల స్థానం, సాహిత్య నిర్మాతగా ఆక్రమించి ఉన్నదానికంటె, కొన్నిరెట్లయినా గొప్పది.

---

1. రచయిత: కావ్యసృష్టి: గు.ర.మా.మం; పు. 158–159
2. " " " పు. 179–185
3. నవల: సన్నివేశాలు: " 199–225
4. గు.ర.మ.డై; పు. 112–1895 మే 11
5. " " పు. 107–1895 మే 4

★ ★ ★

సప్తాశ్వాలు

నాటక ప్రకరణం

జయంతి కుమారస్వామి మరెవరోకాదు, నిన్న మొన్ననే చనిపోయిన జలసూత్రం రుక్మిణీనాథ శాస్త్రిగారే! ఇంకా సజీవులై ఉన్న ఒక సుప్రసిద్ధ హాస్యరచయితతో కలిసి వావిళ్ళ వేంకటేశ్వర శాస్త్రులవద్దకు వెళ్ళి ఉండినప్పుడు, వేలూరి శివరామశాస్త్రి తన చెవిలో ఊదిన విషయాన్ని 'జరుక్' ప్రస్తావించాడు: కన్యాశుల్క నాటకకర్త అప్పారావు కాదు!

వెనకటికి పాతికేళ్ళక్రితం బెజవాడలో కొందరు ప్రబుద్ధులు ఇలాగే వాదించినప్పుడు డా.బుర్రా శేషగిరిరావు కలగజేసుకొని మందలించవలసి వచ్చింది. ఇంతకూ వాళ్లు చూపిన ఆధారమల్లా మాటా–మంతిలోని అప్పారావు శైలికిన్నీ నాటక శైలికిన్నీ పోలికలేవీ లేవని మాత్రమే. నాటక పాత్రలన్నీ అప్పారావుకు ప్రతిబింబాలై ఉంటేనే ఈవాదం నిలుస్తుందనే ఇంగితజ్ఞానం కూడా వాళ్ళకు లేకపోయింది. ఆ వాదమే ఇప్పుడు శివరామశాస్త్రి ద్వారా మళ్లీ ప్రాణం పోసుకొంది.

కన్యాశుల్కం రెండవ కూర్పు ప్రతిని గోమఠం శ్రీనివాసాచార్యుల (జి.సి.వి.) సాయంతోటి అప్పారావు రచించినట్లు తమవద్ద దాఖలాలున్నాయని వెంకటేశ్వరశాస్త్రి అనడంతో ఈవాదానికి వెన్నెముక ఏర్పడినట్లయింది. ఆ 'ప్రెస్' కాపీలో జి.సి.వి. దస్తూరితోనే కొట్టివేతలున్నాయని కూడా అన్నాడు. ఆ తర్వాతనే జయంతి కుమారస్వామి అవతారమెత్తి ఒక 'క్వెరీ' తయారుజేసి తిరువణ్ణామలై పోతూ పోతూ ఆంధ్రపత్రిక కిచ్చి పోయారు 'జరుక్'. ఆయనే నాకీ కధచెప్పారు. వేదం వేంకట రాయశాస్త్రి నాటకాలలో గొప్పదైన ప్రతాపరుద్రీయంను వెక్కిరిస్తూ అప్పారావు నాటకాన్ని మిన్నులకెత్తుతూ అప్పుడప్పుడూ శ్రీశ్రీ ప్రభృతి మిత్రులు తన మనస్సును నొప్పించి ఉండడమే గాక, కన్యాశుల్కంలో బ్రాహ్మణ దూషణచేసి అప్పారావే తనకు కోపం తెప్పించాడని, అందుచేతనే తా నీ అక్షరాల చిచ్చును ముట్టించవలసి వచ్చిందని కూడా లోగుట్టు విప్పిచెప్పారు.

'కన్యాశుల్కం' రచన ఎవరిది? అనే 'క్వెరీ'తో మొదలైన ఈ చిచ్చు.

'కన్యాశుల్కము'ను వ్రాసినవారు మహాకవి అప్పారావుగారే అంటూ రెణ్ణెల్ల తర్వాత ముగింపుకు వచ్చింది. అమ్మయ్య! కొండను తవ్వనైతే తవ్వారుకాని, ఎలుకనైనా పట్టలేకపోయారు ఈ చర్చలో పాల్గొన్నవాళ్ళంతాచేరి. షేక్స్పియరు రాసినట్లుగా కొన్ని శతాబ్దాలనుంచి లోకమంతా నెత్తినబెట్టుకొని పూజిస్తూన్న

నాటకాలను అసలురాసిన అజ్ఞాతవ్యక్తి గురించి ఇంగ్లాండులో తరచు ఊహాగానాలు సాగుతుంటాయి కదా, ఆ సంప్రదాయాన్ని అంగీకరిస్తే బాగుండు ననుకొన్నట్లుందిగాని ఈ రచనకు మరో మహత్తర ప్రయోజనమేమీ ఉన్నట్లు కనిపించదు.

మొదటి ముద్రణ జరిగిననాటి కెన్నో ఏళ్ళముందుగానే అప్పారావు ఈ నాటకాన్ని రాయడం జరిగింది. లిఖితప్రతిగా ఉన్నప్పుడే ఆనందగజపతి సమక్షంలో రంగప్రయోగం జరిగి, ప్రేక్షకులనూ పత్రికలనూ మెప్పించి ఒప్పించింది. అప్పటికే ఈ నాటకకర్త ప్రపంచ ప్రఖ్యాత నాటకకర్తల పోకడలనూ, ధోరణులనూ గమనించి ఉండినట్లు 'ప్రొలోగ్' (Prologue) భాగంలో స్పష్టంగా ఉంది. కాబట్టి నాటకరంగానికి అప్పారావు కొత్త బిచ్చగాడేమీకాదు.

మొదట రాసినప్పుడు, గ్రాంథికభాష వాడాడా? అలాగని అప్పారావే తనతో చెప్పాడని వేలూరి శివరామశాస్త్రి ఉపన్యసించి పదిమందికీ చెప్పిపోయాడు!

–వాడుక భాషలో అందెవేసిన శ్రీ గురజాడ అప్పారావుగారి కన్యాశుల్కం లోని సీసపద్యం ఒకటి సదరు అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో చూచి నేనాశ్చర్యపోయి 1913 లోనో 1914 లోనో ప్రెసిడెన్సీ కాలేజిలో జరిగిన ఒక సభలో దానిని గురించి అప్పారావుగారి నడిగాను. 'మొదట ప్రబంధ భాషలోనే కన్యాశుల్కం వ్రాసి, అది రుచించక పోవటంచేత గ్రామ్యంలో తిరుగ వ్రాశా'నని వారప్పుడు చెప్పారు.[1]

శివరామశాస్త్రి అబద్ధీకు డెలా కాగలడుగాని, అచ్చుపడి ఉన్న మొదటి ముద్రణ ప్రతికి మునుపు గ్రాంథికంలోనే అప్పారావు రాసివుంటే ఆశ్చర్యపోనక్కర్లేదు. కాకుంటే, శాస్త్రిగారి తొందరపాటు ఆ పత్రికలోని సీసపద్య విషయంలోనైనా వెల్లడౌతుంది. 1897లో మొదటి ముద్రణ ప్రతిని సమీక్షిస్తూ, ఇంగ్లీషు పదాలను నిర్విచక్షణగా వాడడం బాగుండలేదని విమర్శించి, అందుకు ఉదాహరణగా మరెవరోరాసి వాడుకలో పెట్టిన ఒక సీస పద్యాన్ని చూపెట్టడం జరిగింది :

"సీ॥ కదు శ్రద్ధఁగల్గి యకౌంటెంటు లకౌంట్లు స్ట్రిక్టుగాఁ గంపేరుఁ జేయుచుండ" ననునదియును, మఱియు "నెసఁగ ఫస్టెగ్జామినే షనిషాస్సైచ్చి" యను వాక్యము లింగ్లీషురాని వారికెంత యర్థమగునో యీ గ్రంథమునందలి కొన్ని యింగ్లీషు పదము లంతమాత్ర మందఱకు నర్థమగు ననియెదము[2]."

కాలేజిలో అధ్యాపకుడుగా ఉంటున్నప్పుడే రాసిన ఈ తొలిముద్రణ ప్రతి ముఖపత్రంమీద స్వదస్తూరీని

Kanya Sulka
a Comic Play
in seven acts
by
G.V. Appa Raw, B.A.,
asst. Maharajah's College, Vizianagaram.

అని రాసిపెట్టాడు. Comic Play అనేమాటలు 'ప్రహసనం' అని అర్థం వచ్చే ఇంగ్లీషు మాటలేనా? ఇది రాశాక వీరేశలింగంగారి బ్రాహ్మ వివాహం ప్రహసనం

చదివినప్పుడు, రెంటికీ కొన్ని సమాన ధర్మాలున్న ట్లనిపించడంతోటే, తన నాటక ప్రత్యేకత నిలా చెప్పుకోవలసి వచ్చింది :

BRAHMA VIVAHAM was meant to be a pure comedy of manners, while in KANYASULKAM humour, characterization, and the construction of an original and complex plot have been attempted with what success, it is for the public to judge.[3]

ఆ తొలికూర్పు మోదుగ పూతలాంటిదైతే, మలికూర్పు రెల్లు పూతలాంటిది. మొదటిదానిలో అంకాలేమో అయిదు, రంగాలు ముప్పయిరెండు, పుటలు నూటెనిమిది. రెండోదానిలో అంకాలు ఏడు. రంగాలు ముప్పయి మూడు, పుటలు చిన్న చీమతలకాయల్లాంటి టైపు అక్షరాల్లో కూడా నూటతొంభైఆరు (1963 ముద్రణ.) స్థూలదృష్టికి కనిపించే భేదం ఇంతమాత్రమే.

తొలికూర్పు కథలో తర్వాత వచ్చిచేరినన్ని తిరుగుళ్ళు లేవు. పాత్రలకు పాత్రలే మారిపోయాయి. మధురవాణి రామప్పంతుల ఉంపుడుగత్తె మట్టుకే. గిరీశం సానివేరే ఉంది – పేరు మహాలక్ష్మి. రామప్పంతులు నియోగికాదు, వైదీకే. మహాలక్ష్మి రంగంమీదికేరాదు. మధురవాణి రెండుమార్లే వస్తుంది.

....ప్రథమాంకం – బుచ్చమ్మను వెంకుపంతులుకిచ్చి కట్టి అగ్నిహోత్రావధాన్లు పదిహేనువందలు సంపాదించుకొన్నాడేగాని, సదస్యంనాడు పెళ్ళి కుమారుడు "గుడ్లుపేలి చచ్చాడు" అని కథా నేపథ్యం కరటకశాస్త్రులద్వారా ప్రథమాంకంలోనే తెలుస్తుంది. కరటకశాస్త్రి బుచ్చమ్మ మేనమామ. అతన్ని చూసీ చూడకముందే సంస్కృత నాటకకంపెనీలో విదూషక పాత్రధారియని గుర్తించి, "సంస్కృతం, అరవం, మహారాష్ట్రం యింకా యెన్నో భాషలు మంచినీళ్ల ప్రవాహంలా మాట్లాడతారు" అంటాడు గిరీశం. బుచ్చమ్మ చెల్లెల్ని 1800 రూపాయలకు రామచంద్రపురాగ్రహారీకుడైన లుబ్ధావధాన్లు ("నాలుగు లక్షలకధికారి") బేరం పెడతాడు. వెంకమ్మకు (బుచ్చమ్మ తల్లి) మేనరికంమీద మనస్సు. పెళ్ళి యెలాగూ తప్పేటట్లు లేదు. కాబట్టి శిష్యుడికి ఆడవేషం వేసి పెళ్ళి అపుచేయించాలని కరటకశాస్త్రి బాహాటంగానే పథకం వేస్తాడు. కన్యాశుల్కం గురించి "మామగారికి లెక్చరు యివ్వడానికి కత్తీ ఖటార్నారాలి" కాబట్టి "వీరేశలింగం పంతులుగారు కన్యాశుల్కము విషయమై వ్రాసిన పాంప్లేట్ ట్రంకులోంచి తియ్యమని గిరీశం వెంకటేశాన్ని అడుగుతాడు"

ద్వితీయాంకం – రామప్పపంతులు మధురవాణిని 'మైడియ్యర్' అని సంబోధిస్తూ సరసాలాడుతాడు. లుబ్ధుని పెళ్ళిలో సిద్ధాంతిని మంచి చేసుకోవాలని ఎత్తువేస్తాడు. మీనాక్షిని (లుబ్ధుని కుమార్తె) అమ్మి సంపాదించిన డబ్బుమీద నూటికి నెల ఒకటికి మూడు రూపాయిల వడ్డీ సంపాదించుకొంటున్న లుబ్ధుడు, గిరీశం అగ్నిహోత్రుని పేరున రాసిపంపిన క్లుప్తమైన లేఖను చదువుకొని సంతోషిస్తాడు. ఇంతలో కరటకునికీ రామప్పంతులుకీ భేటీ అయి "గుంటూరు శాస్తుర్లు" కుమార్తెను (ఆడవేషంలో వున్న శిష్యుడు) లుబ్ధునికి అంటకట్టాలని నిర్ణయం జరుగుతుంది.

తృతీయాంకం – రామప్పంతులు పొరుగూరికి వెళ్ళి ఉన్న సందు చూసుకొని

కరటకుడు పెళ్లి అయిపోయిందనిపిస్తాడు. మధురవాణి కంటె తీసుకొని శిష్యుని పరారి తర్వాత, అపిల్లను మీనాక్షే నూతిలో వేసిందని రామప్పంతులు నేరారోపణ చేస్తాడు.

చతుర్థాంకం – సారాయి దుకాణం. హెడ్‌కానిస్టేబు లుబ్ధుని వద్దనుంచి తన అప్పు పత్రమూ, అదనంగా 30 రూపాయలూ పుచ్చుకొని, ఈ హత్యకేసు మాఫీచేస్తూ పైకి రాస్తానంటాడు. హెడ్డుకి ఉద్వాసన చెప్పించాలనుకుంటాడు రామప్పంతులు.... ఈ లోపల పెళ్ళికి తరలివస్తూ దారిలో గిరీశం బుచ్చమ్మను పెళ్లికి ఒప్పిస్తాడు. "వీరయ్యపంతులు గారు మహాయోగ్యులు, ఆయన్ని చేరుకుంటే మనకి లోపం వుండదు. యీా సొసైటీ తాలూకూ లక్షలకొలది డబ్బు వున్నది."

పంచమాంకం – ఖూనీకేసులో మీనాక్షికి జైలు ప్రాప్తించింది. గుంటూరు శాస్తుర్లు లుబ్ధునికి మనియార్డరుద్వారా 1200 రూ. (తనశిష్యునికి శుల్కం) తిప్పి పంపాక సౌజన్యరావుని ఆశ్రయించి, గిరీశంద్వారా లుబ్ధునికి కబురుచేస్తాడు. ఒక వీధిలో ఎదురైన 'గుంటూరు శాస్తుర్లు' కరటక శాస్త్రులేనని లుబ్ధునికి గిరీశం తెలియజేస్తాడు కాని, అతనికి ఎవరు ఎవరైందీ తెలీదుగనక, గిరీశానికి డబ్బు ఆశజూపి గుంటూరు శాస్తుర్లను పట్టుకొమ్మంటాడు. గిరీశం శాస్తుర్లు వెంటబడి తరుముతూండగా, అవీధిలోనే వకీలు నాయుడుతో మాట్లాడుతూన్న అగ్నిహోత్రుణ్ణే చేరుకొని శాస్తుర్లు దాక్కుంటాడు. బుచ్చమ్మను లేవదీసుకెళ్లిన గిరీశాన్ని అగ్నిహోత్రుడు తరుముతాడు. అప్పుడు తెలుస్తుంది లుబ్ధుడికి గుంటూరు శాస్తుర్ల అసలు వైనం. సౌజన్యారావు చిక్కుముడి విప్పేస్తాడు. లుబ్ధుడు పెళ్లాడింది ఆడవేషం వేసుకొన్న కరటకుని శిష్యుణ్ణేగాని, అగ్నిహోత్రుని కుమార్తెను కాదని తేలుస్తాడు. కంటెకూడా వస్తుంది. రామప్పంతులుకి అందజేస్తానని సౌజన్యారావు తీసుకొంటాడు. గిరీశాన్ని స్టీమరెక్కి రాజమండ్రిపోయి కాలేజీలో చేరి బి.ఏ. వరకు చదువుకొమ్మంటాడు. ఈ లోపల బుచ్చమ్మను 'రామాబాయి విడోస్ హోము'కు పంపించి విద్య చెప్పించవలసిందిగా కోరుతూ వీరయ్యపంతులుగారికి ఉత్తరం రాశానంటాడు. గిరీశం – "...డామిట్ ! వ్యవహారం అడ్డంగా తిరిగింది !"....

ఒకపూట నాటకానికి సరిపోవచ్చునేమోగాని వట్టి ఎముకల పోగులాంటి కథ అని, ఎవడైనా దీన్నిబట్టి గ్రహించగలడు. దీనికే వీరేశలింగంగారి బ్రాహ్మ వివాహం ప్రహసనానికి పైపై పోలికలైనా కొన్ని లేకపోలేదని అప్పారావే రాసుకొన్నాడు. కాబట్టి దానివిషయం కూడా ఇక్కడే చూడాలి :

... ధనాల కామయ్య, అతని భార్య అజ్ఞానమ్మ, తమ కుమార్తెను ఏరికోరి నాలుగో పెళ్ళివాడైన పెద్దయ్యకు అమ్మజూపుతారు. ఇందులో ఇద్దరు వైదికుల సాయం ఉంది. దొంగజాతకం బనాయించారు. ఆ పనిచేసింది బొజ్జయ్య సిద్ధాంతి. పదేళ్లకంటె ఎక్కువకాలం బతకడు కాబట్టి పెద్దయ్య ఆస్తి అంతా తమకే దక్కుతుందని కామయ్య ఆశ. పెళ్ళి కుమారుని ఇంటిలో "బట్టతల – అలివేణియు, సొట్టకాలి – హంసయానయు, చిలికి కన్నుల – చకోరాక్షియు, నత్తినోటి – మంజువాణియు" తయారౌతారు. సంభావనలకోసం బ్రాహ్మలరద్దీ,

డబ్బు ఇరకాటాన పడిన పెద్దయ్య తన కౌలుదారైన వెంకటరెడ్డి వద్ద రెండువేలు అప్పు పట్టవలసి వస్తుంది. మాన్యాలిలాగైనా సొంతపరచుకోవచ్చునని రెడ్డి ఆశ.

పెళ్ళి అయిన తర్వాత పదేళ్ళు బతికాడు పెద్దయ్య. పెళ్ళినాటికే అరవైఏళ్ల బాలకుమారుడు; భార్యకు ముచ్చటగా మూడంటే మూడే ఏళ్ళు. భర్తపోయాక పదమూడేళ్ళ ప్రాయాన పూటకూటిల్లు పెట్టుకొనింది. వెంట్రుకలు తీయలేదు. భర్త ఏడాదిలో పోతాడనగా, రజస్వల కాకమునుపే గర్భాదానం జరిగింది! పేరుకే. పెద్దయ్య చెయ్యితీసి పెట్టేస్థితిలో కూడా లేడాయె! ఆ తర్వాత రెండు మాసాల్లో సమర్తాడి, భర్తను పున్నామ నరకంనుంచి తప్పించేందుకై సంతాన ప్రాప్తికోసం ప్రయత్నాలు సాగించిందికాని "యేటా యేటా పెళ్ళాం బిడ్డలు కంటూవుండగా కన్నులపండుగగా చూచుకుంటూ వుండే భాగ్యం పెద్దయ్యగారికి లేకపోవడం చేతనూ పుట్టబోయే సంతానానికి భూమిమీద బ్రతకవలసిన యోగం లేకపోవడం చేతనూ కొన్ని మాసాలకు భర్తవియోగం సంభవించి యీమె కృషి సఫలమయిందికాదు." కాబట్టి చివరకు "రంకు పురాణం" మిగిలింది.....

ఒకే సమస్యకు సంబంధించి ముందు వెనకలుగా మెలివడిన ఏ రెండు రచనల్లోనైనా ముందుదాని మొక్కట్లు కొన్ని వెనకదానికి తప్పవు. అయినా మరొక సందర్భంలో అప్పారావు వీరేశలింగంగారి నధిక్షేపించి వేలెత్తి చూపినట్లు, ఆయన ప్రహసనంలో "దుష్టవర్తనునకు శిక్ష" జోడు కాగడాలు వేసి వెదికినా కనుపించదు. గిరీశం శృంగ భంగం, రామప్పంతులు ఆటకట్టు, లుబ్ధునిక్షోభ, అగ్నిహోత్రుని ఖర్చు, సౌజన్యారావు తీర్పు – ఇలాంటి అంశాలు మందుకైనా వీరేశలింగం రచనలో కనిపించే వీలులేదు. కన్యావిక్రయం బాలవితంతువులచేత చెయ్యరాని తప్పపనులు చేయిస్తుందని చెప్పడానికి మాత్రమే ఆయన ఆ రచన చేశాడు. మీనాక్షివంటి పాత్ర ఆ ప్రయోజనాన్ని ఇక్కడ నెరవేర్చినా, అప్పారావు సమస్యను అంత తేలిగ్గా కొట్టివెయ్యడు. ఇది మానవ మనస్సుకు సంబంధించిన సమస్య కాబట్టి, దాని లోతుపాతులు పరిశీలించి మంచి చెడ్డలు వేర్పరించాలి. ఎటొచ్చీ ప్రహసన లక్షణమొకటి అప్పారావు రచనను బలంగా అంటిపెట్టుకుపోయింది. పాత్రలపేర్లు స్వాభావికంగా యధార్థంగా వుండక, ముక్కోపికి అగ్నిహోత్రుడు, పిసినిగొట్టుకు లుబ్ధుడు, జిత్తులమారికి కరటకుడు. (మరొక వీరేశలింగం ప్రహసనంలో 'కరటకరెడ్డి' పాత్ర ఒకటి ఉంది.) అని ఉంచడం అసహజమే. అయితే వీరేశలింగం ప్రహసన పాత్రల పేర్లకంటె మెరుగు. ఒక వ్యాసంలో ఈ లోపాలను ఎన్నుతూ, శ్రీశ్రీ ఇలా రాశాడు :

– మంచివాళ్ల పేర్లు మంచి గుణాలు సూచించేవిగానూ, చెడ్డవాళ్ల పేర్లు చెడ్డ గుణాలు సూచించేవిగానూ ఉండడం ప్రాచీన సంప్రదాయం. ధర్మరాజు, సత్యకీర్తి, దుశ్శాసనుడు, దుష్టబుద్ధి ఇత్యాదులు. కన్యాశుల్కంలో పేర్లు, ఇంటిపేర్లతోసహా లేనందుకే వేనెంతో ఇదవుతూ వుంటాను. (నులక అగ్నిహోత్రావధాన్లు, యన్. గిరీశం అనేపేర్లు ఇందుకు మినహాయింపు).... ఆధునిక సాహిత్యంలో ఇది అవసరం.[4]

రెండవ ముద్రణలోకూడా అప్పారావు ఈ మార్పు చేసుకోలేదు సరిగదా,

లుబ్ధావధాన్ల పేరు తనకే అసహజంగా తోచిందేమో, అతని గుణాన్ని గమనించిన తలిదండ్రులు దానికి తగినట్టే నామకరణం చేసిఉంటారని తప్పించుకోజూచాడు. మధురవాణిపాత్రను పెంచి మెరుగుపెట్టి, మహాలక్ష్మిని తీసివేసి, రామప్పంతులకి నియోగి లౌక్యంమప్పి, అన్నిటికంటె ఎక్కువగా గిరీశం విశ్వరూపాన్నిచూపి, ఈ గ్రంథాన్ని నాలుగింతలు పెంచాడు. శ్రీనివాసయ్యంగారు ఇచ్చిన సలహో, నాటక పరిమితి విషయంకూడా అయిఉంటే బాగుండేది. రచయిత తన ధోరణిని తానే మెచ్చి దానికి లోబడినప్పుడు వచ్చే చిక్కు ఇదే. కొంతభాగం అచ్చులో వుండినప్పుడుకూడా ఈ ప్రలోభంనుంచి తప్పుకోలేకపోయాడు రచయిత. మధురవాణి ముచ్చటగొల్పే విధంగా తయారైందని ఆత్మసంతృప్తి మిగిలిందిగాని, ఆ పాత్రను సంస్కరించడానికి చివరి అంకం బాగా పెరిగిపోక తప్పలేదు. ప్రథమాంకంలోనే పూటకూళ్ళమ్మ చీపురుగట్ట సరసం, మూడో అంకంలో కరటకశాస్త్రి మధురవాణిని ఆశ్రయించి లుబ్ధావదాన్ల పెళ్ళి మాన్పించే ప్రయత్నం చెయ్యడం. నాల్గో అంకంలో మునుపటికంటె ఎంతో పెద్దదైకూడా సారస్యం కలిగించే గిరీశం ఉత్తరం, ఐదో అంకంలో మొదటి రెండు రంగాలూ – ఇవన్నీ కొత్తగావచ్చి దూరిన మార్పులే. వీటిని ఓపికగా వర్ణించాక, అబ్బూరి రామకృష్ణారావుగారు సమదృష్టితో చేసిన ఈ కింది అంచనా గమనించదగింది.

యీ మార్పులవల్ల రెండో కూర్పులో పాత్రపోషణ దృష్టితో చూస్తే నాటకానికి కొంత పుష్టి కలిగినా, ప్రతి సన్నివేశంలోనూ సంభాషణ చమత్కృతికి లొంగిపోయి అమితంగా పెంచి రాయటంవల్ల చక్కని వస్త్వైక్యం కలిగిన నాటకంగా రూపొందలేకపోయింది.[5]

అబ్బూరివారిది ప్రధానంగా ప్రయోక్త దృక్పథమేగాని, రచయిత దృక్పథం కాదు. వస్త్వైక్యత గురించి రచయితకు చింతలేకపోలేదుగాని, 'సమగ్రత' కోసం మాత్రమేగాక, బహు విషయస్వీకరణ దృష్ట్యాకూడా, ఈ నాటకం సంధిబంధాలు సడలిన దృశ్య సంపుటంకాక తప్పలేదు. దోషాన్నికూడా గుణమని ఎంచి "విశ్వతోముఖమైన" ఈ నాటకం జీవితమంత గొప్పదికాబట్టే జీవితంలోవున్న చిన్నాపెద్దా విషయాలన్నీ ఇందులో చోటుచేసుకొన్నాయనడం, అభిమానాతిశయాన్ని సూచించినంతగా విమర్శావైఖరిలోని విశేషాన్ని సూచించదు. షేక్స్పియరులా నటుడై మోలియేరు (Moliere)లా నటుడూ నటబృంద నిర్వాహకుడూ అయి వుండవలసిన అవసరంలేకుండానే, చెకోఫ్‌లా ఒక గొప్ప నాట్యబృందంతోటి నిత్య సంబంధాలుండవలసిన అగత్యంకూడా లేకుండానే, అప్పారావు ఆదినుంచీ 'స్టేజి దృక్కోణం' పెంపొందించుకొంటూ ఉండినట్లు డైరీలబట్టే తెలుస్తుంది. ధార్వాడ నాటక సమాజంవారి ప్రదర్శనలు, మద్రాసులో కల్యాణ రామయ్యరు పౌరాణిక నాటక ప్రదర్శనలు, బాలామణి సాంఘిక నాటక ప్రదర్శనలు (ముఖ్యంగా డంబాచారి విలాసం) ఇలాంటి వెన్నో ఈ దృక్కోణానికి పదునుబెట్టాయి. శ్రవ్యంగానేగాక, దృశ్యంగాకూడా కన్యాశుల్క నాటకాన్ని తీర్చిదిద్దాలని సంకల్పించుకొన్నాడు. అయితే ఆ సంకల్పానికి ఎన్నో విఘాతాలు!

'కవిరాజు' ఆదిభట్ల నారాయణదాసుకు రాసిన ఉత్తరంలో (1909) ఆయన ధీమా చూడండి:

ఇతివృత్త స్వీకరణలో, నిర్వహణలో, హాస్యరస పోషణములో, పాత్రోన్మీలనములో, తెలుగు సాహిత్యములో ఇది అత్యుత్తమ నాటకమనే విషయాన్ని మరవకండి.[6]

ఈ నాటక కథావస్తువు 1890 డిసెంబరులో క్రిస్మస్ సెలవులిచ్చిన సాయంకాలం మొదలౌతుందని, అంతర్గత సాక్ష్యంబట్టి సోమయాజుల వెంకటరామమూర్తి నిర్ణయించారు. క్రిమియా యుద్ధం (1854–56)లో సెబాస్టపూల్ నుంచి ఇంగ్లీషువాళ్ళు రష్యావారిని తరిమికొట్టడం 5వ అంకం 4వ రంగంలో ప్రస్తావనకు వచ్చింది. బుచ్చమ్మను లేవదీసు కెళ్లినందుకు గిరీశంపై విశాఖపట్నం డిప్టీ కలెక్టరు కోర్టులో అగ్నిహోత్రుడు పెట్టిన కేసు విచారణకు వచ్చినప్పుడు, ఆరోపణ రుజువు చేసేందుకు రామప్పంతులు సాయంతో బుచ్చమ్మ 'భావ' సంవత్సరంలో పుట్టినట్లు దొంగజాతకం బనాయిస్తారు. బుచ్చమ్మకు పదహారేళ్ళులోపే అని రుజువుచెయ్యడానికే ఈ తంటాలన్నీ. 'భావ' అంటే 1874–75 కాబట్టి, అప్పటినుంచి 15 ఏళ్ళ లెక్క 1890 కే తీసుకొస్తుంది.

కథ మొత్తం 15 రోజులు జరిగింది. ఏడవరోజు రాత్రి నాటకంలో అది ఉత్కర్ష (climax) స్థాయి చేరుకొంటుంది. ఆ రాత్రి ప్రతిగంటా ఏదో ఒకటి జరుగుతూనో జరుగుతున్నట్టో ఉంటుంది. బుచ్చమ్మ పరారీ; కరటకశాస్త్రి శిష్యుని (మాయ సుబ్బి) పరారీ వగైరా.[7]

2

పాత్రీకరణ విషయంలో నాటకీయ వైఖరిని మించిన మానవతావాద దృక్పథం ఒకటి అప్పారావుకు ఉండేదని లోగడే చెప్పడమయింది. సానుభూతి దాని ప్రధాన లక్షణం. సంభాషణలద్వారా చేష్టలద్వారా మాత్రమేగాక, స్వగతాల ద్వారాకూడా అప్పారావు వాటి లోలోపలి జాగాల నన్నిటినీ ఆవిష్కరింపబూని కృతార్థుడయ్యాడు. మచ్చుతునకల (types) లాంటి పాత్రలద్వారా సమాజంలోని వివిధవర్గాలనూ కూటాలనూ ధోరణులనూ పుస్తకాని కెక్కించగలిగాడు. గిరీశం లాంటి పాత్రలకు, తదనంతరకాలంలో జీవితంలోనే స్వతంత్ర జీవిక కల్పించగలిగాడు. మధురవాణి పాత్రను ఆయనెలా మలిచిందీచూస్తే, పాత్రలపట్ల ఆయన దృక్పథం తెలిసివస్తుంది.

....రెండవ ముద్రణకు ఈనాటకాన్ని తిరిగి రాస్తున్న రోజుల్లో ఒక రోజున కుమారుణ్ణి వెంటబెట్టుకొని గిడుగు రామమూర్తి బరంపురంనుంచి విజయనగరం వచ్చాడు. మధురవాణికి సంబంధించిన దృశ్యాన్ని అప్పారావు చదివి వినిపిస్తే విని, ఇంత బాగా ఈ పాత్ర రూపొందిందంటే నువ్వు భోగమిళ్ళకు వెళ్ళివుంటావు, వెళ్ళావా లేదా, నిజం చెప్పమన్నాడు. నిజమేనంటూ తాను ఇద్దరు భోగంపడుచుల ఇళ్ళకువెళ్ళి వాళ్ల అలంకరణ భాషణాదికాలను గమనిస్తూ వచ్చిన సందర్భంలో ఒక

వేశ్య తనతో సమంగా వాక్చాతుర్యం చూపెడుతూ వచ్చిందని ఇంకా ఇలా చెప్పాడు అప్పారావు:

—"వేశ్యకు మాత్రం నీతి లేదనుకున్నారా?" అన్నది. ఏదో ఒక సమయంలో ఆమాటలు నాకు ఆనందం కలిగించాయి. అప్పుడే నా మధురవాణి పాత్ర ఎట్లు పోషించాలో ఆలోచించాను. క్లియోపాత్రలాంటి ప్రేమాస్పదలు వేశ్యలలోను గలరని తెలుసుకొన్నాను.—

వేశ్యావృత్తిని సమర్థిస్తావా, అని రామమూర్తి ప్రశ్నించాడు. లేదు, గర్హిస్తానంటూ ఆవృత్తి ధర్మాన్ని సాగిస్తూ వస్తున్న వేశ్యలను చూచిమాత్రం దుఃఖం కలుగుతుందేగాని కోపం కలిగి నిందించ మనస్సుకాదు; దూషించ వలసింది సంఘాన్ని, కావలసింది సంఘ సంస్కారం, అన్నాడు అప్పారావు.

— ఈ సంస్కారం వేశ్యలలో అనుభవం వివేకంగల వేశ్యవల్లనే జరగగలదు గాని మగవారివల్ల జరగదు. వేశ్యలలో వివేకం కల్గించడానికే మనం ప్రయత్నించాలి. ఇది మనసులో పెట్టుకొనే నేను మధురవాణి పాత్ర చిత్రిస్తున్నాను....[8]

తొలికూర్పు నాటకంలో మధురవాణి 'పచ్చి లంజ'మట్టుకే. ఈ రెండవ దానిలో అపచ్చి ఎగిరిపోయింది. ప్రవేశించడం ప్రవేశించడమే "మొగవాడి కయినా ఆడదాని కయినా నీతి వుండాలి" అంటూ, ఆ నీతికి కట్టుబడే సుబ్బి పెళ్ళి తప్పించేందుకు కరటకశాస్త్రికి సాయపడడమేగాక తన నగ కూడా చేతబెట్టి పంపింది. డిప్టీ కలెక్టరు కొడుకు మొదలు రామచంద్రపురంలో కొండిభట్లు వరకు ఎందరో, ప్రత్యక్షంగానూ పరోక్షంగానూ మధురవాణి వలపులో వాటాలు పంచుకొన్నవారే. శృంగారం సడలాక బంగారమే ప్రాణపోషణకు పనికిరాగలదని, జీవనస్పర్థలో చిక్కుకొన్న మనిషికి సహజంగా ఉండే స్వార్థంతోటి చెప్పినా, చెడని వారిని చెడగొట్టకుమీ అని తన తల్లి చెప్పిన మాటలను చివరివరకూ వేదాక్షరాలుగా పాటించిన ఈ "సంసారులలో సాని", సంస్కర్తలకు సంస్కర్త కాగలిగింది. ఇలాంటి వివేకవతుల ద్వారానే వేశ్యా సంస్కారం జరగగలదని అప్పారావు చెప్పింది. చింతామణిలా విరక్తురాలై పోకుండా అనురక్తగానే ఉండికూడా భగవద్గీతను చేబట్టింది. ఈ వృత్తిహైన్యాన్ని గుర్తించి, మిరపతోట వేసుకొన్న ఏ పల్లెటూరి రైతుకో భార్యనై ఉండగూడదా అనుకొంటూ, ఆ వృత్తికే కట్టుబడిపోయింది కాబట్టి, శుద్ధనీతివాదులను ఇబ్బంది పెట్టే విధంగా ఉన్న వాస్తవాన్ని ఉన్నట్లుగానే అప్పారావు చూపెట్టవలసి వచ్చింది. 'అచ్చాడి' అయిన సౌజన్యరావునుకూడ లొంగదీసి, మలినమైన వృత్తిలోకూడా మేలిమికి జాగా ఉంటుందని చూపించవలసి వచ్చింది. కన్యాశుల్క సమస్యతో సమతుల్యమైన ప్రాధాన్యం వేశ్యాసంస్కార సమస్యకు ఉన్నట్టు, చెప్పక చెప్పాడు నాటకకర్త.

చరమాంకంలో స్వయంగా కలుగజేసుకొని మధురవాణి పాత్రను రచయిత "సంస్కరించ"క ముందే, సంస్కారానికి తగిన బీజం ఆమెలో సహజంగానే ఉంది. దాని వివర్ధనం, ఆ తెన్ను తప్ప మరొక తెన్ను పట్టలేదు. కాకుంటే, రచయిత ఇంత బాహాటంగా తన పాత్రను కత్తిరించకుండా, ఉండవలసింది. సహజ వివర్ధనమే దానికి మరింత శోభ తెచ్చేది. ఈ 'బలవంతపు మాఘస్నానం' వల్ల వేశ్యా

సంస్కార సమస్యకు ఒక మార్గదర్శకురాలి ద్వారా పరిష్కారం చేకూరుతుందని భావించి, రచయిత ఆత్మ సంతుష్టి చెందవచ్చునేమో గాని, కవితా న్యాయం దృష్ట్యా కూడా ఈ కళాపరాధం క్షంతవ్యం కాదని కళామర్మజ్ఞులనుకొంటున్నారు. సంఘ సంస్కరణమనే శక్తికి ఈ అందమైన పాత్రను అప్పారావు బలిగా ఇచ్చాడనే విమర్శ, కొంతమేరకు మాత్రమే న్యాయమైనది. మరోవిధంగానైనా మధురవాణికి ఈ పరిణామమే కలిగి ఉండేది. అన్ని కథాసూత్రాలను తన చేతిలో పెట్టుకున్న రచయిత వాటిని చివరి అంకంలో కలగలిపి బహుమానాలు పంచి జరిమానాలు విధించాడా? కొన్ని పాత్రలలో మార్పే రాలేదు. – ముఖ్యంగా రామప్పంతులు. లుబ్ధావధాన్లు పశ్చాత్తాపం చెందాడేగాని, బుచ్చమ్మను లేవనెత్తుకు పోయినందుకు గిరీశాన్ని మెచ్చుకొంటున్నాడు. అగ్నిహోత్రావధాన్ల అగ్గిభరాటా శాంతించిందనేగాని, వ్యాజ్యాలద్వారా కచ్చతీర్చుకోగోరుతున్నాడు. మీనాక్షీ, బుచ్చమ్మా, గిరీశం – వీళ్ళను బాగుపరచడానికి పొరుగూళ్ళకు పంపవలసివచ్చింది. ఎటొచ్చీ మధురవాణి ఒకర్తెలోనే కొట్టవచ్చినంత మార్పు కలిగింది. ఆ వృత్తి అంత నికృష్టమయినది. కాబట్టీ, దానిలోనుంచి బయటపడదలచుకొనే వ్యక్తికి పెనుమార్పే రావాలి. సౌజన్యారావు సాధించిందల్లా, ఈ వరకే మధురవాణిలో బీజప్రాయంగా ఉన్న మంచినీ "నీతి"నీ వేశ్యావృత్తి అనే శిలాకుడ్యం నుంచి బయల్పడి మొలకెత్తి పెరిగేందుకు తగిన దోహదం చేయడమే. ఇష్టంలేని వ్యక్తిపై బలవంతాన బయటివాడెవడో రుద్దిందికాదు.

వసంతసేనతో గానీ చింతామణితో గానీ (పానుగంటివారి సుందరి అక్కరే లేదు) మధురవాణి పోటాపోటీలో నెగ్గుకు రాగలిగేదిక్కడే. వసంతసేన చూడచక్కని బచ్చెన బొమ్మలాంటి పాత్ర; కడుపునిండిన మనిషి; పైగా కులవృత్తి చేబట్టవలసిన అవసరంలేనిది; అమ్మ తరంలోనో అమ్మమ్మ తరంలోనో అటించి గటించి సంపాదించిన ఆస్తి, ఏడు కక్ష్యాంతరాలుగల కోటలాంటి ఇల్లు, చిన్న సంస్థానంలో లాంటి-దాసదాసీ జనం ఉండి, వసంతసేనను మధురవాణి పొట్టకూటి తిప్పట్లనుంచి తప్పించాయి. చదువూ, దానికి తగ్గ సంస్కారం; హోదా, దానికి తగ్గ హుందా – అన్నీ అమరిన భాగ్యశాలిని, గుణంకూడ ఉత్కృష్టమైనదే. దరిద్రుడైనా చారుదత్తుణ్ణేగాని, రాజశ్యాలకుడైనా శకారుణ్ణి ప్రేమించదు. ఆ చారుదత్తుడికోసం తన సర్వస్వాన్నీ సమర్పణ చేసుకొనేందుకు గూడా సిద్ధపడుతుంది – ప్రాణాన్నికూడా. అయితే ఉపపత్నికూడా కాదు. భోగపత్నీకాదు. పత్నే అవుతుంది. దొంగచాటు వ్యవహారం లేదు. ఇవన్నీ ఉత్తమకుల సంజాత అయిన, పతివ్రత కాదగిన స్త్రీ లక్షణాలే. అలా ఆదర్శమూర్తి వసంతసేన. మధురవాణి నక్క; వసంతసేన నాకలోకం.

ఇక కాళ్లకూరి నారాయణరావు సృష్టించిన వేశ్యాపాత్ర చింతామణిలోనో, పూర్వభాగంలో ఎంత భోగం గుణాలు ఉన్నాయో, చివరకు అంత అసాధ్యమైన భోగవైముఖ్యత ఉంది. ఆమె యోగిని కావడానికి ఎన్నెన్ని దురంతాలు అవసరమయ్యాయో చెప్పలేము. యోగిని కాకముందు, లేనివలపు చూపుతూ, ఎవణ్ణీ కనికరించక, హేయభయలజ్జాలేశాలు లేక, పాముకాటుకంటె తీవ్రఫలితాలు గల సుందరీరూప రాక్షసిగా రచయితచేత తయారైంది. రోత, కసికలిగేటంత గాఢమైన

రంగులతో వేశ్యవాటికను వర్ణించి, వేశ్యలకూ మానవత్వానికీ చుక్కెదురన్న భావాన్ని కలిగించాడు రచయిత. చివరకు చింతామణి స్త్రీ స్వరూప సౌందర్యంపట్ల కూడా జుగుప్స కలిగేలాగు 'సౌందర్య మనఁగఁగలదె?' అని ప్రశ్నవేస్తూ, 'రక్తమాంస పురీషముల పాత్ర'గా వర్ణించాడు. చింతామణి విరక్తయాత్రకిది ప్రస్థానభేరి. మధురవాణి జీవితం నుంచి నిష్క్రమించదు సరిగదా, భగవద్గీతను చేతబట్టినప్పుడుకూడా గీతాకారుడైన శ్రీకృష్ణ పరమాత్మను విటరాయుణ్ణిగానే ఎంచుతుంది. చింతామణిది నివృత్తి మార్గం; మధురవాణిది ప్రవృత్తిమార్గం, అనికూడా చెప్పవచ్చు.

"తనపూర్వ జీవితపు అంధకార కూపంనుండి సన్మార్గానికీ సజ్జనత్వానికీ హఠాత్తుగా ఎగిరి తేజశ్శిఖరాలను అందుకొన్నదికాదు మధురవాణి. జీవితమార్గంలో పడుతూలేస్తూ, కష్టసుఖాలను అనుభవించినది....స్వీయానుభవంవల్ల మంచిచెడ్డల తత్త్వం తెలుసుకొని తన నడవడికీ, బ్రతుకుకూ ఒరవడులు దిద్దుకొంది."[9]

ఇది చెయ్యనా, లేక అదా అనే సంకటావస్థ (Crisis)లో పడి, 'భావ సమరము' (internal conflict) లేకుండా ఈ మొత్తం నాటకంలో ఒక్క మధురవాణి పాత్రే రూపొందిందని శ్రీపాద కామేశ్వరరావు రాశాడుగాని, అది నిజం కాదని తెలుస్తుంది. భావసమరం వాచ్యం కావలసిన అవసరంలేదు. ఒక్కొక్క నిర్ణయం చేసుకోకముందు, సమరం సాగి ఉంటుంది. సమరఫలితమే ముందుండిన నడవడికి భిన్నంగా అటు తర్వాత రూపొందే నడవడి. ఇలాంటి నిర్ణయాలు మెట్లుగా మధురవాణి పాత్రలో పేర్చుగట్టుకొని ఉన్నట్లు, మీద ఉదహరించిన వ్యాసంలో సెట్టి ఈశ్వరరావుగారు వర్ణించిచూపారు. మొదట్లో మామూలు సానిగా డబ్బుగడిస్తూ ఒక్కొక్కప్పుడు నిర్దయగా కూడా వ్యవహరిస్తూ వచ్చిన మధురవాణి, కరటకశాస్త్రి తోబుట్టువుకి సాయంచేయడానికి డబ్బు ఆశించలేదు. కరటకశాస్త్రి బీదబ్రాహ్మడని దయదలచిం దనుకుందాం. తనను ఉంచుకొన్న రామప్పంతుల మోసాన్నీ సాగకుండా అడ్డుపడింది. అంతకంటె అధికారదర్పంగల డిప్టీ కలెక్టరు పంపిన రాయబారాన్నికూడా తిరస్కరించింది. ఇలా క్రమక్రమాభివృద్ధి చెందుతూ, "కుక్కల"తో సంపర్కాన్నిరోసి, "పెద్దవారి యెడల గూడా మంచిగా" వుండడానికి పూనుకొని, మొగ్గగానే ఉండిన తల్లి ఉపదేశపు మేలిమిని రేకురేకుగా విప్పార్చుకొంటూ, చివరకు శతదళమౌతుంది. చలాకీతనం, చమత్కారం, సమయోచిత భాషణం, సర్వసమత్వం, సౌజన్యం – ఒక్క మధురవాణితో కూర్చాడు రచయిత, ఈ వర్ణనలన్నీ నాటక పాత్రలు చెయ్యడంలో ఉంది అతని ప్రతిభ.

"మధురవాణి అంటూ ఒక వేశ్యశిఖామణి యీ కళింగ రాజ్యంలో లేకపోతే. భగవంతుడి సృష్టికి ఎంత లోపం వచ్చి వుండును?" అన్నాడు కరటకశాస్త్రి.

భగవంతుడి సృష్టికేమోగాని, గురజాడ అప్పారావు సృష్టికి పెద్ద లోపమే వచ్చి ఉండేది. ఎందుకంటె నాటకానికి మధురవాణి ఇచ్చేదే, అరుద్రగా రన్నట్లు, "జీవశక్తి".

శ్రీరంగం శ్రీనివాసరావుగారు దీనిని విపులీకరిస్తారు:

మధురవాణి అంత నాటకానికీ అతిముఖ్యమైన స్త్రీపాత్రము. ఆమెవలన కథ సూటిదారిలో ప్రవహిస్తుంది. కథ యెదురు తిరిగితే 'చక్రం అడ్డువేయ' గలిగినంత ధీమా ఆమెకున్నది. ఆ ధైర్యము ఎక్కడా ఆమె యందు తొణుకాడదు. పరిస్థితులు బాగా పరించి తదనుగుణముగా సూటిగా ప్రవర్తిస్తుంది. కథలో చిక్కు (Complication) తీసుకొని వచ్చునదీ, విడగొట్టునదీ కూడ మధురవాణే....[10]

గొంగడి పురుగు కట్టింగు మీసలవాఁడు
గంపశ్రాద్ధపుఁ దలకట్టుఁవాడు
ఎపుడు కాఫీ దుకాణపు రేవిణీవాఁడు
సిగరు పీలుపు బుగబుగలవాఁడు
పై పటారమును లోపల లొటారమువాఁడు
పట్టుదప్పిన ఛలోభాయిగాఁడు
తుద మొదల్ లేని గాడిద గత్తరలవాఁడు
జలసాలతోఁబడి చచ్చువాఁడు

తడియనెడి దున్నచోఁ జేత తుడుము మొదలు
దేవతార్చన వఱకు కొక్కు తీరువాఁడు
వలను పడకున్న శ్రీశుకువంటివాఁడు
త్రోవ దొరికిన వట్టి గంధోళిగాఁడు.[11]

ఎవరో చెప్పకోండి చూదాం అన్నట్లు, 'కార్టూను' శిల్పంతో గీసిన ఈ అక్షరాల బొమ్మ మరెవరిదో కాదు; తెలుగు ప్రజల అల్లారు ముద్దుపాత్ర -యన్. గిరీశం – "గిరీశమా, నివదభీషణ శంఖము దేవదత్తమా?" – గారిది. అది అవతరించిన వేళా విశేష మెటువంటిదోగాని, జాతి సొత్తు అయి ఎన్నెన్నో కాలానుగుణమైన అవతారాల నెత్తుతూ చిరంజీవమై నిలిచి ఉంది. ఆ రోజుల్లో విజయనగరంలో గిరీశమంటేనే ఎందరో బుజాలు తడుముకొనేవారట. ఎందరెందరు వేషధారులూ, డాంబికులూ, వాచాలురూ మాటలతో కోటలు దాటించేవారు అరచేతిలో స్వర్గం చూపించేవారూ, పగ్గెలతో పబ్బం గడుపుకొనేవారూ, అక్కర తీరాక కుక్క అనేవాళ్లూ, ఏరుదాటి తెప్ప తగలెట్టే వాళ్ళూ, ఆ ఒక్క 'గిరని'లో దాగొని ఉన్నారో లెక్కగట్టలేము, అంటే – ఒక వైయక్తిక లక్షణాన్ని గిరీశం మూర్తీభవించాడన్నమాట. నిజానికది అపుడపుడే బయల్పడుతూండిన సామాజిక రోగలక్షణానికి రూపకల్పన మాత్రమే. ముందు ముందు మరెంతో తీవ్రతరమూ బహుళతరమూ కానున్న ఒక అంటువ్యాధిని ముందుగానే కనిపెట్టి పేరుబెట్టిపోయిన భిషక్కు, గురజాడ అప్పారావు.

కన్యాశుల్క నాటకాన్ని ఇంగ్లీషులో వర్ణించాలంటే (The struggles and the Adventures of Girisam) అనికూడా వర్ణించేందుకు అనువుగా, నాటకమంతా కమ్ముకొని పోయిన పాత్ర ఇది. నిజానికి దీనితో కన్యాశుల్క కథకు అంత ప్రమేయమే లేదు.

As far as the plot is concerned however, Girisam is not essential; as a matter of fact, he is out of place. In the drama, he is merely the person with whom Buchamma elopes. Girisam must have taken the author himself by storm, and argued and bluffed his way into the drama.[12]

నాటక కళా మర్మజ్ఞునికీ, జీవిత పరిశీలకునికీ ఇది ఒక పేచీ. దీనినటుంచి, గిరీశం ప్రత్యేకతనే గమనించవలసి ఉంటుందిక్కడ. సొంత ఇల్లనీ, చుట్టపక్కాలనీ లేనట్లుగా, అదృష్టాన్ని వెన్నాడుతూ, దేశం వెంటబడి సంచరిస్తూ వట్టి తెలివితేటలతో నోటి మంచితనంతో ఊరినీ మందినీ మంచిచేసుకొంటూ, "వేళ్ళులేని" యువకులు మధ్యమవర్గం కింది ఫాయ్నుంచి పైకి వస్తూ సమాజం మీదపడి బతుకుతున్నారని గమనించాడేమో, తెగులు లాంటి ఈ ధోరణిని గిరీశంలో చూపెట్టాడు రచయిత. పాశ్చాత్యదేశాల తొలి నవలల్లోని (Picaresque tradition) అనేది ఇలాంటి యువ సాహసికులను వర్ణిస్తుంది. కామెడీ నాటకాల్లోకూడా ఈ పాత్రలు దర్శనమిస్తాయి. చివరకు షేక్స్పియర్ చారిత్రక నాటకాలల్లో ఫాల్‌స్టాఫ్ (Falstaff), పిస్టల్ (Pistol) పాత్రలు కూడా ఈ కోవకు చెందినవే. భూస్వామ్య వ్యవస్థలో నిలవనీడ లేకుండా దాన్ని కంటగించుకొని, దాని లక్షణాలన్నిటినీ గేలిచేస్తూ ఈ పాత్రలు విలక్షణంగా తయారౌతాయి. వాళ్ళంతా కలసి సమాజంలో ఒక కొత్త వర్గంగా ఇంకా రూపొందలేదు కాబట్టి వీళ్ళకింకా విడిగా ఒక నైతిక దృక్పథమూ, కట్టుబాట్లూ ఏర్పడలేదు. ఇలాంటివాడైన గిరీశం ఈ నాటకంలో చేసిన చిలిపి పనులన్నీకలిసి తమదని కేటాగా చెప్పదగ్గ ప్రాముఖ్యాన్ని సంపాదించుకోలేకపోయాయి. ఆర్నోల్డ్ కెటిల్ (Arnold Kettle) అనే విమర్శకుడు An introduction to the English Novel-part Iలో చేసిన విశ్లేషణను అనుసరిస్తే, గిరీశం పాత్రను పైవిధంగా బోధపరచుకొని, కేంద్రస్థానంలో ఉన్నప్పటికీ గిరీశం ఈ కథకు పూర్తిగా అవసరమెలా కాకుండాపోయాడనేది వివరించవచ్చు. అతని సాహసప్పనులన్నీకూడా Discontinued skirmishes lacking a central significance అనవచ్చు.

గిరీశంద్వారా సంఘ సంస్కరణనుకాదు అప్పారావు హేళనచెయ్యదలచింది, సంస్కరణవాదపు మేకవన్నె పులులను మాత్రమే. సమకాలిక మహోద్యమాలను 'ఫేషన్' (fashion) గానేతప్ప 'పేషన్' (passion) గా గాక, అరకొరగా బోధపరచుకొని నినాదాలను మాత్రమే నాలుకకు పట్టించుకొని 'హృదయాన్ని' నిర్లక్ష్యం చేశాడు. పైకిపోయి బాగుపడడమే ధ్యేయం. జీవితం తనకు సింహద్వారాన్ని మూసేసింది. అందుచేతనే పెరటిగుమ్మంనుంచి జీవిత మధుశాలలో ప్రవేశించగోరాడు. కావలసినంతకంటె ఇనుమిక్కిలిగానే ఊహాబలం ఉంది. చొరవ, తెగింపు, మాటమార్చే నేర్పు, 'మస్కా' వేసే కౌశలం, వంచనాశిల్పం ఉన్నాయి. చిత్తశుద్ధి కూడా ఉందా? ఉన్నా అది అక్కర్లేని దినుసు. బొమ్మ బొరుసౌతుంది, బొరుసు బొమ్మ అవుతుంది. అయినా అతను బాగుపళ్లేదు సరిగదా, బాగుపడబోయి మధురవాణి 'బేల్'వేస్తే సౌజన్యరావు సమక్షంలో బోర్లాపడిపోయాడు. 'నెపోలియన్ ఆఫ్ యాంటీనాచ్చి' విగ్గు ఊడిపోయింది. దొంగ దొరికిపోయాడు. సమాజ దేహంలోని మంచిభాగం

అతన్ని రోగక్రిమిగా ఎంచి బయటకు నెట్టివేసింది. అతనిది కాల్పనిక మనస్తత్వం కాబట్టి వాస్తవం దాన్ని అబద్ధీకరించింది. కవి కావలసివుండి మాటకారి అయ్యాడు. కట్టుబాట్ల సడలింపు, ప్రేమ మహామంత్ర పారాయణ, వేషధారణ వగైరాలతో త్వరలోనే బయల్పడనున్న భావకవిత్వయుగానికి రావలసినంతకంటె ముందుగా వచ్చిన దూతలాంటివాడయ్యాడు. అతని ఉపన్యాసాలేమి, స్వగతాలేమి, (Napoleonic I) తో నిర్భరంగా కవిత్వాంశ కలిగి ఉంటాయి. భంగపడితేనేంగాని, అతను Fashion - setter కాగలిగాడు. సాక్షాత్తూ వేషధారి—లాల్చీ, జులపాలు, గిరజాలు, పొగచుట్ట, తన పాత్రలో లీనంకాకుండా, లీనమైనట్లు ప్రేక్షకులకు నమ్మకం పూర్తిగా కలిగించకుండా, 'నటిస్తున్నాడురోయ్' అని మధ్యలోనే దొరికిపోయిన నటుడు గిరీశం. ఇలా మరెన్ని విధాలుగానో ఈ గొప్ప పాత్రను వివరించవచ్చు. కొన్నిటి నిక్కడ పేర్కొవాలి:

"గోడమీది పిల్లిలాగు జీవించే విబ్రాసి కాని స్థిర మనస్కుడు కాడు; పాపభీతిలేని పాషండుడు, ఋజుమార్గవర్తికాడు" అన్నాడు ముందు పేర్కొన్న వ్యాసంలో, శ్రీపాద కామేశ్వరరావు. కేవలం ఛట్కారీగా తిరిగి వుల్హాగా జీవనంచేసే సోమరి మాత్రంకాదు, "ఎప్పటికి కూడా.... ఒక దారి తప్పిన యువకుడుగాను, అందువల్ల తన తెలివితేటలన్నిటినీ స్వప్రయోజనానికి ఉపయోగించుకునే ఒక వ్యక్తి అని మొదట్నుంచీ నా వుద్దేశ్యము. ఎంత దారితప్పిన వాడైనప్పటికీ, ఒక అవ్యక్తమో, సువ్యక్తమో అయిన గమ్యస్థానాన్ని చేరాలని, జీవితాన్ని అటు ఇటు పనగలిపి నెట్టుకొస్తున్నవాడు గిరీశం," అన్నాడు గిరీశం పాత్రధారణలో తలనెరిసిన గోవిందరాజుల వెంకట సుబ్బారావు. అతని మోసాలన్నీ "జానెడు పొట్టకోసమే"నని శ్రీనివాస చక్రవర్తిగారంటే, దాన్ని వివరిస్తున్నట్లు "భూపతనమైన దగ్గరనుంచీ గిరీశానికి పట్టుకున్న....గొడవ ఈ పూటకు బిఛాణా ఎక్కడ వేయాలి అని. ... పూటకు టికాణాలేని బుక్కాఫకీరతడు.... రాజస సమాజంలో వుంటూ కాబేర సమాజపు తొలిరేకలు సోకినవాడు గిరీశం" అని రాంభట్ల కృష్ణమూర్తిగారు వర్ణించారు.[13] సెట్టి ఈశ్వరరావుగారికి గిరీశంలో కనిపించేది "పౌరహిత ఉద్యమాల్ని" తమ స్వార్థానికి వినియోగించుకొనే అనేకుల ప్రతిబింబాలే".[14]

3

కన్యాశుల్కం రచనోత్సాహ ప్రవాహం పొంగిపొర్లి కొన్ని కెరటాలు వచ్చి కొండుభట్టీయం మడుగున చేరిపోయాయి. మాటలకు మాటలు, వాక్యాలకు వాక్యాలు, ఊహలకు ఊహలే కవల పిల్లల్లాగా రెంటిలోనూ కనిపిస్తాయి. కారణం అనూహ్యంకాదు. రెండో కూర్పుకోసమని కన్యాశుల్క నాటకాన్ని మరో మూసలో కరిగించి పోస్తూ వచ్చిన రోజుల్లోనే, 1906 లో ఈ కొత్త నాటకాన్ని నీలగిరి మకాంలో రాశాడు. సదరు లిఖిత ప్రతిపోయినందుచేత, ఒకటి రెండేళ్ళు తాళి మళ్ళీ రాశాడు.

స్థూలంగా చూచినప్పుడు కనిపించే పై పోలికలు దీన్ని దానికి నకలుగా మార్చవు. కన్యాశుల్కంలో ప్రస్తావనకు రాని సమాజ రుగ్మతలు ఆట్టేలేవు; మతవిశ్వాసం,

హేతువాదం; దాంపత్యం, సానిరికం; ఛాందసం, అనాచారం; పురుషాధిక్యం, స్త్రీ జనాక్రోశం; గ్రామీణ జనుల బుద్ధిజడిమ, నాగరజనుల బుద్ధి వక్రత; ఆచార పరత్వం, సంస్కారోద్యమ స్పందనం – ఈ విరుద్ధ లక్షణాలమధ్య మరెన్నో మధ్యస్థ స్థానాలు. ఇన్ని వచ్చి కలిసి దానికి దృశ్యకావ్య యోగ్యతను తగ్గించి వేసినా, యుగసంధిలో ఆంధ్రజాతి జీవిత చరిత్రకు అది చిత్రపటంవంటి వచనేతిహాస గ్రంథం. దాని పరవూ విప్పూ నాటకోచితాలు కావు. అయినా, కొన్ని సమాజ రుగ్మతల నవి తేలికగా తాకి తట్టీ, ఊరకే పేర్కొని విడిచిపెట్టీ, తృప్తి పడింది. ఈ మిగులు సగులు రోగబీజాలను వెదజల్లకుండ గలందులకై, మరో శస్త్రచికిత్స అవసరమైంది. "రోగికి డాక్టరు శస్త్రచికిత్స చేసినట్లు సమాజంలోగల రుగ్మతలను కత్తి తీసుకొని దేనికది విడదీసి అన్నీ భాగాలను పరీక్షించి చూడు", అని అప్పారావు తన యువమిత్రుడైన ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యంగారికి నేర్పుతున్నాడంటే, తానా పని స్వయంగా చేస్తూ వచ్చాడు గనుకనే. కన్యాశుల్క నాటకంలోని అనేకానేక విషయాలలో ఒకానొకటే అయిన సానిరికం, ఈ రెండో నాటకంలో కేంద్రస్థానానికి రావడమే కాదు; వెలుపలి నుంచి మాత్రమే సాని బతుకును వర్ణించిన ఆ మొదటి నాటకంలా గాక ఇది లోపలి నుంచి, దగ్గరగాఉండి, గుట్టూ మట్టూ వెమకి, లోతులకు దిగి తరిచింది. దాని విరివి దీనికి లేనట్లే, దీని లోతు దానికి లేదు. వేశ్యా సమస్యకు ఈ నాటకం a study in depth అనదగింది.

...శూద్రులింట బుట్టిన ఒక అభాగ్యురాలు కరువు కాలాన కన్నకడుపుకు గూడా బరువై, కొండుభట్టనే తైనాతీ పోషణ కిందికి వచ్చి, పెరిగి పెద్దదైంది. కాసుకోసమై ఈ బ్రాహ్మడు రామసాని కా పిల్లను అప్పగించాడు. రామసాని కట్టడిలో ఆ పసిపిల్ల గడిదేరిన వేశ్య – మంజువాణి – అయింది. రామసాని గుటుక్కు మన్నాక, మంజువాణి యజమానురాలే కాగలిగింది. మిరాసీదార్ల మొదలు తోళ్ళ సాయెబులదాకా నానా రసికులను తారుస్తూ, మంజువాణి విదిలించిన మెతుకులతో కుటుంబ పోషణ చేసుకొంటూ, మరో వేశ్య రత్నాంగి ఇంట దొంగతనానికి గూడా పాల్పడి దేహశుద్ధి పొందాడు కొండు భట్టు. అతని కొడుకైన రామ్మూర్తికీ, మేనగోడలైన పార్వతి (బాలవితంతువు) పెళ్ళి ప్రయత్నాలు చాటుమాటున గిరీశం అధ్వర్యాన జరుగుతూ వచ్చాయి. కొండుభట్లు అన్న కొడుకైన వెంకన్న, అక్కాబత్తుని సాయంతో ఒక ఇంటివాడు కాజూస్తున్నాడు. కథాంశా లిలా శుభస్య శీఘ్రమ్ అన్నట్లు సుఖాంతం కాబోతుండగా, అచ్చులోని నాటకకథ రపీమని ఆగిపోయింది. అవసరాల సూర్యారావు సమకూర్చి పెట్టిన 'అవతారిక' అప్పారావు చేయబూనిన మార్పులనూ కూర్పులనూ సహేతుకంగా చూపెడుతున్నా, నాటకం అసమగ్రం కావడంవల్ల కథా పర్యవసానం గురించి ఎవ్వరైనా ఊహించుకోవలసిందే....

ఈ నాటకం గురించి భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు ముందు చెప్పిన ఉపన్యాసంలో ఇలాగన్నారు:

కన్యాశుల్కం అతిపూర్ణం అయితే, కొండు భట్టీయం అసంపూర్ణం.... కన్యాశుల్కంలో అమాయక వితంతువూ తుంటరి బ్రహ్మచారీ వస్తే, ఈ

రచనలో అందుకు ప్రతిగా తెలిసిన వితంతువూ, తెలియని బ్రహ్మచారీ వస్తారు. సాహేబు పాత్ర హిందూస్తానీ మాట్లాడుతాడు. పద్యాన్ని నవ్వు తెప్పించడానికి ఉపయోగించిన చోటుందిందులో! మంజువాణి మధురవాణికంటె ప్రౌఢ. కొండిభట్లు పాత్ర శర్విలకుణ్ణి స్ఫురింపజేస్తుంది. వెంకన్న పాత్రవల్ల జాలియొక్క పరిహద్దుల్ని ముట్టుగునే హాస్యం కలుగుతుంది.... జరిగిపోయిన సంగతి యొక్క కథనంవల్ల హాస్యం కల్పించడం ఈ గ్రంథంలో ఒక విశేషం.

ఈ నాటకంలో పరీక్షగా చూడవలసిన అంశం, గిరీశం పాత్రలో వచ్చిన ఎదుగుదల గూడా కాదు. ఇక్కడ అతడు యుగంధరరావు పంతులుగారి సుపుత్రుడై తానూ ఒకపాటి పంతులుగా చలామణి అవుతున్నాడు. కన్యాశుల్కం లో ఒకొకచోట గిరీశం వల్లెవాటుకింది చొక్కా చిరుగుల్లాగే వాగాడంబరం మాటున అజ్ఞానం దాగుండిపోయింది. ఇక్కడ బి.ఏ. పట్టం పుచ్చుకొని, బట్లేరీ ఇంగిలీషును తోసేసి ఉపనిషత్సూక్తాలనూ, మహావాక్యాలనూ ధాటిగా, ధారాళంగా వల్లించడమే గాదు, వ్యాఖ్యానిస్తున్నాడు కూడా. సంస్కారోద్యమపు 'కెప్తాను' గా నిశిరాత్రి వేళలోనైనా ఒక్క పిలుపుతో రెండువేలమంది బలగాన్ని రప్పించగల కార్యదక్షుడయ్యాడు. దివాన్ బహదర్ రాజారాంగారి అంతఃపురకాంతపై కన్నువేసి తన గిరీశం గుణాన్ని – గుణరాహిత్యాన్ని – పోనిచ్చుకొన్నాడు కాదు. అయినా స్వార్థపు శ్లేష్మంలో పడిన ఈగలా కొట్టుకోకుండా, రామ్మూర్తికీ – పార్వతికీ పెళ్లి చేయబోయాడు. అందునిమిత్తమే వేషం మార్చి శంకరశాస్త్రిగా ఒక ప్రతిలోనూ కొండుభట్ల సాయంతోటి మంజువాణి కొంపకు పోయి దాని విటుడైన పంతుల్నీ, కొండుభట్లనీ కలిపి దేహశుద్ధి జేసి తన్మూలాన హృదయ పరివర్తన కలిగింప జూచే తోళ్ళ సాయెబుగా మరో ప్రతిలోనూ, కనిపిస్తున్నాడు. అయినా తనది గిరీశం జాతి మాత్రమే! "కోటివిద్యలున్నాయి. నాటకాలాడుతాడు. పాడతాడు. గారడీ చేస్తాడు". మోసం? మధ్యే మధ్యే పానీయం సమర్పయామి పద్ధతిలో అదీ చేయకపోతే, గిరీశం పేరెలా చెల్లుతుంది?

అంతకన్నా సార్థకమైన పాత్రలు, దివాన్ బహద్దరు రాజారాం, కేశవరాయడు, పరోక్షంగా మాధవయ్య. ముగ్గురూ ఘరానా వ్యక్తులే; సంస్కారోద్యమ సారథులేగాని, భిన్న పంథాలు. దొరల మెప్పు మొహర్బానీలకోసం సంస్కర్తగా నటిస్తూ మళ్ళీ దివాన్గిరీగానీ కౌన్సిలు సభ్యత్వంగానీ చేజిక్కించుకోవాలని ఈ దివాన్ బహద్దరు ప్రభుత్వ ఆశ్రితుడుగా దర్శనమిస్తాడు. గిరీశాన్నీ, కేశవరాయణ్ణీ బరిలోకి దించి, తానుమాత్రం వెనక నిలిచి, ప్రతిష్ఠలోనూ ప్రఖ్యాతిలోనూ 'సింహంవాటా' కావాలంటాడు. సంస్కరణకు తన ఇంట్లోనే అవకాశమూ అగత్యమూ ఉన్నా, లోకంమీదనే అమలు జరిపే 'పెద్దమనిషి' రాజారాం. ఏ యధార్థ సమకాలిక వ్యక్తికీ సాహిత్య ప్రతిబింబం కాకపోవచ్చుగాని, ఇలాంటి వాళ్ళు ఎందరో ఆ రోజుల్లో ఉండేవాళ్ళని వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర 269 – 270 పుటలలో కనిపిస్తున్న దివాన్ బహద్దరు రఘునాథరావు ఉదంతం తెలుపుతుంది. బరోడా దివానుగా ఉండి ఇప్పుడు మదరాసులో స్థిరపడి విధవా పునర్వివాహోద్యమంలో వేలెట్టి వీరేశలింగం

తన ఇంటికి పదే పదే వచ్చి తట్టినా తలుపు దీయక లోకులకు వెరచి ఉద్యమం నుండి విరమించుకొన్న ఘనుడు.

మాధవయ్య పాత్రకూ, కేశవరాయుడు పాత్రకూ నిజజీవితంలో వీరేశలింగం తోటీ, వెంకటరత్నం నాయుడితోటీ చాలా పోలికలున్నట్లు, రచయిత వదలిన సూచనలబట్టి, ఇప్పుడు నిర్ధారణ చేయవచ్చు. మాధవయ్యకున్న రావుబహద్దర్ బిరుదు; బ్రాహ్మసమాజంలో ఉంటూ కూడా శాస్త్రోక్త పద్ధతిలో హైందవాచారాలకు అనుగుణంగానే సంస్కారణ వివాహాలను జరిపిస్తున్నాడని రాజారాం కేశవరాయణ్ణి, మాధవయ్య మీదికి ఎగదోలడం; మాధవయ్య ఎన్నో గ్రంథాలురాసినట్లుగా, వాటిలో ఉపదేశాత్మక లఘు రచనలూ, హేళనాత్మక గ్రంథాలూ ఖండనాత్మకమైనవీ ఎక్కువన్నట్లుగా ప్రస్తావన రావడం – ఒక్క 'సోలిడ్ బుక్కైనా' ఉంటే ఒట్టు! "పిట్టకథలూ పిచిక కథలూ, తిట్లూ"; "మాధవయ్యగారిదీ వైదికపురస్సా, అందులో వేగినాటి సన్యాసం అయనకు దేశాన్ని పట్టి అబ్బింది" వగైరా మాటలు; ఇవన్నీ వీరేశలింగం మొక్కట్లే! "వితంతు వివాహ సంస్కారం చెడునని కడచిన యిరువదియైదు సంవత్సరముల నుండి యీశ్వర వంచకుడనయి," అనుష్ఠాన బ్రాహ్మలను నిందించుచున్న వారిలాగానే భ్రమలలో చిక్కుకొని, "మత విషయకములైన నా విశ్వాసములను కార్యములలో జూపక యాత్మవంచకుఁడ నయి"నట్లు వీరేశలింగం స్వయంగానే రాసుకొన్నాడు. *(స్వీయచరిత్ర, 136–137)*

కేశవరాయడికీ మాధవయ్యకీ జుట్లు పందెం పెడితే "ఈ దేశంలో రిఫారం అమాంతంగా రెండు ముక్కలవుతుంది" అని గిరీశంకూడా తెలుసుకొన్న సత్యాన్ని రాజారాం గ్రహించడో, గ్రహించినా పట్టించుకోడో, ఏదో ఒకటి, 'కేశవరాయడు' ఒకచోట 'కేశవనాయుడు' గా ఉండడం అచ్చుతప్పనుకొనేందుకంటె, ఆ పాత్రకు మూలమైనవ్యక్తిని దాచిపెట్టే తొందరలో రచయిత అజాగర్త అని అనుకోవచ్చు. అప్పుడు 'నాయుడు' సులువుగా దొరికిపోయి రఘుపతి వేంకటరత్నం నాయుడై కూచుంటాడు. నాటకంలోకూడా ఇతడు బ్రహ్మ సమాజనాయకుడే.... మాధవయ్యలాగే ఒక విద్యాసంస్థాధిపతి. సంస్కారోద్యమంలోనేగాక బ్రహ్మ సమాజంలోనూ మాధవయ్యతో పోటీపడగలిగిన తాహత్తు, ఒక్క కేశవరాయడికే ఉందని గిరీశం అంటాడుకూడా.

దీన్నిబట్టే వీరేశలింగంతో వేంకటరత్నం నాయుడు ఘర్షించాడని నిర్ణయించగూడదు. ఇతర – ఇంకా బలమైన – సాక్ష్యాలు కావాలి. ఈ ఘర్షణ లోకం దృష్టి కెక్కకపోయినా, ముసుగులో గుద్దులాటగానైనా ఉండేదేమో తెలుసుకొనేందుకు, ఆనాటి బ్రహ్మ సామాజికుల రచనల నాశ్రయించాలి. వేంకటరత్నం నాయుడు విధవా వివాహాలను మొత్తంగా ఒప్పేసుకోక పోయినట్లే, వీరేశలింగం వేశ్యావృత్తి నిర్మూలన విషయంలో విశ్వాసం కనపరచలేక పోయాడని లోగడే సాక్ష్యాధారాలతో సహా చూపడమైంది. బ్రాహ్మ ధర్మానుష్ఠాన విషయంలో దేశిరాజు పెదబాపయ్య బాపట్లనుంచి వచ్చి తనకు మార్గంచూపేవరకూ, వీరేశలింగం ఊగిసలాడుతూ వచ్చాడని కూడా తెలిసింది. 1905 నుంచి కాకినాడలో పి.ఆర్. కాలేజి ప్రిన్సిపాలుగా ఉంటూవచ్చిన వేంకటరత్నంనాయుడు ఇతర విషయాలన్నిటిలో

వీరేశలింగాన్ని బలపరచినా, ఈ అనిశ్చితవైఖరిని హర్షించి ఉండడు. బ్రహ్మసమాజంలో ఈ హేమాహేమీలకు ప్రత్యక్ష స్పర్థఏమీ లేదు. పంతులుగారు నాయుడుగారికి 'గురు'తుల్యులే; కుర్రకారు సామాజికులకు 'పెద్ద' గురువు. 'చిన్న' గురువులే వీరిద్దరూనూ; అయినా మత ధర్మవిషయాలలో నాయుడుగారి వాక్కే వేదవాక్కు. రాయసం వేంకటశివుడు తన *ఆత్మచరిత్రము* (పు. 164)లో ఇలా రాశాడు:

– వీరేశలింగముపంతులు లౌకికవిద్యయందువలె పారమార్థిక విషయములందును నా గురూత్తములే. ఐనను, వారి ప్రజ్ఞానైపుణ్యములు సంఘసంస్కరణ రంగముననే ముఖ్యముగ ప్రదర్శితము లగుచుండెను.... యింగ్లీషువిద్యయే పరమావధియైన యాకాలపు విద్యాధికులకు, అవిద్యలో నున్నతస్థాన మలంకరించిన నాయఁడుగారి వంటివారు చేసెడి ధర్మ ప్రసంగములే మత విషయములందు ప్రమాణములు.

సమకాలిక మహోద్యమాలలో మత విషయాలు సంఘసంస్కరణ విషయాలు దూరి, తత్ఫలితంగా సంస్కరణోద్యమం 1907 తర్వాత మందగించి పోయిన మాట చారిత్రక సత్యమే. ఆ ధోరణి మొగ్గవిప్పుతున్నప్పుడే ఇది ప్రమాదకరమని గుర్తించి తన నాటకంలో ప్రముఖాంశం చేశాడు లోక పరిశీలకుడై అప్పారావు. మరో విశేషమేమిటంటే, దివ్యజ్ఞాన సమాజం గురించి విసుర్లు. 1901 నవంబరు 15 నాటి అప్పారావుడైరీని చూస్తే, తన మిత్రుడైన శ్రీనివాస అయ్యంగారులో వచ్చిన మార్పుగురించి అప్పారావు బాధపడినట్లు తెలుస్తుంది. "మొదట ఆయన స్వతంత్ర యోచనాపరుడైన సంశయవాదిగా వుంటూ, యిపుడు అసంబద్ధమైన ప్రతిదానినీ, విశ్వసించే, మూఢవిశ్వాసాలను శాస్త్రీయదృష్ట్యా అసంగతంగా సమర్థింపజూచే, థియొసోఫిస్టుగా మారిపోయినాడు! అప్పారావు దృష్టిలో బ్రహ్మ సమాజమైనా మేలు:" "రేషనల్ రెలిజన్"! "థియోసఫిస్టు మతమువలె పేడాబెల్లం కలిపి మనవాళ్ళు సంతోషించడము కొరకు ప్రతి వెర్రిమొర్రి వ్రాతకూ సందర్భార్థము కల్పించడమూ, ప్రతి అవకతవక ఆచారమునకూ రహస్య సవబులు, గుణములు కల్పించడము..." అని రాజారాం విమర్శిస్తాడు. తానొకవైపు "భగవద్గీతాది మహాగ్రంథముల సాహాయ్యమున అర్యమతమునకు చిరకాల మావరించిన త్రుప్పును గడగి ఆచార్య నిర్దిష్టకర్మ. వేదాంత మార్గములను చదువరుల కంటికింపుగ గనపర్చప్రయత్నిస్తున్నాను" అంటూనే దివ్యజ్ఞానసమాజాన్ని విమర్శించడం, ఆత్మశ్లాఘ, పరనింద. బ్రహ్మసమాజమొక్కటే నాస్తిక్య ప్రవాహానికి అనకట్టవేయలేదు. కొత్తపునాదులమీద శిథిలభవంతిని నిలిపి, దివ్యజ్ఞానసమాజం హైందవమత పునరుజ్జీవనానికి మరింత ఉపకరించింది. ప్రపంచంలో పెచ్చుమీరసాగిన నిరీశ్వర వాదానికీ, భౌతిక వాదానికీ అడ్డుకట్టవేసేందుకే, వివిధమతాలకు సామాన్యమైన ప్రాతిపదికలను సమకూర్చుకుని థియోసఫీ ఒక ఉద్యమ ప్రాయమైనట్లు, అనీ బెసెంటే రాసింది.

ఈ సంస్కర్తృత్రయం మూలంగా ప్రత్యేకతను చేకూర్చుకొనికూడా, కొండు భట్టీయం అసమగ్రమూ,అవ్యవస్థితమూ అయినందువల్ల లోకందృష్టి నాకర్షించలేదు. నాటక ప్రదర్శనానికంటె చలనచిత్రానికి అనువుగా ఉన్న దృశ్యాలు (రైలుసీను), నాతిదీర్ఘసంభాషణలు, చకచకానడిచి మారిపోయే చిటిపొటి సన్నివేశాలు – రంగప్రయోగానికిగల యోగ్యతను తగ్గించి వేస్తున్నాయి.

ఒకే కవి పరంపరగా రెండు బృహత్ రచనలను సాధించలే డనేందుకు గూడా కొండుభట్టీయం సాక్ష్యంగా పనికివస్తుంది. కన్యాశుల్కం చదివినప్పుడూ చూచినప్పుడూ రాజుగారి పట్టపుటేనుగు గుర్తుకువస్తుంది. మరి, చెల్లాచెదరై పడిఉన్న ఏనుగుగున్న ఎముకలవలె కొండుభట్టీయ నాటకదృశ్యాలు కానవస్తాయి. అప్పారావులోని ప్రతిభాసముద్రజలాన్ని అగస్త్యుడు తాగివేసినట్లుగా కన్యాశుల్క నాటకం హరించివేసింది. సృజనాత్మక శక్తిని పీల్చివేసింది. పోగా ఆ పిప్పి కొండుభట్టీయ రచనకు సామగ్రి. నీరసించిన రోగి ఆరోగ్యం కోలుకొంటూ నడిచేందుకై చేసిన దుర్బల ప్రయత్నంవలె, ఇది దయనీయంగా దర్శనమిస్తున్నది.

అసమగ్రమే అయినా, అంతకంటె ఆసక్తి గొల్పుతూ తృప్తి పరిచేరచన, రెండంకాలు మాత్రమే అచ్చుపడి నిలిచిపోయిన బిల్హణీయం. వ్యావహారిక వచనం ప్రహసన రచనకు తప్ప ఉదాత్త విషయ సంపత్తిగలిగి గంభీర భావ స్ఫోరకమైన రచనలకు పనికిరాదు, అని ఆక్షేపించినవారికి జవాబుగా అప్పారావు బిల్హణుని కథను మూడవ నాటకంగా, కొంతవరకు విషాదాంతంగా రాయ సంకల్పించాడని లేఖలను బట్టి తెలుస్తున్నది. "పరిశుద్ధ" వాదులకు అంగీకారముగా వుండేటట్టు శృంగార ప్రాధాన్యముగల ఇతివృత్తమును నాటకమునుచేసి వ్యావహారిక భాషను వ్రాస్తాను అని సంకల్పించి బిల్హణీయము యెత్తుబడిచేశారు." అని కొండుభట్టీయం అవతారికలో డా॥ బుర్రా శేషగిరిరావు కూడా రాశాడు.

బిల్హణుని కథ స్వకపోల కల్పితం కాకపోయినా, చరిత్రసత్యంకూడా కాని ఒకానొక పుక్కిటి పురాణాన్ని చేబూని క్షీణ ప్రబంధకవియైన చిత్రకవి సింగరార్యుడు రాసిపోయిన తెలుగు కావ్యంలోని అధమ స్థాయి శృంగార ప్రాచుర్యాన్ని తొలగిస్తూ అప్పారావు దానికి నైతిక ఉదాత్తతను చేకూర్చ జూచాడని ఈ రెండంకాలను చదివినా తెలుస్తుంది. సంస్కృతభాషలోని నూటయాభై శ్లోకాలు తెలుగులో మూడాశ్వాసాలే అయ్యాయి. అప్పారావు ఆ జోలికే వెళ్ళలేదు.

కాశ్మీరంలో పుట్టి చదువు పూర్తిచేసుకొని దేశ సంచారం చేస్తూ దక్షిణ భారతంమీద కూడా కాలుమోపిన బిల్హణకవి గురించి ఒక కథ ప్రచారంలోకి వచ్చింది. లక్ష్మీనగరపాలకుడు పర్మాందీ యామినీ పూర్ణతిలక జనకుడని ఉన్నందుచేత, బిల్హణుని కాలానికీ, ఇతని కాలానికీ నూరేళ్ళ 'వార' ఉండి, ఈకథకు కాళ్ళులేవనీ, ఇది చారిత్రకం కాదనీ తేలింది. ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డ్ (Edwin Arnold) సేకరించి అనువదించిన ఒక సంస్కృత కావ్యంలో, సొందవ మహారాజ పుత్రి విద్యకు, విద్య చెప్పేందుకు ఏర్పాటైన చోరుడనే కవి ఆమెతో గ్రంథం నడిపిన ఫలితంగా ఒకరినొకరు ప్రేమించుకొని పెళ్లాడదలచుకొన్నారని; మహారాజు కోపించి కవిని చెరసాలలో తోయించి మరణ దండన విధించాడని; చెరలోనుంచి విద్యమీద కవి ఏభైశ్లోకాలు చెప్పాడని; వాటిని విని మహారాజు మనసు కరిగి, కవిని విడిపించి తన కుమార్తెనిచ్చి పెళ్ళి చేశాడని, ఒక కథ ఉంది. మనకు తెలిసిన బిల్హణుని కథ ఇలాంటిదే.

రాసినంత వరకైనా ఇది గొప్పరచన. బిల్హణకవికి పెట్టిన భాష కాస్త డాబుసరిగా కనీసం సులభ గ్రాంథికంలా, ఉన్నా, ఈ నాటకంలో అప్పారావు వ్యావహారిక

భాషకు అపూర్వమైన ఉన్నతీ, సుస్థితీ కల్పించాడు. భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు గమనించి చెప్పిన విధంగా, అప్పారావు భాషా శైలి ఇందులో "అరితేరి గడ్డకట్టింది".

భాషకంటె ముఖ్యమైన అంశం, ఈ రెండంకాల భాగంలో కర్ణ మహారాజు ఆస్థాన విద్వాంసుల చిత్రణమే. ప్రధానకథ ప్రాచీనమైనదైనా, ఈ భాగం పరమ నవీనం: ఎంత నవీనమంటే అప్పారావుకు సమకాలికమైనంత! "రాజ పండితుడు," "రాజర్షి" అయిన కర్ణుడు, ఆనంద గజపతి తప్ప అన్యుడుకాడు. 'చారిత్రక' కథలో కూడా వాస్తవ చిత్రణ చేసినందుకే అప్పారావును మెచ్చాలి. ఆనంద గజపతి ఆస్థానం సరస్వతీ స్థానమే; జ్ఞాన చైతన్యాలతో స్పందిస్తూ వచ్చిన పండిత గోష్ఠిలో ఆయన స్వయంగా పాల్గొని, చర్చల తీరుతెన్నులను నడిపేవాడు. ఆయన ఆశ్రయాన్నీ ప్రాపకాన్నీ కోరి సమీపవర్తులైన విద్యావంతులవల్ల, అపుడపుడూ ఆయనకు "మనః క్లేశము" కలిగేదని అప్పారావు ఇంకొకచోట రాసే ఉన్నాడు. కొండెములు దబ్బరలు గురించి ప్రాస్తావిక పద్యాలుకూడా ఆరోజుల్లో రాశాడు.

దబ్బరలుం గొండెమ్ములు
మబ్బువలెం గ్రమ్ము మాయమాటల తీపున్
నిబ్బరపు మొండితనమును
నబ్బురమగు విద్యలిచటి యధికారులకున్.

"రాజగృహాంతరంబు"లలో "మహోన్నతికి దారులు:" ఒండొరులకు కీడు చేసు కోవడమూ, నిజంగా లేని భక్తినీ అభిమానాన్నీ మాటల్లో చూపడమూ, నాటక మాడడమూ వగైరాలని పేర్కొన్నాడుకూడా.[18] ఆ పద్యంలోని భావాన్నే వచనంలో అనువదిస్తున్నట్లు 'మాటామంతి'లో (పు. 153) అప్పారావు రాజాశ్రితుల గురించి కఠినంగానే రాశాడు. ఇతరులకు నష్టం కలిగినాసరే, తమ కోరికలు ఫలిస్తే చాలు. "కొట్లాటలకూ కుట్రలకూ అంతూపొంతూ వుండదు. ఎత్తుకు పైఎత్తువేసి ఎలాగైనా అధికారాన్ని చేజిక్కించుకోవడమే వాళ్ళకు కావాలి." ఆనందగజపతి ఉపదేశించినా, మందలించినా, వాళ్ళ దారి వాళ్లదే అయింది. అలాంటి పరిస్థితిలో, నిజంగా సత్తా ఉన్నవాడు భంగపడవలసిందే. అందుచేతనే మహారాజా ఒకమారు ఇలాగన్నాడు;

– ఆత్మబలమున్న వ్యక్తిని మీరు ఈసడించినా, అవమానపరచినా, అతను మిమ్మల్ని దూషించడు; మీకు అపకారం చేయడు. కోపగించడు. మీకేదో ఉపకారం చేసి తన ప్రతీకారాన్ని తీర్చుకుంటాడు. అతని వైఖరివల్ల మీకే జ్ఞానం కలుగుతుంది. సజ్జనుని అనవసరంగా తూలనాడితిమని మీరే గ్రహిస్తారు. అదే అతను మీకు కలిగించే వివేకం.

బిల్హణీయం నాటక వాతావరణ మంతా ఈ ఆనంద గజపతి సుభాషితంలో ఇమిడి ఉంది. బిల్హణ మహాకవే "ఆత్మబలమున్న" సజ్జనుడైన వ్యక్తి. మరి నానా మంత్రిగా దివాను అనంతరావు, పండిత మదవేదండంగా ముదుంబై నరసింహాచార్యులు వైయాకరణిగా మండ లక్ష్మీ నారాయణశాస్త్రి, విదూషకుడుగా ఆస్థాన సంస్కృత నాటక సమాజంలో విదూష పాత్రధారి కర్రా పాపయ్యశాస్త్రీ, అప్పారావుకు

పాత్రకల్పనలో తోడ్పడ్డారు. దుష్టుడూ, ధూర్తుడూ అయిన నానామంత్రి బిల్హణుడిమీద కత్తిగట్టడమేమి. ఛాందసపండితులు కవిని కంటగించుకోవడమేమి, ఆ చర్చలు, ఆ వాగ్వాదాలు, ఆచూపోపమి, ఆ రాజానుగ్రహంకోసం పాకులాటలు, సిగపట్ల గోత్రాలు, ఆ సుతిమెత్తని మాటల రాజపండితుని సంకటావస్థలు – అన్నీ అచ్చుకు మచ్చున్నట్లుగా నాటకంలోకి దిగాయి.

ఈ నాటకంలో ప్రథమంగా పేర్కొనదగింది విదూషకపాత్ర. షేక్స్పియర్ నాటకాలలోని విదూషకపాత్రల గురించి విశేషంగా చదివి, స్వయంగా సంస్కృత నాటకాల విదూషకుల గురించి తెలుసుకొని ఉండబట్టే, ఈ పాత్రను ఇంత విశిష్టంగా తీర్చిదిద్దాడు రచయిత. అభిజ్ఞాన శాకుంతల నాటకాన్ని అధ్యయనం చేస్తూ వచ్చిన రోజులలో, అతగాని "హాస్యమేమంత గొప్పగా చెప్పకోదగిందికాదు," అని డైరీలో (1895 ఏప్రిల్ 19) రాసిపెట్టుకొన్నాడు. సంస్కృత నాటక ప్రభావం మూలంగానే ఏమో, వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి సృష్టించిన హాస్యపాత్రలు – ముఖ్యంగా ఉషలో – 'బఫూనరీ'కీ హాస్య చమత్కారానికీ తేడా నెంచలేదని ఒక లేఖలో రాశాడు. ఒక్క మాళవికాగ్నిమిత్ర నాటకంలోనే విదూషకుడు రాజుగారి "నర్మ సచివుడు"గా ప్రయోజనయుతమైన హాస్యాన్ని అందిస్తాడు. విద్యాస్పర్థలెలా విరసంగా వైపరీత్యంగా పరిణమించాయో తెలపడానికి, కాళిదాసు విదూషకుణ్ణి ఆశ్రయించాడు. అభినయ విద్యాచార్యులైన హరదత్త, గణదాసుల అన్యోన్య జయోద్యోగం రసాభాసగా పరిణమించిన సందర్భంలో, "ఇన్నాళ్ళనుండి దివాణమునఁబడి పొట్టనింపుకొనుచున్నారు. వీరికి జీతము లిచ్చుట దండుగ. ఎట్లో సంగీతాచార్య పదమును సంపాదించి సరస్వతీ ప్రసాదముల నారగింపుచు సుఖముగాఁ గాలక్షేపము చేయుచున్నట్టి మీకు యీ దిక్కుమాలిన వాదములెందుకు?" అని బుద్ధిగరపుతాడు.[19]

బిల్హణీయ నాటకంలోని విదూషకపాత్ర వికట హాస్యానికిగాక సార్థకమైన హాస్యానికే ఉద్దిష్టమైనట్లు కనిపిస్తుంది. మత్సరగ్రస్తులైన పండితులనేగాక, అధికార పదవీ గర్వ దుర్విదగ్ధుడైన నానామంత్రినీ లంచగొండి వుద్యోగులనూ గౌతముడు నొవ్వనాడినతీరు మాళవికాగ్నిమిత్ర నాటక గత విదూషకునికే పాఠాలు చెప్పగలదు. ఈ పాత్రయొక్క అవసరం గురించి కర్ణమహారాజే వివరించాడు:

హద్దుమీరిన మనిషి ఒక్కొక్కడు ఉంటేగాని హద్దుయొక్క గుణాగుణములు తెలియవు. మనవలె ఉచ్చావస్థలోనున్నవారిని స్వేచ్ఛగా తిట్టగలిగినవారిని వకరిని, అచ్చుబోసి వదిలితేగాని మనమగూర్చి లోకం ఏమనేదీ మనకు తెలియబోదు.

విదూషకు డిలా విమర్శకుడౌతున్నాడు; ఇలా హాస్యం సత్ప్రయోజనాన్ని సమకూర్చుకొంటున్నది. లోకులు పెదవి విప్పి చెప్పలేని మాటలను నిర్భయంగా హాస్యం నెపానచెప్పి లోపాలు చూపి పరిపాలనను నిర్వక్రం చేయించగలడు. అంతేకాదు – వ్యాకరణ సూక్ష్మాలు మొదలు రాజోద్యోగుల అర్థసంగ్రహణాపహరణ పద్ధతులవరకు సాధికారంగా మాట్లాడగలిగి, ఈ నాటకకథా సారస్యానికి విదూషకుడే జీవగర్ర కాగలుగుతున్నాడు. To be witty himself and to stimulate laughter and wit in

others is the business of the clown, అన్న పరిమితులేవీ ఈ విదూషకుని పాత్రకు చెల్లవు. హాస్యం యిక్కడ సాక్షాత్తూ ఒక ఆయుధ విశేషం కాగలిగింది.

ఏ దృక్కోణంనుంచి చూచినా, ఈ రెండంకాల అసంపూర్ణ నాటక ప్రయత్నం దొడ్డమనసుతో చేసిందని చెప్పవచ్చు. కావ్యంలోగానీ, కథలోగానీ, నాటకంలోగానీ వ్యాసంలోగానీ ప్రయోజనశూన్యమైన హాస్యానికి అప్పారావు యెప్పుడూ పూర్తిగా లోబడిపోలేదు. ఒక్కోసారి దాని గట్టివూపునబడి కొంతదూరం కొట్టుకొనిపోయి ఉండవచ్చుగాని, హాస్యమే అప్పారావుకు పరమావధికాలేదు. సహజంగా హాస్యప్రకృతి అనికూడా కాదుగాని, సరసమైన హాస్యవైఖరే, లోకాన్ని బోధపరచుకోడానికీ లోకుల్ని దగ్గరతీయడానికీ మానవజాతి భవిష్యత్తుపట్ల ఆశామయమైన దృక్పథం అలవరచుకోడానికీ ఆయనకు సాధనప్రాయమైంది; రాజమార్గమైంది; ఔషధవిశేషమైంది; లేపనమైంది.

---

1. **భారతి రజతోత్సవ అధ్యక్షోపన్యాసము** (ఉ): వేలూరి శివరామశాస్త్రి. భారతి జూన్ 1949.
2. **కన్యాశుల్క నాటక విమర్శనము** (వ్యా): సంపాదకుడు, అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి, మార్చి 1897.
3. Preface to the first Edition of KANYA SULKAM (కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్స్) G.V.A. (1897) P...ii.
4. **కన్యాశుల్కంలో లోపాలు** (వ్యా) : వారం వారం : శ్రీశ్రీ నవోదయ 23–5–1948
5. **కన్యాశుల్కరచన (పూర్వోత్తర ప్రతుల పరిశీలన)** (వ్యా) – అబ్బూరి రామకృష్ణరావు. గు.శ.జం.ప్రై; పు. 47–48.
6. **కన్యాశుల్కము : ప్రదర్శన : ప్రశంస** : గు.ర.లే; పు. 19.
7. **కన్యాశుల్కం సమీక్షణ** (వ్యా) : సోమయాజుల వెంకటరామమూర్తి, **భారతి**, జూన్ – సెప్టెంబరు 1940.
8. **నాటకాలు - నా అనుభవాలు - కన్యాశుల్కము** (వ్యా) : డా. జి.వి. సీతాపతి, **కళావని** (నాటక ప్రత్యేక సంచిక)
9. **వసంతసేన - చింతామణి - మధురవాణి** (వ్యా) సెట్టి ఈశ్వరరావు, **పరిశోధన**, డిసెంబరు, జనవరి 1956
10. **కన్యాశుల్కములో స్త్రీ వ్యక్తులు** (వ్యా); శ్రీ శ్రీనివాసరావు, **సమదర్శిని** ఉగాది సంచిక, 1932
11. **శృంగార చాటువులు** : మాధవపెద్ది బుచ్చిసుందరరామశాస్త్రి, పు. 49, 50.
12. KANYA SULKAM (A critical Analysis) (వ్యా) S.M.Y. Sastry, TRIVENI October 1939

13. గిరీశం శీలంలోని కీలకం (వ్యా) శ్రీనివాసచక్రవర్తి గిరీశం శకారుడూ : (వ్యా) రాంభట్ల కృష్ణమూర్తి, పరిశోధన డిసెంబరు, జనవరి 1956.

14. మహాకవి - మహాపురుషుడు : సెట్టి ఈశ్వరరావు, పు. 26

15. కన్యాశుల్కములో రసము భీభత్సమే (వ్యా) : అయల సోమయాజుల నరసింహశర్మ, తెలుగుతల్లి ఏప్రిల్ 1945

16. మధురవాణి పాత్ర - ఒక పరిశీలన, పరిశోధన (వ్యా) : ఆరుద్ర : పరిశోధన డిసెంబరు – జనవరి 1956

17. Theosophy : Annie Besant, P. 9-15

18. మాటల మబ్బులు : గు.ర.ము, పు. 86

19. మాళవికాగ్నిమిత్రము, మల్లంపల్లిశరభయ్య అనువాదం, పు. 14-16

★ ★ ★

సప్తాశ్వాలు

లోకాలోకనం

నవ్వు నాలుగందాల మేలే ననుకొన్నట్లుంది;

1895 ఏప్రిల్ 15 సాయంకాలం మదరాసు ఈవెనింగ్ బజారులో జరిగిన ఘటన గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకొంటూ 17వ తేదీన డైరీ రాసుకొంటున్నాడు గురజాడ అప్పారావు.

– పదిహేనో తేదీని వొకవింత జరిగింది. తలచుకుంటే యిప్పటికీ నవ్వు వస్తున్నది. పచ్చయప్ప కాలేజీలో మీటింగుకు వెళ్లి యింకా చాలా వ్యవధి ఉన్నదికదా అని 'యీవినింగు బజారు'లో తచ్చాడుతూ వుంటిని. ఒక పుస్తకాల స్టాలువద్ద ఆగి పుస్తకాలను కొనుక్కొంటూ వుండగా అక్కడికొక బికారివంటివాడు వచ్చి, ఆ అంగడివానికొక కళ్ళజోడు అమ్మజూపినాడు. దానిని షాపువాడు రూపాయిన్నరకు అడగగా, వాడు మూడు రూపాయిల కిస్తానన్నాడు. నేను రూపాయిన్నర యిస్తానంటిని; వాడు కొంచెము గొణుగుకొని యిచ్చివేసినాడు. అది వెంటనే కళ్ళకు పెట్టుకొని చూస్తిని. సరిపడలేదు. ఎట్లు సరిపడును? నాకప్పటికి చత్వారమూలేదు; హ్రస్వదృష్టీలేదు. బూట్సూ, స్టిక్కికల్సుతో యేదో లేని ఘనత వొకటి క్రొత్తగా వచ్చిపడ్డట్టు, మహాదర్జాగా అవి కళ్ళకు అలంకారంగా వుంచుకొని కాలేజీలోకి వెళ్లబోయినాను. కాని ఆ కళ్ళజోడులో దూరపుచూపున కొకముక్కా, చదవడమున కొకముక్కా అతికి వుండడముచేత, దృష్టిచెదరి మెట్లమీదనే, ద్వారములోనే జారి చాలా హాస్యాస్పదముగా చతికిలపడి పోయినాను![1]

తన రూపంగురించి నవ్వుకొన్నాడు; తన రచనా పద్ధతి గురించి నవ్వుకొన్నాడు; అలా నవ్వుకొంటూ నవ్వుతూ, నవ్వులనుంచి జీవితం గురించి స్వకీయమని చెప్పదగిన నవ్వతత్వమొకటి రాబట్టుకొన్నాడు అప్పారావు. తానెంత హాస్య ప్రసన్నుడో, అంత గంభీరుడు – భయంకరుడు కూడా కదామరి! అణు సన్నిభమైన దేహాన, అజాండ మంతటి మనస్సు. తత్వమనే సౌధాంతర్భాగానికి ద్వారబంధాలనదగిన ఆసక్తీ, అద్భుతపూర్ణమైన దృష్టీ చిన్ననాటినుంచి ఆయనకు ఆస్తిపాస్తులుగా ఉండినట్టివేగాని, తెచ్చిగుచ్చుకొన్న ఈకలుకావు. ఏ క్రొత్తది కనిపించినా, దానిగుట్టుమట్లు తెలుసు కొందామనే కోరిక ఉండింది కనుకనే, అవలీలగా పరిచిత వస్తువులనుంచికూడా వింతలు వెలువడేవి. దానికితోడు, మహారాజావారి కళాశాలలో ఎఫ్.ఏ;బి.ఏ. తరగతులకు తత్వశాస్త్ర పాఠాలుకూడా బోధించవలసి వచ్చింది. శాస్త్ర పాండిత్యమనేది

ఇలా స్వచ్ఛంద తాత్విక సిద్ధాంత ప్రతిపాదనకు ప్రాతిపదికగా ఉపకరించింది. ఇక, అనందగజపతి సాంగత్యం ఈవిధంగా కూడా అయనకు లాభించింది. బేకన్ (Francis Bacon) మొదలు న్యూటన్, లాక్ లమీదుగా (Newton ; Locke) మిల్ (John stuart Mill) వరకు ప్రవాహ ప్రాయంగాసాగిన ఆంగ్లేయ తాత్వికచింతన; ఓగుస్త్ కోంట్ (Auguste Comte) వంటి ఫ్రెంచి, ఇమ్మాన్యుయల్ కాంట్ (Immanuel kant) వంటి జర్మన్ తాత్వికుల భావధార; కడపటికి నార్వీజియన్ నాటక కారుడైన హెన్రిక్ ఇబ్సన్ (Henrik Ibsen) రచనలనుంచి పిండుకొన్న నూతన భావ సైన్సును – ఇవన్నీ కలిసి గురజాడ అప్పారావు అభిప్రాయాలనూ అనుభవాలనూ తీర్చిదిద్దాయి. భారతీయమైన; ముఖ్యంగా హైందవమైన – మత తత్వం అస్థినిష్ఠంగానేగాక, అధ్యయనఫలితంగా కూడా అయనకు సంక్రమించి ఉండనే ఉంది. బౌద్ధమూ క్రైస్తవమూ అయన అభిమానాన్ని చూరగొన్నాయి. సమకాలిక మతోద్యమాలు – బ్రహ్మసమాజ దివ్యజ్ఞాన సమాజాల ఆశయ, కార్యాచరణలు – అయన విమర్శకు అగ్గమయ్యాయి. నేరుగా వివేకానందస్వామిని కలుసుకోకున్నా, అయన శిష్యులలో ముఖ్యులైన వాళ్లనిద్దరిని మద్రాసులోకలిసి మాట్లాడినట్లు, అప్పారావు డైరీలనుంచి తెలుస్తున్నది. ఇలా ప్రాచ్య పాశ్చాత్య, ప్రాచీన నవీన, మత తత్వాలను అయన ఆకళించుకొన్నాడని నిర్ధారణచేసి చెప్పవచ్చును.

లోక దర్శనమనేది ఏదీలేని రచయిత మాత్రుడైన వ్యక్తి ఎంతటి శిల్పప్రావీణ్యం గలవాడైనా అలాంటివానికీ, తన రచనల కన్నిటికీ పూసలలో దారంలో అలాంటి దర్శనాన్ని మూలకందం చేసుకొన్న అప్పారావుకూ, ప్రధానమైన అంతరం కనిపిస్తుంది. అయన వట్టి రచయిత మాత్రమేకాడు. భావనాబలానికి దన్నుగా తాత్వికప్రకర్ష నిలిచి, అయనను మహారచయితల కోటిలో చేరుస్తున్నది. “భావించడం నా ముచ్చట, ఆలోచన నా బలం”[2] అన్న వ్యక్తి సామాన్యుడు కాడు: ‘భావాంబర వీధి’లో రెక్కలు గట్టుకొని ఖేచరుడై సంచరిస్తూనే, గట్టినేలమీద కాలుమోపి పరిసరాలతో కలగలిసి భూచరుడూ కాగలడు. కవీ, తత్వవేత్తా కాగలిగాడు అందుచేతనే.

క్రీ.శ. 15వ శతాబ్దినాటికి యూరపులో బయల్వెడలిన ‘రినేజాన్సు’ ఉద్యమ సత్ఫలితాలను సరిగానే గుర్తించినట్లు, అప్పారావు రచనలే సాక్ష్యం పలుకుతున్నాయి. అది మానవతావాదాన్ని లోకవృత్తంలో పునః ప్రతిష్ఠించింది. గ్రీసు ప్రాభవ కాలాన డెమాక్రిటస్ (Democritus) ప్రభృతి తాత్వికులు లేవదీసిన ఈ తాత్వికవైఖరి, సృష్టిలో మానవుణ్ణి మకుటధారిని చేసిగానీ విడవలేదు. ‘రినేజాన్సు’ కాలానికి అది సమగ్రమైన తత్వ సంప్రదాయమే కాగలిగింది. మానవతావాదం, మానవీయ ప్రేమకూ ప్రకృతి ప్రియత్వానికీ దారిచూపింది. బస్తీలూ, నగరాలూ ఏర్పడి నాగరమేధావి వర్గం, పారలౌకికమైన మధ్యయుగాన మతభావనకు పెడమొగం పెట్టి, ఐహికమైన ప్రకృతినీ, మనిషినీ తన ఆలోచనలకు కేంద్రబిందువుగావించుకొన్నది. అది నిరీశ్వరవాదంగానో మత ద్వేషంగానో పరిణమించలేదు గాని మత వ్యవస్థలోగల లోటుపాట్లను విమర్శింపబూనుకొంది. ధార్మికమైన జీవన విధానాన్ని ఉపదేశిస్తూనే, సర్వతోముఖమైన జీవితాన్ని వరణీయం చేసినందువల్ల, శరీర సంబంధమైన వాంఛలుకూడా సహజమైనవీ, సంతృప్తి పరచదగినవీ అనికూడా బోధించింది. క్రైస్తవ మత వ్యవస్థలో అంతవరకు

ఆత్మకిచ్చిన ప్రాముఖ్యం దేహానికిగూడా ఇవ్వదగునని భావించింది. ఇంద్రియ సుఖాలు విడువదగినవికావు. అతి లోలతత్వమే గర్హింపదగినది అని అప్పారావు అన్నప్పుడూ, ఇంద్రియోన్మూలముకన్న ఇంద్రియోన్మేషమే మేలని కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి అన్నప్పుడూ, ఈ మానవతావాద దృక్పథమే వారినలా అనిపించింది.

అంతేకాదు. మనిషి భగవంతుని బానిసకాదు; మానవ భాగ్యవిధాత మిన్నులలో ఎక్కడో ఉన్నా, మనిషికి తనదని చెప్పకోదగిన స్వచ్ఛందమైన ఇచ్ఛాశక్తి (Free Will) ఉన్నది. దానితోడ్పాటుతో అతడు బాగుపడనూవచ్చు, చెడిపోనూవచ్చు; అతని భవిష్యత్తు స్వహస్తగతమై ఉన్నది; అతను కీలుబొమ్మకాడు – ఈ భావాలుకూడ మానవతావాదం కిందికే వస్తాయి. అందుచేతనే వాల్టర్ పేటర్ (Walter Pater) 'రినేజాన్స్' మహోద్యమాన్ని, A many-sided but yet united movement in which, in various ways, the human mind wins for itself a new kingdom of feeling and sensation and thought, not opposed to, but beyond and independent of, the spiritual system then actually realized, అని నిర్వచించాడు.[3] ప్రాచీన గ్రీక్, రోమన్ సాహిత్య పఠనంద్వారా ఆధునిక యుగాన యూరపుకు లభించిన లోకదర్శన మిలాంటిది కనుకనే, చిత్రకళలోనూ, శిల్పకళలోనూ సాహిత్యంలోనూ, జీవితంలో కూడాను, ఈ ఐహిక దృక్పథానికి అపూర్వమైన ప్రాచుర్యం లభించింది. నాటక రచన విస్తారంగా అభివృద్ధి చెందడానికి తోడ్పడిన భౌతిక, భావ పరిస్థితులు కూడా ఇవే. అలాగే మానవీయ విషయాలకు (Humanities) విద్యా ప్రణాళికలలో మేధావుల పథకాలలో ప్రాముఖ్యం వచ్చింది. తర్కంకంటె కవిత్వం ఆదరణీయమైంది. మానవుడి హేతుచింతన, పరతత్వ విషయాలకుగాక, ఐహిక, లౌకిక విషయాలకు అంకితం కావలెననే విపరీతపు బుద్ధికలిగింది. గవేషణ, సాధన, నిత్యనూతనానుభవ తృష్ణ, సాహసికమైన ప్రజ్ఞ, ఉపజ్ఞ, ఈ యుగంలో మహామనస్వులందరి సాధారణ లక్ష్యాలయ్యాయి. హేతువాదం (Rationalism) కొత్తగా తలెత్తింది. ఇలా ఒక నవోషస్సు యూరపుఖండాన్ని అనుగ్రహించిన కాలమది. దాని వెలుగులోనే యూరపుఖండపు భౌతిక, మానసిక జీవితాలు ఈనాటివరకూ రూపురేఖలు సంతరించుకొంటున్నాయి.

ఇంగ్లీషు చదువుల ధర్మమా అని, ముఖ్యంగా విజ్ఞాన శాస్త్రేతరాలైన మానవీయ విషయాలకే (Humanities) విద్యా ప్రణాళికలో ప్రాముఖ్యం ఉంటూ వచ్చినందుచేత, మనదేశంలోకూడా యూరపియన్ 'రినేజాన్స్' లాంటి భావ సంచలనమూ కళాపునరుజ్జీవనమూ కలిగాయి. అయితే దీని ఫలితాలు ఆంగ్ల విద్యాధికుల వరకే పరిమితమయ్యాయి. వాళ్ళు ఈ జనసముద్రములో తరంగ ప్రాయులుకూడా కారు, బిందుమాత్రులు. వాళ్లలోనూ పైపై మెరుగులేగాని ఆ ఉద్యమం అస్థిమూలాల వరకూ చొచ్చుకొని పోకపోయింది. అంతేకాదు. అతి సనాతనమైన హైందవ మతం ఎంత శిథిలావస్థలో ఉండినా, అది ఈ 'మ్లేచ్ఛ' ప్రభావాన్ని తన ఉనికికీ మనికికీ పెను సవాలని గ్రహించి, త్వరలోనే కలదెలుసుకొని ఇల్లు చక్కబెట్టుకోసాగింది. ఆంగ్ల విద్యావంతులలో ఎక్కువమంది, అటు సంపన్న వర్గానికీ ఇటు నిత్య

దరిద్రుల కూటానికీ చెందని మధ్యమ వర్గీయులైనందుచేత, పాశ్చాత్య భావాలవైపు వ్యామోహం ఏటికి లాగుతుంటే సాంప్రదాయిక భావాలపట్టు కోటికి లాగి, వాళ్ళచేత తొక్కిసలాట ఆడించి, చివరకు ఆ పరస్పర విరుద్ధ ధోరణులను సమన్వయింప జూచేట్లు చేసింది. ఫలితం, అదీగాక ఇదీగాక, రెండింటి కలగలుపు ఈ కలగలుపుడు మిశ్రమపదార్థంలో ఒద్దిక లోపించింది. భార్యాభర్తల అనుకూల దాంపత్యం వలెగాక పోష్యపోషక భావమో అధిక అల్పవస్తు భావమో మిగిలింది. అవి రెండూ సమవుజ్జీ గాకపోయె! ఒకటి మాదరమాగి కుళ్ళిపోనున్న ఫలంవంటిదికాగా, రెండవది దోరగాయ. అందుచేతనే వేదాలవరకూ ఉపనిషత్తులవరకూ వెళ్ళి వాటి ప్రాణసారాన్ని ప్రస్తుత శిథిలాంగాల కెక్కించే ప్రయత్నం చేయవలసి వచ్చింది. కాబట్టే ఆధునిక కాలాన (1850 తర్వాత) భారతీయ మేధోజీవితంలో సహజ పురోగతి లోపించిందని ఒక ఆధునిక విమర్శకుని తీర్పు.[4]

అప్పారావు యుక్తవయస్కుడయేనాటి పరిస్థితులివి. "కొత్తపాతల మేలుకలయిక క్రొమ్మెరుంగులు జిమ్మగా" తూర్పు "బలబల" తెల్లవారుతూన్న వేళలో "యెక్కడో వొక చెట్టుమాటున", "ఆకులందున అణగిమణగీ", మేలుకొలుపులు కూస్తూన్న కోడిపుంజుల కొక్కొరోకోల నడమ "కవితకోవిల"లా గళమెత్తి కలంపట్టిన మనిషి ఈ భావసంఘర్షణ నెలా దర్శించాడనేదే ప్రస్తుతాంశం.

పొట్టకూటికై నేర్చువిద్యలు
పుట్టకేట్లు కదల్చెనా?

....అంటూ ఒక పల్లెటూరి 'ఉత్తమా ఇల్లాలు' తన పెనిమిటిని అధిక్షేపిస్తూ, సగం ఆశ్చర్యం సగం ఆగ్రహంగా ముక్కున వేలేసుకోవడమూ నోరునొక్కుకోవటమూ ఒక్కమారే చేసిచూపింది. "కోటపేటల నేల గలరని" వఠి భౌతిక లాభాపేక్షతో పెద్దలు ఇంగిలీషు చదువులు చెప్పించారు. అదేమీ చేకూరకపోగా, పెద్దలయొక్క పెద్దల కాలంనుంచి నిరంతరాయంగా అప్రతిద్వంద్వంగా వస్తూన్న నమ్మకాలనే ఈ చదువరులు తగుదుమమ్మా అని ఎదిరించి ప్రశ్నించి నిగ్గదీస్తున్నారు. ఇంగ్లీషువాళ్ళు కల్లనొల్లరుట, వాళ్ళ చదువులు సతికి తాము వస్తుతత్వమేమిటో నేర్చారుట! ఏంపితప కాలమూ ఏంపితప బుద్ధులూ, హవ్వ!....

పాశ్చాత్య విద్యవల్ల మేధో జీవిత పరిస్థితిలో కొంత సంచలనం కలిగిన మాటనిజమే. నిలువ నీటి మడుగై కూర్చున్న భారతీయ సాంస్కృతిక జడతలో పొడిరాయిగా అది కొంతైనా కదలిక కలిగించింది. విశ్వాసం, అధికారం, అణకువ, సంప్రదాయం, అనుసరణ వగైరా మాటల వెనకనున్న మనస్థితి స్వతంత్రమైన ఆలోచనను ప్రోత్సహించదు సరిగదా, వైరభావంతో పట్టి పల్లార్చజూస్తుంది. మరి, ఆంగ్లవిద్య ద్వారా కొద్దిమంది, "మేధావుల"కైనా సంక్రమించింది, ప్రశ్నించే ఈ స్వభావమే ననాలి. ఏనాడు ఫ్రాన్సిస్ బేకన్‌లాంటి తాత్వికులు De Omnibus Dubitandum అనే లాటిన్ సూక్తిని ఎత్తిపట్టి, ప్రకృతినీ పరిసరాలనూ ప్రతిఒక్కదాన్నీ ప్రశ్నించ మొదలెట్టారో, ఆ నాటినుంచి విజ్ఞానశాస్త్రం అంగలు వేసుకొంటూ మునుసాగిందాయె! అపౌరుషేయమనో 'రెవలేషన్' అనో మతగ్రంథాలను ఒప్పేసుకొని

వట్టి విశ్వాసాన్ని మాత్రమే చూపెట్టే వైఖరికి భిన్నంగా, 18వ శతాబ్ది యూరపులో 'హేతువాదం' (Rationalism) బయల్దేరి, హేతుబుద్ధి పెట్టే పరీక్షకు నిలవని మత విశ్వాసాలను నిరాకరించేంతవరకూ వెళ్లిందాయె! ఇంగ్లీషు చదువులద్వారా, దారినబోయే ఈ శని మనింటికే వచ్చినట్లయింది. "ప్రశ్నించే స్వభావం లేనపుడు గుడ్డినమ్మకాలు కలుగుతూ వుంటాయి"[5] అంటున్నాడు అప్పారావు. అలాంటివి ప్రమాదకరమైనవట. అణకువ అనేది సుగుణం గాకపోగా, పిరికితనానికి లక్షణమట. కార్యకారణ సంబంధజ్ఞానం ఈ నమ్మకాలకు విరుగుడౌతుందట. వ్యక్తిత్వాన్ని పోనాడుకొని ఆలోచనను స్తంభింపజేసుకొని వీటివెంట గతానుగతికంగా నడిచిపోవడం, ఆత్మహననమే కాబట్టి, ఇంగ్లీషు విద్య ద్వారా చాలామంది యువకులు మతవిశ్వాసాల మితులను మీరి "అభివృద్ధి" అవుతున్నారని సంతుష్టి పడుతున్నాడుకూడా.

అప్పారావు ప్రత్యేకత అది మాత్రమేకాదు. ఆంగ్ల విద్య భారతీయులకు ఆశించినంత సత్ఫలితాలను సమకూర్చలేక పోతున్నదని, అధ్యాపకుడుగా విద్యావిషయజ్ఞుడుగా ఆయన గ్రహించగలిగాడు. వేషభాషలూ, పద్ధతులు మారినంత మాత్రాన, ఆంగ్ల విద్యాధికులలో భావపరివర్తన కలిగిపోయినట్లేనా? అనుకరణకూ స్వతంత్ర కార్యకరణకూ తేడా ఉంది. విద్య కలిగించగల మార్పు వేషాదికాలలోనే కాదు; అంతరాంతరాలను అది సంస్కరించగలగాలి. అప్పుడే అది విద్య అవుతుంది. పాతకొత్తల సంధింపులో పాతంటే రోత, కొత్తంటే రోఁకు కలిగి ఉత్సాహాలూ తొందరపాకులూ, ఆత్రగాళ్ళూ అనుకరణప్రియులూ ముందుకువస్తారు. ఈ తొలి తీవరింపు తగ్గి, స్థిమితం ఏర్పడితేనేగాని, కొత్తలోని సత్తా ఏమిటో తెలిసిరాదు. నిలకడ కలిగి విలువలపై దృష్టిపెరిగేందుకు, కొన్ని తరాల విద్యార్థులు తలా కాస్త తోడ్పడాలి, ఈ ఆలోచన కలిగే, అప్పారావు విద్యా సమస్యలపైగూడా ఆసక్తి చూపెట్టసాగాడు.

అన్నిటికంటె ఎక్కువగా విద్యావిషయాలే తనకు ముఖ్యమైనవని రవీంద్రుడనే వాడట. అలా అనలేదుగాని అనుకొన్నాడు. అప్పారావు విద్యాసమస్యలపై ఆయన ఆసక్తి తాటాకుమంట వంటిదికాదు. అధ్యాపకవృత్తిలో ఉండినప్పుడు సరేసరి, తదనంతరకాలంలో ప్రాణావసాన వేళవరకుగూడా – ఉగవచ్చిన నాటినుంచీ పొగజారిన నాటివరకున్నూ – అప్పుడప్పుడు జ్వాలాజిహ్వికలు సాచి విద్యారణ్యంవంటి పరిసరాలను సోకి ఉజ్వలమూ నిర్మలమూ చేసిన శాశ్వత దీప్తి.

పాశ్చాత్య సంస్కృతి దిగబారివచ్చిన అర్థశతాబ్ది తర్వాతకూడా దేశంలో స్వతంత్రమైన ఉత్తమ సాహిత్య కల్పన బహుళంగానూ అవిరళంగానూ జరగడం లేదంటే, విశ్వవిద్యాలయ విద్య నిష్ఫలమైపోయిందనే అర్థమని అనుకొన్నాడు. ఆంధ్ర సాహిత్య బోధనాపద్ధతులు సరేసరి, ఆంగ్లంలో బోధనా పద్ధతులు కూడా నాసిరకంగానే ఉన్నాయని విమర్శించాడు. విద్యార్థుల విమర్శాశక్తి పెంపొందేట్లుగా 'విమర్శగా' బోధించడం మానివేసినందుచేతనూ, స్వతంత్ర యోచనాశక్తిని పురికొల్పేట్లుగా బోధనాక్రమం రూపొందనందువల్లనూ, స్వదేశీయ సాహిత్యంలో జవసత్వాలు కనిపించడంలేదని, బెంగుళూరులో ప్రొఫెసరు బెయిట్‌కు మనస్సు విప్పిచెప్పాడు.[6] 'ఒరిజినాలిటీ' లేదు, లేదు అని అంటే, ఆకాశంనుంచి ఊడి ఒడిలో పడుతుందా అది? ఉపాధ్యాయులకున్న ఒరిజినాలిటీ ఏపాటి? పాఠ్యగ్రంథాలకు అర్థ తాత్పర్యాలురాసి

'ఎడిట్' చేసుకోవడమూ, కాంపోజిషన్ పేపర్లు తయారు చేసుకోవడమూ తప్పితే, వీళ్ళు పొడిచి గెలుస్తున్నదేమిటి? ఉపాధ్యాయులనుబట్టి విద్యార్థులు: బోధనా క్రమాన్నిబట్టి ఉపాధ్యాయులు! "విద్యా విధానమే దుష్టము, లోపభూయిష్టము"[7] అనే తీర్పును మాతృ భాషాబోధనకేగాక ఆంగ్లసాహిత్య బోధనకు, చరిత్ర బోధనకు గూడా అనువర్తింపజేయవచ్చును. అభిరుచి మరెలా ఏర్పడుతుంది? గొప్ప గొప్ప గ్రంథాలను పాఠ్యాలుగా ఎన్నిక జేయకపోయిరి; వస్తు విన్యాసంలోనూ శిల్పంలోనూ శైలిలోనూ అధమస్థాయికి చెందిన వాటిని విద్యార్థులు చదవవలసివచ్చె; ప్రతిభావంతులకు విద్యాలయాలలో ఏ ఆకర్షణా కనిపించక, గౌరవప్రదమైన లాభదాయకమైన వృత్తులకు ఎగబడుతూ ఉండిరి; పూదోట కావలసిన విద్యారంగం చిట్టడవిగా ఉండక? బాటలు తీర్చేనాథుడూ నాయకుడూ ఏడీ?

ఇలా సాగింది అప్పారావు ఆలోచన. ఉపాధ్యాయులకు తగిన శిక్షణ ఇవ్వాలి. మాతృభాషలకు గూడా ప్రొఫెసరు షిప్పులు ఏర్పాటుచేయాలి. పాఠ్యక్రమాన్ని ఆధునిక యుగావసరాలకు అనుగుణంగా నవీనం చేయాలి. విద్యావిషయిక సమస్యలను చర్చించుకొని 'పబ్లిక్ ఒపినియన్' (Public Opinion) సృష్టించి సంస్కరణలకు అనుకూలమైన వాతావరణాన్ని కలిగించేందుకు, పట్టభద్రులు సుసంఘటితం కావాలి. అర్హతలనుబట్టి మాత్రమే విద్యాసంస్థలలో ఉద్యోగావకాశాలుండాలి. విశ్వ విద్యాలయాలలో పరిశోధనను ప్రోత్సహించేందుకై విద్యార్థులకు 'ఫెలోషిప్స్' ఇప్పించాలి. 'ప్రైవేటు మేనేజిమెంటు'కు విద్యాసంస్థలను అప్పగించగూడదు. మాతృభాషా విషయంలో, కృతకమూ, నిరర్థకమూ అయిన గ్రాంథికాన్ని తొలగించి, తద్వారా "రొడ్డ కొట్టుడు" చదువులకు గల అవకాశాలను తీసివేసి, బహూళార్థసాధకమైన వ్యావహారికంలో రచించేందుకు విద్యార్థులకు తరిఫీదు నివ్వందే, సంపన్నమైన స్వతంత్రమైన సాహిత్యం దేశభాషలలో ఫలింపుకు రాబోదు.

ఒక్కొక్కటీ ఒక్కొక్క నినాదంలాగా వినిపిస్తున్న ఈ విద్యాసమస్యలు జాతి పురోగతికి బాటలని అప్పారావు ఎంచాడు. పాఠ్యక్రమాన్ని నవీనం చేయడానికి, భాషా సాహిత్యాది మానవీయ విషయాల (Humanities) మీదనే కేంద్రీకరించి, విజ్ఞానశాస్త్ర విషయాలను నిర్లక్ష్యం చేయగూడదని గమనించనైతే గమనించాడుగాని, కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి ఆ విషయమై చూపిన తొందరబాటును హర్షించలేకపోయాడు. దేశీయులలో శాస్త్రవిజ్ఞానాన్ని వెదజల్లాలి. నిజమేగాని భాషాసాహిత్య విషయాలకూ శాస్త్రవిషయాలకూ పోటీబెట్టి వాటి స్థానే ఇవి వచ్చి కూర్చోవాలనడం తగనిపనిగా భావించాడు. విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి వెలువరిస్తూ వచ్చిన 'శాస్త్ర' గ్రంథాలు ఆపేరుకే తగవు; ఆయా రంగాలలో పరిణతులైనవారు రాసినవి కావవి; కొన్ని అనువాదాలు; మరికొన్నిటిని రాసినవాళ్ళు ఇంకా విద్యార్థిదశల్లోనే ఉండినవాళ్లు; కాబట్టి ఇలాంటి 'శాస్త్ర' గ్రంథాలద్వారా మేలుకంటె హెచ్చుగా కీడే కలుగవచ్చునని ఆధునిక ఆంధ్రవచన రచన అనే విద్యాసంబంధి నివేదికలో అప్పారావు చెప్పాడు. "తెలుగులో వెలువడుతున్న సైన్సు గ్రంథాలను పోషించవలసినది మనదేశ ప్రజలు. వీటిని హెచ్చుగా ఆదరించవలసినదిగా విశ్వవిద్యాలయాన్నేగాక, దేశీయులకు శ్రీ రెడ్డిగారు

విజ్ఞాప్తి చేయవలసి వుంటుందనుకుంటాను. వెర్నాక్యులర్ టెక్స్ట్ బుక్కుల ద్వారా ఇస్కూలు విద్యార్థులకు సైన్సుకు బోధించడంవల్ల అవి ఎంతవరకు ఉపయోగకారి అనే విషయమై దేశభక్తులకూ, విద్యావేత్తలకూ తీవ్ర అభిప్రాయ భేదాలున్నవి. అయినప్పటికీ వాటి నావిధంగా పిల్లలకు బోధించవలెనని శ్రీ రెడ్డిగారు వాదించవచ్చును. అందులో "తప్పేమీ కనిపించదు" [8]. ఎక్కువగా భాషా సాహిత్య విషయాలనే ప్రస్తావించినా, శాస్త్రవిద్యను అప్పారావు చూసింది తక్కువ చూపేమీ కాదు."

ఈ విద్యా సంస్థలనుంచి జీవిత సముద్రంలోకి దిగబారి వచ్చిన మనుషులు, లేనిపోని భేషజాన్ని చూపుతూ సామాన్య ప్రజలనుంచి కేటాపడి స్వాధిక్యభావం పెంచుకొని, ఆంగ్లేయులతో సరితూగ లేకా, దేశీయులతో సమాధానపడలేకా రెంటికీ చెడుతున్నారని, అప్పారావు ఎంతో బాధను ప్రకటించాడు. అవుపెయ్యాగాక, గేదెపెయ్యాగాక "చేటపెయ్య" మాత్ర మౌతున్నారు. ఈ విద్యాలవ దుర్విదగ్దులు. "వీరికి వ్యక్తిత్వమూ, శీలమూ పూజ్యం"[9]. యథార్థమైన సంస్కారం కలిగి వ్యక్తిత్వాన్ని సంపన్నం చేసుకొని, శీలాన్ని (Character) పెంపొందించుకొన్నప్పుడే వీళ్లు గౌరవ పాత్రులు కాగలరు. ఈ లోపాన్ని డాక్టరు మిల్లర్ ఎత్తిచూపారు. తర్వాత ఎందరో ఎన్నిమార్లో అనగా అప్పారావు విన్నాడు – అన్నీ అరువు తెచ్చుకొన్న మాటలు లెమ్మని అనుకొన్నాడు కూడా. తర్వాత, ఆ మాటల నిజానిజాల గురించి ఆలోచించి, వాటి కారణాలను అంతు పట్టించుకోజూచాడు. ఇది విడి వ్యక్తుల లోపం మాత్రమేకాదు. పాశ్చాత్య విద్యాపద్ధతి హేతువాదాన్నీ స్వేచ్ఛనూ ప్రోత్సహిస్తూన్నా, అది ప్రబోధించే స్వాతంత్ర్యం యథార్థమైనదిగా కనిపించలేదు. భారతీయ సామాజిక జీవిత పరిస్థితులతో పాశ్చాత్య విద్యాసారాన్ని సమన్వయం చేయగలశక్తి దానికి ఉన్నట్లు కనిపించదు. వెంకన్న పంతులు అనే పరిచయస్తుడు చనిపోయిన సందర్భంలో అప్పారావు తన డైరీలో రాసిపెట్టుకొన్న దాన్నిచూస్తే, ఆయన ఆలోచనా సరళి తెలుస్తుంది.

– నిన్న రాత్రి వెంకన్న పంతులుగారు చనిపోయినారు. పాశ్చాత్య నాగరికత తెచ్చిపెట్టిన మంచీ, చెడూ ద్విగుణీకృతమై ఆయనలో మూర్తీభవించినవి....

....అటువంటి దుర్గుణాలు ప్రస్తుతం మన మేధావివర్గమునకు తప్పనిసరిగా వుండక మానవనే విషయాన్ని వీరెవరూ (వెంకన్నను విమర్శిస్తున్న వాళ్ళు – ర.రె.) గుర్తించడం లేదు.

మన మత నమ్మకములు, సాంఘిక అభిప్రాయములు, ఆశయములు అంతో ఇంతో వ్యక్తిగత జీవితములో నైతిక ప్రమాణమును కలుగజేస్తూనే, ఇంకొక వంక పౌరహిత జీవితములో సద్వర్తనమునూ, నీతినీ కలిగించలేక పోతున్నవి. విద్యాధికులైన భారతీయులపై ఇవి తమ ప్రభావమును నెరపలేక పోతున్నవి. పాశ్చాత్య విద్యావిధానము ముందునకు పోయే గమనశక్తి లేని కేవలము కొన్ని అభిప్రాయములను, ఆశయములను మాత్రమే వుపదేశిస్తున్నది. సామాజిక, మేధోజీవిత పరిస్థితులను సమన్వయముచేసే శక్తి యీ పాశ్చాత్యవిద్యకు మృగ్యము; పాశ్చాత్య విద్యాజనిత ఆశయములకిట్టి శక్తి పూజ్యము.

శిథిల ప్రాయమైన భారతీయ నాగరకతా సూత్రా లొకవంక, స్వేచ్ఛపేరిట గమ్యమొకటి లేకుండా నిలకడా స్థిమితమూలేకుండా ఆందోళితంగా అనిర్దిష్టంగా రూపొందిన పాశ్చాత్య నాగరకతా ధోరణులింకొక వంక, సంకుచితమై దుర్బలమై సాంఘికమైన అధిక్యంలేక ఒకటి, అధిక్యం కలిగీ మనిషిలోని అవలక్షణాలనూ వట్టి భౌతికదృష్టినీ, స్వార్థప్రవృత్తినీ పెంపొందించే దింకొకటీ – రెండింటిలోనూ ఉన్న "ఈ అవలక్షణములను, దోషములను, చెడుగులను, ధోరణిని దిగ్విజయముగా ఎదిరించి పోరాడుట నేటి ప్రథమ సమస్య"[10]

ఆంగ్లవిద్యా వ్యామోహితుడని అప్పారావును ఆడిపోసుకునేవారికి, ఆయన ఆంతర్యమే తెలియదనుకోవాలి. విమర్శగా తప్ప దేనినీ శిరోధార్యం చేసుకోడుగనకనే, తన మిత్రుడైన శ్రీనివాస అయ్యంగారిలో వచ్చిన క్లైణ్యంగురించి వ్యథచెందాడు. అప్పారావు స్వతంత్రభావుకుడు (Free Thinker).

2

"గంధాక్షతలు" ధరించి సంధ్యావందనం చేస్తూ ఉండేవారని, తమతండ్రి గురించి గురజాడ రామదాసు పంతులుగా రొక వ్యాసంలో రాశారు. బ్రాహ్మణ్యాన్ని పదిలంగా కాపాడుకోవడమేమీ మహాపరాధంకాదు. అప్పారావు తండ్రి, రామదాసు నిష్ఠాగరిష్ఠుడు. అయితే దేశిరాజు పెదబాపయ్య, కందుకూరి వీరేశలింగం ప్రభృతులు యజ్ఞోపవీతాన్ని తీసివేస్తుండిన కాలమది (1906–7). కాబట్టి కొంచెం ఎబ్బెట్టుగా కనిపించవచ్చునంతే. ఆహార నియమాలలోనూ కులవర్ణ వివక్షలోనూ అప్పారావు కాస్త సడలుబాటు వైఖరి ప్రదర్శించే ఉన్నాడు.

మతవిషయాలలో అప్పారావు స్వతంత్ర భావుకుడు మాత్రమేకాదు. సంశయ వాది (Agnostic) కూడాను. దానికీ నిరీశ్వర వాదానికిన్నీ చాలా గొప్ప తేడాయేఉంది. మానవతావాదియైన తాత్వికుడు ప్రతిఒక్కడూ నిరీశ్వరవాది కానక్కరలేదుకూడా. నిరీశ్వరవాదమనేది మానవతా వాదపు చరమార్థమే కావచ్చు; అది మనిషిని మతంనుంచి విముక్తిపరచి, సృష్టిలో యథార్థమైన ప్రభుతకు గల అవరోధాన్ని తొలగించివేస్తుంది. షడ్దర్శనాలలో కొన్ని నిరీశ్వరవాదాన్ని ఏదో ఒక రూపంలో, వాచ్యంగానో వ్యంగ్యంగానో ప్రతిపాదిస్తున్నప్పుడు, నిరీశ్వరవాదానికి కూడా భారతీయ మత సంప్రదాయంలో కాస్తోకూస్తో స్థానం ఉందనుకోవాలి. చార్వాకం ఉండనేఉంది. అప్పారావు అందాకా వెళ్ళలేదు. అయినా మతాన్నీ దేవుణ్ణీ మూపున వేసుకొని కుంగి గూనుపడికూడా పోలేదు. మనిషీదేవుడూ ఒకటే; మనిషిలోనే దైవం ఉన్నాడు; సర్వాంతర్యామి అనే అర్థంలోకాదు, మంచితనమనే అర్థంలోనే; ఆ మంచి వైయక్తికమే అయినా అది ఫలింపుకు వచ్చేది సంఘంలోనే; దేవుళ్ళని మనుషులు పేరెట్టిన రాయిరప్పలుకావు దేవుళ్ళు; దేవుళ్ళ అసలు పేరేమిటో వాళ్ళకే తెలియాలి. మనిషిదేవుణ్ణి చేశాడు; ఆ చెయ్యడంలో దేవుడితో తనకుగల సంబంధాన్ని (కర్త, కర్మ సంబంధం) తిరగదిప్పి దేవుడే తనను చేశాడనుకొంటున్నాడు. తిరగదిప్పిన

(Inverted) మానవలోకాన్ని స్వర్గంగా ఎంచుకొంటున్నాడు. ఇంతకూ ఎవరు ఎవరిని చేసినట్టు?

దేవుడు చేసిన మనుషుల్లారా
మనుషులు చేసిన దేవుల్లారా
మీ పేరేమిటి?

ఐహిక సంఘటనలకు కర్తను నిర్ణయించడంలో విధినీ, కర్మాన్నీ, లేక దైవాన్నీ ఆశ్రయించి బరువంతా దానిపై మోపవలసిన అగత్యం లేకున్నా, మనిషి ఇంతవరకూ మతంద్వారా చేస్తున్న దదే. ముఖ్యంగా హైందవం కర్మసిద్ధాంతాన్ని ఆశ్రయించింది. వెనకటి జన్మల్లో చేసుకొన్న పాపపుణ్యాల మంచీ చెడూ ఫలితాలు తరవాతి జన్మల్లో జీవుడికి కలుగుతున్నాయి; ఏ కర్మకూడా ఫలితాలు చూపకుండా రిత్తబోయేదికాదు. ఇదిపాప మిది పుణ్యమని తూచి వాటికి తగిన ఫలితాలను నిర్ణయించేది పారలౌకికమైన శక్తి. అంతా ఈశ్వరేచ్ఛ అనుకొంటూ మనిషి నిజజీవితంలో కనిపిస్తున్న హెచ్చులొచ్చుల గురించి, తన మనస్సును సమాధాన పెట్టుకొంటున్నాడు; తద్వారా అతనికి సంతృప్తిలాంటిది కలుగుతున్నది. అప్పారావు ఎంత స్వతంత్ర భావుకుడైనా, కళ్లెదుట కనిపించే మనుషుల ప్రవర్తననుబట్టి కర్మసిద్ధాంతానికి మన జీవితంలో గల ప్రాముఖ్యాన్ని గుర్తించాడు. ఇతరకాలాల్లో ఇతరదేశాల్లో బయల్వెడలిన మతచింతన ఈ మన కర్మసిద్ధాంతమంత బటువుగా లేదని భావిస్తూ, "అన్ని విశ్వాసాలకంటే సూత్రాలకంటె కర్మసిద్ధాంతం జీవిత వ్యత్యాసాల హేతువులకు బలమైన సమర్థింపు" అన్నాడుకూడా.[11] తర్కదృష్టితో కర్మసిద్ధాంతం సత్తానుచూచి మెచ్చడమేగాని, దాన్ని మొత్తంగా తాను ఒప్పేసుకోవడమేమీ కాదిది.

దేవుడనేవాడు ఉంటే అతని గురించి మనిషైనవాడి కెలా తెలియగలదు? పుట్టుగుడ్డికి రంగులంటే ఏమిటో తెలిసి, వాటి గురించి అతనికొక అభిప్రాయ మంటూ ఏర్పడడ మనేది ఎలాగైతే పొసగని మాటో; దైవమనే భావం గురించి ఇతమిత్థంగా మనిషికి తెలిసే వీలులేదు. అతనికేగనక కనుచూపు మొలిస్తే, అంతవరకూ లేని భావాలు సరికొత్తగా ఊరి ప్రవాహసన్నిభంగా అతన్ని ముంచెత్తగలవు.[12] ఈ మాటలుకూడా అప్పారావువే. వీటి తాత్పర్యమేమిటి? ప్రత్యక్షానుభవం వినా, దైవమనే భావం మనిషికి విశదంగా అంతుజిక్కదనా? 'నేతి' 'నేతి' అంటూ పోగా, చివరకు మిగిలేదే దైవమనా? అంధులలో తానూ ఒకడే గనక అస్తి నాస్తి విచికిత్స దండగ పని.

అప్పారావు సాహిత్యంలో పరతత్వంగురించి కొన్నిచోట్ల ప్రస్తావనలున్నాయి. సంస్కర్త హృదయం కథలో, ప్రొఫెసరు రంగనాథ అయ్యరుకూ, బోగంపిల్ల సరళకూ, జరిగిన సంభాషణ ఇక్కడ పనికివస్తుంది. దానిసారాంశం ఇది:

....మంచీ చెడూ అనేవి పరస్పర విరుద్ధమైన భావాలు కావచ్చునేమో గాని, అవి ఇరుగుపొరుగులే. ఒకటివినా వేరొకటి బోధపడని అమడబిడ్డల్లాంటివి. వాటితల్లి, మాయ. అది సృష్టికి తోబుట్టువు. మాయలేక సృష్టి ఉండదు. అయితే మనిషిలో జ్ఞానం అంకురించాక, మంచి పెరగడమూ చెడు విరగడమూ జరుగుతుంది. జ్ఞాని

అయినవాడు, చెడుగును ఈసడించుకోవడంలో జీవిత యాథార్థ్యాన్ని చూడనొల్లక ఉష్ట్రపక్షిలా ఇసకలో తలదూర్చుకోగూడదు. ఈ మాటలనేది సరళ. ఇందులో మర్మవాదచ్ఛాయ లున్నాయి.

"ఈ వేద విజ్ఞానం", లేదా "వేదాంత తత్వం" సామాన్యులకేగాక, కొమ్ములుదిరిగిన పండితులకుగూడా గహనమే, నంటాడు ప్రొఫెసరు అయ్యరు. యధార్థ జీవితంలోని విషమ సమస్యా పరిష్కారానికి ఇది "ఒక్క పిసరు అక్కరకురాదు." పనికిరాని విజ్ఞానంతో మనిషికి పనిలేదు. మరి, ఆపనికి వచ్చే విజ్ఞానం "యుగయుగాల జీవితానుభవం" మాత్రమే.

ఇలా ధీరత్వంతోటి ఉపక్రమ ప్రాగల్భ్యంతో మొదలైన ప్రొఫెసరుగారి అనుభవవివాదం, జీవిత వాస్తవాల ముందు మంచుపొరలకంటె వేగంగా కరిగిపోయి, ఉపసంహార దౌర్బల్యంతో ముగిసింది. విజ్ఞానశాస్త్రాధ్యయనం సంశయ నివృత్తికి మారు సందేహోత్పత్తికి దారితీసింది. అతని సిద్ధాంతం పుస్తక సిద్ధాంతం మాత్రమే. అతనిలాంటి వాళ్ళెందరో, పుస్తకాలలోని మాటల తత్వ మెరుగక "శుకములగుదురు వట్టి శాస్త్రజ్ఞుల్." సంశయవాది మెట్టు మెట్టుగా ఆస్తిక్యం వైపు పోసాగాడు, "ఆత్మ, పరమాత్మ, జీవుడికి వేరే లోకం ఉన్నాయి; సాజాత్యంవున్న జీవుళ్ళమధ్య అద్భుతాకర్షణ వుండితీరాలి," అని కొత్త సూత్రాన్ని సాధించుకొన్నాడు....

జీవులమధ్యగల అద్భుతాకర్షణ పేరు 'ప్రేమ'. అయితే ఇది మొదటి అంతస్తు మట్టుకే; దాని పైవరసలోనే ఉంటుంది. దేవుడికీ జీవుడికీ మధ్య విధిగా వుండవలసిన 'ప్రేమ', ఇలా ప్లేటో (Plato) ప్రేమ సిద్ధాంతంవైపు పయనించింది. రంగనాథయ్యరు చపలబుద్ధి, స్వాభీష్టాన్ని సమర్థించుకొనేందుకేతప్ప ఇది మనసారా నమ్మి చేసిన సిద్ధాంతంకాదు.

మాయావాదాన్ని చేసిందికూడా అప్పారావు సృష్టించిన ఒకానొకపాత్రే. అప్పారావు ఇహాన్ని, దాని సత్యాన్ని – తీసివేశాడనేందుకు దాఖలాలేమీ లేవు సరిగదా, ప్రపంచం మాయ, జీవితం బుద్బుదప్రాయం, పారమార్థిక సత్యమొక్కటే సత్యం అనే హైందవ వేదాంత దృక్పథాన్ని అంగీకరించలే దనేందుకు దాఖలాలున్నాయి. ప్రాపంచిక సుఖాలు విడువదగినవని ఆయన భావించలేదు సరిగదా, ఎలాగూ నిత్యం కాదంటున్న ఈ కొద్దిపాటి జీవితకాలంలో అనుభవించదగిన సుఖాలనన్నిటినీ పూర్తిగా అనుభవించమని ఈ వేదాంతమే మనుషులను పురికొల్పుతుందని భావించాడు. ఇంద్రియానుభూతివాదం అతిలోలత్వానికి (Hedonism) దారిదీయవచ్చుననే విమర్శకు, ప్రపంచం అనిత్యమని చెప్పేవాదమే అతి లోలత్వాన్ని సమర్థించినట్లవుతుందని జవాబు.[13]

అలాంటివాదాలన్నీ ఆచరణయోగ్యమై నలిగాయి. ఆచరణ యోగ్యత ఒక్కటే ఏ తత్వానికైనా గీటురాయి. మనిషికి ఆదర్శమంటూ ఒకటి ఉండాలి; అది సర్వజన సాధ్యంగా ఉండాలి; మనిషి శీలానికి అది ఒక ప్రమాణాన్ని స్థాపిస్తుంది; కార్యాచరణను ప్రేరేపిస్తుంది. ఆ ఆదర్శం, 'మంచితనం'. అదే దైవం. "మంచిని ప్రేమించడమే దైవమును ప్రేమించడము. దుర్గుణములను రోసి ఆత్మ సుగుణ సంపత్తిని పెంపొందించుకొంటున్నకొద్దీ, అది దివ్యత్వమును పొందుతుంది."[14]

పులుగడిగిన ముత్యంలా మనుష్య స్వభావం ఆటవికప్రవృత్తినీ క్షుద్రతనూ విడనాడి నీటుదేరి నాజూకు కాగలదనే భావం – (Infinite perfectibility of Man) – , అప్పారావుకు పాశ్చాత్య తత్వ పరిచయంద్వారా కలిగింది. మనిషి జీవితం ఇలా నియతంగానూ నీతియుతంగానూ ఉండాలీ అంటే, మనిషికి తనదని చెప్పుకోదగిన ఇచ్ఛ ఒకటీ, అది స్వచ్ఛందమై ఉండడమొకటీ అవసరం. అలాంటప్పుడు, మనిషి దేవునిచాటు బిడ్డకాడు; ఉగ దెలిసిన యువకుడు. బయటనుంచి ఎవరో దూరిస్తే వచ్చింది కాదు మనిషిలోని ఈ నీతిపరత; అది అతనిలో సహజంగానే ఉన్నట్టిది. ఇలా మానవీయ స్వాతంత్ర్యం ప్రతిపాద్యమౌతుంది. స్వతంత్ర కార్యావలంబన, జాతివయః పరిణతికీ, వ్యక్తిమనః పరిణతికీ వ్యక్తీకరణ.

కొన్ని కొన్ని అంశాలలో, మానవ మతంగా పరిణమించిన ఓగుస్తొ కోంట్ (Auguste Comte) సామాజిక శాస్త్ర వైఖరిని కూడా అప్పారావు నిరాకరించవలసి వచ్చిందిందుచేతనే. ఆధ్యాత్మిక దృక్పథాన్ని కాదని మానవీయ శాస్త్రాలనాధారం చేసుకొని కోంట్ మానవ సామాజిక శాస్త్రాన్ని రూపొందించాడు. తత్వ విచారణ శాస్త్ర పద్ధతులకు ఒదిగే విషయాలలోనే జరగాలి గాని, వాటికి అతీతమని చెప్పే పారలౌకిక విషయాలపట్ల కాదంటూ, Positivism అనే నవతత్వాన్ని సాధించాడు. గణితం, జ్యోతిషం, పదార్థవిజ్ఞాన శాస్త్రం, రసాయనికశాస్త్రం జీవశాస్త్రం– వీటన్నిటికి శిఖరాయమానంగా సామాజిక శాస్త్రం, ఇలా పేర్పుగట్టి కార్యకారణ సంబంధ పరిజ్ఞానం ద్వారానూ, పరిశీలన, అనుమానం, ప్రయోగం అనే శాస్త్రీయ పద్ధతిద్వారానూ ఈ చిట్టచివరి శాస్త్రాన్ని మిగతా శాస్త్రాల సాహాయ్యాన రాబట్టాడు. అయితే కొన్నాళ్ళకు మత భావనకులోనై మానవ మతమనే కొత్త మతాన్ని స్థాపించాడు (Religion of humanity). మానవ స్వభావంలో పరోపకార బుద్ధిచాలా కొద్దిగానే ఉంటుంది. కాబట్టి దానిని పెంచి పోషించేందుకు మానవుణ్ణే దేవుణ్ణిచేసి, పూజా పురస్కారాలేర్పరచి, పూజారులూ స్తోత్రాలూ నియమాలూ వగైరా హంగులను సమకూర్చాడు కూడా. పాతదేవతలస్థానే మానవ పురోగతిలో వీరత్వాన్ని సాధించుకొన్న మహనీయులను నిలుపబూనాడు. క్రైస్తవం వినా, ఇది ఆ పాత 'కేథలిక్' మతమే ననిపించేటట్లు, కోంట్ వెర్రి ముదిరింది.[15]

ఈ మానవారాధనకు అప్పారావు చెప్పిన అభ్యంతరం ఇది: "మానవత్వ మంటే అయన ఏవిధంగా విస్తృతపరిచాడో అదే పద్ధతిని తు.చ. తప్పకుండా నేను దానిని పరిగణించను. ఏ మంటావా, మత విశ్వాసాలవేవి ఆచరణకు అసాధ్యమైనవి; నిరోధకమైనవి. గుది బండలవంటివి"[16]. కొండుభట్టీయం నాటకంలో దివాన్ బహద్దరు రాజారాం పాత్ర బ్రహ్మసమాజాన్నీ దివ్యజ్ఞాన సమాజాన్నీ విమర్శించి "రేషనల్ రెలిజన్" అనే నినాదమివ్వడం విని, గిరీశంపాత్ర మతభావననే విమర్శింప బూనుకొంటుంది. "నిష్కల్మషమయిన మనస్సు అవ్యాజమయిన భూతదయా....." ఇవిలేని మతం మతమేకాదు! ఇవిఉంటే అది ఏమతమైనా తనకు సమ్మతమేనని గిరీశం అన్నప్పుడు, ఆ మాటలకు అప్పారావు ఆమోదం ఉన్నది. ప్రపంచంలో మతాలు అలాలేవే! "మనస్సుయొక్క శరీరముయొక్క స్థితినిబట్టి" "లంగరులేని నావలాగా"

చలిస్తూఉన్న ఈ కోటిన్నొక్క మత నామక వ్యవహారాలు, మత ప్రయోజనాన్నే వమ్ము చేస్తున్నాయి. అందుకోసమే హాస్యమూ వ్యంగ్యమూ రంగరించి గిరీశం ఇలా వేళాకోళంగా అంటాడు:

— యెండవేళ ఒక మతం, చల్లనివేళ ఒక మతం, కడుపు కాల్తూన్నప్పుడు ఒక మతం, కడుపు నిండినప్పుడు ఒక మతం, అందులో అంబలి మతం, పప్పునెయ్యి మతం, గోధుమరొట్టె మతం, మద్యమాంస మతం, యేరుకుతినే వాకపళ్లమతం, డబ్బిచ్చికొనే మామిడిపళ్ళ మతం, గడవడం గడవక పోవడాన్నిబట్టి అంతర్భేదాలు కలవు! అలిసివున్నప్పు డోమతం, వంటరిగా వున్నప్పు డోమతం, అతివ చెంతనున్నప్పు డోమతం!

మనిషికి ఒక్కొక్క స్థితిలో ఒక్కొక్కరీతిగా ఉపకరిస్తూ అతని స్వార్థానికి సాధనోపకరణలు సమకూరుస్తూ, మతవ్యవస్థ మలినమైపోయింది; మాన్యమైన మూలభావనను భ్రష్టుపట్టించింది: గిరీశం చెప్పదలచుకొన్న దిదే ననిపిస్తున్నది. విశ్వాసాలు, ఆచారాలు, నీతి సూత్రాలు వగైరా, మనిషి మనస్సును అదిమి ఒత్తిపెట్టే ఉక్కుచట్రాలు కాగూడదు. ఈ మాసి, చివికి, చెడిన వస్త్రాలను అవసరం బట్టి మార్చక తప్పదు. నానాటా ఎదిగే బిడ్డకు అడ్డాలనాటి అరగజం కొలతలతో కుట్టిన బట్టలు ఇరుకైనప్పుడు, అవే చిరిగి మూలబడుతాయిగాని, బిడ్డ భంగపడడు. వ్యవస్థారూపంలో ఘనీభవించి కూర్చున్న ఈ నియమాలనూ సూత్రాలనూ ఎప్పటికప్పుడు సవాలుజేసి సంస్కరించే ధైర్యం, తాత్వికునికి కావాలి. అణకువ అనే పేరిటి బుద్ధిమాంద్యం, గతానుగతికత్వమనే బుద్ధిజాడ్యం, మానసికమైన చచ్చుకూ పుచ్చుకూ నిదర్శనం. సంస్థాధర్మ మనేది మనోవృత్తులతో స్పర్థించి, ఎంతో చిత్తక్షోభను కలిగిస్తున్నదంటే, పరిస్థితులలో వచ్చిన మార్పును గమనించి తదనుగుణంగా విస్తరించక యథాపూర్వ కాఠిన్యకర్కశత్వాలను అది నిలబెట్టుకోవడమే కారణం. అలాంటప్పుడు మారవలసింది మనోధర్మాలుకావు. సంస్థాధర్మాలు. మనుషులకోసం సంస్థలుగానీ, సంస్థలకోసం మనుషులా? సంస్థలు సాధనప్రాయాలు మట్టుకే. చీటికీ మాటికీ వాటిని ధిక్కరించడం తగదేమోగాని, మానవ సౌఖ్యానికి తీవ్రమైన అంతరాయాన్ని కలిగించినప్పుడు, పితూరీ అనేది కర్తవ్యమేగాక విధ్యుక్తధర్మమే కాగలదు. ఆదర్శాల లోపలికి చొచ్చుకొని వచ్చిన విషక్రిములను ఎప్పటికప్పుడు తొలగించుకోవడమే, ఆ ఆదర్శాలకు నిజమైన గౌరవం చూపడమౌతుంది. లోపాలను కప్పిపెట్టి యథాస్థితిని కొనసాగించడమే, ఆదర్శాలకు అపచారమౌతుంది. సంస్థ పటుత్వం కోసమే సంస్కరణం.

మత విద్రోహమనేదానికీ, సంప్రదాయ నిరసనకూ అప్పారావు భావనలో చోటులేదని ఇప్పటికి తేలింది. ఎవరి మతాన్ని వాళ్ళు ఏకైక సత్యమని భావించినా తప్పులేదు. ఇతర మతాలను అసత్యాలుగా ఎంచినప్పుడే కీడు. మూఢుల నాశ్రయించిన "ప్రపత్తి" రంగాచార్యులవంటి పండితులకు లోపించినా ఫర్వాలేదు, "ప్రపత్తి" పేరుతో తామస వ్యాపారాలకు దిగడమే గాక కత్తులు దూసుకొని కలబడడం గూడా జరిగినప్పుడు, మతం తన మూల ప్రయోజనానికి విరుద్ధంగా దుష్ఫలితాలను

కలిగిస్తుంది. మీ పేరేమిటి?, పెద్దమసీదు కథలద్వారా ఈ విపరీత పరిణామాలనే అప్పారావు బయల్పరిచాడు. అంతకంటె వేరుగా బిల్హణీయం లో కవిచేత ఇలా ఉపదేశం చేయిస్తాడు.

కుమార! నిజమైన జ్ఞానమును సాధించవలెనన్న పండితునికి పరమతముల యెడల అసూయ కూడదు. ఈ భూప్రపంచమునందు లెక్కలేని మతాలున్నాయి.... ఏదేశంలో ఏమతంలో యేమేమి మేలు వుంటే, అదల్లా గ్రహించదగిందే.

అశోక సార్వభౌముని 'సమవాయ' సిద్ధాంతమూ, అక్బర్ పాదుషా దీన్ ఇలాహీ (Din-i- Ilahi) మతమూ ఇలా from each fair plant, a choicest flowerను కోసి మాలగా గుచ్చే మేలి సమన్వయ వైఖరినే చూపెట్టాయి. ఈ వైఖరికి హైందవ మతంలో భగవద్గీత కంటె గొప్ప తార్కాణం లేదు. కన్యాశుల్కంలో సౌజన్యారావు మధురవాణి చేతబెట్టిందీ కొండుభట్టీయంలోనూ, బిల్హణీయంలోనూ కొన్ని పాత్రలు ప్రశంసించిందీ దీనినే కాబట్టి అప్పారావుకు దీనిపై ఎంత గురి వుండిందీ తెలుస్తుంది. మధురవాణి చిత్తవృత్తిని మార్చగల మూలికగా ఒకచోట, ఆర్యమతానికి పట్టిన తుప్పును తీసివేసి నిర్మలంచేయగల ద్రావకంగా ఇంకొకచోట. ఇంద్రియ దమనానికైన ముగుదాడుగా మూడోచోట, ఇది సంభావితమైంది. ఏమిటి ఈ గీతాప్రాశస్త్యం?

The Gita sets out each preceding doctrine in a masterly and sympathetic way without naming or dissecting it and with consummate skill passes smoothly on to another.... Thus we have a brilliant (if plagiarist) review-synthesis of many schools of thought, which were in many respects mutually incompatible. The incompatibility is never brought out; all views are simply facets of the one divine mind. The best in each system is derived, naturally, as from the high God....

To put it bluntly, the utility of the Gita derives from its peculiar fundamental defect, namely dexterity in seeming to reconcile the irreconcilable.... This slippery opportunism characterizes the whole book.[17]

పొంతనలేని అనేక పూర్వతాత్త్విక ధోరణులను తెచ్చి గుదిగుచ్చడమే-తద్వారా భిన్నతకు మారు సమన్వయదృష్టిని కలిగించడమే, తత్వగ్రంథంగా గీతాలక్షణమని కోసంబి చెప్పాడు. పై ప్రశ్న కిదే జవాబు. లోపంకూడా గుణంగా పర్యవసించినట్లు, కలగూరగంపే సమన్వయ వాదుల నాకర్షించింది. అప్పారావుకు నచ్చిన అంశంకూడా ఇదే.

జ్ఞానమే పరమ గమ్యమైనప్పుడు మతం వాహనప్రాయం కావచ్చు. గమ్యం దగ్గరయ్యేకొద్దీ వాహనం అవసరం తక్కువౌతుంది. చివరకు అది మూలబడుతుంది.

మతములన్నియు మాసిపోవును.
జ్ఞానమొక్కటి నిలిచి వెలుగును.....

పరంకాదు, ఇహమే; స్వర్గంకాదు, భూమే; దేవుడుకాదు, మనిషే; మతం కాదు, జ్ఞానమే; భక్తికాదు, ప్రేమే – అప్పారావు తత్వంలో ప్రథమస్థానాన్ని ఆక్రమించాయి. సర్వజన సాధ్యమైన సౌశీల్య సంపాదనం ఆయన ప్రమేయమైంది. ఆయన తత్వం ప్రధానంగా లోకతత్వంగా (Secularism) పర్యవసించింది. రఘుపతి వేంకటరత్నం తత్వానికి మూలస్తంభాలైన "భగవదాస్తిక్య బుద్ధియు మానవ సేవాసక్తియు," అప్పారావు తత్వంలో స్థానక్రమ విపర్యయం పొందాయి.

3

"ఇప్పుడున్న సాంఘిక భావాలుపోయి వాటిస్థానే కొత్తవి రావలసిన అవసరానికీ, అగత్యానికీ మానవ పరిణామ వాదం దారితీస్తున్నది," అని భావించిన అప్పారావు ఆకొత్త సాంఘిక భావాంకురాలను పొడగట్టసాగాడు కూడా. నిరుపయోగకరమైన ఊహాగానాన్ని తోసివేసి, కళ్ళెదుట కనిపించే లోకవృత్తాన్ని ఆధారం చేసుకొని ఈ పోయే వచ్చే పాత కొత్తభావాలను తాత్వికుడైన వాడు శాస్త్రీయమైన పద్ధతిద్వారా సేకరించి నిగ్గుదేలుస్తాడు.

శాస్త్రీయ పద్ధతిగురించి అప్పారావుకు సదవగాహన ఉండిందనేందుకు, కళాశాలలో పనిచేసిన కాలాన ఆయన రాసి పెట్టుకొన్న తాత్విక చింతన అనే రచన సాక్ష్యంగా పనికివస్తున్నది. యూరపుఖండపు వైజ్ఞానికాభివృద్ధి క్రమంలో. 'ఎంపిరిసిజం' (Empiricism) పేరిటి ప్రత్యక్షానుభవవాదం బయల్దేరదీసిన ప్రయోగాత్మక పద్ధతి (Inductive or Experimental) నీ, అటుతర్వాతి కాలంలో బయల్వెడలిన హేతువాదం (Rationalism) ప్రవేశపెట్టిన ఊహాత్మక పద్ధతి (Deductive Method) నీ ఆయన ఈ రచనలో తారతమ్య పరిశీలన చేశాడు. ప్రకృతిని పరిశీలించి, దానినుంచి కొన్ని సూత్రాలను రాబట్టే పద్ధతి, విశేషంనుంచి సామాన్యానికి పయనిస్తుంది. (A Posteriori) ముందుగానే కొన్ని సామాన్య ప్రతిపాదనలను చేసుకొని వాటినుంచి విశేషాంశాలకు పయనించడం A priori వైఖరి. ఈ రెండవ దానిని హేతువాదం చేబడితే, మొదటిదాన్ని అనుభవవాదం చేబట్టింది. మనిషి మనస్సూ దాని ధర్మాలూ గురించి హేతువాదికి ముందుగానే ఒక అవగాహన ఉంటుంది; తదనుగుణంగా అతను సూత్రీకరణలు చేసుకొంటూ పోతాడుగాని, తాను చేయగల పొరబాట్లను అనుభవం దృష్ట్యా సరిదిద్దుకోడు. అనుభవవాది అలాక్కాదు. భ్రమప్రమాదాలకు లోబడి పోకుండా, తప్పటడుగులను సరిదిద్దుకొంటూ పోతాడు. అయితే కొన్ని విషయాలలో హేతువాదానికిగల సౌకర్యం అనుభవవాదానికి లేదు. ముఖ్యంగా, "అనుభవ వ్యక్తీకరణలో తగినంత నిశ్చయజ్ఞానాన్ని ప్రదర్శించడానికి" హేతువాదం సైఁమన్నంతగా, రెండవది అనదు. దానిది అనుమాన పద్ధతి కావడమే ఇందుకు కారణమైనా, "ఈ నిశ్చయజ్ఞానం మానవ విగ్రహాన్ని మలచే శిల్పికి అవయవశాస్త్రం తెలియడంవంటిది." అనిశ్చితంగా ఉండి, ఇది కావచ్చునేమో అది కావచ్చునేమోనని సందేహించే వైఖరి చిరాకు కలిగించవచ్చునేమోగాని, అస్పష్టత నుంచి స్పష్టత కలగడానికి ఇదేదారి. "ఈ రెండు తత్వాలలో మనం వొకటి మహత్తరమైనదని

పొగుడుతూ యింకొకటి ఎందుకూ అక్కరకు రాదని తెగడుతూ వుంటాము; కాని అది వృథా."[18]

భిన్నంగానూ విరుద్ధంగానూ కనిపించే ఈ పద్ధతులు రెండున్నూ శాస్త్ర కారునికెలాగో తాత్వికుని కలాగే అవసరమని, అప్పారావు రచనలోని సారాంశం. ఆయన అభీష్టం మాత్రమే కాదది. ఈ రెండు కలిసినప్పుడే వైజ్ఞానికాభివృద్ధి సాధ్యమై, కలియక ఎడపెడలైనప్పుడు ఏకముఖాభివృద్ధి మాత్రమే చేకూరింది. భౌతిక శాస్త్రాలు అభివృద్ధి చెందినంతగా మానవీయ శాస్త్రాలు చెందకపోవడానికి గూడా ఈ రెంటి చేరిక, చీలికలే కారణాలు. కాబట్టే వాటి తారతమ్య పరిశీలనచేసి రెంటి ప్రయోజనాలను గుర్తించడంలో, అప్పారావు యొక్క మనస్విత బయల్పడుతున్న దనాలి.

ఆయన ఆ రచన చేసింది, ముఖ్యంగా మనిషి మనస్సు పనిచేసే రీతులపట్ల తన అలోచనలనూ ఊహలనూ రూపొందించుకొనేందుకే. బాహ్యాంతరానుభవాలవల్ల ఉత్పన్నమయ్యే మనోభావాలు, అంతర్నిహితమే ఉన్న భావాలతో కలగలిసిపోవడమో వాటన్నిటి ఘర్షణవల్ల నిగ్గుతేలడమో జరుగుతుంది. ఎప్పుడు పుట్టిన భావవిశేషాన్ని అప్పటికప్పుడే తరచిచూచుకొంటే, దానిమూలం అంతు చిక్కకపోదు. "ఒక భావానికి కారణమైన మూలశక్తులు దానికి వెనకవున్న అనుభవంలో యిమిడి వుంటాయి. గతించిన ఆ అనుభవంలోని మూలశక్తులను వెదకి పట్టుకోవాలంటే మనకు కలిగిన భావాన్ని వెంటనే మనం వ్రాసి ఉంచడం మంచిది" అని తన భావవిశేషణా పద్ధతిని నిర్ధారించుకొన్నాడు.

అప్పారావు రూపొందించుకొన్న జ్ఞాన సిద్ధాంతంలో మనస్సంబంధమైన ఆలోచనల కెంతటి ప్రాముఖ్యం కద్దో హృదయసంబంధమైన, అనుభూతులకంత కద్దు. మనస్సునూ హృదయాన్నీ భిన్న వస్తువులుగా ఎంచడమే తప్పు. హృదయోద్రేకాలను తృణీకరిస్తూ అవి హేతుబుద్ధికి బాహ్యాలనీ, భావన భ్రమా పూర్వకమనీ చెప్పి ఆ రెంటినీ గండికొట్టిన తాత్వికుడు డెకార్టే (Descartes). అప్పారావు ఈ రెండింటి వైరాన్నిగాక, సఖ్యాన్ని పాటించాడుగనకనే ఆలోచననూ భావననూ సమసింపజేశాడు. మనోఫలకంమీద చిత్రితమయ్యే ముద్రలు (Impressions) "ఆలోచనలకంటె అభిప్రాయాలకంటె ఎక్కువ శక్తిగలవి," అయినా ఆలోచనలది అపారమైన సంచారసీమ; అవి నిరవధి; నిజానికి అసీమితాలు. మెదడు జేసేపని, అనుభవజన్యాలైన విషయాలను వివేచించి, నిగ్గుదేల్చి, ఒండొంటితో అనుసంధానించి, క్రమబద్ధతను కలిగించడమే, వీటిని మీరితే అది శూన్యంలోనే సంచరించవలసి ఉంటుంది.

ఈ రచనలుబట్టి అప్పారావు తాత్విక ప్రకర్షను నిర్ణయించి వెలకట్టవచ్చును గాని ఇది ఆయన కట్టుకొన్న సౌధానికి గుణావర్ధనం మాత్రమేనని మరచిపోగూడదు. అనుభవవాదమూ హేతువాదమూ పెనవేసుకొన్నట్లే, ఆయన తత్వంలో ఎందరెందరి తత్వాల అంశలో కనిపిస్తాయి. ఉదాహరణకు, లవణరాజు కల కావ్యంలో లవణుని నోట బెట్టిన మాటలు –

ఎప్పటికి అనుభూతి మెద్దియొ

అప్పటికి అది నిక్కువంబే.

– ఫ్రాన్సిస్ బేకన్ ప్రతిపాదించిన ప్రత్యక్షానుభవ వాదానికి సన్నిహితంగా ఉన్నట్లు డా॥ సి. నారాయణరెడ్డిగారు చేసిన ఊహ విషయం, లోగడే చెప్పడమైంది. "పారమార్థిక సత్యం" గాకుండా "వ్యావహారిక సత్యమే" అప్పారావు సమ్మతి పొందినట్లుకూడా ఆయన ఊహించారు. అనుభూతివాదానికి ప్రథమాచార్యుడు బేకన్‌కాదు, జాన్‌లాక్ (John Locke) అని మాత్రమే నా సవరణ. జ్ఞానం సమస్తం అనుభవం నుంచి, అందులోనూ ఇంద్రియానుభవంనుంచి మనిషికి చేకూరుతున్నదని చెబుతూ, there is nothing in the mind except what was first in the senses అన్నాడు లాక్. బిడ్డ పుట్టినప్పుడు దాని మనస్సు శుద్ధ ఫలకం (Tubula rasa) లాగా ఉంటుంది. ఇంద్రియానుభవం ఆ పలకమీద వెయ్యి విధాలుగా ముద్రలు వేస్తుంది; గీతలు గీస్తుంది. ఇలా అనుభూతి క్రమంగా స్ఫురణను కలిగిస్తుంది. అది ధారణ (Memory) గా మారుతుంది; ఈ జ్ఞాపకంనుంచి భావాలు ఉత్పన్నమౌతాయి. ఆ కాలానికి (17వ శతాబ్దం) ఇది చెప్పుకోదగ్గ గొప్ప సిద్ధాంతమే. Sensationalism గా ఇది వ్యాప్తిలోనికి వచ్చింది. కొన్ని సహజభావాలేవో (Innate Ideas) ఉన్నాయని ప్లేటో ప్రతిపాదించగా క్రీస్తుపూర్వకాలంనుంచీ వస్తూన్న సిద్ధాంతాలకు ఇది గొడ్డలిపెట్టు. ఆ సహజభావాలు దైవదత్తాలే కావాలి; మనిషి ఈ లోకంలోకి వచ్చిపడేప్పుడు వాటిని వెంటబెట్టుకు వస్తాడు; తన జీవితంలో అతడు చెయ్యవలసిందల్లా వాటిని పునఃదర్శించుకోవడమేనని ప్లేటో బోధించాడు. మళ్ళీ (పునః) అనే మాటను కొట్టివేసి, మనిషి తన జీవితంలో ఓం ప్రథమంగా తన అనుభూతులద్వారా జ్ఞాన సంపాదన చేస్తాడని లాక్ అన్నాడు.

Knowledge then seems to me to be nothing but the perception of the connection, and agreement, or disagreement, and repugnancy, of any of our ideas. In this alone it consists.[19]

లోకం మాయ. లోకానికి అతీతంగా ఎక్కడో సచ్చిదానంద స్వరూపం ఉంది. దాని లీల, క్రీడ, నీడ ఈ లోకం! అనుభవాలన్నీ వలలు, లేదా, కలలు – ఈ అభిప్రాయాలను నిరాకరించడానికే లవణుడు అలా అన్నాడనుకోవాలి. ఈ కావ్యానికి మూలమైన సంస్కృత రచనలో వసిష్ఠుడు రాముని కుపదేశించిన మాయావాదానికి యథాశక్త్య అప్పారావు జవాబు మాత్రమే అది. లాక్ ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతం కూడా ఆధ్యాత్మిక చింతనను దెబ్బతీసి గానీ విడవలేదు. కాంట్ (Kant) వద్దకు పోయేసరికి, పారలౌకికత నడ్డి పూర్తిగానే విరిగింది. అజ్ఞేయమైనది NOUMENON ఇంద్రియానుభవానికి లొంగదు, దాని పరిధిలోకి రాదు కాబట్టి, దాని నటుంచుదామనే వైఖరి బలపడింది. వస్తు సంబంధమైన అనుభవాలనే మనస్సు గ్రహించగలుగుతున్నందుచేత, సహజావబోధాలనేవి ఏవో కొన్ని ఉన్నప్పటికిన్నీ, మనస్సుకూడా భౌతికమైన పదార్థమేనన్న భావమే తల ఎత్తింది.

అప్పారావు భౌతిక వాదం దాకా దిగి రాలేదు గాని, వస్తు సంబంధమైన దృష్టిని ప్రయత్న పూర్వకంగానే అలవరచుకొన్నట్లు ఆయన రచనా శకలాలను బట్టి తెలుస్తూంది. ఇది వస్తు హృదయ విచికిత్సకు సంబంధించి కొందరు తాత్వికులు చేసిన the thing as it really in itself is అనే అభినవ వేదాంత దృష్టికాదు. మనఃపరమైన దృష్టికి భిన్నంగా వస్తుపరమైన – వాస్తవికమైన – దృష్టి. సృష్టిలో ఉన్న వస్తురాశిని వెలగట్టుకొని ఉత్తమాధమ భేదాలను బట్టి శ్రేణులుగా తీర్చడానికి, కాలంలోనూ స్థలంలోనూ వాటి సామీప్యమూ పరిచయమూ అడ్డువస్తాయి. వస్తువులగురించి అప్పటికప్పుడు ఏర్పడేవి వట్టి ఉరామరిక అంచనాలలాంటివో సొంత ఇష్టాయిష్టాలను బట్టి ఏర్పడిన అపరిణతాభిప్రాయాల లాంటివో కాగలవుగాని, వాటి సత్తా గురించి నిర్మమమైన నికరమైన తీర్పు ల్లాంటివి కాజాలవు. అయితే "బుద్ధిని స్మృతియందు లగ్నము చేసినపుడు ప్రజ్ఞాత్మక దృష్టి ఏర్పడుతుంది. అపుడు వస్తువు ప్రత్యక్షవీక్షణలోవలె స్వస్వరూపముతో సాక్షాత్కరిస్తుంది". కావచ్చుగాక, అలాంటి పరిస్థితులలో వస్తువుగురించి నీ అభిప్రాయమేగాని, దాని సహజగుణం గురించిన అవగాహన మెలా ఏర్పడుతుంది? ఇంతకూ చేయవలసిందిది:

"ఏ వస్తువునైనా, దాన్ని దాన్నిగా, వస్తుపరంగా వీక్షించి విలువలు కట్టవలెను."[20] ఈ దృక్పథంనుంచి వెలువడిందే. మానవ స్వభావం గురించీ శీలంగురించీ అప్పారావు రూపొందించుకొన్న అభిప్రాయ సంపుటి.

"అదీకాక లోకంలో ఏ వస్తువూ సర్వమూ సుగుణోపేతంగా ఆద్యంతమూ ఉత్తమోత్తమంగా వుండబోదని ఎవరికైనా తోస్తుంది" అంటూ హరిశ్చంద్ర నాటక పీఠికలో రాశాడు అప్పారావు. సర్వ సుగుణోపేతంగా ఉత్తమోత్తమంగా ఉన్న వస్తువేదైనా ఉంటే, అది భూ ప్రపంచకంలో ఉండదని అనలేదుగాని, అనవలసింది.

మనిషి మనస్సు ఏకశిలలాంటి పదార్థమేమీకాదు. అతని శీలం మంచిచెడ్డల కలగలుపు. ఈ శీలాన్ని నిర్ణయించే శక్తులేమిటి? వంశ పారంపర్యం (Heredity) ఒకటని జీవశాస్త్రం తెగపెరిగిన ఈనాడు ఎవ్వరైనా చెప్పవచ్చు. బిడ్డలో తలిదండ్రుల తాలూకు గుణవిశేషాలు 'జీన్సు' (Genes) ద్వారా భాసిస్తాయని అనవచ్చు. X,Yల మార్పిడిని వివరించవచ్చు. వంశ పారంపర్య మొక్కటే మనిషి గుణాన్నీ శీలాన్నీ మంచికో చెడ్డకో నిర్ణయించలేదు. భౌతిక పారిసర్యం (Environment) కూడా నిర్ణాయక శక్తిగా పనిచేస్తుంది. తలిదండ్రుల ద్వారానూ పరిసరాలద్వారానూ మనుష్యశక్తి సమాజోత్పత్తి వస్తువు. అతని గుణశీలాలకు అతనెంత బాధ్యుడో సమాజం అంతగానో ఇంకా ఎక్కువగానో బాధ్యం కావాలి.

ఈ అభిప్రాయాలను అప్పారావు ఇబ్సెన్ (Ibsen) కు అంటగట్టాడు. ఇబ్సెన్ తత్వవేత్తకాదు; నాటకకర్త మాత్రమే. నేరుగా ఈ సిద్ధాంతాన్ని ఎక్కడా ప్రతిపాదించలేదుగాని, ఆయన నాటక పాత్రలలో కొన్ని దీనికి ఛాయారూపాలు కల్పించి ఉన్నాయి. ముఖ్యంగా (Ghosts) అనే నాటకంలో అస్వాల్డ్ (Oswald) పాత్ర ఇలాంటిది. అనువంశికమైన ప్రభావం బలిష్టమైనదని నిరూపితమౌతుంది. ఇబ్సెన్ శాస్త్రజ్ఞుడు కాడు కాబట్టి ఇది శాస్త్ర సత్యమనుకొనే వీలులేదు. దీన్ని వివరిస్తూ బెర్నార్డ్‌షా ఇలా వ్రాశాడు.

....His impression of the light thrown by physical and biological science on the facts of life seems to have been the gloomy one of the middle of the Nineteenth century. External nature often plays her most ruthless and destructive part in his works....[21]

మానవుని శీలం బాహ్యప్రకృతీ సమాజమూ నిర్ణయించేట్టైదైతే, మనిషికి స్వతంత్రమైన ఇచ్ఛాబలమే లేదన్నమాట! ఇబ్సెనీయను సిద్ధాంతం హేతుబద్ధంగా శాస్త్రసమ్మతంగా కనిపించినప్పటికీ, అది అప్పారావును పూర్తిగా సంతృప్తి పరచలేదు. అప్పారావు ఇబ్సెను సిద్ధాంతంతో భేదించింది ఈ స్వతంత్రేచ్ఛా విషయంలోనే (Free will). మనిషి పరిస్థితుల బానిసకాదు; వంశ పారంపర్యానికీ పారిసర్యానికీ సాధనప్రాయుడు కాదు. చైతన్య విస్ఫూర్తితో సంకల్పబలంతో తనను తాను తీర్చిదిద్దుకోగలడు:

– మానవుడు, పరిస్థితులకు కేవలం బానిస అని తన ప్రవర్తనను తాను నిశ్చయించుకోలేని నిస్సహాయుడని అనుకోవడం పొరపాటు. శారీరక మానసిక ధర్మమును నిర్ణయించడంలో ఆనువంశిక, పరిసరాల ప్రభావాలు అధికంగావున్నా, వాటిని మానవుని మేధాశక్తి సరిదిద్ద గలుగుతుంది. మానవునికి కావలసినది సంకల్పబలం.[22]

తమ తమ శీలంలోని వంకరలను దిద్దుకొంటూ లోట్లను పూడ్చుకొంటూ ఉండగలందులకు మనుషుల కందరికీ సమాజంలో సమానావకాశాలు లేవు. కాబట్టి ఈ లోపపూరణం తరతమ భేదాలతో జరుగుతూవుంది. అనుకూలమైన వాతావరణాన్ని కలిగించి, లోపాలను పాపాలుగా, పొరబాట్లను నేరాలుగా ఎంచి సంఘంగానీ రాజ్యంగానీ నీతిచట్టాలపేర శాసనాలపేర దండించకుండా, సదయంగానూ సానునయ ధోరణితోనూ ప్రవర్తించినట్లయితే, వ్యక్తులు బాగుపడతారు. ఈ బాగుపడడానికి అడ్డంకి కల్పించే సంస్థలూ సంప్రదాయాలూ ఆ మేరకు గర్హించి సంస్కరింపదగినవే.

యుక్తవయస్సు వచ్చి, తలిదండ్రులనుంచి విడివడిన బిడ్డ, ఈ మనిషి సంకల్పమయుడుకూడా కాబట్టి అతనిది స్వయంనిర్ణయాధికారం కూడా. అది పూర్తిగా అమలు జరగడానికి సంఘసాహాయ్యం కావాలి, అంతే.

4

కాకతాళీయంగా జరిగిపోయిన ఒక సాధారణ ఘటన. అప్పారావు హృదయాన్నీ మనస్సునూ కలచివేసింది.

...ఆనంద గజపతి చేరదీసిన రామస్వామి పెడసరాన్ని సరిదిద్దేందుకూ దారికి తెచ్చేందుకూ వైద్యుడుగా అప్పారావు నియుక్తుడైన సంగతి, లోగడే ప్రస్తావనకు వచ్చింది. తనకు అప్పచెప్పిన ఈ పనిగురించి సుముఖత లేకపోయింది. ఎంతో అయిష్టంతో రంగంలోకి దిగాడు.

స్త్రీ శరీర సౌఖ్యాన్ని పొందడం పెద్దపనేమీ కాదు; ఆమె 'మేధాశక్తి'ని గ్రహించి రసానుభూతిని పొందడమే గొప్ప. అని మహారాజా ఒకప్పుడు చెప్పి ఉన్నాడు. ఈ 'ఆమె'లో ఆ మేధాశక్తి చాలా కొద్దిమోతాదులో ఉండటమేగాక, వక్రించి వికటమై మోటుతనంతోటి కలగలిసి ఉంది. మహారాజా స్వయంగా ఆమె చెవి నిల్లుకట్టుకొని బోధించబోయి భంగపడ్డాడు. ఇకతానా? ఆమెగురించి ఎంతోవిని ఉండికూడా, ఆమెపట్ల వ్యామోహం బదులు విచారం కలుగుతున్నది.

ఒకరోజున ఏం జరిగిందంటే, ఆమెకు సుస్తీ చేసింది; ఈ కబురుపట్టుకొని అప్పారావు ఆనందగజపతి వద్దకు వెళ్ళి డాక్టరును పిలిపించమంటారేమో అడిగాడు. ముందు ఆమెకు కాస్త బ్రాందీ ఇప్పించ మన్నాడాయన. 'బ్రాందీకావాలా,' అని అడిగాడు ఆమెను అప్పారావు. వద్దన్నది. వంగి, ఆమెచెయ్యి తనచేతిలోకి తీసుకొని నాడి పరీక్షించి చూశాడు. నిస్సత్తువగా ఉన్నదట. మహారాజా స్వయంగా వచ్చి నీళ్ళలో ఔన్సెడు బ్రాందీకలిపి ఇస్తే పుచ్చుకొని త్వరలో తేరుకొంది.

ఇలా పరిచయం ముదిరేకొద్దీ అయ్యో పాపం అనుపిస్తున్నదేగాని ఛీ గొట్టా లనిపించడంలేదు. సానుభూతినుంచి సఖ్యత ఉదయిస్తున్నది. మనస్సులో మథనం మొదలైంది. దానినుంచి బయల్పడిందే, అప్పారావు రచనలలో – ముఖ్యంగా ఎవరిచూపూ ఎక్కువసేపు నిలవని మాటా – మంత్రీ, ఆలోచనలు, ప్రకృతి అనే పుస్తకం, ఆనందగజపతి దర్బారు వింతలు వగైరా – చెల్లా చెదరుగా పడిఉన్న అమృత కలశ శకలాలు వాటినన్నిటినీ ఒకచోట కూర్చి అతికితే, అప్పారావు తనకై సాధించుకొన్న "ప్రేమ" తత్వం పూర్ణకుంభంగా దర్శనమిస్తుంది.

అప్పటికి ఆరేడేళ్ళబట్టీ కలిగిన కొత్తవింత అనుభవాలన్నీ, జీవితంపట్ల తనకొక వైఖరిని ఏర్పాటుచేస్తూ వచ్చి, ఇప్పుడీ అపూర్వానుభవం దానికొక పూర్ణతను సమకూర్చినట్లు తానే రాసుకొన్నాడు. ఆమెలో మంచికంటె చెడ్డే ఎక్కువగా ఉంది, నిజమే. ఓర్మి కోల్పోయి కోప్పడి కంటగించుకొంటే ఆమె మంచిగా మారదు సరిగదా, మరింత రాటుదేరి పోతుంది. సాధనద్వారా నిగ్రహాన్ని అలవరచుకొని సానుభూతితో ఏ మనిషినైనా వీక్షించాలి. ముఖ్యంగా రచయిత కాదలచుకొన్న వాడికి ఇది ముఖ్యం. ఇప్పుడీమె ఉంది. ఈమె ఆశయాలేవిటి, ఆశలేవిటి, ఊహాలూ, ఉద్రేకాలూ ఎలాంటివి? ఎలా పెరిగింది? పారిసర్యం ఎలా దిద్దిందీమె మనస్సును? వస్తువును వస్తుపరంగా చూడ్డమంటే మరేమిటో కాదు, ఇదే. ఇలా చూచినప్పుడు తన చూపే మారుతున్నది. తనకొక తత్వం ఏర్పడుతున్నది.

అన్నింటికంటె, జాలి గొప్పది. మానవులను ప్రాణులను ప్రేమించాలి. ప్రపంచాన్ని ప్రకృతిని కరుణాదృష్టితో వీక్షించాలి. ఇది సాహితీపరునకు అతి ప్రధానం. ఉత్తమ భావుకత్వానికి పరిపోషకం.[23].....

జగములను "సుధామయ దృష్టి"తో బ్రోచే మహానుభావులందరికీ వందనాలన్నాడు భక్తుడైన త్యాగరాజు. ఈ ప్రేమదృష్టికూడా అలాంటిదే. స్వానుభవంవల్ల తనలో అంకురించిన ఈ భావ విశేషాన్ని పెంచి నీళ్లుపోసి పెద్దది చేసుకొన్నాడు అప్పారావు. దానికి దేశదేశాల మేలి ఎరువులు తెచ్చివేసినట్లు, తన గొప్ప రచనలన్నీ ఆ

మొక్కగాచిన పళ్ళే నన్నట్లు ఆయన రచనలు తెలియజేస్తున్నాయి. మొత్తానికి, ఇది లోకజీవనంలో మనిషికి ప్రవర్తనతత్వంగా రూపొందింది (Code of social conduct).

'ప్రేమ' అనే పేరుతో 1915 తర్వాత – అప్పారావు మరణానంతరం – తెలుగు కవిత్వంలో జడలు విప్పాకొన్న మిథునసంబంధమైన విప్రలంభ శృంగారభావంకాదు, అప్పారావు అంతస్తు అంతస్తుగా కట్టుకొన్న ఈ కమనీయ భావాలసౌధం. మాన్మథానురాగం దీనికి వెలికాదుగాని, ఇది దానిలో పూర్తిగా ఇమిడిపోదు. మానవుల పరస్పర సంబంధాల కంతటికీ ఇది విస్తరించింది. మరులొక్కటే ప్రేమ అనుకొంటే, మరులు వయస్సుతో మరలుతుంది. ఒంటి మిసమిసలతో పుట్టి అవి వాడగానే ఇది చావదు. దేహాల పరస్పరాకర్షణ వికర్షణలే దీని జనన మరణాలను నిర్ణయించవన్నమాట. ఇది "హృత్కమలంపు సౌరభము," "మాయ మర్మములేని నేస్తము," "బ్రతుకు సుకముకు రాజమార్గము," కాబట్టి "పెన్నిధి". కాసులు గేయంలో విస్తరించిన ఉపదేశం ఇదే. దానికి ఎంతో సన్నాహం ఉండినట్లు మాటామంతి తెలియజేస్తుంది.

– నాగరికతతోపాటు ప్రేమభావము పెంపొందుతూ వుంటుంది. ఆటవికుని ప్రేమ తక్కువ స్థితిలో వుంటుంది. కపట వేదాంతులు స్వార్థప్రవృత్తిని ప్రోత్సహిస్తారు. ప్రేమ మానవజాతికి స్వేచ్ఛను ప్రసాదిస్తుంది. దోషములు ప్రేమారాధనవల్ల క్షాళితమౌతవి. షెల్లీ ప్రేమతత్వము; వేదాంత దృష్టి.... ప్రేమ అనే ధర్మమునకు కట్టుబడిన సమాజముమాత్రమే, ఆనందమును ప్రసాదించగలదు.

★ ★ ★

స్వార్థాన్ని విడిచిపెట్టాలి. పరులకు ఉపకారం చేయాలి. మనిషిని ప్రేమించాలి. ఇది నిజమైన తాత్వికదృష్టి. లోకంలోవున్న అన్ని తత్వాలు దీనిని బోధిస్తున్నాయి. ప్రేమ, వ్యక్తి స్వార్థాన్ని పోగొడుతుంది. ప్రేమకన్న పెన్నిధి యింకేముంది?

★ ★ ★

ప్రేమ, హృదయమున పుష్పించిన ఒక కోమల పుష్పం. అది అజ్ఞానమనే అంధకారాన్ని పోగొట్టి, ఆత్మను తేజోవంతము చేస్తుంది. ఇది ఉన్మాదావస్థను తెచ్చిపెట్టే మోహము మటుకుకాదు. మనం, స్వచ్ఛమైన నిర్మలమైన లలితమైన పవిత్రమైన ఆత్మలను ప్రేమించడము అలవరచుకోవాలి. ఆత్మ సౌందర్యమును అవలోకించి ఆనందించే స్వభావమును పెంపొందించుకోవాలి. స్వార్థ ప్రవృత్తిని విడనాడాలి. వాత్సల్యము, దయ, కరుణము అనునవి ఆత్మానందమునకు హేతువులు.

★ ★ ★

మంచితనమే దైవము. మంచిని పెరగనివ్వాలి. మంచిని ప్రేమించడమే దైవమును ప్రేమించడము. దుర్గుణములను రోసి, ఆత్మ, సుగుణసంపత్తిని పెంపొందించుకొంటున్న కొద్దీ అది దివ్యత్వమును పొందుతుంది.[24]

యథార్థమైన స్వేచ్ఛ, ఘోరాటవిలోని నిత్యస్పర్థలో జీవన సంగ్రామంలో, అహమే

కేంద్రమైన అరాజక పరిస్థితిలో, చెలరేగే మారణ ఘాతుకం (A war of each against all) కాదు. దాంపత్యం, కుటుంబం, గణం, తెగ, రాజ్యం, జాతి జాతులకుటుంబం, అనే మెట్లు గలిగిన మానవ సంఘపు నిచ్చెన, వ్యక్తిని సమిష్టికీ 'నా'ను 'మన'కూ లోబరిచాకనే, పైకి లేచింది. అలా లోబడినందువల్ల వ్యక్తి తన స్వేచ్ఛను కోల్పోడు. ఎందుకంటే అంతక్రితం తనకు ఉండినది స్వేచ్ఛ కానేకాదు: అయినా అది ఇతరులకూ తనకూ ప్రయోజనకారిగా ఉండలేదు. ప్రమాద భూయిష్ఠంగా ఉండిన దిన దిన గండపు ఒంటరితనాన్ని వదిలి, సర్వతోభద్రమైన సమిష్టికి చెంది, అది చేకూర్చే యోగక్షేమాలలో ఒకానొక భాగంగా తన సొంత మేలును పెంపొందించుకొన్నప్పుడే – సమాజ నిర్బంధంలోనే – స్వేచ్ఛనూ సంస్కృతినీ పెంపొందించుకొన్నాడు వ్యక్తి. ఈ ఇచ్చి పుచ్చుకోళ్ళలోనే 'ప్రేమ'భావం ఉదయించింది. నాగరికత అంటే ఈ చిత్త సంస్కారమే. సంఘ ప్రయోజనం భద్రతనూ ఆనందాన్నీ కలిగించడమే అయితే, ప్రేమవల్లగాక అది మరి దేనివల్లనూ లభించబోదు. మనిషిని మనిషితో లంకెకలిపి, మనస్సును మనస్సుతో అతికి, విడివడి అణువులనుండి సంఘాన్ని నిర్మించే హృదయ పదార్థాన్ని, ప్రేమ అని పిలిచాడు అప్పారావు. లోకనిర్వాహక ధర్మసూత్రం ఇది. సమిష్టికి పునాది అయినా, వ్యష్టిని ఆశ్రయించుకొనింది; లేక, వ్యక్తిని అండగొన్నది గనకనే సమిష్టికి పునాది కాగలిగింది. ప్రతి ఒకడూ అనునిత్యమూ ఆచరించడానికి వీలుగా, నాగరకతా సారంగా, ఇది సర్వజన సాధ్యమౌతున్నది. నీ రూపురేఖలూ, నీ గుణగణాలూ చూసుకొనే అద్దం, నీ యిరుగు పొరుగు వాడి హృదయమే. వాడికి పడిశంపట్టితే నువ్వు తుమ్మాలి; నీకంట నలుసు చేరితే, వాడి కన్ను కలగాలి.

కోంట్ (Comte) మానవతావాద మతభావన కంటె భిన్నమైన దది; లోక జ్ఞానంతో ఏర్పడి ఆచరణీయమైన ప్రవర్తనా సరళిమాత్రమే. ప్రేమించడమంటే మనిషి తన వ్యక్తిత్వాన్ని విస్తృతం చేసుకోవడమన్నమాట. స్వార్థం దృష్టితో చూచినా, ఇతరులను మనం ప్రేమిస్తే, మన నితరులు ప్రేమిస్తారుకాబట్టి ఇది లాభసాటి వైఖరే (Enlightened self- Interest). తత్వం దృష్టితో చూస్తే, ఇది మాలిన్యాన్ని క్షాళనంచేసి ఔదార్యాన్నీ సౌజన్యాన్నీ సఖ్యాన్నీ సామరస్యాన్నీ పెంపొందించి దివ్యాంశను బలీయం చేస్తుంది. "ఒకరి నొకరు ప్రేమించుకోవడం ఎంత మహత్తరమైనదని! ఈ భూమి మీదకు స్వర్గం దిగివచ్చినంత! భూలోక స్వర్గమే!"[25]

మతంకాకున్నా మతస్థాయికి పెరిగిన భావావేశంతోటి మార్మికవాదచ్ఛాయతోటి ఇబ్సెన్ ప్రభృతులు ప్రేమ గురించి రాసి ఉన్నారు. ఇబ్సెన్ తన భావాలను ప్లేటో SYMPOSIUM నుంచి, డేంటీ VITA NUOVA నుంచి స్వీకరించి, సమకాలిక 'బూర్జువా' ప్రణయభావననుంచి వేరువడి, ప్రేమనొక ఆదర్శవాదంగా పెంపొందింపజేస్తూ, COMEDY OF LOVE నాటకంలో మాన్మథానురాగానికి అతీతమైన మిథున ప్రేమను చిత్రించాడు; ప్రేమకుగల దేవతాస్వభావాన్ని చిత్రించాడు. ప్రేమ పేరిట సన్యాసాన్ని గానీ, బ్రహ్మచర్యాన్నిగానీ నైతిక 'పావిత్ర్యాన్నీ'గానీ ఆయన మిన్నుల కెత్తలేదు. యథార్థాన్ని విడిచి ఆదర్శపు సాము చేయలేదు. మనుషుల

రక్తమాంసాల ప్రేరణలను దౌర్బల్యాలుగా ఎంచలేదు. కాకుంటే ఆయన కోరింది, సద్వర్తనను మాత్రమే! ఇది 'నీతి'కి సంబంధించిన విషయంకాదు; ఇప్పటికంటే సుఖవంతమైన జీవనరీతికి సంబంధించిన విషయం. ఆయన 'ప్రేమ' భావనకుకూడా కొన్ని మూలాలు లేకపోలేదు. అవి చాలావరకు మత ప్రవక్తల బోధలకు సంబంధించినవే అయినా, మతానికి మాత్రమే సంబంధించినవి కావు. బుద్ధుడుగానీ, ఏసుక్రీస్తుగానీ మత ప్రవక్తలు మాత్రమేకారు; భవ్యమైన జీవిత రీతినికూడా ఉపదేశించినవాళ్లు. అలాగే షెల్లీ కవిమాత్రుడేకాదు; గాడ్విన్ (Godwin) భావాల ప్రభావంవల్ల కవిత్వంలోనూ జీవిత తత్వాన్ని నిక్షేపించినవాడు. అప్పారావు రాసిన ఒక లేఖలో ఈ ముగ్గురిపేర్లూ కనిపిస్తున్నాయి;

తనయుగంలో వున్న అవధులలో పోనీ, క్రీస్తు యేది బోధించాడనుకుంటున్నామో, దేన్ని కళావిలాసమని కవితాసత్యమని షెల్లీ ప్రవచించాడో, ఇదీ ఉత్తమమైన రాజమార్గమని దేనిని బుద్ధుడు మనకు ఉపదేశించాడో అదే నిజమైన ఉన్నతమైన ప్రేమ! మానవజాతిపై మనకు వుండవలసిన ప్రేమ.[26]

తన పఠనాగారంలో గౌతమబుద్ధుని ప్రతిమకు ప్రతి ఉదయమూ ఒక్కొక్క పుష్పాన్ని అర్పిస్తూ వచ్చిన అప్పారావుకు, వైదికమతం కంటె బౌద్ధమే ఎక్కువగా నచ్చిందని తీర్మానించుకోవడానికి పై వాక్యాల వెనువెంటనే వచ్చే వాక్యంకూడా ("ఏనాడు బౌద్ధమతం భారతదేశంలో తుడిచిపెట్టబడిందో, ఆనాడే భారతదేశం మత విషయక ఆత్మహత్యను చేసుకుంది.") ఆధారమౌతున్నది. బౌద్ధంలో ఆయనకు నచ్చుబాటైన అంశం, కారుణ్యదృష్టితో గూడిన భూతదయ అనుకోవాలి. ఆర్య మతద్వారాలను బార్లాతెరిచి సామాన్యులుకూడా అనుసరింపదగిన ధర్మాన్ని బోధించి బుద్ధుడు మొదట మతప్రవక్తగా గాక సంఘసంస్కర్తగానే కనిపించి ఉంటాడు. బౌద్ధం మత విప్లవంగాకంటె సంఘవిప్లవంగా అనేకులను ఆకర్షించి ఉంటుంది.

At the root of Buddhism, there is certainly a rigid metaphysical theory, but it is not this that has united people under its banner. Its friendship, its pity and mercy, and the universal love preached by the Buddha have helped to remove barriers between men and men.[27]

బౌద్ధంలో ఆదినుంచీ రెండు ధోరణులుంటూ వచ్చాయి! 'వినయం' ద్వారా అహాన్ని దమించి ఇహాన్ని నిరాకరించే దొకటి; సర్వభూతాల ఎడల సమభావం గలిగి దయను పెంపొందించుకొనే దింకొకటి; మొదటిది ఇహాన్ని తృణీకరించి 'నిర్వాణ' పరమైనది; రెండోది బోధిసత్వ సిద్ధాంతంద్వారా మానవసేవా పరమైనది. ఈ చివరిదే అప్పారావులాంటి కారుణ్యవాదులను విశేషంగా ఆకర్షించింది.

ఏసుక్రీస్తు బోధలు గౌతమబుద్ధుని ప్రవచనాలకంటె భిన్నమైనవికావు. క్రైస్తవం బౌద్ధానికి కొన్ని ముఖ్యవైఖరులలో రుణపడి ఉందనడంకూడా చారిత్రక వాస్తవమే. అలాగే గ్రీసుదేశపు నాగరికత, సంస్కృతి – ముఖ్యంగా ప్లేటోతత్వం జూడాయిజాన్నీ క్రైస్తవాన్నీ కొంతవరకు స్పృశించిందికూడా. నీతికథలరూపంలో (Parables) నీతి బోధల రూపంలో (Sermons) క్రీస్తుబోధించింది అంతాకలిసి 'ప్రేమ' కిందికే

వస్తుంది. క్రీస్తు జీవించిందీ శిలువెక్కిందీ అందుకోసమే. 'ఇతరులను నీలాగే చూచుకో' మన్నప్పుడు, 'నీ కితరులేది చేస్తే బాధకలుగుతుందో దానిని ఇతరులకు నీవు చేయకుమీ' అన్నప్పుడు, 'నీ విరోధిని కూడా ప్రేమించు' మన్నప్పుడు క్రీస్తు ఉపదేశించిన నీతిమత పరమైనట్టిదేకాదు. ద్వేషం మనిషిని మృగతుల్యుణ్ణి చేస్తుంది. ప్రేమ దైవతుల్యుణ్ణి చేస్తుంది. ఈశ్వరుడు ప్రేమమయుడు; అందరినొక్కలాగే ప్రేమిస్తాడు; అలా మనిషికూడా చేయగలిగితే మంచిది. క్రైస్తవ ప్రేమకు 'అగేప్' Agape అని పాల్ నామకరణం చేశాడు. ఇది 'ఈరోస్' Eros కంటె భిన్నమైనదేకాక వున్నతమైనదికూడా. ఇది పరిమితమైనది, కొంతవరకు స్వప్రయోజనపరమైనదిన్నీ! ఇవ్వడంకంటె తీసుకోవడమే ఇందులో ఎక్కువ. 'అగేప్' అలాకాదు.

We may understand erotic love as a reaching out to complete one's self, in expression of and response to a deep inner need, and agapic love as a transcendent act of self-sacrifice, a love more outgoing than outreaching, a love that gives with no thought of getting. Eros may be absorbing, and may in mutuality even ground the human community; but *eros* inescapably remains self-fulfilling, self-rewarding, self-possessive. Sacrificial love, or *agape*; on the other hand, in Reinhold Niebuhr's words;

"Completes the incompleteness of natural love (*eros*...")[28]

'ప్రేమ' అనే భావం ఒక్కొక్క ఛాయనుబట్టి గ్రీక్ భాషలో ఒక్కొక్క పదాన్ని ఆశ్రయించిన ఫలితమే, ఈ EROS, AGAPE ల మధ్య గల గుణాత్మకమైన భేదం. ప్లేటో (Plato) మానవ ప్రేమద్వారా, దానికి అంతిమ ఫలంగా సాఫల్యంగా దైవప్రేమను ప్రతిపాదించగా, అదే బైబిలులో ఈ సూక్ష్మార్థాలను సంతరించుకొన్నది. మంచిని మించిన దైవానికి ఆయన భావనలో చోటు లేకపోవడమేగాక, ఆ మంచి ఐహిక జీవన సంబంధి కావడమే విశేషం.

ఇక, 'ప్రేమ' విద్యాగురువులలో మూడవవాడైన షెల్లీ (Shelley) భావనాక్రమాన్నికూడా స్థూలంగా పరిశీలించాలి. కవిత్వం మానవజాతికి మేలు చేకూరుస్తుందని ఎంచి, ఆ మేలు నైతికమైనట్టిదేనని విశ్వసించిన అపురూపకవి – వ్యక్తి షెల్లీ. అయితే, కవిత్వాన్ని శుష్కోపదేశాలతో, ధర్మోపన్యాసాలతో నింపివేసినందువల్ల ఆ సత్ఫలితం చేకూరుతుందని ఎన్నడూ ఆయన భావించలేదు. కావ్య సౌందర్యం తన్మూలంగా దెబ్బతినగూడదు. కావ్యం భావనామయం (Imaginative) భావ బంధురంగా ఉండాలి. అలా ఉన్నప్పుడే పై జెప్పిన నైతిక ప్రయోజనం చేకూరుతుంది. మనుషుల నీతి సూత్రాలన్నిటికీ ప్రేమ హృదయపదార్థం కావాలి. అది భావన ద్వారా సాధ్యమౌతుంది. భావన కారణంకాగా, కవిత్వం నైతిక శ్రేయస్సు అనే ఫలాన్ని కలిగిస్తుంది. మరి ఈ 'ప్రేమ' ఎలాంటిది? షెల్లీయే చెప్పినట్లు, అది,

A going out of our nature, and an identification of ourselves with the beautiful which exists in thought, action or person, not our own.

'పరార్థ ప్రాపకత్వమే' కాదు, స్వార్థపరిత్యాగంకూడా ఈ ప్రేమ సిద్ధాంతంలో అవశ్యకమౌతున్నది. ప్లేటోకూడా ఆశించిన సత్యమ్ శివమ్ సుందరమ్‌తోటి ఇది ముడిబడుతున్నది. మానవజాతి గతాన్ని గురించీ భవిష్యత్తును గురించీ షెల్లీకి కొన్ని సిద్ధాంతాలున్నాయిగాని, వాటికంటె ఆయన ప్రేమ భావనకే నైతిక ప్రాశస్త్యమెక్కువ, అని బ్రాడ్లీ అన్నాడు.

In the end, for him, the truest name of that perfection called Intellectual Beauty, Liberty, spirit of Nature, is love. What ever in the world has any worth is an expression of love. Love sometimes talks. Love talking musically is poetry.[29]

గురువైన గాడ్విన్ సూత్రప్రాయంగా నిర్దేశించిన సర్వలోకోపకార శీలత, షెల్లీ కవిలో ఉత్తమ జీవన పథంగా పర్యవసించింది. నైతిక, మానసిక సర్వసమగ్రత, ఉన్నతాదర్శ ప్రేరితమైన హృదయౌదార్యం, ప్రాణానికి ప్రాణమైన (Life of Life) ప్రేమ – ఇవీ షెల్లీ ఆశించిన విషయాలు. నిజానికి, గురజాడ అప్పారావు మనస్సున చెరగని ముద్రను వేసినవికూడా ఇవే. ఈ సదావేశవివశతలో సాధ్యాసాధ్యాలనుకూడా గమనించలేకపోయాడు షెల్లీ. తత్త్వమనే నికషోపలం లేనందుచేత, సాంఘికాచారాలలో, వ్యవస్థలో సంస్థలలో మేలిమి బంగారేదో, కానిదేదో తేల్చుకోలేక, సంస్థలనన్నింటినీ కుప్పగూల్చగోరాడు.

Much that he would fain have destroyed, because he found it customary, was solid, true and beneficial.[30]

విగ్రహ విధ్వంసనమే ధ్యేయమైపోయింది. ఉద్ధతీ దూకుడూ ఎక్కువైంది. చివరికది ఉన్మత్త విజృంభణమే అయింది. సింహాసనాలు, పూజాపీఠాలు, న్యాయవేదికలు, కారాగృహాలు – tomes of reasoned wrong, glazed on by ignorance శిథిలమై శకలప్రాయమైపోగా, అసహ్యకరమైన ముఖాచ్ఛాదనం ఊడిపడి

- the man remains

Sceptreless, free, uncircumscribed, but man
Equal, unclassed, tribeless and nationless,
Exempt from awe, worship, degree, the king
Over himself, just, gentle, wise.

ఇలా ఆదర్శ మానవుడు అవతరిస్తాడు. భూమి బాధానిర్ముక్తమౌతుంది. షెల్లీ స్వాప్నికుడు, మహోద్రేక పరవశుడు. అప్పారావు అలాకాదు. కనుకనే సంఘవ్యవస్థ సంస్థా స్వరూపంవంటి విషయాలలో ఆయన ఆలోచనలూ, పథకాలూ ఎంతో నిదానాన్నీ వివేచననూ చూపెడుతున్నాయి. సంప్రదాయానికీ శుష్కమైన ఆచారాలకూ ఆయన అంతర మెంచాడు. ఆచరణ యోగ్యత, ఆయన సిద్ధాంతాని కంతటికీ గల ఒకే ఒక్క గీటురాయి; స్థిమితం, దాని బలం; క్రమాభివృద్ధి, దాని మార్గం.

★ ★ ★

సంస్థా సమాహారమైన మానవ సమాజం తన అభిప్రాయాలనూ ఆలోచనలనూ ఆ సంస్థలలో నిక్షేపించి, వాటిని తనకు స్వల్పాకృతులుగా తీర్చిదిద్దుకొంది. అవసరం చొప్పున సత్ప్రయోజనాపేక్షతో ఏర్పడిన ఈ సంస్థలు నియమాలద్వారా నిబంధనలద్వారా సామాజిక జీవనంలో క్రమబద్ధతను కలిగిస్తూ, కాలక్రమంలో మనుష్యవ్యక్తుల కామనలకంటె వెనుకబడిపోయి. పురోగతిని నిరోధించసాగాయి. ఆచారం, సంప్రదాయం, 'నీతి' వగైరా భావాలు గుదిబండలుగానూ సంకెళ్ళుగానూ అంకుశాలుగానూ పరిణమించాయి. కాబట్టి సంస్థలను మూలమట్టంగా నిర్మూలించడమూ, లోపాలను సవరించి నిర్వక్రంచేసి సంస్కరించడమూ, అనేది తాత్వికులను ఇరు కూటాలుగా విభజించింది. గాడ్విన్ వంటి అరాచకవాది శిష్యుడైన షెల్లీకి పనిబెడితే, వీటినన్నిటినీ రద్దుపరచి ఉండేవాడు. మనిషిలోని మంచిని అతకరించి ప్రతిభను శృంఖలాబద్ధం చేస్తున్నాయికాబట్టి, సంస్థల నిర్మూలనం ఆయన ప్రణయభావనలో ఒక భాగమే అయింది.

అప్పారావు షెల్లీలా అరాచకవాదీకాదు, విధ్వంసాన్ని అపేక్షించనూ లేదు. సంస్థా ధర్మమనేది రకరకాల డాబుసరిపేర్లు పెట్టుకొని చిత్తవృత్తుల స్వచ్ఛందగతికి ప్రబలాటంకంగా పరిణమించినప్పుడు, ఆ సంస్థల అవసరాన్ని కాదనకుండానే వాటి ఇతోధిక పటిష్ఠతకోసమే ఎదిరించి లొంగదీసి మార్చాలని మాత్రమే, ఆయన చెప్పింది. ఉదాహరణకు, అప్పారావు ఆలోచనకు బాగా పనిబెట్టింది, వివాహసంస్థ. వివాహమూ, వివాహబాహిరమైన వేశ్యావృత్తీ, ఆయనదృష్టిని బలంగా ఆకట్టుకొన్నాయి. సంఘనిర్మితిలో పునాదిరాయిగా ఉండి, అనేక అభ్యుదయాత్మక పరిణామాలకు తోడ్పడిన వివాహసంస్థకు ఆయన ప్రతికూలుడేమీ కాదు. అయితే అది బండరాతిగోడగా మారింది. నిత్యజీవితంలో అనేకానేక ఉల్లంఘనలను సహిస్తూ, శల్యావశిష్టమైంది. యజమాని, బానిస సంబంధాన్ని దంపతులమధ్య నెలకొల్పేంతవరకు పతనమైంది. యావజ్జీవ కారాగారవాస శిక్షలాంటిదై, మనుషులను బయటపడనీయక, సంఘావసరాలను మత ప్రమేయాలకు లోబరచి వేసింది. వివాహబంధం అనేకులకు – ముఖ్యంగా అబలలకు – ఉరితాడో కట్టుదాడో అయినంతగా, మగవాళ్ళకు ముగుదాడు కాలేకపోయింది. "కన్నీటి గాథలకు కారణం" అయింది. పురుషాధిక్యతగల సాంఘిక వ్యవస్థస్థానే స్త్రీపురుష సమానాధిక్యతగల మరొక వ్యవస్థ ఏర్పడుతున్న రోజులలో, స్త్రీ కలదెలుసుకొని తన 'హక్కు'లకై పోరాడుతున్నది. షెల్లీ సరేసరి. జార్జి ఇలియట్ (George Eliot) వంటి నవలాకారిణికూడా వివాహమనే భావాన్ని తోసివేస్తున్నది. ఈ పరిస్థితిలో "ఆధునిక మహిళలు మానవ చరిత్రను తిరిగి రచిస్తారు."[31] ఇది భావ్యర్థంలో చెప్పిన మాట మాత్రమేకాదు. విధి అర్థంలో చెప్పిందికూడా.

ఇక్కడే మళ్ళీ ఇబ్సెను నాటకాల ప్రభావం అప్పారావుమీద ప్రసరించిందని అనుకోవాలి. అప్పటికే వాటినీ వీటితోబాటు ఇబ్సెను జీవితాన్నీ, బెర్నార్డ్‌షా ఇబ్సెన్ నాటకాలసారంపై రాసిన గ్రంథాన్నీ అప్పారావు అధ్యయనం చేసివున్నాడు. 'ఆడతనం'గా చలామణి అవుతున్న కోమలత్వం, మెతకదనం, అబలాత్వం, లొంగుబాటు వగైరా భావాలకు ఇబ్సెన్ నాటకాలు గొడ్డలిపెట్టయ్యాయి. స్త్రీకి పురోగమనపథం

ఈ 'ఆడతనాన్ని' విడిచిపెట్టడమే. సంస్థలను మీరి, ఆదర్శాలనబడేవాటిని అతిక్రమించి మనిషి మునుసాగుతున్నాడు. స్త్రీకి సంబంధించి, పితూరీ తప్ప మార్గాంతరంలేదు. వివాహ సంస్థగానీ ఇతర సంస్థలుగానీ శిలాశాశ్వతాలుకావు. స్త్రీజాతి విమోచనమనేది స్త్రీజాతి చేసుకోవలసిందే. కార్మికులూ స్త్రీలూ మానవజాతికి స్వేచ్ఛాస్వాతంత్ర్య దాతలౌతారని ఇబ్సెన్ ప్రవక్తలా చెప్పాడు.[32] ఒకవిధంగా అప్పారావు ఈ అభిప్రాయాలకు వారసుడే.

స్త్రీవిద్యతో తీరిపోయే బెడదకాదిది. విద్యావంతురాలైన స్త్రీకూడా సాంఘిక అక్రమాలకు బలిపశువౌతున్నది. కనుకనే వీరేశలింగం ప్రారంభించిన స్త్రీ జనోద్ధరణ కార్యక్రమానికి ప్రత్యక్ష జీవితంలో స్ఫూర్తిని కలిగించేందుకొక అప్పారావు అవసరమయ్యాడు.

ఒక నవలకు కూర్చిపెట్టుకొన్న సన్నివేశాలలో, దాంపత్యమనేది స్త్రీకి అత్యావశ్యకమని 'కవి' అన్నప్పుడూ, సంస్కర్త హృదయం కథలో అలాంటి మాటలనే ప్రొఫెసరు రంగనాథ అయ్యరు అన్నప్పుడూ, అక్కడ సౌదామిని ఇక్కడ సరళ ఉభయులూ వేశ్యా రక్తస్పర్శగలవారే కాబట్టి, ఎల్లకాలమూ ఒక్కడితో పడివుండడానికి తీవ్రమైన విముఖత చూపెడుతారు. భర్త వికలాంగుడైనా రోగిష్టి అయినా దుష్టుడైనా, యావజ్జీవమూ భార్య అతని చెప్పుచేతల్లో ఉండిపోవలసిందేనా? భార్యలు బానిసలు కాబట్టి సరిపెట్టుకు పోతారుగాని ఆ లోపాలే భార్యల్లో ఉంటే భర్తలు సహించి ఊరుకోరు. పల్లీగ్గా అవినీతికి స్త్రీ పాల్పడలేదంటే ఈ పరాధీనతే కారణం; పురుషుడో? దర్జాగా 'నీతి' సూత్రాలను తెగదెంచి వేస్తాడు. ఈ అసహాయ పరిస్థితిలో స్త్రీకి ఖిన్నత తప్ప మార్గాంతరం లేకుంది. కుమిలి కుమిలి పోవాలి తప్ప ధిక్కరించలేకుంది.

అంతమాత్రాన వివాహ సంస్థను రద్దుపరచడమేనా? తర్వాత ఇష్టారాజ్యమేనా? అరణ్య జీవనానికి తిరిగిపో నక్కరలేదు. వైవాహిక విధానం పట్లనే నిరసనంగాని, వివాహ ప్రయోజనం పట్లకూడదు. స్త్రీస్వేచ్ఛ వివాహబాహిరమైనది కాబోదు. సంసారికీ, సానికీ అంతర మిక్కడే. మెడవంచి తాళికట్టించుకోనందుచేత ఒక ఆడది నిర్భయంగా లైంగిక స్వేచ్ఛను అనుభవించగలుగుతున్నది. సంసారస్త్రీలాగా దొంగకూళ్ళు కుడవాల్సిన అక్కర తనకులేదు. కులవృత్తికి తాను బద్ధురాలై ఉంది. సమాజం తమకు కేటాయించిన 'ధర్మం' ఇది. కాబట్టే అవినీతిపరురాలని వేశ్యను నిందించే హక్కు ఎవ్వరికీ లేదు. మధురవాణి పూటకూళ్ళమ్మ వద్ద చాటిన హక్కులు సమాజం తమ కులానికి ఇచ్చి గుర్తిస్తూన్నట్టివే.

వ్యభిచారమే తన వృత్తిగా 'లేబిల్' వేయబడ్డ బోగం పడుచు సమాజాన్ని మోసగించడంలేదు.... ఆమె ఏ వివాహ బంధనాలనూ వైవాహిక సూత్రాలనూ ఉల్లంఘించడం లేదు.[33]

ఇది వేశ్యావృత్తిని సమర్థించడంకాదు. కాదని స్వయంగా అప్పారావే గిడుగు రామమూర్తితో చెప్పినట్లు, క్రితంలో పేర్కొన్న ఒక వ్యాసంలో డా॥ జి.వి.

సీతాపతిగారు రాశారు: "ఆవృత్తిని గర్హించినా ఆ కులంలో పుట్టి సనాతనంగా ఆ వృత్తి ధర్మాన్ని సాగిస్తున్న వేశ్యలనుచూచి దుఃఖిస్తానుగాని, వ్యక్తిగతంగా వారినెవ్వరినీ నిందించను. పెండ్లిచేసుకొని మగనాలిగా ఉన్న స్త్రీ వ్యభిచరిస్తే గర్హిస్తానుగాని నిందించను."

మధురవాణి, మంజువాణి, సరళ వంటి వేశ్యపాత్రలు ఎక్కడో ఒక్కచోటనైనా సంసారి స్త్రీల వ్యభిచారాన్ని దుయ్యబట్టి ఆత్మసమర్థన చేసుకొన్నాయి. అయితే వివాహాన్ని అవి తూలనాడలేదు. పైపెచ్చు దానివైపు మొగ్గుచూపాయి కూడా. ఒక భర్తకు ఆమరణదాస్యమంటే రోయింపు; మరోవైపు అనురాగాల నిలకడపై గురి. శృంగారం తగ్గాక, వేశ్యలా, సంసారి స్త్రీ, భర్త ప్రేమానురాగాలకు దూరంకాదు. శరీర సంబంధాలు సన్నగిల్లిపోయినా, వాటిద్వారా, ఏర్పడిన మనోనుబంధం దంపతులను స్నేహితులుగానైనా మారుస్తుంది. వేశ్యకు జీవిత భద్రతలేదు. ఎవరికో ఒకరికి 'చెంది' పోగోరడ మిందుకే. తాత్కాలిక రక్తోద్రేకాల ఉపశమనానికిగాక, మాన్మథానుభవమనేది భవబంధాల స్థైర్యానికి దారితీయాలని కోరిక. పిల్లలకూ పాపలకూ తహతహ. ఉండూరిలోనే అమలుజరిగే సాంఘికమైన 'వెలి'ని వదిలించుకొని, నలుగురితో నారాయణత్వం కోసం పాకులాట.

వేశ్యాసంఘ సంస్కరణం మంచిదేగాని, దాని ముసుగున వేశ్యావిధేయులై పోయేవాళ్ళూ లేకపోలేదని అప్పారావు గిడుగు రామమూర్తితో అన్నాడు. "ఫౌజు ఫౌజంతా మాటల్లో యాంటీనాచ్చే"నని కట్టగట్టి విమర్శించినా, సంస్కర్తల సదుద్దేశాన్ని గుర్తించాడుగాని, ఈ సంస్కరణ వేశ్యలలో వేశ్యలద్వారానే జరగాలన్నాడు. బయటినుంచి పెద్దపెద్ద కబుర్లతో ధర్మపన్నాలతో వాళ్లలో చిత్తసంస్కారాన్ని కలిగించడం సాధ్యంకాదు. పైగా, సంస్కర్తలంటేనే వేశ్యలకు అరికాలిమంట నెత్తికెక్కిన రోజులు, వాళ్ల జీవనాధారం – 'నోటికాడికూడు' – పోతుందేమోనన్న భయం, సంస్కరణకు ప్రతికూల వాతావరణాన్ని కల్పించాయి. ఆదర్శబలంతో, యధార్థ పరిస్థితులలోని సూక్ష్మాల నన్నిటినీ గ్రహించని సంస్కర్తలు వైఫల్యం చెందక తప్పదని అప్పారావు అనుకొన్నాడు.

రథానికి రెండో చక్రమైన స్త్రీని కిందు చెయ్యడంవల్ల, రథానికే నష్టం. మానవజాతిలో సగం దాస్యంలో ఉండి మిగిలిన సగం స్వాతంత్ర్యం అనుభవించలేదు; పురుషకూటమి అనుభవించేది స్వాతంత్ర్యంకాదు; వట్టి స్వాధిక్యం, దాష్టీకం. ఈ అన్యాయాన్ని చిత్రించడానికే అప్పారావు కథలూ, నాటకాలూ ఉత్తమమైన స్త్రీ పాత్రల నాశ్రయించాయి. స్త్రీజన విమోచన గురించి అప్పారావు ఏర్పరచుకొన్న అభిప్రాయాలు అనన్యాలు.

సంఘ పునర్నిర్మాణం గురించిన అభిప్రాయాల్లోకూడా, అప్పారావు తన సమకాలికులకంటె ముందంజ వేశాడు. 'లిబరల్' రాజకీయ సంప్రదాయాన్ని బాగా ఒంటబట్టించుకొని, 'బహుజన సుఖాయ బహుజన హితాయ' సూత్రానికి రూపాంతరం వంటిదైన The greatest good of the greatest number తత్వానికి సుముఖత

చూపుతూ వచ్చిన భారతీయ మేధావులలో తానొకానొకడుగా మిగిలిపోలేదు. సంఘ సంస్థలను చూచిన విధంగానే రాజ్యసంస్థలనుకూడా పరీక్షాదృష్టితో విమర్శగా చూసి బాగోగులను వెలికి దీయ బూనుకున్నాడు.

అప్పారావు మనస్సును మలిచింది పాశ్చాత్య భావజాలమైతే కావచ్చునేమోగాని, పాశ్చాత్య రాజ్య వ్యవస్థమాత్రం ఆయనను ప్రలోభపెట్టలేదు, సరిగదా భ్రమల పాల్జేసి మభ్యపెట్టే సమస్యేలేదు. ప్రజాతంత్ర జీవనసరళిలో నమ్మిక ఉండింది. తన ప్రేమ తత్త్వం మనుషులలో పరస్పరం సహిష్ణుతనూ సహకారాన్నీ వృద్ధిచేసి, ప్రజాతంత్రం యధార్థమూ బలీయమూ అయేందుకు సాధనమౌతుందని కూడా ఒకచోట రాశాడు. ప్రేమ తత్త్వానికి మూలకందమని షెల్లీ కవి కూడా పేర్కొన్న భావనాశక్తి మానవ సమానతా దృష్టిని బలపరచి మనుషులను "ప్రజాస్వామిక గుణ సంపన్నులను కావిస్తుంది."[34]

సదరు ప్రజాతంత్రమే వ్యాప్తిలో ఉంటున్న పాశ్చాత్య రాజ్యాంగ వ్యవస్థ వ్యక్తివాదం ద్వారా స్వార్థప్రవృత్తిని ప్రోత్సహించి, మానవీయ మూల్యాలను అడుగుకు నెట్టుతున్నదని కూడా ఆయన గమనించకపోలేదు. పాశ్చాత్య నాగరికత ప్రబోధించే స్వాతంత్ర్యం యావన్మందికీ ఉపయుక్తం కావడంలేదు. నోరు కలవాడిదే ఊరు. అరణ్యనీతి (Jungle Law) అమలు జరుగుతున్నది. ఇలాంటి స్వాతంత్ర్యం "సాంఘిక ప్రగతి శూన్యమైనది. ఇది సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కాదు" అంటూ, "ఈ అవలక్షణములను, దోషములను, చెడుగులను ధోరణిని దిగ్విజయముగా ఎదిరించి పోరాడుట నేటి ప్రప్రథమ సమస్య" అని ఉద్బోధించాడు కూడా.[35] Each one, for himself, and the Devil take the hindmost అనే వైఖరివల్ల సన్నజనాలు ఇబ్బందులపుట్టలో చిక్కుకొనిపోతున్నారు. 'ప్రజాస్వామికం' ఆర్థికంగా లోపభూయిష్ఠమై అనర్థదాయక మౌతున్నది కాబట్టి "పాటకపు జనుల స్థితిగతులను చక్కబరచి, వారిని అభివృద్ధికి తేవడం ప్రజాస్వామికపు లక్షణం" అని ఆయన భావించాడు.[36]

వ్యక్తికీ సమష్టికీ మధ్య; స్వేచ్ఛకూ సంఘీ భావానికీ మధ్య; వ్యక్తి స్వాతంత్ర్య పూరితమైన ప్రజాతంత్రానికీ సామాన్య ప్రజాసౌఖ్యాభివృద్ధికీ మధ్య; సామరస్యాన్ని కలిగిస్తేనే తప్ప, ఉభయార్థాలూ ఫలించవు. గాలివాలున వచ్చిపడే సిరులకోసమో, పై వారిచ్చే దయా ధర్మభిక్షకోసమో పడిగాపులు పడే ప్రజలున్నంతకాలం, ఏ జాతీ అభివృద్ధి చెందదు. కాయకష్టం అపర్దిష్ట అనే అభిప్రాయంపోవాలి. "పాడిపంటలు" పొంగిపొర్లే విధంగా ప్రతివ్యక్తీ శ్రమించినప్పుడు, "నరుల చెమటను తడిసి" దేశం కల్పవృక్షమై "ధనం పంటలు" ప్రసాదిస్తుంది. భౌతిక సంపదకు నిలయమైన వసుంధర, రత్నగర్భ, కావాలిదేశం. అన్నకాటకానికే కాటకం కలిగేంత వస్తుసమృద్ధి.... దేహ దారుఢ్యమూ మానసికోల్లాసమూగల ప్రజ....సవ్యసాచివలె వ్యవసాయాన్నీ పరిశ్రమలనూ నిర్వహించే నేర్పు....ముందుకీ మీదికీ సాగే సంకల్పం.... కత్తులు నాగటి కర్రులుకాగా, కళలూ శాస్త్రాలూ పల్లవించి ఫలించే శాంతిప్రియ మనస్కత.... జాతులమధ్య భావ, వస్తు ఆదాన ప్రదానాలు.... అరమరికలు లేక ప్రేమమయమైన మనుష్యగణం.... సౌహార్దం, సౌజన్యం, అనురాగం అని త్రిముఖాలుగా వెడలే హృదయకుసుమ సుగంధం.... ఇదే

భూతల స్వర్గం! లోకమంతా ఒక్కలోగిలి.... సముద్రం స్థానంలో అపారమైన ప్రేమ.... ఇదే దివ్యత్వం! మానవవ్యక్తినుంచి లోకవ్యక్తి వరకు సాగిన ప్రేమతత్వం, అంతస్తుమీద మరో విశాలతరమైన అంతస్తుగా, భూదివాలను కలిపేట్లుగా మహావాస్తుశిల్పి మనఃప్రాంశుత్వానికి నిదర్శనమైన భావసౌధాన్ని నిర్మించింది.

ఇంతటి కమ్మని కలగంటూ కంటూ గురజాడ అప్పారావు తనజీవిత నౌకను అజ్ఞాత మహాసముద్రం మీదికి విడిచాడు. యుద్ధం దాపురించి లోకం గురించిన తన స్వాప్నిక దర్శనాన్ని బీభత్సమయం చేసింది.

"యుద్ధమా? ఇకనేమిలోకము!
చాలుచాలును, లంగరెత్తుము."

---

1. గు.ర.మ.డై : ఏప్రిల్ 17, 1895 ; పు.72
2. ఆలోచనలు : గు.ర.మా.మం; పు.29
3. The Renaissance : *Walter Pater, P.17*
4. The Intellectual in India : *Nirad C. Chaudhury, P.43*
5. మాటా-మంతీ : గు.ర.మా.మం ; పు.59
6. గు.ర.మ.డై : ఏప్రిల్ 5, 1895 : పు.38
7. గు.ర.మ.డై : మే 2, 1895 : పు.104
8. ఆధునిక ఆంధ్ర వచన రచన : గు.ర.వ్యా., పు.113
9. గు.ర.మ.డై : పు.101
10. గు.ర.మ.డై : పు.173–174
11. హరిశ్చంద్ర నాటక పీఠిక : గు.ర.మా.మం.,పు.115
12. తాత్త్వికచింతన : గు.ర.లే; పు.117
13. సాహిత్యలేఖలు : నాటకగోష్ఠి – గు.ర.లే; పు.84
14. చూడు 5, పు.46
15. The Story of Philosophy : *Will Durant, P. 351-353*
16. చూడు 13, పు.95
17. Myth and Reality : *D.D. Kosambi, P.16-17*
18. చూడు 12, పు.114–115
19. An Essay Concerning Human Understanding : *John Locke, cit. in* The western Intellectual Tradition :*P.236*
20. చూడు 5, పు.62
21. The quintessence of Ibsenism : *George Bernard Shaw*
22. ప్రకృతి అనే పుస్తకం : గు.ర.మా.మం.పు.40
23. ఆనందగజపతి : దర్బారు వింతలు – గు.ర.మా.మం., పు.130:

24. చూడు 5, పు.45–46
25. చూడు. 13, పు.95
26. చూడు. 13, పు.86
27. RASER DHARMA : *Rabindranath Tagore Cit.in* MODERN INDIAN THOUGHT : *V.S. Narvane, P.71*
28. Love : Plato, the Bible and Freud. *Douglas N. Morgan., 94-95*
29. Shelley's View of Poetry; *Dr A.C. Bradley in* MODERN ESSAYS IN CRITICIM, *Ed. A.N. Caimerass, P. 167-170-171*
30. Shelley : *J.A. Symonds, P.42*
31. చూడు 13, పు.83
32. చూడు 21
33. చూడు 13, పు.82
34. చూడు 5, పు.60
35. గు.ర.ము.డై., పు.175
36. చూడు 5, పు.60.

★ ★ ★

సప్తాశ్వాలు

సూర్యరశ్మి

దేవతలతో జోడుకూడితి
రక్కసులతో కూడి ఆడితి
క్రొత్తమిన్కుల తెలివిపటిమను
మంచిచెడ్డల మార్చితిన్.
చూతునా! అని చూసితిని; మరి
చేతునా! అని చేసితిని; ఇక
చూడచేయగరాని వింతలు
చూపి కన్నుల కట్టితిన్.

తన అర్థశతాబ్దకాల జీవితాన్ని ఇలా అజాపజా తేల్చుకొని ఒకానొక సంతృప్తితో గురజాడ వేంకట అప్పారావు పంతులు, బి.ఎ., యఫ్.యమ్.యు., 1915 నవంబరు మాసాంతంలో కన్నుమూశాడు. మళ్ళీ మరో అర్థశతాబ్దకాలం గడిచి పోయింది. అయినా ఆయన తన సాహిత్యంద్వారా నిత్యహరితంగా జీవిస్తూ ఉన్నాడు. తన జీవితకాలంలోనూ తదనంతర కాలంలోనూ 'పండిత' జనామోదం పొందలేకపోయాడుగాని, సంస్కృతి పరుల భావపటిమను నమ్ముకొన్నాడు. దేశం పరాధీనమై ఉండిన కాలాన స్వాతంత్ర్య సౌభాగ్యాలను గురించి కలగని, జీవితంలో విశాల ప్రజా సముదయ విద్యా చైతన్యాలను స్వచ్ఛంద కార్యాచరణను అభిమానించినట్లే, సాహిత్యంలో ప్రజా దృక్పథాన్ని చేబూనాడు. మరుగున పడిఉండిన జానపదగేయభణితులమ వెలికిదీసి మకిలికడిగి వాటికి అభినవ జీవనదానంచేస్తూ, కావ్యభాషకూ శిష్టజన వ్యవహారంలోని భాషకూ దోస్తీ కలిపాడు. పురాణాల పాతరలనుంచిగాక. పరిణామ డోలికగావుండిన యథార్థజీవితంనుంచి ఇతివృత్తాలను స్వీకరించి, మొదటి తెలుగు సాంఘిక నాటకాన్ని వెలువరించడమేగాక, అపూర్వ మనిపించే విధంగా గొప్ప కథలను ఆయన లేఖిని ప్రపంచంలోకి రావించింది. జాతి భవిష్యత్తును తీర్చిదిద్దేందుకు విద్య పరమోత్కృష్ట సాధనమని గ్రహించి, విద్యాబోధనలో 'నాగరిక' 'శాస్త్రీయ' పద్ధతులను ప్రవేశపెట్టేందుకు ఒక దశాబ్దకాలంపైగా కష్టించాడు.

జీవితంలోనూ సాహిత్యంలోనూ గురజాడ అప్పారావు, అతిరథులూ అతికాయులైన మహామనస్వుల చాలులో దాదాపు చివరివాడు. 'బలభద్రులు' అని రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు వర్ణించినది అతి ప్రాచీనులనేగాని, ఆ వర్ణన మహోదయులకందరికీ

తగినట్టిదే ననిపిస్తుంది. అప్పారావు విశిష్టత, పాండిత్యంలోనూ సాహిత్య సృజనలోనూ యథార్థ కార్యాచరణలోనూ తనకంటె గొప్పవారైన వీరేశలింగం, వేంకటరత్నం, లక్ష్మణరావు, రామమూర్తి ప్రభృతులకు కుడిఎడమలుగా ఉంటూ, వాళ్ళ పనిలోని లోపాలను చూపుతూ, ఆ మహోద్యమాల కన్నిటికీ తద్వారా సమగ్రస్థితి కలిగేందుకు ఉపకరిస్తూ, వాళ్ళకంటె ఆధునికుడు కావడమే ననిపిస్తుంది. వీళ్ళందరికంటె ముందే ఆయన చనిపోయినా; వీళ్ళందరి కంటె ఆయన ఈకాలపు వారికి ఎక్కువ సమీపస్థుడు కాగలిగాడు. నవీన యుగప్రాదయజ్ఞుడు కావడమెక్కటే, దీనికి కారణమనుకోవాలి.

చిత్రం అదికాదు, ఇది: అప్పారావు యాబయ్యో ఏడూ రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి ఇరవయ్యోయేడూ, దాదాపుగా సమసించినట్లు, ఆ ఇద్దరున్నూ నవ్య కవిత్వ బ్రహ్మత్వ పదవికి పోటీ పడుతున్నారు. కాగి చల్లారిన పాలకూ అప్పుడప్పుడే పొయిమీది కెక్కి కాగసాగిన పాలకూ; పరిణత మనస్కతకూ ప్రారంభ యవ్వనకాల నిర్భర మనస్కతకూ, భేదమెంచలేని విమర్శకులు, ఒకరి నగ్గించి ఇంకొకరిని తగ్గించే వైఖరి నవలంబిస్తున్నారు. సంకల్పం మొదలు సిద్ధివరకు, ఆ ఉభయులవి భిన్నమార్గాలు. కాలాన్నిబట్టి, రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారే నవ్యులు. వస్తుతత్వాన్నిబట్టి, ఆయనకు 'సంప్రదాయ' బల మెక్కువైనంతగా ఆధునిక భావబలం ఎక్కువగా లేదు. 'పండిత' కూటమిలో ఆయన దొక పితూరీకాగా, ఆ కూటమిని మూలమట్టుగా పెకలించివేసే భావవిప్లవాన్ని అప్పారావు ప్రారంభించాడు. ప్రారంభం మాత్రమే ఆయన చేతనైంది. కాలమనే కృష్ణపక్షి ఆ మిన్నాగును ఎగర దన్నుకుపోయింది. అర్థాంతరపు ప్రాణం గాకపోయినా, ఆయన చిరంజీవి అయి ఉండలేదుగదా! కాబట్టి ఆయన ప్రారంభించిన దానిని కొనసాగించి ఆ విప్లవాన్ని జయప్రదంచేసి ఉండవలసిన బాధ్యత, తదనంతరకాలపు రచయితలదే అవుతుంది. అది అసంపూర్ణ విప్లవం కావడానికి అప్పారావు బాధ్యుడుకాదు. 'నవ' కవులు ఆయన కీర్తికాయానికి పూజాప్రసూనాలనైతే అర్పించారుగాని, ఆయన పంథాను తప్పి రాయప్రోలు సుబ్బారావువేసిన మార్గాన్నే ఎన్నుకొన్నారు. ఇక్కడే సుబ్బారావుగారి 'నవ్య' కవిత్వ బ్రహ్మత్వసిద్ధి, అని కొందరంటున్నారు. సూర్యుడొక్కడా, ఇద్దరు ముగ్గురు నలుగురు సూర్యులా, అని తర్జనభర్జన చేస్తున్నారు. ఇంకా లెక్కతేలలేదు లాగుంది.

ఆ మాటకొస్తే, 'భావ' కవిత్వచ్ఛాయలొకటీ అరా, కందుకూరి వీరేశలింగం రచించిన పథిక విలాసములో "గంధవహ విహంగములు", "నా బుద్ధి....పక్షముల్ విప్పి" వంటి నూతన సాహసిక కవి సమయాలలో కనిపిస్తున్నాయని డా॥కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు గారంటున్నారు. 'భావ' కవిత్వోద్యమంలో ప్రథమస్థానం పొందిన స్వాతంత్ర్య పిపాసకు సంబంధించి పద్యాలెన్నో అందులో ఉన్నాయట కూడాను. "ఈ భావము లన్నియు క్రమక్రమముగ ఆంగ్లసాహిత్య ప్రభావమువలన ఆంధ్రసాహిత్యమునందు ప్రతిబింబింప, ఆ సాహిత్య స్వరూపమే మారి 'అభినవ కవిత' పుట్టినది."[1] ఇంగ్లీషు సాహిత్యంలో ఆలివర్ గోల్డుస్మిత్ (Oliver Goldsmith) కుగల స్థానంకూడా, తెలుగు సాహిత్యంలో వీరేశలింగం స్థానంవలె కాల్పనిక వాదానికి పూర్వుడై – అద్యుడై, అని కాదు – "వేగుచుక్క" కావడమనుకోవచ్చు. ఇంతకూ, మన సాహిత్యంలో 'నవ్య' కవితపేర వ్యాప్తిలోనికి వచ్చింది, ఆంగ్లసాహిత్యంలోని కాల్పనిక

వాదపుశాఖే. గురజాడ అప్పారావు సాహిత్యం మీద వర్డ్స్‌వర్త్, బర్న్స్ వంటి ఇంగ్లీషుకవుల ప్రభావం ఉన్నా, అది ఆయనను వారికి అనువక్తగా మాత్రం మార్చలేదు. ఆయన చేసింది ప్రతిసృష్టిగానీ అనుకరణగానీ కాదు, స్వతంత్ర సృష్టి. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారివలె ఆయన 'మార్గ' కవిత్వ మార్గానికి సమాంతరంగా మరొకదారి వెయ్యలేదు; ఆయన తత్పూర్వ కవిత్వ మార్గ సంస్కర్తకాదు; సహజ, సులభ, సుందర కవిత్వ మార్గానికి కర్త. కావడానికి ఇద్దరూ నవ్యులేగాని ఒకరు మరొకరికంటె నవ్యులు.

"వైదుష్యారణ్య సీమలలో" నడయాడుతూవుండిన తెలుగు కవిత్వాన్ని జనసంచారంగల మార్గంవైపు మళ్ళించీ, ఆంగ్ల విద్యాధికులు ఈసడిస్తూ వచ్చినదాన్ని పదిమందిచేత మెప్పించీ, "మందగంభీర మందాకినీ నిష్యంద సుందర కవితాధారలచే ఆంధ్రదేశమును ప్రోక్షించి తెలుగునాట కవిత్వ బీజములను తిరిగి మోసులెత్తించి", ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయ వికాసానికి తిరుపతి వేంకటకవులు "అమోఘసేవ" చేసినారంటూనే, "కానైతే వీరికృతులందు నవ్యత్వము భవ్యత్వము నందలేదు. వస్తువులా, పురాతనములు; ఛందస్సులా, శతథా పరిక్షుణ్ణములు; ధ్యేయమా 'కావ్యం యశఽసేర్థకృతే' యను నంతవరకే" అని మంచి తీర్పు చెప్పారు ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారు.[2] ఛందస్సుల సౌలభ్యమూ, భాషాలాలిత్యమూ, ప్రయోగాల గడసరితనమూ, సమస్యల కాఠిన్యమూ, వీరి పద్యరచనలో కానరాకపోవు. నానారాజాస్థానాలలోనే గాక విద్యావంతుల సదస్సులలోకూడా అవధానాల ద్వారా కవిత్వాభిమానాన్ని ప్రజల్లో విస్తరింపజేశారు. శ్రవణానందం ఆ కాలానికి నవీనమే. వారి కావ్యభాష తరువాతి కవులకు పెట్టని భిక్ష అయింది. "శ్లేష బంధకవితలతో అవరోధ సంచారము చేయుచున్న ఆంధ్రశారదకు క్రొత్త వెలుగును, ధారాళ వాయుప్రసారమును నను్గ్రహించెను" అని తిరుపతి కవుల రచనను కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు ప్రస్తుతించడంలో అతిశయోక్తి లేదు.[3] అయితే ఒకమాట. అవధాన కవితకు చులకన గలిగించిందికూడా ఈకవులే! అర్థసంచయం మించి తమ కవిత్వ దీర్ఘసత్రానికి మహత్తరమైన యజ్ఞఫలంవారి దృష్టిలో లేకపోయింది. అంతేగాక వారి రచనల కొత్తదనం పండిత శాలువాలోని ఒకానొక మెరుగుపోగు మాత్రమే. వారి దృక్పథం చాలామట్టుకు ప్రాచీనమే. అందుచేతనే, ఈ జంటకవులు యుగకవులనడం మాత్రం తాను ఆమోదించనని తల్లావఝుల శివశంకర శాస్త్రిగారన్నారు. 'నవ్య' కవులలో విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, పింగళి—కాటూరి కవులు, నాయని సుబ్బారావుగార్లు తిరుపతి వేంకటకవుల శిష్యకోటిలోనివారే కాబట్టి గురువులు వేసిన ముద్ర వారిమనస్సులను పూర్తిగా విడిచి పెట్టిందనుకొనే వీలులేదు. ఈ ద్వారా 'నవ్య' కవిత్వం బహుస్వల్పంగానైనా తిరుపతి వేంకటకవులలో జన్యజనకభావం కలిగి ఉంది.

ఇరవయ్యోశతాబ్దానికిముందే విద్యార్థిదశలోనే కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి రచించిన ముసలమ్మ మరణముకూడా 'నవ్య' కవిత్వానికి తొలిరేఖ అనేవాళ్ళలో ప్రథమ గణ్యులు, పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు. "ఇరువదియవ శతాబ్ది యుదయింపనున్న వేగుబోకలో నక్షత్రము"వలె ఉదయించినదని ఆయన చెప్పిందాన్నీ, "అంతవరకువచ్చిన కవితా సంప్రదాయములను, వర్ణన విధానములను కవిసమయములను పూర్తిగా

మార్చి ఒక విప్లవమునకు అంకురార్పణ చేసినది" అని శ్రీవాత్సవ. చెప్పిందాన్నీ ఉద్ధరించిచూపి, ఆ మాటలను కాదనితేల్చారు డా॥ సి. నారాయణరెడ్డిగారు. కావ్యభాష, పదప్రయోగం, వర్ణన, పద్యశిల్పం – ఈ అన్నిటిలోనూ రామలింగారెడ్డి ప్రబంధమార్గాన్నే అనుసరించాడని, నవీనతారేఖలు కొద్దిగా ఉన్నంతమాత్రాన ఇది నవ్యకావ్యం కాబోదని, మహా అయితే 'సంధి' కావ్యం కావచ్చునని ఆయన నిర్ణయం చేశారు.[4] వర్ణనా బాహుళ్యంగానీ అసందర్భ వర్ణనలూగానీ లేకుండా, మనస్తత్వ నిరూపణ విషయంలోగల శ్రద్ధ రూపవర్ణనపై లేకుండా, సామాన్య కర్షకజనులను కథావ్యక్తులుగాజేసి, శృంగారంలో కూడా దుఃఖాన్నీ, తద్గతమైన ఔదార్యాన్నీ ఔన్నత్యాన్నీ చాలా బటువుగా నిర్వహించిన ఈ రచన, చారిత్రకంగా మాత్రమే 'నవ్య' కవిత్వ సంసారంలో తొలికాన్పులాంటి దౌతున్నది. అంతకంటె కూడా రామలింగారెడ్డి రాసిన కవిత్వ తత్త్వ విచారము అనే విమర్శే, నవ్య కవిత్వానికి "కర్ణధారి" అయిందని దువ్వూరి రామిరెడ్డి చెప్పినమాట విలువగలిగినది:

అప్పారావుగారి ముత్యాల సరములలో అభినవకవితోద్యమము ప్రారంభమయినది. సంక్షుబ్ధ సాగరకల్లోలములో గాలివీచినట్లెల్ల కొట్టుకొని పోవుచున్న అభినవ కవితానావకు కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు కర్ణధారులై నిలిచిరి. వారు రచించిన కవిత్వ తత్త్వ విచారమను విమర్శనగ్రంథము ఈ నవీనోద్యానమునకు మార్గదర్శకమైనది. ఈ నవయుగ కవితాప్రభాతముయొక్క ప్రథమరోచులు రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి కుటీర గవాక్షములో ప్రసరించి ఆయనను ప్రబోధించినవి. సుబ్బారావుగారు అంతకుపూర్వమే కవిత్వమల్లుచుండిరి. ఆయన రచించిన లలితయను ప్రథమకావ్యము శబ్దాలంకారయుతమై పూర్వ ప్రబంధ శైలిని తలపించుచున్నను, అందే భావికవితా పరిణామముయొక్క సూచనలు పొడకట్టుచుండినవి.[5]

'నవ్య' కవిత్వ జననాదికాలను ముక్తసరిగా చెప్పిన ఈ మాటలలో గమనించదగింది, లలితకు పూర్వమే రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు కవిత్వం 'అల్లు'చుండిన విషయం. అల్లడమేమోగాని ఆయన దాన్ని అనర్గళంగా "చెబుతూ" వచ్చారు. మేనమామ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రితో కలిసి దేశాలవెంటబడి అవధాన విద్యను ప్రదర్శిస్తూ, నెల్లూరుజిల్లా బుచ్చిరెడ్డిపాలెంలో హఠాత్తుగా మనస్సు మరల్చుకొని ఇకమీదట కవిత్వం "రాయడానికి" ప్రతిజ్ఞ చేశారు; ఆశుకవితా సన్న్యాసమిప్పించమంటూ 'తుషారాహార్యపుత్రి' అనుమతి నర్థించి

రసమో, భావమొ, జీవదర్థ సుకుమార వ్యంజనామంజు శ
బ్దసమాసారచనంబొ, సాధుహృదయ స్పంద ప్రతిష్ఠా కథా
విసరంబో, సకలార్థ శూన్యమగు నీ వేగాతివేగోక్తి దు
ర్వ్యసనం బేటికి, త్రిప్పు మింక జననీ, రమ్యాక్షర క్షోణికిన్.

అని ప్రార్థించారు. ఆమె అనుమతి లభించిందేమో, 'రమ్యాక్షరక్షోణి'కి దిగివచ్చారు. అయినా వెనకటి 'దుర్వ్యసనం' తాలూకు 'ద్రుతవాక్కు' ఆయనను వదల్లేదు. కాకుంటే, పాండిత్యసంభారమంతా లభించింది. ఇలా పండితులింటి బిడ్డగా పుట్టి పెరిగి, యుక్తవయస్సున స్వతంత్రించి వేరే కాపురం పెట్టిన తొలిరోజుల్లో

రాజమండ్రిలో చదువుకొంటూ గంటి లక్ష్మన్న పరిచయంవల్ల ప్రోద్బలంవల్ల గోల్డుస్మిత్ కావ్యమైన HERMIT ను లలితగా, మరికొంత కాలానికి టెన్నిసన్ కావ్యమైన DORA ను అనుమతి గా అనువదించారు. తర్వాత కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు నండగొని మదరాసులో ఉండిన దినాళ్ళలో తృణకంకణం రాశారు. అది 1913 లో అచ్చై వచ్చింది గానీ, అంతకు ముందే పదిమంది కళ్ళా బడింది. అయితే దీన్ని రాయడానికి మునుపే గురజాడ అప్పారావు; బసవరాజు అప్పారావు, చింతా దీక్షితులు వంటి యువకులను తన కవిత్వంచేత ఆకర్షించి ఉన్నాడు. నండూరి సుబ్బారావు, బసవరాజు అప్పారావు మద్రాసు క్రిశ్చియన్ కాలేజీలో చదువుకొంటూ కొత్త గాలుల తాకిడికి మనస్సులు మొగ్గవిప్పుకొంటూ ఉండిన ఆ రోజులను గుర్తుచేసుకొంటూ, బసవరాజు రాజ్యలక్ష్మమ్మగారి పుస్తకంలో రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు అరోజుల్లో తృణకంకణం రాస్తూ ఉండినట్లు స్వయంగా తమతో అన్నారని రాశారు.[6]

ఇంతెందుకు? తృణకంకణమే ఆధునిక కవిత్వానికి "ఆదిగ్రంథ"మని ఆ కావ్య రజితోత్సవ సందర్భంలో చెప్పిన తల్లావఝుల శివశంకర శాస్త్రిగారే తమలో వచ్చినమార్పును గుర్తుచేసుకొంటూ, మదరాసులో అక్కిరాజు ఉమాకాంతంవద్ద వచ్చిన గురజాడ అప్పారావు ప్రస్తావన దరిమిలా, పెద్దాపురంలో చింతాదీక్షితుల ప్రోత్సాహంవల్ల గురజాడ కృతులన్నీ చదివామని చెప్పారు.[7] అది ఆయనలో మార్పేగాని, సుబ్బారావుగారిలో మార్పుకాదుగదా! సుబ్బారావుగారి తృణకంకణముతోనే ఆధునిక కవిత్వం ప్రారంభమైందంటూ, ఆయన ఇలా రాశారు:

ఆ రోజులలో ఈ కృతివల్ల ఏదో కొత్తలోకంలోకి మార్గము ఏర్పడినట్టయింది. అంతకుముందు ఆధునిక విధానానికి తోవతీసినవారు, అనూరుప్రాయులు; ఈ సూర్యాలోకంవల్ల సాహిత్యసీమలో నూతన రుచి వ్యాపించి కన్నులు మిరుమిట్లుకొలిపింది; కొంతమంది కన్నులు మూతలు పడ్డవి; కొంతమంది నేత్రపటలాలు నీరయిపోయినవి!

....తరువాత కవికుమారులు కొంతమంది, ఈ నూతనద్యుతిలో స్నపితులై సాహిత్యసీమలో కాంతులీనే కావ్యదీపికలు పెట్టినారు. అంతకంతకు నూతన మార్గము దీపావళీ విరాజమానమై రాజమార్గమయింది.[8]

The easiest way to exalt one man is to kick another in the pants అని సామర్సెట్ మామ్ (Somerset Maugham) రాసినట్లు ఈ శివశంకర శాస్త్రిగారు పక్షపాత వైఖరి నవలంబించి, అప్పారావును ఆద్యస్థానంనుంచి లాగి కిందికితోసి సుబ్బారావుగారిని నిలబెడుతున్నారని అనుకోగూడదు. కళ్ళు తెరుచుకొని జరిగిన చరిత్ర నంతటినీ స్వయంగా చూశారుగనుక ఇలా ఉన్నవిషయాన్నే చెప్పి ఉంటారు. "అనూరుప్రాయులు" లాంటి మాట నిందాగర్భితంగూడా కాకపోవచ్చు. శివశంకరశాస్త్రిగారి వాదాన్నే చేబట్టి కురుగంటి సీతారామయ్య ఇలా రాశారు:

అప్పారావు భాషా సంస్కర్త. సుబ్బారావుగారు కవితామార్గ సంస్కర్త.... శ్రీ అప్పారావుగారి కీ కవితామార్గ సంస్కారము ప్రక్కవాద్యము వంటిది. కాని శ్రీ సుబ్బారావుగారి కది ప్రధానసాధన. కాని యీ రెండు (Sic) వ్యక్తులలోను బ్రహ్మత్వము శ్రీ సుబ్బారావుగారికే యిచ్చుట సమంజసమని నా యభిప్రాయము.[9]

ఈ మాటల తాత్పర్యం ఇది: భాషావిషయక సంస్కారం రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారికి పట్టలేదు. సాంస్కృతిక సమాస బాహుళ్యాన్ని తగ్గించినా తెలుగు 'చిలక'కు మనస్సుపడినా, 'మృదుల సరళాక్షరముల సమ్మేళనాప్తి'ని అభిలషించినా, ఆయన కావ్యభాష గతానుగతికమే. పైగా ఆయన కవిమాత్రుడేగాని, అప్పారావులా జీవిత సాహిత్యాలు రెంటా ప్రజాతంత్ర దృక్పథంతోటి నాటకాన్ని, కథనూ, కావ్యాన్ని విప్లవీకరించిన మనిషికాదు.

ఇలాంటిదే మరొక విమర్శ పిలకా గణపతి శాస్త్రిగారి ముఖతా వినవచ్చింది. అప్పారావు కావ్యరచన అపరిణతం అవ్యవస్థితం అని అనేకులనేక విధాలుగా చెప్పినదాన్నే మళ్ళీచెప్పి, కథకుడుగా రూపక రచయితగా వ్యాసకర్తగా అప్పారావు చూపించినంత "వైశిత్యము, ఉన్నతి" కవిత్వంలో కనిపించవని తేల్చారు. "గురజాడ కవి అధునిక కవితా ప్రస్థానంలో దేశి మార్గానికి ప్రథమాచార్యుడయితే, రాయప్రోలువారు అధునిక కవిత్వంలో మార్గకవితా ప్రస్థానానికి ఆద్యులయినారు. ఈయన తమ కవితలో ఆంధ్రకావ్యాలలో అనామానంగా వస్తున్న కావ్యభాష పరిహరించలేదు."[10] డా. కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు ప్రభృతులు ఈ మార్గ–దేశి పంథాలకు ఆయిద్దరినీ అధునిక మార్గదర్శకులుగా పేర్కొన్నారు. ఆంగ్లకవుల భావోద్రేకాన్నీ, పోతనాదుల భాషా మాధుర్యాన్నీ, వంగీయుల మర్మాన్నీ మిళితం చేసి రసికులకు హృదయానందం కలిగించిన భావకవులలో రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు ముఖ్యులని మరొకరు. ఇంతకూ గురజాడ అప్పారావును తరువాతి తెలుగు కవులందరూ విడనాడారని శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి. అదే తీర్పు వేరే మాటల్లో డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణ మూర్తిగారు. ఇలా ఇప్పటికీ ఈ విషయంలో భిన్నాభిప్రాయాలుంటే, "సమన్వయ" దృక్పథంతో, ఇద్దరూ వేర్వేరు విధాలుగా ఆద్యులేనని డా. సి. నారాయణరెడ్డిగారు.

ఇందరి అభిప్రాయాలను పేరుపేరునా ఉదహరించాక, 'నవ్యత' అనేదేమిటో, అది ఆ పోటీదారుల్లో ఎవరిలో ఏమోతాదులో ఉందో, తెలుసుకోవడం అభిలషణీయమేగాక, ఉన్న అపోహల దృష్ట్యా అత్యవసరం కూడాను.

2

నవ్యత అనేది తిథివార నక్షత్రాల కిట్టింపు వ్యవహారమేమీ కాదు; అది ప్రధానంగా భావ వైఖరికి సంబంధించిన మాట. అనేంతవరకు ఎవ్వరికీ మరెవ్వరితోటీ పేచీలేదు. ఇతరులైన పదుగురు ఒక తెన్నుబట్టి పోయారు అనేది ఆ తెన్నులోని కొత్తదనాన్ని నిర్ణయించదు. ఒక్కడు ఒక్క తెన్ను బట్టి పోయినా అది నవ్య మనిపించుకొనే వీలుంది. నవ్యత గురించి సరైన అంచనా ఎలాంటిదో చూపడానికి, పాశ్చాత్య దేశీయులైన ఒకరిద్దరు విజ్ఞుల అభిప్రాయాల నిక్కడ పేర్కొనవలసి వస్తున్నది.

సర్ రిచర్డ్ లివింగ్‌స్టన్ (Sir Richard Livingstone) అనే విద్యావేత్త ఇలా రాశాడు:

Modernity is a question not of date but of outlook.[11] దాని ప్రాణపదార్థమంతా సమకాలిక వైఖరేననికూడా అన్నాడు. ఇప్పుడు జి.ఎస్.ఫ్రేజర్ అనే సాహిత్యవేత్త చెప్పేది చూడాలి.

The 'modern' in world literature is simply that which appeals in a troubled time to our troubled hearts.[12]

సమకాలికమైన సంఘర్షణలో సతమతమై స్వాస్థ్యం చెడిన మనస్సుల నాకర్షించి ఊరడించేది మాత్రమే 'నవ్యత' అయేట్లయితే, నిస్సంశయంగా రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి కంటె గురజాడ అప్పారావే నవ్యుడౌతాడు. మత విశ్వాసానికీ హేతువాదానికీ గల విశ్వవ్యాప్తమైన స్పర్థ, సంప్రదాయపరతకూ సాహసిక మనస్కతకూ పోటాపోటీగా పరిణమించిన మన జీవితంలోనూ సాహిత్యంలోనూ, పాండిత్య వృక్షపు చిటారుకొమ్మగా ఒకరు; అనేక రంగాలలో సామాన్య ప్రజాభివృద్ధికర పరిణామాలను కోరి తదనుగుణంగా రచనలుచేసి కొత్తమొలకను నాటిందింకొకరు. అయితే సంప్రదాయ నిరసన మొక్కటే నవ్యతను సిద్ధింపజేస్తుందా, అని ప్రశ్న. దీనికి జవాబుగా, సంప్రదాయమనేది గతానుగతికత్వాన్ని మాత్రమే కలిగించి ప్రాణలక్షణమైన నూతన మార్గ విస్తరణను అడ్డుకోనిదిగా ఉండాలి, అనడమే. అది శిలాక్షరం కాగూడదు; దానిది సుగ్రీవాజ్ఞ కాగూడదు; అది మార్పు చేర్పులేని వట్టిమూస కాగూడదు. అప్పుడది మృతపదార్థం కాక తప్పదు. నిజమైన సంప్రదాయం నిత్యవివర్ధన శీలమైనదిగానూ, వ్యక్తి విలక్షణతలను తన విశాలమైన ఆవరణంలో ఇముడ్చుకోగలదిగానూ, ప్రయోగ పరత్వానికి అవకాశాల నిచ్చేదిగానూ ఉండాలి. పందొమ్మిదో శతాబ్ది చివరకు తెలుగు సాహిత్యంలో లోపించిందిదే. అందుచేతనే వట్టి కవితామార్గ సంస్కారంగాక, భావ విప్లవం అవసరమై ఎన్ని లోటుపాట్లున్నా గురజాడ అప్పారావు సాహిత్య వ్యక్తిత్వాన్ని ఆశ్రయించిందిదే. మల్లవరపు విశ్వేశ్వరరావు గారన్నట్లు –

కాలం ఘనీభవించి, పరిణామ వాహినికి అంతరాయం కలిగి, సజీవతకు నిదర్శనమైన వికాసం నశించినప్పుడు ప్రస్తుతకాలానికి చెందిన కావ్యసృష్టి అయినప్పటికీ అప్రస్తుతమై, నవ్య కవిత్వం అనిపించుకోదు. నవీన కాలంలో అయినా సజీవతలేని కావ్యసృష్టి నవ్య కవిత్వం కాదు.... నవ్య కవిత్వంలో నవ్యత అనే గుణం ఆధారము, కవిత్వ గుణం జీవము.[13]

ఉదాహరణకు, రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి కవిత్వమే కాదు, విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారిది కూడాకాదు, ఆయన ప్రశిష్యుల కవిత్వంకూడా ఈ దృష్టితో చూస్తే 'నవ్యతా' యోగ్యతకు వెలిబడక తప్పదు. వీరెవరూ పుట్టకముందే గిట్టిన గురజాడ అప్పారావు కవిత్వమే, అంతకంటే అనిగాక, అసలైన నవ్యతాగుణం కలది. ఇక 'కవిత్వ మహత్త్వ సంపద' అంటే, అక్కడ భిన్నాభిప్రాయాలకు బోలెడంతగా తావు ఉంది. వీళ్ళందరూ అప్పారావు కంటె ఎక్కువ "సంప్రదాయజ్ఞులే", మరి! ఆ వెనకటి కావ్యభాష, ఆ శైలి, ఆ కవిసమయాలు, సంప్రదాయబద్ధుడైన కవికి అనుకూలించినంతగా, సంప్రదాయాన్ని విడనాడి వేరొక మార్గం వేస్తున్న కవికి అనుకూలించవు. ఈ అననుకూల పరిస్థితిలోనే అతని ప్రజ్ఞకూ, ప్రతిభకూ సవాళ్ళు

ఎదురై కవ్విస్తాయి. అతడు ఘటికుడైతే, ఆ సవాళ్ళను ఎదుర్కోవడంలోనే గొప్ప తనాన్ని సాధిస్తాడు; కాకుంటే, వాటి ధాకాకు తట్టుకోలేక బొప్పెలుకట్టిన తలతో బయటపడుతాడు. ఇంకొక విషయమేమంటే, ఒక రచయిత సాంప్రదాయికుడు కావడానికి, చరిత్ర గురించిన అతని స్పృహ కారణమౌతుంది. అది గత చరిత్రకు సంబంధించిన స్పృహగానీ భవిష్యత్తుకు సంబంధించినది గానీ కాదు. తన కాలానికి సంబంధించింది మాత్రమే. అతని భావచేతన, అలాంటప్పుడే ఆధునికతను సమకూర్చుకొంటుంది. ఈ రెండవ అర్థంలో, గురజాడ అప్పారావు నిజంగానే సాంప్రదాయికుడైనకవి. అది ఆయనచేత ఇలా అనిపించింది:

సాహిత్య రంగంలో ఇపుడు నేను కావిస్తున్న కృషికి సమతుల్యమైన కృషి భారతదేశంలో మరెక్కడా కనిపించదు.[14]

స్వాతిశయం అని ఇతరులనుకోవచ్చుగాని, ఆత్మవిశ్వాసమూ తన పనివిలువ గురించిన అంచనా – ఇవి మాత్రమే ఈ ఉద్ఘాటనలో రచయిత ఉద్దేశాలనిపిస్తుంది.

పదంపద్యం పట్టి నిలిచెను
కీర్తు లపకీర్తుల్.

గురజాడ అప్పారావు కీర్తీ అపకీర్తీ ఆయన పదాన్నీ పద్యాన్నీ బట్టే నిలిచిలేవు. నాటకమూ కథానికా విద్యావ్యాసంగమూ భాషాసంస్కరణరణమూ ఇవన్నీ కీర్తిదాయకాలే అయ్యాయి. ఎటొచ్చీ ఆయన పదమూ పద్యమూ విమర్శకులకు లోకువయ్యాయి.

డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు అలాంటి విమర్శకుల కోవకు చెందరనేగాని, ఒక వ్యాసంలో[15] ఆయన గురజాడ అప్పారావును "మార్గదర్శి" అని అంగీకరిస్తూనే, "మహామేధావి"గా గుర్తిస్తూనే, "సంస్కృతీ మహోదయం" అంటూనే, అన్ని రచనారంగాలలో నర్తించిన అప్పారావు ప్రతిభకు గల సహజశక్తి ఏశాఖలో ఉన్నదో తెలిసిరాలేదని రాశారు. వాటన్నిటిలోకీ కవిత్వరంగంలోనే అప్పారావు శక్తి, లోపాలతో కూడుకుని ఉన్నట్లుగా తేల్చారు; భాషపై సంపూర్ణాధికారం లేదు; పుస్తకాలలోగాని, వ్యవహారంలోగాని లేని మాటలు వాడారు; నడక కొన్నిచోట్ల కుంటుబడింది; భాష పెక్కుచోట్ల చితికింది; కొన్నిచోట్ల మాటలు చాలలేదు; మరికొన్ని చోట్ల మాటలు ఎక్కువయ్యాయి. ఈ అన్నికారణాలవల్ల ఆయన "మహాకవి" కాదు; "మహామేధావి"ఔను. "యుగపురుష డన్నమాట అతిశయోక్తి". ఆయన తదనంతర కవులు రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి దారిలో నడిచారు కాబట్టి "అడుగు జాడలు" ఆయనవి కావు. ఆయన చూపిన ఉపపత్తు లివి:

1. రాయప్రోలువారూ అబ్బూరివారూ వ్యాకరణబద్ధ భాషలోనే రచనలు చేశారు. 2. బసవరాజు అప్పారావుగారు పలకడమే నేర్చారుగాని దిద్దితీర్చడం "నేర్చనే" లేదు. 3. కవి కొండల బాపిరాజులు ఆంగ్లకవిత్వంలోని "గోప" కావ్యాల్ని విని నోరు విప్పారు. 4. నండూరి సుబ్బారావుగా రొక్కరు అప్పారావుగారి నీలగిరి పాటల్లో యెంకిపాటల్ని మాత్రాచ్ఛందో రచనల్లో ఇమిడ్చినా, చివరకు భావకవుల

ప్రేమ యోగసాధనలను స్వీకరించి పాటలు రాశారు. 5. గురజాడ వారిది ప్రేమ కవిత్వము కాదు.

రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారో? శ్రవణ సుఖాపాదకమైన శైలిలో మధుర వియోగగాథలను కావ్యాలుగా రచించారు. సంస్కృత శబ్దాల కోమలకాంత పదావళిని ఏరుకొన్నారు. గీత పద్యాలు ఎక్కువగా వాడుక చేశారు. తృణకంకణము ఆ కాలపు పాఠకులలో చాలా అలజడి కలిగించింది. చిన్న కావ్యాలు, ఖండకావ్యాలు వాడుకలోకి తెచ్చారు.

మరొకవ్యాసంలో[16] గోపాల కృష్ణమూర్తిగారే అప్పారావు కవితలోని క్రొత్త పుంతలను వివరించారు: 1. ఆధునిక కవులలో "అసలైన తిరుగుబాటుదారు" అప్పారావు ఒక్కడే. 2. తెలుగుభాషలోని అందచందాలు మాత్రాచ్ఛందస్సులలోనే బయల్పడగలవని గ్రహించి మొదట ఆచరణలో పెట్టింది అప్పారావే. 3. పాటలకుకూడా కావ్యత్వసిద్ధిని చేకూర్చాడు. 4. భాషాభేషజాలు చూపకుండా తేలిక తేటమాటలతో కావ్యరచన చేశాడు. 5. పుస్తకాల విన్న సౌందర్యంగాక స్వంతంగా గుర్తించిన సౌందర్యాన్ని రచనల్లో పొదిగాడు. 6. ప్రయోజనపరమూ సందేశాత్మకమూనైన రచనలు చేశాడు.

ఈ రెండు వ్యాసాల్లో మొదట పేర్కొన్నదానిలో గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు చెప్పిన ఒక అంశం, రెండవదానిలో చెప్పిన దానితో స్పర్థిస్తుంది. ఈ రెండవ దానిలో, ఎంకిపాటలూ, బసవరాజు గేయాలూ, తురగా వెంకట్రామయ్య పాటలూ, కవి కొండల గీతికలూ, గురజాడ అప్పారావు కవిత్వపు కోవకే చెందినవని రాశారు. నిజంకూడా ఇదే. అంతేకాదు. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారివంటి కవుల గీతికలు ('చిలక' 'ఏదేశమేగినా' వగైరా) విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి కిన్నెరసానిపాట, కోకిలమ్మ పెళ్ళి, పాముపాట, వగైరా, దువ్వూరి రామిరెడ్డిరాసిన ఏలపాట మరికొన్ని ఖండ కావ్యాల గీతికలూ, ఇవన్నీ గురజాడ అప్పారావు పెట్టిన భిక్షా ఫలితాలే. గరళకంఠుడై ఆయన మొదటగా పూని ఈ మేలు చేసి, పండితుల తిట్లూ మొట్లూ, శతావధానుల విసుర్లూ కసుర్లూ తానొక్కడే తినకుండా ఉంటే, ఆనాటి ఆ పిల్లకవులలో ఏ ఒక్కరూ తమంత తామై ఈ సాహసం చేసేవాళ్లేకాదు. పండిత జనామోదంకోసమే వాళ్లు తహతహలాడేవాళ్లు. ఇంకో సంగతి. ఈ అందరూ కొద్దో గొప్పో మాత్రాచ్ఛందస్సులలో, అందులోనూ ముత్యాల సరాల నడకలో, లఘు రచనలైనా చేసినవాళ్ళే. ఇంకా ఒక్క సంగతి. గురజాడ అప్పారావు ప్రభావం, దివాకర్ల వేంకటావధానిగారు వర్ణించిన ఈ "నగర" కవుల పైన పడడ మటుంచి, "గ్రామ" కవులమీదకూడా ప్రసరించింది. జాతీయ వాదోద్యమ సంరంభాలలో, సహాయ నిరాకరణ, రాట్నం ప్రచారం వగైరా ఉద్యమాలలోనే గాకుండా, భావ. కవిత్వ ప్రాభవకాలానకూడా రైతు కూలీ ఉద్యమాలకు ప్రచార సాధనాలుగా మంచి పాటలే రాసిన శెట్టిపల్లి వెంకటరత్నం, శ్రీగిరిరాజు రామారావు ప్రభృతులకు పరోక్షంగా దారి చూపి ధైర్యం చెప్పిపోయింది కూడా గురజాడ అప్పారావే. మరి 1930 తర్వాత శ్రీశ్రీ గారందుకొని ఈ ప్రజాభ్యుదయ దృక్పథానికి

సాహిత్య గౌరవాన్ని అపూర్వంగానే సిద్ధింపజేశారు. అక్షర గణచ్ఛందస్సుల యుగం నామమాత్రావశిష్టంగానే ఉన్న యువకవి లోకానికంతటికీ, గురజాడ అప్పారావే ప్రాచార్యుడు.

ఛందస్సు, భాష, కవిసమయాలు, వంటి కవిత్వపు దినుసులలోనే గాక జీవిత తత్వంలో కూడా గురజాడ అప్పారావు, రాయప్రోలు సుబ్బారావు గారికంటె నవ్యుడు. ప్రాంతీయ దురభిమానం గాకున్నా ఆంధ్రరాష్ట్రోద్యమ కవితలో ప్రాదేశిక వైమనస్యాలకు ఎంతో వీలు కల్పించారు సుబ్బారావుగారు. "ప్రాదేశిక విభేదాలు వైమనస్యాలు. ఐకమత్యం అవసరం," అని అప్పారావుగారి ఉద్ఘాటన.[17] జగజ్జనధర్మం మనస్సున నిలిపినప్పటికీ, ఎప్పుడో తప్ప సుబ్బారావుగారి హృదయం ఆంధ్రదేశపు కల్పితమైన సరిహద్దులను దాటిపోలేదు. "కత్తివైరం" ప్రపంచమంతటా కాల్చుమని ఒకరి ఉపదేశమైతే, "సమర సేనావ్యూహ జయపతాకల క్రింద" ఆంధ్ర పౌరుషం స్వదేశంలోని ఇరుగు పొరుగుల మీదికి నడవవలసి ఉంటుందని మరొక్కరి పిలుపు. దేశీయుల నుద్దేశించి అప్పారావు చేసిన ప్రబోధం, భూస్వామ్యం నుండి ధనస్వామ్యానికి ప్రయాణం కట్టసాగిన జాతి సర్వతోముఖ విలాసానికి ఉపకరించేది. ఆచార క్షయాన్నీ, వృత్తి విద్యల క్షైణ్యాన్నీ గురించి బాధపడుతూ యంత్రయుగంలో రాట్నపు దారాన్ని గురించీ, ముగ్గులుపెట్టే మేలిమి గురించీ దారుణ పరితాపం పొందుతూ గడచి పోతున్న యుగానికే ఎక్కువగా తన మనస్సును సుబ్బారావుగా రర్పించుకొన్నారు. కాల్పనిక వాదానికి తగిన వాతావరణమిదే. యంత్ర నాగరికతలోని చెడుగునే ఆయన చూడగలిగారు. "స్థూల యంత్ర ముఖ దూషితమై" ప్రతీచ్య భావనాతూలం ఎగబోస్తున్నదని శోకిస్తారు. "జ్ఞానకృషి" కొరకుగాక, "శక్తి తంత్ర ప్రయోగ కౌశలము కొరకు" ప్రకృతిగర్భాన్ని కోసి శాస్త్రాలను చీలుస్తున్న పరిశోధకులను గర్హిస్తారు. ఈ "వికృతి"లో "దారి చూపగలా డొక్క తాత్త్వికుండె!" అ తత్వమైనా పరతత్వమే. ఈ అన్ని అంశాలలోగూడా, గురజాడ అప్పారావు కంటె సుబ్బారావుగారు వెనకటివారే ననిపిస్తూ, అప్పారావుకంటె ఎక్కువగా ఇంగ్లీషు కాల్పనికోద్యమంలో వర్డ్స్వర్తు ప్రకృతి వాదాన్ని చేబడుతారు. పండిత సంప్రదాయంలోనివారే అయినా, పాశ్చాత్య కవిత్వ సమ్మోహితులై, ప్లేటో ప్రణయ తత్వాన్ని బోలిన 'అమలిన శృంగార' తత్వానికి భారతీయమైన 'ప్రేయో,' 'వత్సల' రసాల ముసుగు తొడుగుతారు. ఇంత చెప్పాకగూడా, కవిగా రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి ప్రభావాన్ని తక్కువ చూపు చూడలేము. ఆయన వైఖరి హేతువాద పరాఙ్ముఖమైనదని చెబితే సరిపోతుంది.

విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారొక సందర్భంలో చెప్పినట్లు, "అప్పారాయో పజ్ఞకమైన రసగీతాలను రాయప్రోలు సుబ్బారావుగా రందుకొన్నారు. ఆయన చేసిన పని చాలాగొప్పది. ఈ రోజులలో పండితులు అప్పారావుగారి కావ్యాలల్లో ఉన్న అందం చూడకుండా నిందించారు. సుబ్బారావుగారు వారి గీతి నూత్నత్వం పండితులకు తగిన భాషలో ప్రకటించి భాషను గురించి మాట్లాడడానికి వీలులేకుండాచేసి ఆ మార్గంలో ఉన్న కొత్తదనం పండితులచేతకూడా గొప్పదనమని ఒప్పించారు"[18] నవ్య కవిత్వాన్ని పాండిత్యమయం చేయడమే రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి సిద్ధి.

నేటికీ ఆయన కావ్యాలలోని భాషను, సంధి కార్యాన్ని, సమాస ఘటనను, అలంకారౌచితిని ప్రశ్నించి, దోష ప్రకరణానికి ఉదాహరణప్రాయాలనుగా జేసే పండితులున్నారు కాబట్టి సుబ్బారావుగారి పని గుడ్డిలో మెల్ల.

ఇద్దరు సూర్యులో, లేక అంగ వైకల్యార్థంలో అప్పారావు "అనూరుప్రాయుడు" మాత్రమేకాగా, సుబ్బారావుగారు "సాటియుఁబోటిలేని" సూర్యులో చర్చించడం అనవసరం. ఎవరి దారి వారిది; ఎవరి సిద్ధి వారిది. ఒక్క విషయం మాత్రం నిర్వివాదం: నవ్యత్వ మనేది ఏ ఒక్కరి కృషిఫలితంకాదు. పూర్వం ఉదహరించిన ఒక వ్యాసంలో డా॥ శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగా రన్నట్లు-

నవ్య కవిత్వమనేది ఒక్కచోట ఒక్కనాడు ఒక్కవ్యక్తి సృజించిన దాన్ని అనుసరించి వర్ధిల్లలేదు. వర్షము పడినప్పుడు సెలయేళ్ళు కలిసి నదియైనట్లు, వ్యక్తులూ, ఉద్యమాలూ, పరిస్థితులూ కలిసిరావడమువల్ల నవ్య కవిత్వము నాలుగుచోట్లా పుట్టి పెరిగింది....

"....అయితే బలరాముని హలముతో యమునవలె అప్పారావుగారి మేధాశక్తితో నవ్యకవితా ధోరణి చైతన్య సరస్వతియై మళ్ళీ ప్రవహించింది."

నవ్య కవిత్వంలో నిగూఢమై ఉన్న అనంతావకాశాలను ఆవిష్కరించి కొత్త దినానికి తొలివెలుగు లందించినందుచేతనే, గురజాడ అప్పారావు అరుణుని వంటి వాడౌతున్నాడు; తపనుని తొలి కిరణాలూ ఆయనవే. నవయుగోదయవేళ ఆయనదే సూర్యరశ్మి. ఆకుల పచ్చనలో అంతర్గర్భితంగా సౌరశక్తి ఉన్నట్లే, తరువాతి కవులందరి రచనలలోనూ, వచన రచనలన్నింటిలోనూ అదృశ్యంగా అప్పారావు అంశ ఎంతో కొంత ఉంది. కొత్తయుగపు రచయితృ లోకానికి, నిజంగాకూడా ఆయన శక్తిదాత, విమోచనకర్త, మార్గదర్శి, 'మహర్షి'. వ్యక్తిగానూ రచయితగానూ ఆయన గొప్పవాడు. రచయితగాకంటె మనస్విగా మేధావిగా గొప్పవాడు. ఊహాశాలిగా కంటె తాత్వికుడుగా గొప్పవాడు.

నిజాన్ని గుర్తించి మార్పును ఆహ్వానించి ఆదర్శం స్థాయికి వాస్తవాన్ని పైకెత్తి, ఉన్నది ఉన్నట్లుగా లోకాన్ని ప్రేమిస్తూ, ఉన్నదానిని ఉండవలసిన దానితో కొలిచి లోపాలను సవరించి, మేలిమినీ మంచినీ దివ్యాంశనూ పెంపుజేయజూచిన వ్యక్తి, మహావ్యక్తి. కాల్పనిక వాదాన్నీ, వాస్తవవాదాన్నీ ఆదర్శంతోటి యథార్థాన్ని సంధానించినట్లు అనుసంధానించిన ద్రష్ట, గొప్పద్రష్టే. ఈ గొప్పలన్నీ ఆయన రచనలలోకూడా ప్రతిఫలించి, అవి కస్తూరి ముడిచిన కొంగులై పరిమళిస్తున్నాయి.

....మహాపురుషుడైన కవే మహాకవి కాదగునని వెనకటికి సెట్టి ఈశ్వరరావుగారొక సిద్ధాంతం చేశారు. మహాపురుషుడుగాక ఏ కవీ మహాకవి కాదగడని నేను ఆయన ననుసరిస్తూ లోగడ రాసి ఉన్నాను. ఇప్పుడు గురజాడ అప్పారావు కవితనానికే సవాలు వచ్చింది. మహాకవితనం దాకా ఎందుకు? అయితే జాతి ఎన్నడో అప్పారావును మహాకవిగా అంగీకరించి ఉంది కాబట్టి విమర్శకు లౌనన్నా కాదన్నా ఆయన మహాకవిగానే ఉండబోతాడని నమ్ముతూ శ్రీశ్రీగారు రాశారు. విమర్శకులకు ఈ వాదం సమ్మతం కాబోదని నాకు తెలుసు. 'జాతి' అంటే

ఎవరు? 'ప్రజలు' అనే మాటలాగే దీనికీ అర్థంపర్థం లేదు. ఎవరిద్వారా జాతి అలా అంగీకారం తెలిపింది? ఎప్పుడు? ఎక్కడ? ఇలాంటి ప్రశ్నల కన్నిటికీ శ్రీశ్రీగారి వాదం తావిస్తుంది. గురజాడ అప్పారావు చనిపోయిన వెనువెంటనే వింజమూరి రంగాచార్యులు ఆంధ్రపత్రిక ఉగాది సంచిక లోనూ, అటుతర్వాత మహాకవి అనే శీర్షికతో దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారు తమ కృష్ణపక్షంలో నున్నూ అప్పారావునిలా సంభావించడం మొదలెట్టారు. అది నిలిచిపోయింది. పలువురు పలుమార్లు ఒక కవి కావ్యాలను ఉదహరించసాగితే ఆ కవి మహాకవిగా గుర్తింపుకు వస్తాడని ఒక ఇంగ్లీషు విమర్శకుడు రాసిన మాటలు ఈ సందర్భంలో నాకు గుర్తుకువస్తున్నాయి. హేళనకు అన్న మాటలు కావివి. అయినా వాటిని పట్టుకొని ఊగులాడ నక్కరలేదు. తన సమకాలిక కవులు నిండుగా గుర్తించి నిబ్బరంగా ప్రకటించలేక పోయిన విషయాలను అలా గుర్తించి ప్రకటించగలిగిన కవి మహాకవి కాదగునని, మరొక అభిప్రాయంకూడా పాశ్చాత్య సాహిత్య విమర్శకలోకాన వ్యాప్తిలో ఉంది. అది సరైనదనుకొంటే గురజాడ అప్పారావు నిస్సంశయంగానే మహాకవి.

....గట్టి నేలపై కాలుమెట్టి కూడా చుక్కలకు తలనిక్కించే ఊహామతి; శిఖరాలనే గాక అగాధాలనుకూడా చూడగలిగిన చూపరి; నిన్నటి మన్నున వేళ్ళు తన్నుకొన్న మొక్క, నేడు వేసిన పూతలో పిందెలో రేపటి పూలను పళ్ళనూ భావించగల మనస్వి; ప్రజల కంటితెరలనూ మనస్సు మురికి పొరలనూ సున్నితమైన హాస్య శస్త్రికతో తొలగించగల నేర్పరి; నేల నాలుగంచులలోని మంచిని, తుంటలై తునకలై చెల్లాచెదరుగా పడి వుండినదాన్ని, తెచ్చి, రేకు రేకూ కూర్చి శతపత్రంగా తీర్చే పనితనంగల వాడూ; 'మంద' గుణాన్నీ మందబుద్ధినీ విరిచి అజ్ఞానాన్నీ అహంభావపూరితమైన స్వార్థాన్నీ అణగదొక్క గోరిన హితైషి – నిజంగానే గురజాడ అప్పారావు మహాపురుషుడు....

తన భవిష్యత్తును మన వర్తమానం కావిద్దామనుకొనీ, జాతికిగల ప్రజావాఙ్మయ సంప్రదాయాన్ని సాహిత్యశాఖగా పూలుపూయించి పళ్లు కాపిద్దామనీ సంకల్పించి అక్షర లోకంలో ప్రవేశించాడు. రేపటివైపే మనస్సు బరువునంతటినీ మోపి రాశిలో కొద్దివైనా రామణీయకంలో గొప్పవైన రచనలు చేశాడు. పాండిత్యంలో కవిత్వానికి శిరోభారం కలిగించక, భేషజం భాషలో చూపక, అలంకారాల గంగిరెద్దు మూపుమీది పాతగుడ్డల పేర్పులతోటి మాత్రమే ఆధిక్యాన్ని ఆపాదించుకోక, భాషలోనేగాక కావ్యచ్ఛందస్సు విషయంలోకూడా జాతి సహజాభిరుచులకు అనుగుణంగా, సహజతనూ, సరళతనూ, సౌందర్యాన్నీ ఉపలక్షించుకొన్నాడు. గురుత్వం ఇంటిపేరులో జాడతో కలిసివుండే విధంగా, తన సాహిత్య గురుత్వాన్ని కూడా, అక్షర సికతాతలంమీద చెరిగిపోయే జాడలు కానివిధంగా గట్టిగా గాఢంగా ఎదలకెక్కించి పదిలపరుచుకొన్నాడు. తన నాటక గత పాత్రలకు స్వతంత్రమైన సాహిత్యాతీతమైన జీవిక ఏర్పడేటంత ఘనంగా తెలుగుజాతి కళ్లకద్దుకొనే నాటకాన్ని సృష్టించాడు. అరణ్యం ఉండినచోట ఉద్యానవనాలను నిలుపుతూ మేలైన కథలు ఇచ్చిపోయాడు. అయినా చేయగలిగింది చేసిన దానికంటె ఎన్నో అంతస్థు లెక్కువనిపించేటట్లు భ్రూణప్రాయంగా ఉండిపోయిన రచనా శకలాలను విడిచిపోయాడు. ఒక గొప్ప దేశచరిత్రకు వేసుకొన్న పథకాన్ని అక్షర నిబద్ధం చేయకముందే దాటుకొన్నాడు. దడబుడలు, నిఘంటు శబ్దజ్ఞాన ప్రయోగాలు

వగైరా – ఇవిమట్టుకే గొప్ప కవిత్వానికి లక్షణాలు కానక్కరలేదనుకొంటే, గురజాడ అప్పారావు గొప్ప కవే.

రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి నవ్యత్వం చాలావరకు లౌకికమేగాని భావసంబంధికాదు. గురజాడ అప్పారావు ఆధునికుడేగాక నవ్యుడున్నూ. ముదిమోడు వేసిన విడి చిగుళ్ళకూ, నవతరువు తొడిగిన తలిరాకు జొంపానికీ గల భేదమే, ఆ ఇద్దరి నవ్యత్వానికీ ఉన్నట్టిది. అయితే ఒక్క గురజాడ అప్పారావు మొగాన్నే తెల్లవారిందని అనడం వెర్రి. గతశతాబ్ది చరమదశకానికి, ఎందరో మహానుభావుల వైయక్తిక సాహిత్య వ్యవసాయానికీ, ఎన్నో పత్రికల సమిష్టి కలం కష్టానికీ ఫలితంగా, చీకట్లు వదులై వెలుగురేకులు ఒక్కొక్కటీ మందమందంగా స్పష్టాస్పష్టంగా విడిగించుకొంటూ మొదలైన ఒక ముప్పైయేళ్ళ కాలాన్ని (1890–1920) నవ్యత్వం కమ్మివేసింది. అప్పటికి నూతన విజ్ఞానోదయ కర్తలందరూ గతించారు. ఇదంతా కలిసి శుభోదర్కమైన మహోదయ మయ్యేట్లుంటే, అందులో గురజాడ అప్పారావు సూర్యరథసారథి.

గురజాడ అప్పారావు వ్యష్టిగా స్థాపించిపోయిన కవిత్వ సంప్రదాయ మొక్కటి మాత్రమేకాదు. కందుకూరి వీరేశలింగం, రఘుపతి వేంకటరత్నం ప్రభృతి భావనాయకులు ప్రారంభించిన సదుద్యమాలన్నీ అచిరకాలంలోనే మబ్బుచాటున చోటుజేసుకొన్నట్లుగా, మళ్ళీ మన సంప్రదాయం బలాన్ని పుంజుకొని సాహిత్యంలోనూ జీవితంలోనూ విజృంభించి, ఇప్పటికీ పళ్ళునూరుతూ కళ్ళురుముతూ తిడుతూ మొదుతూ కట్టుబొట్ల కట్టుదాళ్ళతో నియమాల యమచెరలతో పైబడుతూ ప్రతిభనూ సాహసిక మనస్కతనూ ప్రయోగపరతనూ దమించ జూస్తున్నది; కళాపునరుజ్జీవనం దక్కించి పోయిన ఫలసాయాన్ని దేశప్రజకు అందకుండా అడ్డునిలిచి ఉంది. ఆ మహామహుల కీర్తికాయాలపై అపుడపుడుసాగే మూకుమ్మడి దాడుల అంతరార్థమిదే. ఈ ఆకతాయి సాంప్రదాయికుల నుద్దేశించే అప్పారావు ఇలా చెప్పిపోయాడు:

మెచ్చనంటా వీవు; నీవిక
మెచ్చకుంటే మించిపాయెను;
కొయ్యబొమ్మలె మెచ్చు కళ్ళకు
కోమలుల సౌరెక్కునా?

---

1. తెలుగు సాహిత్యముపై ఇంగ్లీషు ప్రభావము: డా॥ కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు. పు. 430–431.
2 తె.భా.చ.సం. విజ్ఞాన సర్వస్వము, పు. 621.
3. " " : పు.825.
4. ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము : డా॥ సి.నారాయణరెడ్డి, పు. 149–156.
5. అభినవాంధ్ర సాహిత్యము (వ్యా) : వ్యాసములు; కవికోకిల గ్రంథావళి : దువ్వూరి రామిరెడ్డి, పు. 180.
6. అప్పారావుగారు – నేను : బసవరాజు రాజ్యలక్ష్మమ్మ, పు. 36–37, 46.